

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**“GARİB-NÂME”DE ÂŞİK PAŞA’NIN KUR’AN AYETLERİNE
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet DORUK

Enstitü Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İhsan KAHVECİ

HAZİRAN - 2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“GARİB-NÂME”DE ÂŞİK PAŞA’NIN KUR’AN
AYETLERİNE YAKLAŞIMI

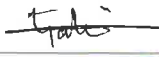

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet DORUK

Enstitü Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 28/06/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği – oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd.Doç.Dr. İhsan KAHVECİ	Kabul	
Yrd.Doç.Dr. Yunus EKİN	Kabul	
Yrd.Doç.Dr. Kenan MERMER	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet DORUK

28 Haziran 2012

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda “Garib-nâme de Âşık Paşa’nın Kur’an Ayetlerine Yaklaşımı” konusunu irdelemeye çalıştık. Çalışmamızın, Kur’an ayetlerinin anlam hazinelerine yeni bir nefes katacağı kanaatindeyiz. Konunun seçimi de dâhil olmak üzere çalışmanın tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. İhsan KAHVECİ’ye teşekkürlerimi arz ederim. Yine emekleriyle beni bu günlere getiren, bu çalışma boyunca da maddi, manevî hiçbir yardımı benden esirgemeyen aileme minnet duygularımı sunmayı bir borç bilirim. Bu vesile ile yetişmemde katkıları bulunan tüm hocalarıma da saygılarımı sunarım.

Mehmet DORUK

28 Haziran 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ÂŞIK PAŞA VE YAŞADIĞI DÖNEM	6
1.1. Âşık Paşa'nın Hayatı, Eserleri Ve İlmî Kişiliği	6
1.1.1. Âşık Paşa'nın Hayatı	6
1.1.2. Âşık Paşa'nın Eserleri	10
1.1.2.1. Garib-nâme	10
1.1.2.2. Fakr-nâme	16
1.1.2.3. Vâsf-ı Hâl	17
1.1.2.4. Hikâye	17
1.1.2.5. Kimya Risalesi	18
1.1.2.6. Risâle Fî Beyânî's Semâ'	18
1.1.2.7. Şiirler	18
1.1.2.8. Risâle-i Âşık Paşa	18
1.1.3. Âşık Paşa'nın İlmî Kişiliği	19
1.1.3.1. Âşık Paşanın Tahsili ve Hocaları	19
1.1.3.2. Âşık Paşanın Tasavvufî Şahsiyeti	21
1.1.3.3. Âşık Paşa'nın Edebî Şahsiyeti	23
1.1.3.4. Âşık Paşa'nın Sosyolojik Şahsiyeti	25
1.1.3.5. Âşık Paşa'nın Dinî İlimlere Vukûfiyeti	27
BÖLÜM 2: GARİB-NÂME'NİN ŞEKİL ve MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	30
2.1. Garib-nâme'nin Şekil Özellikleri	30
2.1.1. Garib-nâme'nin Mesnevî Türünde Yazılması	30
2.1.2. Garib-nâme'de Ayetlerin Kullanılması	36
2.1.3. Garib-nâme'de Hadislerin Kullanılması	40
2.1.4. Garib-nâme'de Kelam-ı Kibar'ın Kullanılması	44
2.1.5. Garib-nâme'de Hikâyelerin Kullanılması	46

2.2. Garib-nâme'nin Muhteva Özellikleri	48
2.2.1. Garib-nâme'de İşlenen Konular	48
2.2.1.1. Ana Konular	49
2.2.1.2. Alt Konular	51
2.2.2. Garib-nâme'de İşlenen Konuların Muhtevası	51
2.2.2.1. Dibâce Kısımındaki Konuların Muhtevası	51
2.2.2.2. Birinci Bölüm Konularının Muhtevası	53
2.2.2.3. İkinci Bölüm Konularının Muhtevası	57
2.2.2.4. Üçüncü Bölüm Konularının Muhtevası	63
2.2.2.5. Dördüncü Bölüm Konularının Muhtevası	70
2.2.2.6. Beşinci Bölüm Konularının Muhtevası	78
2.2.2.7. Altıncı Bölüm Konularının Muhtevası.....	84
2.2.2.8. Yedinci Bölüm Konularının Muhtevası.....	91
2.2.2.9. Sekizinci Bölüm Konularının Muhtevası.....	98
2.2.2.10. Dokuzuncu Bölüm Konularının Muhtevası	108
2.2.2.11. Onuncu Bölüm Konularının Muhtevası	116

BÖLÜM 3: ÂŞIK PAŞA'NIN KUR'AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI 128

3.1. İman Edenlerin Bir Olmalarına Vurgu Yapması	128
3.2. İnsanların Huylarına Göre Üç Kısımda Tasnifi ve İyi Huylara Teşvik Etmesi	131
3.3. İnsan Hayatının Kısalığı ve Zamanın İyi Değerlendirilmesine Teşvik.....	134
3.4. Yaratılış İtibariyle İnsan Karakterindeki Birlik ve İyi Karaktere Teşvik	138
3.5. İnsan ve Âlem'in Yaratılışındaki Benzerlik ve Gerçek Âlem'in Ahiret Hayatı Olduğuna Vurgu	141
3.6. Kibir ve Kibre Kapılanların Sonunun Hüsrana Olacağına Vurgu	143
3.7. Toplumsal Birliğe Teşvik.....	149
3.8. İyiliğin Allah'tan Kötülüğün ise Kişinin Kendisinden Olduğuna Vurgu	152
3.9. Muttakilerin Her İki Hayatta da Cennet Nimetleriyle Bezenmesine Vurgu.....	154
3.10. İnsanın Allah Aşkıyla Yanması ve Aşkın Tesiriyle Kâinatı Aydınlatmasına Vurgu	156
3.11. İnsan ve Âlem'in Birbirine Benzerliği ve Kâinatın Çiftler Üzerine Yaratılmasına Vurgu	158

3.12. İnançları, Sıfatları ve Karakterleri Bakımından İnsanların Dört Kategoriyeye Ayrılması	161
3.13. Bazı Vasıflara Sahip İnsanların Peygamberî Bir Basirete Sahip Olacağına Teşvik	165
3.14. Kâinatın İnsana Hizmet İçin Yaratılması ve İnsanın Şükürle Mukabelesine Teşvik	166
3.15. Söz (Kelam)'ün Mana Haline Gelme Aşamaları	168
3.16. Adaletle Hükmetmenin Boyutları ve Adalet Sahibi İnsanların Vasıflarına Vurgu	170
3.17. Ahiret Hayatının Dünya Hayatına Benzerliği ve Bu İki Hayatın Sonuçları İtibariyle Birbirine Benzediğine Vurgu	172
3.18. Zenginliğin Ne Olduğu, Sekiz Kategoriyeye Ayrıldığı ve Her Birinin Vasıfların Vurgu.....	174
3.19. Hızır (a.s.)'a ve Onun Kerametlerine Vurgu.....	179
3.20. Gemi - İnsan Benzerliği Üzerinden Asıl Amaca Ulaşmaya Vurgu	183
3.21. İnsanların Üç Bölüme Ayrılıp Toplamda Dokuz Tabakada Kategorize Edilmesi	186
3.22. Allah'ın İnsana On Güzel Haslet Verdiğine ve Bu Hasletlere Sahip Olmayanların Hayvan Seviyesinde Olduğuna Vurgu	191
3.23. On Rakamı, Hikmetleri ve Eserle İlişkisine Vurgu	193
SONUÇ	198
KAYNAKLAR	199
ÖZGEÇMİŞ.....	202

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
a.s. : Aleyhi's-Selam
c.c. : Celle Celaluhû
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
h. : Hicrî
Haz. : Hazırlayan
Ktp. : Kütüphane
m. : Mîladî
M.E.B. : Millî Eğitim Bakanlığı
nr. : Numara
r.a. : Radıyallahu Anhu
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
Sad. : Sadeleştirme
Trc. : Tercüme
ts. : Tarihsiz
T.D.K. : Türk Dil Kurumu
Yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

Tezin Başlığı: “Garib-nâme”de Âşık Paşa’nın Kur’an Ayetlerine Yaklaşımı	
Tezin Yazarı: MehmetDORUK	Danışman: Yrd. Doç. Dr. İhsan KAHVECİ
Kabul Tarihi: 28 Haziran 2012	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 202 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Tefsir
<p>13. ve 14. yy. Moğol istilası nedeniyle Anadolu topraklarında kargaşanın hâkim olduğu, toplumsal birlikliğin dumûra uğradığı dönemlerdir. Bu kargaşada halkı dini değerlerden yararlanarak bir arada tutma çabaları çoğu zaman halkın itibar ettiği dinî-tasavvufî önderler sayesinde olmuştur. Nitekim Mevlana, Yunus Emre vb. zatlar bu konuda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Birliğin sağlanmasında benzer bir çabayı ortaya koyanlardan biri de şüphesiz Âşık Paşa’dır. Âşık Paşa yazdığı eserlerle topluma yön vermiş, toplumun içinde bulunduğu buhrandan kurtulması için manevî dinamikleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Onun bu amaçla kâleme aldığı eserlerden biri de Garib-nâme adlı eseridir. O, bu eserinde dinin özünü ve hayatın gerçekliğini yüz kıssa/konu çerçevesinde anlatmıştır.</p> <p>Âşık Paşa anlattığı her konuyu bir şekilde Kur’an’la ilintilendirmiş ve böylece Kur’an’ın ruhunu insanlara teneffüs ettirmeye çalışmıştır. Bu tezde Âşık Paşa’nın Garib-nâme’de Kur’an’la kurduğu ilişki üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu ilişki yanında ayrıca müellifin hayatı, eserleri, ilmî kişiliği ve Garib-nâme’si hakkında da bilgi verilmiştir. Âşık Paşa’nın Kur’an ayetlerine yaklaşımını ele veren örnekler onun Kur’an ayetleri paralelinde oluşturduğu kıssalardan/konulardan seçilerek arz edilmiştir.</p> <p>Garib-nâme dinî-tasavvufî bir eserdir. Eserin genelinde işlenen konular insan ile âlemin benzerliği üzerine kurulmuştur. Aslında insan denilen şeyin küçük bir âlem olduğunu ifade eden müellif, kişinin kâinatı tanımasıyla kendini bileceğini veya kendini tanımasıyla kâinatı bileceğini ifade etmektedir. Kendisini veya kâinatı bilen bir kişinin de Rabbini tanıyacağını söyleyen müellif, mutasavvıfların sûflikteki en önemli argümanları olan “Kendini bilen Rabbini bilir.” sözünden hareketle insanın kendini keşfetmesiyle Allah’a ulaşacağını söylemeye çalışır. Bu tezini de kıssalarda kâinat ve insan benzerliğini anlatan örnekler sunarak ve bu örnekleri Kur’an ayetleriyle ilintilendirerek ispat etmeye çalışır.</p>	
Anahtar kelimeler: Âşık Paşa, Garib-nâme, Kur’an Ayetleri	

Title of the Thesis: Ashik Pasha's Approach to Quran Verses in His Garib-nameh	
Author: Mehmet DORUK	Supervisor: Assist. Prof. Dr. İhsan Kahveci
Date: 28 June 2012	Nu.of pages: vi (pre text) + 202 (main body)
Department: Temel İslam Bilimleri	Subfield: Tefsir
<p>Due to the Mongols' cruelty, 13th and 14th centuries were periods of administrative chaos and social conflicts in Anatolia. During this chaotic period, mystic scholars and suphies, such as Mawlana and Yunus Emre, always attempted for the unity of the people by using the religion. Certainly, Ashik Pasha was also one of such leaders. In his writings, he guided the people and tried to help them to alleviate the social atmosphere by using the spiritual dynamics. Gharib-nameh was one of his such works.</p> <p>He explained in that work the esence of the religion and the reality of the life in hundred stories. Each subject in Ashik Pasha's Gharib-nameh was supported by Quran verses. The present thesis discusses the relation between Gharib-nameh and Quran. Moreover, it gives information about Ashik Pasha's life, works, and Gharib-nameh. It also presents selected examples explaining Ashik Pasha's approach to Quran verses.</p> <p>Garib-nameh is a work of religious-mystical. Topics covered in this work is based on the similarity of human being and the universe. In fact, as stated by the author a human being is a small universe; that is why, human being can recognize himself/herself in recognition of the universe and similarly the recognition of the universe results the recognition of himself / herself. Ashik Pasha argues that the recognition of human being himself/herself or the recognition of the universe will result the recognition of Allah. This is one of the most important arguments of Sufism, namely, "who knows himself/herself knows Allah". The author tries to prove his claim by giving stories about the similarity of human being and the universe, and the examples in these stories aresupported by Quran verses.</p>	
Keywords: Ashik Pasha, Gharib-nameh, Quran verses	

GİRİŞ

13. yy. Anadolu toprakları için birliğin dağıldığı ve intizamın bozulduğu yıllardır. Özellikle Moğol istilası ve akabinde Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılma sürecine girmesi, toplumsal sorunların ayyûka çıkmasına neden olmuştur. Siyasî idare güçsüzlüğünden olsa gerek, halkın ihtiyaçlarını ve toplumun düzenini sağlama noktasında başarısız olunca bu görev halkın fikirlerine önem verdiği dinî liderlere ve kanaât önderlerine düşmüştür. Nitekim o yıllarda Mevlana, Yunus Emre, Ahi Evran vb. dinî liderler ve kanaât önderleri kaynağını dinden aldıkları fikirlerle topluma birlik mesajları veriyorlar, toplumsal buhranın yol açtığı sebepleri tahlil ediyorlar ve onlara çözüm yolları bulmaya çalışıyorlardı. Bu çözüm yollarının çoğu da dini içerikli fikirlerden oluşuyordu. Çünkü İslam dini tam manasıyla yaşanılırsa ferdin ve cemiyetin hem dünyevî hem de uhrevî tüm sorunlarının halledileceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden 13. ve 14. yy. da dinî-tasavvufî hayat toplumun genelinde kabul görmüş bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî-tasavvufî hayat toplumun geneline hitap edince; bu alanda topluma yön veren ve yukarıda bazılarının ismini verdiğimiz birçok dinî-tasavvufî önder ortaya çıkmıştır. Bu dinî-tasavvufî önderler de bol miktarda dinî-tasavvufî eserler vücuda getirmişlerdir. 13. yy. sonları ile 14.yy. başlarında yaşayan dinî-tasavvufî önderlerden birisi de Âşık Paşa (1272-1332)'dir.

Tasavvufî bir şahsiyet olan Âşık Paşa yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı topluma karşı vazifesini yerine getirmek, gelecek nesillere de dinî-tasavvufî anlayışını aktarmak amacıyla birçok eser yazmıştır. Onun eserleri içerisinde en önemlisi ve en muhteşemi ve ismini de ilim dünyasına duyurmasına neden olan eseri Garib-nâmedir. Garib-nâme dinî-tasavvufî mahiyette yazılan bir eser olması yanında içerdiği konular itibariyle dünyevî ve uhrevî birçok hususa dikkat çeker. Dinî ve pozitif birçok ilmi ilgilendirecek konuları içinde barındıran Garib-nâme, bizim çalışmamızın da ana eksenini oluşturmaktadır. Biz bu çalışmada Âşık Paşa'nın Garib-nâme'de geçen Kur'an ayetlerine yaklaşımını irdelemeye çalıştık. Şimdi bu yaptığımız çalışmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgi vermeye çalışalım.

Çalışmanın Konusu

Çalışmamız, Âşık Paşa'nın Garib-nâme'de Kur'an Ayetlerine Yaklaşımını konu edinmektedir. Çalışmamızda böyle bir konuyu seçmemizin nedeni ise şudur: Bilindiği gibi eser dinî-tasavvufî bir hüviyete sahiptir. Dinî-Tasavvufî eserlerin kaynağı da din yani İslam dinidir. İslam dininin kutsal kitabı da Kur'an-ı Kerimdir. Eseri ilk incelediğimizde muhtevastaki birçok konuda Kur'an ayetlerinden yararlandığını gördük. Yüz kıssadan oluşan eserin yirmiden fazla kıssasında ele alınan konu doğrudan doğruya Kur'an ayetlerine atıfla anlatılmaktadır. Bununla birlikte yüz kıssanın neredeyse tamamında bir şekilde Kur'an ayetlerinin kullanıldığını gördük. Bir müellifin eserinde bu kadar sıklıkla Kur'an ayetlerine yer vermesi, o ayetleri nasıl kullandığı noktasında bizlerde merak uyandırdı. Bu merakı gidermek ve müellifin Kur'an ayetlerine temas etme biçimindeki orijinallik, çalışmamızın konusunu Garib-nâme'de Âşık Paşa'nın Kur'an Ayetlerine Yaklaşımı olarak belirlememize neden olmuştur.

Çalışmanın Önemi

Âşık Paşa'nın Garib-nâme adlı eseri tefsir ilmi açısından ilk defa incelenmektedir. Eser aslında tasavvufî bir eserdir. Dolayısıyla konuları itibariyle tasavvuf ilminin sınırları içerisine girer; ancak biz müellifin esrinde Kur'an ayetlerine farklı yorumlar getirmesinden hareketle onun müfessirlik yönünün de olduğunu düşünerek; bu eserin tefsir ilminin de sınırları içerisine gireceğini düşünmekteyiz. Bu çalışmanın özellikle üçüncü bölümünde müellifin Kur'an ayetlerine yaklaşımını irdeleyip; onun müfessir olan yönüne de ışık tutmaya çalıştık.

Garib-nâme ile ilgili tasavvufî ve edebî birçok akâdemik çalışma mevcuttur. Eserin muhteva bakımından tasavvufî bir eser olması tasavvuf alanındaki akademik çalışmalara zemin oluştururken; eserin mesnevî tarzında bir nazım türüyle yazılması edebî alanda yapılacak olan akademik çalışmalara zemin oluşturmaktadır. Biz ise bu çalışmada eserin tasavvufî ve edebî yönüne değil, bizce tefsir ilmiyle ilintili olan yönüne vurgu yapmaya çalıştık. Bu nedenle bu çalışmamız, eserin asıl özelliğini oluşturan bu iki alanın dışında farklı bir alanda yürümektedir. Çalışmamız önemini de bu özelliğinden almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamızdaki amacımız bu topraklarda yetişen önemli bir sûfi olan Âşık Paşa'yı ve eseri Garib-nâme'yi tanıtmaktır. Bu tanıtmada işinde müellifin özellikle Kur'an'a yaklaşımı, onu yorumlama biçimi ve genel geçer müfessir yorumlarının dışında ona has olan ve bu yönüyle de orijinal bakış açılarına sahip olduğunu düşündüğümüz hususları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Onun Kur'an ayetlerine yaklaşımı doğrultusunda bize açtığı fikri ufuk, Kur'an ayetlerinin manaları içerisinde nice derinlik ve hikmetlerin olduğunu bir kez daha ispat etmektedir.

Kur'an Allah kelamıdır. Dolayısıyla Kur'an sonsuz ilme sahip yüce yaratıcının konuşma fiilinin yansıması hükmündedir. Tüm eksikliklerden münezzehe olan yüce yaratıcının konuşmasındaki derûnî manaları, o manalar içerisindeki sırları, manalarda gizli olan hikmetleri, manaların zahirî ve batınî anlamlarını, ondaki işarî yorumları sınırlı ve âciz olan insan aklının bir anda kavrayıp algılayabilmesi zordur. Bu, birtek kişinin üzerinden kalkabileceği bir iş değildir. Kur'an'ın içinde barındırdığı o mana hazinesini kavrayabilmek, onu düzgün bir şekilde algılayıp açıklayabilmek âlimlerin işidir. Tefsir ilminin ilk çıkışından günümüze kadarki amacı da o sonsuz mana hazinesini keşfetmeye çalışmaktır. Dolayısıyla tefsir namına yapılan her çalışma bu büyük binaya bir tuğla koyma çabasıdır. Biz böyle bir çabayı Garib-nâme'de de görmekteyiz. Müellifin eserde kullandığı ayetlere yüklediği manaları, anlattığı veya anlatmak istediği konuları, fikirleri, mefhumları ayetlerle ilintilendirmeleri ya da irtibatlandırmaları ve ayetlere yaptığı tefsirler bizce Kur'an'ın o sonsuz mana iklimini teneffüs ettirme noktasında farklı bir çalışma olarak görülmektedir. Biz bu çalışmayla bu farklılıkların gün yüzüne çıkmasını ve Kur'an'ın mana iklimine kattığı o yeni soluktan herkesin solumasını istedik. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmayı yapma gayreti gösterdik.

Çalışmanın Yöntemi

Âşık Paşa'nın Garib-nâme'si üzerinde tefsir ilminin sınırları içerisine girebilecek bir çalışma yapılmamış olduğundan bu yolda bize ışık tutacak çalışma bulmakta çok zorlandık. Bu da çalışmamızın yöntemi noktasında yeryer zorluklar yaşamamıza yol açmaktadır. Buna rağmen hem müellifi ve eserini, hem de Garib-nâme adlı eserinde

Kur'an ayetlerine yaklaşımını en iyi şekilde aktarabilecek bir planla tezimizi hazırlamaya çalıştık. Bu bağlamda tezimizi üç bölüm halinde hazırladık.

Birinci bölümde müellifin hayatı, eserleri, hocaları ve ilmî kişiliği üzerinde durmaya çalıştık. Müellifin hayatını anlattığımız kısımda onun köklü bir aileden gelmesi hasebiyle dedesinden başlayarak babası ve kendi hayatı üzerinde yeteri kadar bilgi verdik. Akabinde müellifin ilmî şahsiyetini oluşturmada önemli rol oynayan hocalarına değindik. Ardından Garib-nâme'den anladığımız kadarıyla müellifin ilmî kişiliğiyle ilgili bazı tespitlerde bulunduk. En sonunda da müellifin eserlerine temas ederken Garib-nâme ile ilgili belirli bilgiler sunduk.

Tezin ikinci bölümünü ise tamamen Garib-nâme'ye ayırdık. Garib-nâme'nin mesnevî nazım türünde yazılan edebî bir eser olması hasebiyle şekilsel özelliklerine değinmeye çalıştık. Tezimizin daha iyi anlaşılacağını düşünerek bu bölümde Garib-nâme'nin tüm muhtevasının genel bir özetini sunduk. Toplam yüz kıssadan oluşan eserin tüm kıssalarının özetini vermeye çalıştık. Kıssaların özetlerini verirken mümkün mertebe müellifin söylediklerine bağlı kalarak, nazım şeklinde yazılan bu kıssaları nesre çevirip kendi cümlelerimizle aktarmaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Âşık Paşa'nın Kur'an ayetlerine yaklaşımını yirmi üç kıssa üzerinden incelemeye tabi tuttuk. Çünkü bu yirmi üç kıssa yazılırken, konular genel itibariyle müellifin düşünceleri doğrultusunda Kur'an ayetlerine atıf yapılarak anlatılıyordu. Bu yüzden bu yirmi üç kıssayı genel bir kritiğe tabi tuttuk. Bu yirmi üç kıssanın her birisini ayrı bir başlık altında incelerken, kıssada anlatılan ana fikir doğrultusunda kendimizce uygun gördüğümüz başlıklar oluşturduk. Böylece her başlık altında ayet perspektifinde yazılan kıssaların ayetle kurulan irtibatlarını, ayetlere yüklenen manaları, ayetlerin o kıssalarda niçin kullanıldıklarını, ayetlere ilişkin yapılan yorumların klasik tefsir yorumlarıyla uzlaşan veya uzlaşmayan kısımlarını açıklamaya çalıştık. Tezimizi hazırlarken anahatlarıyla bu yöntemi izledik.

Bu çalışmada bizim en çok karşılaştığımız sıkıntılardan birisi eserin bir tefsir eseri olmamasıdır. Dolayısıyla çalışmamızda ne tefsir usulüyle ilgili ne de bilinen manada bir tefsir çalışmasıyla ilgili bilgiler ve tespitler direk olarak bulunmaktadır. Müellifin bir sûfi olduğu düşünüldüğünde ayete bakışı bir müfessirin bakışı gibi değildir. Sûfiler genellikle manadan ibareye giderler. Müfessirler ise ibareden manaya giderler. Sûfilerin

ayetlere bakışındaki bu özellik Âşık Paşada da görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamız tam manasıyla bir tefsir çalışması değildir.

Eserin aslı Osmanlıca, daha doğru bir ifadeyle eski Türkçedir. Eser Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından latinize edilerek günümüz Türkçesine çevrilmiş ve Türk Dil Kurumu Yayınlarında basılmıştır. Çalışmamızda bu baskı kullanılmıştır. Bu baskıda eser, her cildin iki kitaptan oluşması dolayısıyla iki cilt yani dört kitaptan müteşekkildir. Kitabın içerisindeki her bir yaprağın sol tarafında Garib-nâme eski yazı (Osmanlıca) ile basılmış, sağ tarafında ise latinizesi ve günümüz Türkçesine çevrilmiş hali verilmiştir. Kitabın sayfa numaraları ardışık sayı sistemine uygun tarzda numaralandırılmıştır. Tezin ikinci bölümünde yani kıssaların/konuların özetlerini verdiğimiz kısmın dipnotlarında kıssanın/konunun hangi sayfalarda geçtiğini belirtmekteyiz. Mesela bir kıssanın tamamının geçtiği sayfa aralıklarına atıfta bulunduğumuzda 20 sayfa çıkıyorsa, gerçekte o kıssa on sayfada geçmektedir. Çünkü sayfaların sol tarafında bulunan Osmanlıca bölüm ile sağ tarafında yer alan latinize edilmiş ve günümüz Türkçesine çevrilen kısımlar aynı şeylerdir. Dolayısıyla bir sayfada anlatılan şey her bir yaprağa ardışık numara sistemine göre numaralar konulduğu için iki sayfa tutmaktadır. Bu durum tezimizde dipnot gösterirken en çok sıkıntı çektiğimiz konulardan birisi olmuştur.

Bu açıklamaların ardından tezimizin ilk bölümü olan Âşık Paşa ve yaşadığı dönemle ilgili mülâhazalarımıza geçebiliriz.

BÖLÜM 1: ÂŞIK PAŞA VE YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Âşık Paşa'nın Hayatı, Eserleri Ve İlmî Kişiliği

1.1.1. Âşık Paşa'nın Hayatı:

14.yy. Türk Edebiyatı ve Tasavvuf hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Âşık Paşa h.670/m.1272 yılında Kırşehir'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ali'dir. Âşık ise onun mahlasıdır. İsmi sonuna eklenen "Paşa" kelimesi de "ağabey", "ileri gelen kişi"¹ anlamlarına gelen "beşe", "peşe" veya "başağa" kelimelerinin bozumundan meydana gelmektedir. Onun Paşa lakabını alması, babasının ilk oğlu olduğu anlamını da ifade etmektedir.² Âşık Paşa'nın Âşık ismini kullanması onun Mevlana'nın ve Yunus Emre'nin tesirinde kaldığı izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle Mevlana aşk ekolünün temsilcisidir. Mevlana'nın Âşık Paşa ile muasır olması, Mesnevî adlı eserinde de bu duyguları sık sık dile getirmesi devrindeki birçok mutasavvıfı etkilemiş ve bu etkiden Âşık Paşa da nasibini almıştır. Böylece Âşık Paşa, aşk ekolünün bir temsilcisi, Allah aşkıyla yanan bir zat olarak Âşık ismini kullanmıştır. Bununla birlikte Âşık Paşa, eserindeki bazı beyitlerde kendisine Âşık isminin nasıl verildiği konusunda bizlere bazı bilgiler sunmaktadır. Mesela Hızır (a.s)'ın şahsiyetinin ve derecelerinin anlatıldığı sekizinci bölümün dördüncü kıssasında Âşık Paşa, kendisine Âşık isminin Hızır (a.s)'ın verdiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

"Ol kığırdı bana 'Âşık adını

Ol bıraktı cânuma 'ışk dadını

Âşık Paşa kendisine Âşık isminin verildiğini, sekizinci bölümün beşinci kıssasında aşka bağlılık ve aşkın tesirini anlatırken şu ifadelerle dile getirir:

¹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi- Metinler)*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s.81

² Günay Kut, "Âşık Paşa", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 1.

Dadmasaydı cânı bu ‘ışk dadını

‘Işk divânında çü degdi dâd ana

‘Âşık kim döndereydi adını

Lâcerem kim ‘Âşık oldu ad ana

Yukarıda belirttiğimiz üzere “Âşık” ve “Paşa” isimlerini alan Âşık Paşa, hatırı sayılır bir aileye mensuptur. Babasının adı Muhlis, dedesininki ise Ebu’l-Bekâ Şeyh Baba İlyas b. Ali dir. Âşık Paşa’nın dedesi Şeyh İlyas, Ebu’l-Vefâ Harezmi’nin tarikatına bağlı bir şeyh olup, müritlerine “Babaî” ismi verilmektedir.³ Son derece aydın, mutasavvıf ve faziletli bir şeyh olan Baba İlyas’ın müritlerinin çokluğu devrin hükümdarı II. Gıyasettin Keyhüsrev tarafından hoş karşılanmamıştır. Baba İlyas’ın bazı öğrencilerinde Batınî anlayış hâkimdi. Bu öğrencilerden Baba İshak’ın başlattığı ayaklanmaya şiddetli bir şekilde karşı çıkan Baba İlyas, devrin otoritesi tarafından isyanın müsebbiplerinden biri olarak gösterilmiş ve hiç suçu yokken neticede şehit edilmiştir.(1241) Baba İshak karmaşık bir İslam yorumuna sahip olan bir şahıstı. Çıkardığı isyan o zamanki Hristiyanlar tarafından da destek görmüştür. Baba İlyas, müridi olan Baba İshak’ı defalarca uyarmasına rağmen Baba İshak ayaklanmasına devam etmiş, sonunda da batınî bir hareket olan bu isyanda suçu olan ve olmayan birçok insan öldürülmüştür. Baba İlyas’ın bu isyanda hiçbir rolü olmamasına rağmen sırf Baba İshak’ın onun müritlerinden olması itibariyle o da suçlu görülmüş ve öldürülmüştür. Baba İlyas’ın Ömer, Yahya, Mahmut ve Muhlis adında dört oğlu vardır. İşte bu dört oğuldan biri olan Muhlis, Âşık Paşa’nın babasıdır.

Muhlis Paşa, Baba İlyas’ın dört oğlunun en küçüğüdür. Malum isyanda çok küçük yaşlarda olan Muhlis Paşa, çok şiddetli bir şekilde bastırılan isyanda son anda kurtarılmış ve akabinde Mısır’a götürülmüştür. Mısırda devrin kralı Melik Zahir’in teveccühünü kazanan Muhlis Paşa, devrin âlimlerinin takdirini de kazanmıştır. Birçok ilme ve gaybî ilimlere vukûfiyetiyle temayüz eden Muhlis Paşa, yedi yıl kadar kaldığı Mısır’dan memleketine geri dönmüştür. Muhlis Paşa’nın hayatı çile ve mücadele ile geçmiştir. Birçok iftiralara maruz kalmış defalarca zindana atılmıştır. Çünkü yaşadığı dönem, zulmüyle meşhur olan II. Gıyasettin Keyhüsrev dönemidir ki bu hükümdar babası Sultan Alâeddin Keykubad’ı bile zehirletecek kadar baskıda ve zulümde ileri

³ Kut, *a.g.e.*, IV, 1

gitmiş bir hükümdardır.⁴ Muhlis Paşa'ya devrin hükümdarları tarafından dinî ve tasavvufî hayatını terk etmesi karşılığında mal, mülk ve makam teklif edilmesine rağmen o, bu tekliflerin hepsini reddetmiştir. Gerçi bu redde karşılık devrin otoriteleri onu, babasının başına gelenleri hatırlatarak tehdit etseler de o bu tehditlerden yılmamış ve kararının arkasında durmuştur.

Muhlis Paşa Anadolu Selçuklu Devletinin en buhranlı dönemlerinde yaşamış, birçok fitne ve ayrılığın toplumun her alanında kendini gösterdiği, devletin otoritesinin zayıflayıp, iç isyanın yoğunlaştığı o hengâmeli zamanlarda yaşamıştır. O beş Selçuklu hükümdarını görmüş ve onların devirlerinde yaşamıştır. Bu hükümdarlar II. Gıyasettin Keyhüsrev (1237-1245), İzzeddin Keykavus (1246-1249), IV. Rükneddin Kılıçarslan (1254-1257;1259,1266), III. Gıyasettin Keyhüsrev (1266-1284) ve son olarak öldürülen IV. Kılıçarslan'dır. Bu beş hükümdarın saltanatı döneminde yaşayan Muhlis Paşa, daha sonra ömrünün son kısımlarını Arapkir'de kendi halinde faaliyetten uzak bir şekilde geçirerek noktalamış ve 1274 yılında ruhunu rahmana teslim etmiştir.

Âşık Paşa ise idarenin zayıfladığı, Moğol zulmünün iyice ağırlaştığı, idarî kargaşa ve çekişmelerin gittikçe arttığı, büyük âlim ve velilerin ömrünün son bulduğu bir zamanda dünyaya gelmiştir.⁵ Doğum yeri ise Kırşehir'dir. Âşık Paşa yaşadığı devrin sıkıntılılarından ve buhranından olsa gerek çok sıkıntılı bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Gerçi hayatının her dönemi mücadele ile geçmiş olan bu şahıs, kimi zaman devrin otoritesi ile kimi zaman da muasırı olduğu çeşitli görüş ve akımların temsilcileriyle fikri ve itikadî mücadelelere girmiştir. Yaşadığı ömür boyunca iki devletin varlığına şahit olmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin son zamanlarına yetişmiş, Osmanlı Devletinin de kuruluşuna tanıklık etmiştir.

Çok küçük yaşlarda babasını kaybeden Âşık Paşa, Şeyh Osman'ın terbiyesinde yetişmeye başlar. Şeyh Osman Âşık Paşa'nın babası Muhlis Bey'in halifelerindedir.⁶ Şeyh Osman'dan ilk eğitimini alan Âşık Paşa daha küçük yaşlarda tarikat çevrelerinde bulunmuş ve buralarda zahirî ve batınî ilimleri öğrenmiştir. Özellikle o dönemlerde Kırşehir havalisi ilim, tasavvuf ve edebî yönden oldukça önemli şahsiyetleri

⁴ Âşık Paşa, *Âşık Paşa Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 2000, I/1, XXVIII.

⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.* (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen), I/1, XXX.

⁶ Günay Kut, *a.g.e.*, IV, 2.

barındırmış, âdeta bir kültür havzası halini almıştır. Bu durum Âşık Paşa'nın hem dinî ilimlere vakıf iyi bir âlim olmasını, hem önemli bir sûfî olmasını, hem de Edebiyata aşinalık kazanmasını sağlamıştır. Onun çocukluğu ve gençliği böyle bir iklimde geçmiştir. Buralarda aldığı eğitim onu Sünnî akidenin önemli bir savunucusu haline getirmiştir. Dedesinin bir şekilde kaynağını şîî hareketinden alan bir ayaklanmaya karışıp (Babaî İsyanı) devrin hükümdarı tarafından öldürülmesi dikkate alındığında Âşık Paşa'nın sünnî akideye bağlı kalması oldukça ilginç bir durum olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca Garib-nâme adlı eserinde de yer yer sünnî inanç sistemine atıf yaptığı görülmektedir. Mesela, eserin dibace kısmında bir bölümü dört halifeye ayırması ve onları övmesi, yine onuncu bölümün kıssalarından birisinde Aşere-i Mübeşşere'ye (Cennetle Müjdelenen 10 Sahabe) ayırması onun ehl-i sünnete bağlı olduğunun en önemli delillerindendir. Çünkü Şia'nın özellikle gulat (aşırı) kolları dört halifeden Hz. Ali dışındakilerle Aşera-i Mübeşşera'dan bazı sahibeleri tekfir ettiği herkesin malumu bir konudur. Bu durumdan hareketle devrin batınî fraksiyonlarına uyan bir kişinin bu tarz konuları hem de olumlu bir bakış açısıyla yazması akla ve gerçeğe aykırı bir durumdur. Dolayısıyla sahabe sevgisini eserine yansıtan bir kişinin ehl-i sünnet akidesine bağlı olduğu çok aşikâr bir gerçektir. İşte bu bağ Âşık Paşada da görülmektedir. O hayatını Allah aşkına, Hz. Peygamber ve Sahabe-i Kiram sevgisine adanmış, mutedil, ehl-i sünnet akidesine sıkıca bağlı olan sünnî bir mutasavvıftır. Çocukluk ve gençlik dönemi, bu fikirleri öğrenmekle geçen Âşık Paşa, babasının Şeyh Osman'a vasiyeti üzerine onun kızıyla evlendi. Bu evlilikten, farklı rivayetler olmakla birlikte Süleyman ve Elvan adında iki oğlu olduğu nakledilmektedir.⁷ Özellikle oğullarından Elvan, Elvan Çelebi ismiyle önemli bir nama sahiptir. Elvan Çelebi'nin "Menâkıb-i Kudsiyye" adlı eserinde babası ve nesli hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Âşık Paşa, evliliğinden bir müddet sonra Anadolu valisi Timurtaş Paşa'nın vezirliğine kadar yükselmiştir. Ancak bu görevini icra ederken çeşitli siyasî olaylara karıştığı iddia edilmiş ve bunun akabinde Mısır'a gitmek durumunda bırakılmıştır. Bir müddet Mısır'da yaşadktan sonra Amasya'ya dönerken Kırşehir'e geldiğinde hastalanmış ve orada vefat etmiştir. (13 Safer 733/ 3 Kasım 1332)⁸ Âşık Paşa'nın mermerden yapılan

⁷ M. Fuad Köprülü, "Âşık Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, I, 702.

⁸ Günay Kut, *a.g.e.*, IV, 2.

mezarı bugün itibariyle “Kırşehir’in dışında Kuzeydoğu istikametine doğru yükselen kızıl tepeler üstünde, bugün pek az mermer taşı kalmış büyük bir mezarlığın ortasında bulunmaktadır”⁹ Âşık Paşa’nın hayatıyla ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra onun eserleri ve ilmi kişiliği üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1.2. Âşık Paşa’nın Eserleri

Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında Âşık Paşa’nın sekiz eseri olduğunu görmekteyiz. Bu eserlerin isimleri *Garib-nâme*, *Fakr-nâme*, *Vasf-ı Hâl*, *Hikâye*, *Kimya Risâlesi*, *Risâle fî Beyâni’s-Semâ*, *Şiirler* ve *Risâle-i Âşık Paşa* dır. Bu bölümde Âşık Paşa’nın kâleme aldığı eserleri tanıtıcı bilgiler vermeye çalışacağız. Bununla birlikte asıl konumuzu oluşturan *Garib-nâme* ile ilgili daha detaylı bilgiler sunmaya çalışacağız.

1.1.2.1. Garib-nâme

Garib-nâme, Âşık Paşa’nın 1330 yılında kâleme aldığı; eserleri içerisinde en önemlisi, ismiyle de özdeşleşen ve mesnevî tarzında yazdığı muhteşem bir eserdir. Bu eser Türk Dili ve Edebiyatı açısından oldukça değerli bir çalışmadır. Bununla birlikte *Garib-nâme*, muhtevası itibariyle dinî-tasavvufî bir eser olması sebebiyle Türk Tasavvuf Tarihi açısından da önemli bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. *Garib-nâme*, bazı kaynaklarda *Divan-ı Âşık Paşa*, *Marifet-nâme* ve *Gençnâme* isimleriyle de anılmaktadır. Müellif şu beyitte eseri *Genc-nâme* olarak isimlendirmektedir.

“Gör kim Allah neler kılmış-durur

Kudret elinde neler gelmiş-durur

Sâni‘un sun‘ın görüp bildi bilen

Genci genc-nâme-y-ilen buldı bulan”¹⁰

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi müellif, kıymetli bir hazineye benzettiği eserini *Genc-nâme* adıyla adlandırmaktadır. Bununla birlikte müellif, eserinin adını *Garib-nâme* kullandığı beyitler de mevcuttur. Şu beyit buna en güzel örnektir.

“Bu *Garib-nâme* anın geldi dile

⁹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, I, 703.

¹⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 267.

Kim bu dil ehli dahı ma‘ni bile”¹¹

İşte bu beyitte olduğu gibi müellif esere Gârib-nâme adını vermektedir. Zaten tüm kaynaklarda eserin asıl ismi Garib-nâme olarak geçmektedir.

On bölüm halinde yazılan ve yüz kıssadan oluşan Garib-nâmenin nüsha farklılıklarına göre beyit sayıları değişkenlik göstermektedir. Ortalama 12.000 beyitten oluşan bu eserin Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan ve latinize edilip Türkçeye Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından çevrilen ve bizim de tezimizde kullandığımız mevcut baskısında 10.613 beyit mevcuttur.¹² Bu ifade, eseri latinize eden ve çevirisini yapan Prof. Dr. Kemal Yavuz’a aittir. Eser, mesnevî tarzında ve aruz vezninde yazılmıştır. Aruzun fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün kalıbının kullanıldığı eserde yer yer hece vezninin de kullanıldığı görülmektedir. Garib-nâme son derece sade bir dille yazıldığı için anlaşılması kolay bir kitaptır. Müellif eseri, Arapça ve Farsçanın zor ifadeleriyle değil, Türkçenin o sade, pürüzsüz ve anlaşılır üslubuyla yazmıştır. Âşık Paşa’nın bu eseri Türkçe yazması büyük Türk mutasavvıfı Yunus Emre’nin tesirinde kaldığını göstermektedir. Çünkü Mevlana ve Sultan Veled gibi dil bakımından Farsça’dan etkilenen mutasavvıflara mukabil Yunus Emre, Türkçeyi ön plana çıkarmış ve eserlerini Türkçe kâleme almıştır. Bu yönüyle de Âşık Paşayı etkilemiştir.¹³

Âşık Paşa’nın Garib-nâme’yi yazarken etkilendiği diğer bir şahıs da Mevlana Celâleddin-i Rûmî’dir. Âşık Paşa’nın Mevlana’dan etkilendiğinin en önemli delili ise eserin nazım şekli olarak mesnevî tarzında yazılmasıdır. Bilindiği gibi Mevlana’nın meşhur eserinin adı “Mesnevî-i Manevî”dir. Bu isim eserin nazım şeklinin mesnevî tarzında olmasından dolayıdır. Çünkü mesnevî tarzında yazılan eserler daha akıcı, kulağa daha hoş gelen ve okuyucuyu genel itibariyle sıkmadan oluşturulan eserler olup beyitler şeklinde yazılır. İşte Mevlana’nın Mesnevî’si, Garib-nâme’yi şekil açısından bu bağlamda etkilemiştir. Bununla birlikte Mesnevînin muhtevasıyla Garib-nâme’nin muhtevası arasında da paralellikler söz konusudur. Her ikisi de dinî-tasavvufî bir eserdir. İki eserde de ilahi aşk, Peygamber sevgisi, insanın yaratılış ve varlığının hikmeti, kişinin kendini bilmesi sonucu tanrıyı tanınması gibi konular işlenmektedir.

¹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2,955

¹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, XLVI.

¹³ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 4. Baskı, 1981, s. 338.

Ancak Mesnevî Garib-nâme'den önce yazılan bir eser olduğundan dolayı Garib-nâme'yi muhteva bakımından da etkilemiştir.

Mevlana'nın Âşık Paşayı etkilediği bir başka husus daha vardır. Bilindiği gibi Mevlana aşk ekolünün temsilcisidir. O Allah aşkıyla yanan bir kalbe, onun sevgisiyle yanıp tutuşan bir hissiyata sahiptir. Bu durumu Allah aşkı olarak ifade eden Mevlana bu hali ve fikriyle devrinin ve sonraki devirlerin âlimlerini ve mutasavvıflarını etkilemiştir. Bu etkilenmeden Âşık Paşa da nasibini almıştır. Âşık Paşa'nın, eserindeki kıssaların önemli bir kısmında aşk ve Allah aşkı kavramlarına sıklıkla değindiği görülmektedir. Ayrıca asıl ismi Ali olmasına rağmen Âşık mahlasını kullanması, onun Allah aşkıyla yanan bir kalbe sahip olması ve bu hali hayat felsefesi olarak kabul etmesi, kendisini aşk ekolünün bir müntesibi yapmıştır. Bu durum Âşık Paşa'nın Hz. Mevlana'dan etkilendiği fikrini pekiştirirken, “Mesnevî”deki aşk temalarının bir benzerinin Garib-nâme'de de geçmesi; onun Mevlana tesirinde kalmasının bir neticesidir. Âşık Paşa, Mevlana ve Yunus'tan etkilendiği gibi bazı mutasavvıfları ve şairleri de etkilemiştir. Onun etkilediği şahsiyetlerden en meşhur olanı Türk dini hayatında ve Türk Edebiyatında önemli yer tutan ve ünlü “Mevlid” yazarı Süleyman Çelebi'dir.¹⁴ Garib-nâmenin daha ilk beyitlerinde gördüğümüz

“Allah adın eyttüm evvel ibtidâ

Andan oldu ibtidâ vü intihâ”¹⁵

Beytin bir benzeri Süleyman Çelebi'nin “Vesîletü'n-Necât” ismiyle anılan, ama “Mevlid” ismiyle meşhur olan eserinde şöyle geçer:

“Allah âdın zikridelim evvelâ

Vâcib oldur cümle işde her kulâ”

Görüldüğü gibi mana itibariyle aynı mefhumlar hem Garib-nâme'de hem de Vesîletü'n-Necat'ta da geçmektedir. Bu gibi benzerlikler her iki eserin birçok beytinde daha görülmektedir. Dolayısıyla Âşık Paşa, bu mümtaz eseriyle kendinden sonra gelen bazı mutasavvıfları ortaya koydukları eserlerde tesiri altına almıştır.

¹⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, LII.

¹⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 13.

Garib-nâme sade ve anlaşılır bir dille yazılmış ve mümkün merteye yalın bir Türkçe ile oluşturulmuş bir eserdir. Bu yönü ile de “Türk Edebiyatının ilk büyük te’lif eseridir.”¹⁶ Mevlana, Mesnevî’sinde Farsçayı kullanarak neleri başardı ise, Âşık Paşa da Garib-nâme’de Türkçeyi kullanarak aynı şeyleri başarmıştır. Onun bu eseri Türkçe yazması bulunduğu dönemin siyasi ve sosyal çalkantılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Anadolu Selçuklu Devleti’nin çöküşünün hızlandığı Anadolu’da tam bir karmaşanın yaşandığı bir ortamda yazılan bu eser, halkı yeniden toparlayıp birlik içinde olmaya davet etmektedir. Özellikle birler bölümünde bu konu detaylı bir şekilde işlenmektedir. Ancak bu fikirlerin halkın tüm katmanına ulaşması için, onların anlayacağı bir dilde ifade edilmesi gerekiyordu. Bu da halkın genelinin bildiği yegâne dil olan Türkçe ile mümkün olabilirdi. İşte bu yüzden müellif, eserini Türkçe yazmaya karar vermiştir. Çünkü bu eserde anlatılan dini, içtimai, siyasi ve ilmî konular halkın çok ihtiyacı olan konulardır. Böylesine önemli konular geniş bir kitleye onların anlayabileceği bir dil ve üslupla anlatılmalıydı. Tüm bunların farkında olan Âşık Paşa bu yüzden Garib-nâme’yi hem Türkçe yazmış, hem de anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Gerçi eserde yer yer Arapça ve Farsça tamlamalara rastlanır; ancak bunun da sebebi kanaatimce nazma uygun kelimeyi bulmakta zorlanması ve veznin kuralları dışına çıkmamaya gayret etmesine bağlanabilir. Her ne olursa olsun Edebiyatta yegâne dil olan Farsça ve buna destek olan Arapça’nın dinî-tasavvufî ve edebî eserlerde baskın bir şekilde kullanıldığı bir dönemde Âşık Paşa’nın Garib-nâme’yi Türkçe yazmaya karar vermesi büyük bir cesaret ve sağlam bir irade gerektirir. Bu iradeyi gösterdiğinden dolayı da kendisi takdiri fazlasıyla hak etmektedir.

“Garib-nâme on bölümden meydana gelen, ayrıca her bölümün ayrı ayrı on kıssadan oluştuğu, bölümden bölüme açılan ve bir nizam içinde gittikçe genişleyen bir eserdir. Bu durum eserin en dikkat çekici yönüdür. Bu açıdan bakılınca eserdeki konuların birbirini ardına açılıp genişlediği görülmektedir. Bunu bölümleri takip edip her bölümü on ile çarptığımızda (10+20+30+40+50+60+70+80+90+100=) şeklinde bir kombinasyon ortaya çıkar ki o zaman eserin 500’den fazla konu işlediği görülür. Böylece açılan ve bu açılmada genişleyen, genişleyip büyürken de nizam ve intizamı koruyan, insanı çok

¹⁶ Mine Mengi, *a.g.e*, s. 81.

ötelere götüren ve derin bir tefekküre daldıran bir konu bütünlüğüne sahiptir”¹⁷ Bu durum eserin en dikkat çekici yönüdür.

Eserde on bölüm mevcut olduğu gibi her bölüm içindeki on kıssa o babın sayı başlığına uygun olarak anlatılmaktadır. “Bu bakımdan eserin geometrik bir düzene sahip oluşu dikkate değerdir.”¹⁸ Mesela birinci bölümde bir kıssa anlatılıyorsa kıssanın ya muhtevasında ya da ele alınış yönünde o bölüme uygun tarzda kıssalar yazılmaktadır. Örneğin dördüncü bölümdeki kıssaların bazılarında âlemi ve insanı yaratan etkenler anlatılırken, anâsır-ı erba‘a (Dört unsur: Ateş, Toprak, Su, Hava) dan bahsedilmektedir. Anâsır-ı Erba‘a âlemi oluşturan dört maddedir. Bu yönü itibariyle bu kıssa dördüncü bölüm olan dörtlüler kısmında geçmektedir. Bu örnekte anlattığımız gibi Garib-nâme’deki kıssaların hepsi hangi bölüm altında bulunuyorsa kıssalar o bölümün sayısı adedince ya örnekler veya maddeler şeklinde anlatılmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde Garib-nâme’nin muhtevasıyla ilgili bilgiler incelendiğinde söylemek istediğimiz şeyler daha iyi anlaşılacaktır.

Âşık Paşa ile ilgili olarak onun hayatını, hayallerini, tecrübelerini, bilgi birikimini, dünyayı algılama felsefesini vb. birçok özelliğini bu müstesna eserin her satırında görmekteyiz. Müellif, eserdeki yüz kıssada hayatın her alanını ilgilendiren birçok konuya temas etmiştir. Ontoloji, astroloji, tarih, tıp, İslam tarihi, felsefe, tasavvuf, dinî ilimler vb. gibi bilim dallarıyla alakalı birçok konuya değinmiş ve çok enteresan tespitler ve yorumlar ortaya koymuştur. Tabii, bu söylediklerimizi örneklemeye çalışsak daha fazla bilgi vermemiz gerekecektir. Fakat eserin muhtevasıyla ilgili bilgileri ikinci bölümde daha geniş ve detaylı olarak vereceğimiz için burada örneklere temas etmeyeceğiz.

Bizim değerlendirmemize göre Garib-nâme’nin en önemli özelliği ayet-i kerimelere çok fazla yer vermesidir. Garib-nâme’nin bizi ilgilendiren kısmı da bu özelliğidir. Müellif, birkaç kıssa hariç hemen hemen tüm kıssalarda ayetleri kullanmaktadır. Bazen bir ayetten hareketle bir kıssayı oluşturmaktadır. Ayetin ya zahirî manasından veya işarî manasından aldığı ilhamla ana bölümün (başlığın) rakamsal değerine uygun tarzda ve kendine has yorumlarıyla çok güzel kıssalar oluşturmaktadır. Ortalama 20 civarında

¹⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, XLVII.

¹⁸ Mine Mengi, *a.g.e.*, s. 81.

kıssa bu şekilde yazılmaktadır. Diğer kıssalarda da işlenen konuyla ilgili olarak ortaya attığı her tezde veya ana başlığın rakamına uygun olarak konuyu bölümlere ve maddelere ayırdığında bunları ayetlerle delillendirmeye çalışmaktadır. Böylece bazı kıssalarda sekiz, on ayeti söylediklerine delil niteliğinde kullanırken, bazı kıssalarda bir, iki ayet bu şekilde kullanır. Bazı kıssalarda ise hiç ayet kullanmadığı görülür. Net tespit yapmamakla birlikte 300'ün üzerinde ayetin de bu şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında eserde hadis-i şeriflerin de bol miktarda kullanıldığı söylenebilir. Gerçi ayetler kadar sık olmasa da yine de hatırı sayılır ölçüde hadisin kullanıldığı bir gerçektir. Bütün bunlar, müellifin iyi bir dini bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Müellifin bu yönü, ilmî kişiliğinin anlatılacağı kısımda daha detaylı bir şekilde irdelenecektir. Ayrıca ayet ve hadislerin eserdeki kullanımıyla ilgili daha detaylı bilgileri II. Bölüm'de "Garib-nâme'nin Şekil Özellikleri" kısmında genişçe sunacağız.

Garib-nâme'nin tanıtımı bağlamında vereceğimiz en son bilgiler ise eserin nüshaları ile ilgili olacaktır. Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında eserin ilk nüshalarının 15.yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Doğu ve batı ülkelerindeki birçok kütüphanede Garib-nâme'nin çeşitli nüshaları bulunmaktadır. "Konya kütüphanesindeki nüsha ile birlikte Prof. Dr. İsmail Erünsal ve Doç. Dr. Cem Dilçin özel kitaplıkları da dâhil olmak üzere 81'i yurt içinde, 35'i de yurt dışındaki kütüphaneler olmak üzere, eserin bilinen 116 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan en yenisi ve en eskisi Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Burada 320 numarada kayıtlı en eski nüsha 830/1427, en yenisi ve 57 numarada kayıtlı olan nüsha ise 1339/1921 yılında istinsah edilmiştir."¹⁹ Bu durumdan hareketle Garib-nâme'nin en eski nüshası ile en yeni nüshası arasında geçen 600 yıllık bir zaman diliminde, eserin birçok nüshasının bulunması, bu eserin değerini ve önemi daha da arttırmaktadır. Garib-nâme'nin nüshalarının çokluğu eserin dilinin sade ve anlaşılır olmasından kaynaklanmıştır. Dilin anlaşılır olması nüshalarında çokluğunu beraberinde getirmektedir. Başka bir kaynakta da "Garib-nâme'nin en iyi ve en eski nüshalarının Beyazıt Devlet Kütüphanesi (nr. 3633) ile Süleymaniye Kütüphanesinde (Lâleli nr. 1752) oldukları söylenmektedir. Ayrıca eserin Prof. Mundy nüshası ismiyle de anılan en eski tarihli Raif Yelkenci nüshasının günümüzde Şark Dilleri Mektebi Kütüphanesine intikal ettiği bilinmektedir."²⁰

¹⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, LVI

²⁰ Kut, *a.g.e.*, IV, 2.

Tezimizde kullandığımız, Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından tercümesi ve latinizesisi yapılan ve Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkmış mevcut kitabımızda Garib-nâme'nin 4 nüshası kullanılmıştır. Bu nüshalar Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli 1752m/1-2, Almanya, Tübingen Depot der Staatsbibliothek nr. 1684, Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 13634 ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi nr. 9344 nüshalardır.

Böylece Garib-nâme ile ilgili bilgileri ana hatlarıyla vermiş bulunmaktayız. Eserin şekil ve muhtevası ile bilgileri II. Bölüm'de daha detaylı bir şekilde anlatmaya çalışacağız. Bu bilgilerden sonra Âşık Paşa'nın diğer eserleri ile ilgili bilgileri aktarmaya çalışalım.

1.1.2.2. Fakr-nâme

Bu eserin Âşık Paşa'ya ait olduğu ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar ile ortaya çıkmıştır. Bilinen iki adet nüshası vardır. Bu nüshalardan birincisi “Roma Kütüphanesinde (Biblioteca Gasanatensa Turca, nr. 2054), ikincisi ise Manisa Kütüphanesinde (Muradiye Ktp., nr. 1153) bulunmaktadır. Roma'daki nüsha 6 varaktan oluşup 861/1456 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüshada 161 beyit olup; yazısı harekeli nestalik şeklindedir. Manisa kütüphanesindeki nüsha ise 7 varaktan oluşmaktadır. İstinsah tarihi belli olmayıp 201 beyit içermektedir.”²¹ Bu bilgiler ışığında hareket ettiğimizde iki nüsha arasında beyit farklılıkları vardır. Bu durum bizi eserin eksiksiz bir şekilde elimizde olmadığı fikrine itmektedir.

Fakr-nâme de dünyaya düşkün olmama, alçak gönüllülük, nefsin isteklerine uymama ve Hak doğrultusunda hareket etme gibi dinî-tasavvufî konular işlenmektedir. Eserde, “Fakr” ismiyle geçen rengârenk bir kuş tasviri vardır. Eserin ismi de müellifin bu kuşa verdiği isimden gelmektedir. Bu kuş kendini güvende hissedebileceği ve onda kendini huzurlu hissedebileceği bir konak aramaktadır. Hangi konağa varması noktasında tereddütleri olan bu kuş Hz.Muhammed (s.a.v)’i seçerek onda karar kılmaktadır. Fakr'ın bu serüvenini dinî-tasavvufî yorumlarla anlatmaya çalışan müellif, fakrın güzelliğini, tevazuyu, aza kanaat etmeyi, Hakka dost olmayı ve hakiki dostun da kişiyi Hakka davet edenin olduğunu anlatmaktadır. Eser genel itibariyle bu konuları işlemektedir.

²¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, LIX.

1.1.2.3 Vâsıf-ı hâl

30 beyitten biraz fazla olan küçük bir mesnevîdir.²² Mesnevîde şairin adı geçmemekle birlikte Garib-nâmenin en sonunda yer alması bu mesnevîciğin Âşık Paşa'ya ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Eser genel itibariyle zaman fikrinden bahsetmektedir. Bu mesnevîcikte zamanın kıymetini bilmek, zamanı iyi yaşamak ve Cenab-ı Hakkın rızası doğrultusunda zamanı geçirmek yönünde öğütler verilmektedir.

Fakr-nâme ve Vâsıf-ı hâl adlı eserler, öyle anlaşılıyor ki müellifin Garib-nâme'den sonra yazdığı ve Garib-nâmenin kıssaları içinde yer almayan kıssalardan oluşmaktadır. Çünkü Garib-nâmede bu eserlerin muhtevası ile paralel bazı kıssaların var olduğunu görmekteyiz.

1.1.2.4. Hikâye

Bu eser 59 beyitten oluşan küçük bir mesnevîdir. Bu eser "Raif Yelkenci'de bulunan bir Garib-nâme nüshasının arkasında yer almaktadır."²³ Muhteva itibariyle bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Yahudi'nin başından geçen bir olayı anlatmaktadır. Olay şöyledir. Bu üçü bir gün bir yolculuğa çıkar. Yol esnasında canları helva çeker. Her biri birer akçe çıkararak helva alırlar. Lakin alınan helva üçünün ihtiyacını giderecek miktarda değildir. Yahudi bir teklif yaparak; herkesin uyumasını ve uyandıklarında en güzel rüyayı kim gördü ise helvanın onun hakkı olması gerektiğini söyler. Bu teklif kabul edilir. Uykuya daldıkları zaman Müslüman olanı arkadaşlarının uyuduğunu görünce kalkar, helvayı yer, sonra tekrar uykuya dalar. Bir müddet sonra hepsi uyanır. Yahudi, rüyasında kendisini Tur dağında gördüğünü ve orada Musa (a.s) ile görüşüğünü anlatır. Hıristiyan ise İsa (a.s)'nın kendisini Beytü'l Ma'mur'a ilettiğini anlatır. Müslüman ise rüyasında Peygamberimiz (s.a.v) i gördüğünü ve kendisine "Ne yatarsın arkadaşlarından biri Tur dağına, diğeri ise Beytü'l Ma'mur'a gitti. Kalk ve helvayı ye" demesi üzerine kalkıp helvayı yediğini söyler. Müslüman'ın bu anlattıkları Yahudi ve Hıristiyan'ın hoşuna gider ve helvayı Müslümanın yediğini anlayarak bu duruma rıza gösterirler. Bu eser kısaca bu konuyu işlemektedir.

²² Kaynaklar beyit sayısı hakkında farklı bilgiler vermektedir. İslam Ansiklopedisi'nde eserin 31 beyitten oluştuğu söylenirken Bkz: Kut, *a.g.e.*, IV, 2. Tezimize konu edindiğimiz Garib-nâme'nin Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan baskısında Âşık Paşa'nın eserleri ile ilgili bilgiler verilen bölümde bu eserin 39 beyitten oluşan küçük bir mesnevî olduğundan bahsedilmektedir. Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1 LIX.

²³ Kut, *a.g.e.*, IV, 2.

1.1.2.5. Kimya Risalesi

Bu eser Çorum İl Halk Kütüphanesinde, 2889 numaralı mecmua içinde bulunmaktadır.²⁴ Risalenin Âşık Paşa'ya ait olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Risalenin dil ve anlatım bakımından Âşık Paşa'nın üslubuna uymadığı iddiası risalenin ana aidiyetini şüpheli hale getirmektedir.

1.1.2.6. Risâle fî Beyâni's Semâ'

Bursalı Mehmet Tahir "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde böyle bir kitabın Âşık Paşa'ya ait olduğunu söylemektedir.²⁵ Fakat M.E.B yayınlarından çıkan "İslam Ansiklopedisi" nde Âşık Paşa bölümünü yazan M. Fuad Köprülü, Bursalı Mehmet Tahir Efendinin çoğu zaman yanlış kaynak verdiğini belirterek bu iddiasının da tahkike muhtaç olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Risale'nin Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshasında (Fatih nr. 5335) "Âşık" mahlası geçmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu mahlasa dayandırılarak eserin Âşık Paşa'ya ait olduğu iddia edilmektedir. Ancak şunu dikkatlere sunmak gerekir ki "Âşık" mahlası pek çok kişinin kullandığı bir mahlastır ve sadece Âşık Paşa'ya mal edilmez. Bununla birlikte eserin muhtevası onun Garib-nâme olabileceği fikrini de uyandırmaktadır.

1.1.2.7. Şiirler

Âşık Paşa'nın çoğu gazel tarzında yazılmış 67 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerin bazıları Abdülbaki Gölpınarlı'nın "Yunus Emre ve Tasavvuf" adlı eserinde kaydedilmiştir.

1.1.2.8. Risâle-i Âşık Paşa

Bu risale Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır. Alışılmışın dışında eser manzum değil, mensur bir şekilde kâleme alınmıştır. Risale, Garib-nâme ile birebir örtüşmektedir. Muhtevası Garib-nâme'nin içindeki bazı kıssalarla hemen hemen aynıdır. Ayrıca risalenin dili gayet açık ve akıcıdır. Üslup bakımından Garib-nâme'ye çok benzediği aşikârdır. Ancak eser düzyazı şeklindedir, manzum değildir. Bu durum risalenin müellif tarafından Garib-nâme'nin bir özeti şeklinde yazıldığı fikrini doğurmaktadır.

²⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinden naklen) I/1, LX.

²⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul Matbaa-i Âmire, İstanbul, h.1333, I, 110.

²⁶ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, I, 705.

Âşık Paşanın Garib-nâme ve diğer eserleri ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra müellifin ilmî kişiliği üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1.3. Âşık Paşa'nın İlmî Kişiliği

Bu bölümde Âşık Paşanın ilmî yönünü anlatmaya çalışırken özellikle Garib-nâme deki ifadelerden faydalanacağız. Bu sayede müellifin ilmî yönünü bizzat eserinden örnekler vererek sunacağız ki fikirleri, hayat felsefi, dinî ve tasavvufî anlayışı, sosyal ve siyasal problemlere getirdiği çözüm önerileri, dünya ve ahiret hayatı hakkındaki telakkileri daha rahat öğrenilsin. Bu açıklamamıza binaen Âşık Paşanın ilmî şahsiyeti ile ilgili bilgileri vermeye başlayalım.

1.1.3.1. Âşık Paşa'nın Tahsili ve Hocaları

Âşık Paşa siyasî çalkantıların tavan yaptığı, Moğol zulmünün en üst seviyede olduğu, fikir ve irşatlarıyla halka yön veren büyük âlimlerin ve velilerin varlığının son bulduğu bir zamanda dünyaya gelmiştir. Böyle karanlık bir zamanda dünyaya gelen Âşık Paşa, dinî ve tasavvufî eğitimine çok küçük yaşta başlamıştır. Kendisinin şeyh sülalesinden gelmesi ve dedesinin bir tarikat şeyhi olması onun küçük yaşta tasavvufî bir hayatla tanışmasına vesile olmuştur. Âşık Paşa'nın nerede ve kimlerden ders ve terbiye aldığı noktasında net bilgiler olmamakla birlikte çeşitli kaynaklarda asıl hocasının Şeyh Osman olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte Şeyh Osman'dan önce Süleyman-ı Kırşehirî'den de ders aldığı söylenmektedir.²⁷ Özellikle Şeyh Osman, Âşık Paşa'nın hem eğitimi hem de terbiyesi ile yakından ilgilenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Âşık Paşa'nın çocukluğu ve gençliği Kırşehir'de geçmektedir. Çünkü Kırşehir o dönemde Anadolu'nun en önemli ilmî, edebî ve fikrî merkezlerin birisi konumundadır. Bu durum onun, devrin bazı âlimlerinin fikirlerini daha iyi anlamaya elverişli bir ortama sahip olmasını sağlamıştır. Onun için Âşık Paşa, Hacı Bektaş, Âhi Evran, Şeyh Süleyman, Mevlana, Yunus Emre gibi büyük sûflerin her ne kadar birebir tanımamış veya onlarla hoca talebe ilişkisi içerisinde bulunmamış olsa bile, onların eserlerini tanıma ve muridleriyle karşılaşma ve dolayısıyla bu büyük sûflerin fikirlerini tanıma fırsatı bulmuştur. Bu fikirler Âşık Paşanın ilmî yönünü geliştirdiği gibi yazdığı eserlerin de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Âşık Paşa'nın başta Garib-nâme olmak üzere

²⁷ Kut, *a.g.e.*, IV, 2.

eserlerinin çoğunda devrinin mutasavvıflarının tesirleri görülmektedir. Bir önceki bölümde Garib-nâme hakkında bilgi verirken, bu eserde Mevlana ve Yunus gibi büyük mutasavvıfların tesirinden bahsetmiştik.

Âşık Paşa zahirî ilimlere vukûfiyetinin yanında batnî ilimlere de hâkimdir. Her iki ilmi tahsil etmesinde de başta hocası Şeyh Osman olmak üzere devrin sûfilerinin ve âlimlerinin büyük katkısı olmuştur. İyi bir mutasavvıf olan Âşık Paşa ledünni ilme de sahiptir. Kendi ifadesiyle bu ilmin tahsilini “hocam” dediği Hızır (a.s) dan almaktadır. Kendisi gerçek hocasının Hızır olduğunu ve ilim namına neyi varsa bunu ona borçlu olduğunu söylemektedir. Bu durumla alakalı müellif eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır.

“Şeyhum oldur şeyhum oldur şeyhum ol	Derdüme çün ol-durur her dem deva
Anda açıldı bana doğru yol	Bes anı anmak bana oldu reva
Uşbu ‘ilm andan-durur her dem devâ	İsteyüp kanda bulaydum ben anı
‘İlm içinde dâdum ol istâdum ol	Mürvetinden ol kabul itdi beni
Sır içinde bir sebak virdi bana	Ol kığırdı bana ‘Âşık adını
Cümle ‘ilmüm ol-durur önden sona	Ol bıraktı cânuma ‘ışk dadını

Anı sevmekden degindüm devlete

Ol bıraktı bini uşbu hikmete

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi müellif, batnî ilimleri Hızır (a.s)’dan aldığını söylemektedir. Onu hocası, kendisini de onun müridi olarak tanımlayan müellif kalbine keşf ve ilham yolu ile düşen bilgileri hocası sayesinde kesp ettiğini söylemektedir. Bu ifadeler Âşık Paşa’nın en büyük hocasının Hızır (a.s) olduğunu göstermektedir. Böylece Âşık Paşa’nın yetişmesine sebep olan hocalarını ve tahsil hayatını ana hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Şimdi de müellifin en önemli yönü olan tasavvufî anlayışını ve yaşantısını ele almaya çalışacağız.

1.1.3.2. Âşık Paşa'nın Tasavvufî Şahsiyeti

Âşık Paşa, tasavvufî açıdan yaşadığı devrin önemli şahsiyetlerinden birisidir. O tasavvufî yaşantısıyla Anadolu halkını aydınlatmış ve ileri sürdüğü fikirlerle bu coğrafyanın önemli şahsiyetlerinden birisi haline gelmiştir. Âşık Paşa'nın tanınmasına vesile olan en büyük ve muhteşem eseri Garib-nâme dinî-tasavvufî bir eser olarak ilim dünyasında kabul görmüştür. Eser, muhtevası itibariyle dinî-tasavvufî konuları anlatmaktadır. Bu konuları işleyen bir eserin müellifinin tasavvufî yaşantısını bilmek eseri daha iyi anlamamıza neden olacaktır. Onun için Âşık Paşa'nın tasavvufî anlayışını biraz irdelemek gerekmektedir.

Âşık Paşa, kurucusu Baba İlyas Horasani²⁸ olan büyük ve etkin bir şeyh ailesine mensup olup, böyle bir sülalenin XIV. yy.'daki en önemli temsilcilerinden biridir. Sûfî yönü çok gelişmiş bir sülaleye mensub olmak Âşık Paşa'nın tasavvufî hayatının oluşmasına yol açan en büyük etkenlerdendir. Nitekim müellif, yaşadığı devirde, dedesinden gelen ve zamanla değişikliklere uğrayan "Vefâiyye" tarikatının başı sıfatıyla tanınmış önemli bir mutasavvıf konumundadır. Âşık Paşa, ilk tasavvuf eğitimi çocukluk döneminde ailesinden almaktadır. Müellifin sûfî yönünün olgunlaşmasındaki diğer ve en önemli etken ise kendi tarikat çevresinin dışında kalan, Kırşehir ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki önemli tarikatların önderi konumundaki mutasavvıflarla çok önemli münasebetler kurmasıdır. Bu münasebetler ya o mutasavvıflarla doğrudan karşılaşarak onların fikirlerinden etkilenmek veya o mutasavvıfların müritlerinden etkilenmek ya da mevzu bahis mutasavvıfların eserlerinden etkilenmek sonucunu doğurmuştur. Âşık Paşa'nın, fikirlerinden ve tasavvufî görüşlerinden etkilendiği sûfilerin içerisinde Hacı Bektaş-ı Veli, Âhi Evran, Mevlana, Sultan Veled ve Yunus Emre gibi meşhur mutasavvıfları sayabiliriz. Bu etkileşimlerin hepsi onun tasavvufî gelişimine çok büyük katkı yapmış ve onu devrinin mümtaz mutasavvıfları arasına dâhil etmiştir.

Âşık Paşa, tasavvufî anlayış noktasında Sünnî akideye son derece bağlı, sade bir tasavvufî çizgiyi takip etmektedir.²⁹ Hâlbuki dedesi Baba İlyas, karmaşık bir sûfî anlayışa sahip olduğu iddiasıyla devrin otoritesi tarafından biraz da yanlış anlaşılacak

²⁸ Bu şahıs Âşık Paşa'nın dedesidir. Onunla ilgili bilgiler Âşık Paşa'nın hayatının ele alındığı bölümde zikredilmiştir.

²⁹ M.Fuad Köprülü, *a.g.e.*, I, 704.

idam edilen bir kişiliktir. Dedesinin böyle bir anlayışa sahip olmasına rağmen Âşık Paşa'nın ehl-i sünnet çizgisine sıkı sıkıya bağlı olması çok dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu durum devrin tasavvuf hareketlerinin birbiriyle çekişme içerisinde olmasıyla alakalıdır. Çünkü o sıralarda Anadolu'da dervişler arasında iki fikrin kıyasıya yarışı ve çok çetin fikri mücadelesi söz konusudur. Bu fikri çatışmalara sebep olan olay ise sûflerin ehl-i sünnete bağlı olması veya ehl-i sünnet dışında olmasıyla alakalıdır. Bu fikri çatışmada Âşık Paşa, safını Sünnî akide içinde kalmak şeklinde belirlemiş ve bu yönü ile de dedesi Baba İlyas ve babası Muhlis Bey'den fikrî bağlamda ayrıldığı görülmektedir. Tabi ki Âşık Paşa'nın Sünnî akide içerisinde kalarak tasavvufi yorumlar yapmasının sebepleri arasında Mevlana, Yunus, Ahi Evran gibi mutasavvıfların Sünnî akideye uygun fikirlerinin halkın geneli tarafından kabul görmesi ve bu cereyandan müellifin de etkilenmesi gösterilebilir. Bununla birlikte XIV. yy başlarında Anadolu'da Osmanlı Devleti ismiyle yepyeni bir devletin kurulması ve kurucularının da genel itibariyle Sünnî akideye bağlı kişiler olması müellifin Sünnî akideye bağlı kalmasını gerektiren sebeplerdendir. Müellifin Garib-nâme adlı eserini detaylı bir okuyuşla kritiğe tabi tuttuğumuzda onun ehl-i sünnet çizgisine sıkı sıkıya bağlı kaldığına dair çeşitli numuneler görmek mümkündür. Mesela, eserin dibace kısmında dört halifeden bahsetmesi, onları övmesi, Kur'an'dan bazı ayetleri onların derecelerinin yüksekliğine işaret eder şekilde yorumlaması onun sünnî inanca bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle karmaşık tasavvufî görüşlere sahip sûflerin fikirlerinin oluşumunda Şîî akidesinin önemli etkisi olduğu muhakkaktır. Şia'nın aşırı kollarına mensub olanların yorumlarında Hz. Ali dışındaki diğer üç halifeye olumsuz bir bakışın olduğu da malumdur. Bununla birlikte Sahabe-i Kiramdan bahsetmesi, onuncu bölümde aşera-i mubeşşerayı ayrı bir kıssa ile anlatması ve işlediği ayetlerin işarî yorumlarında ehl-i sünnet akidesine genelde bağlı kalması onun iyi bir Sünnî mutasavvıf olduğuna delil teşkil etmektedir. Eseri tanıtacağımız bölümlerde yeri geldiğinde bu tespitlerimizi daha detaylı bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

Âşık Paşa'nın tasavvufî şahsiyetini belirleyen bir başka husus ta onun vahdet-i vücud görüşüne sahip olmasıdır.³⁰ O bu yönü ile Mevlana ekolünden etkilenmiş gibi görünmektedir. Kişinin kendini bilmesinin Allah'ı tanınması ya da Allah'ı bilmesinin kendini tanınmasını sağlayacağı düşüncesini müellifin eserinde çok sık işlediği

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Âşık Paşa" (Tasavvufî Şahsiyeti) *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 5.

görülmektedir. Bu yüzden من عرف نفسه فقد عرف ربه “Kendini bilen Rabbini bilir.” sözü müellifin eserinde sıkça kullandığı bir argüman, bir düşünce tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söz tasavvufun genel ilkelerinden olduğu gibi, vahdet-i vücudçu anlayışın da genel prensiplerindedir. Nitekim Garib-nâme’de bu sözle ilgili bazı kıssalar yazıldığı gibi, çoğu kıssanın da sonunu bu sözün açtığı fikirlere ve felsefî düşüncelere bağlanmıştır. Dolayısıyla müellif vahdet-i vücud fikrine eserinde çokça yer vermiş görünmektedir.

Âşık Paşa, yukarıda belirttiğimiz özellikleri ve sûfi kişiliği ile devrinin önde gelen mutasavvıflarından biri olmuştur. Tasavvufî birikimini ve bilgisini Garib-nâme ile ölümsüzleştiren müellif, dinî-tasavvufî geleneğimize yeni yollar açmış ve gelecek nesillere önemli kazanımlar bırakmıştır. Müellifin tasavvufî şahsiyetini ana hatlarıyla açıkladıktan sonra onun bir başka ayırıcı yönü olan edebî şahsiyeti üzerinde durmaya çalışalım.

1.1.3.3. Âşık Paşa’nın Edebî Şahsiyeti

Âşık Paşa’nın ilmî kişiliğini oluşturan diğer bir özelliği de edebî yönünün kuvvetli olmasıdır. Onun edebî yönünün kuvvetli olduğuna en büyük delil ise meşhur eseri Garib-nâme’dir. Garib-nâme mesnevî tarzında yazılan bir eser olduğu için özellikle şekil açısından edebî bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellif, eserde anlatmak istediklerini şiirsel bir üslupla ve beyitler şeklinde yazarak okuyucuya sunmaktadır. Bu da üstün bir edebî bilgi birikimini gerektirmektedir. Nitekim bu özelliği müellifin eserlerinde görebilmekteyiz. Müellif eserini yazarken nazma ve aruz kurallarına yeteri kadar riayet etmiştir. Müellif eserinde çoğu kez aruz vezninin fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün kalıbını, yer yer de hece veznini kullanmıştır. Kafiye konusunda da yeterli titizliği gösteren müellif bu sayede önemli bir edebî şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Onun için Garib-nâme hem dinî-tasavvufî kültürümüzde hem de Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Müellifin edebî yönünü belirleyen diğer bir özelliği de Türk dilini eserinde kullanma ısrarıdır. O Türk dilinin de edebî bir dil olduğunu düşünmüş ve Farsça’nın edebî türe en yatkın dil olduğu anlayışına karşı çıkmıştır. Devrinin birçok mutasavvıfının ve şairinin eserlerini Farsça ve Arapça vermesine karşı çıkan Âşık Paşa, Türk dilinde de dev edebî

eserler verilebileceği fikrini ortaya atarak bu düşüncesini fiiliyata geçirmiştir. O, Mevlana'nın mesnevîsine, Feridüddin-i 'Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ına -ki bu eserler o devrin en önemli dinî-tasavvufî ve edebî eserleri olup Farsça olarak kâleme alınmıştır- bir nevi alternatif olarak Türkçe'nin o saf ve güzel yüzünü ön plana çıkarmış ve Garib-nâme'yi insanların beğenisine sunmuştur. Kanaatimizce bunda başarılı da olmuştur. O, eserini Türk milleti için yazmıştır. Türkçe'nin hakir görüldüğü, diğer dillerle ilgili ilmi eserlerin yazıldığı, Türk dili ile kimsenin ilgilenmeye cesaret edemediği ve bu durumu da Türk milletinin henüz idrak edemediği bir ortamda Garib-nâme'yi Türkçe yazabilme cesaretini göstermiştir. Müellif eserde yer yer Arapça ve Farsça tamlamalara yer verse de bu çok nadir görülen bir olaydır.

Müellifin dikkat çeken bir başka yönü ise Türkçenin dışında Arapça ve Farsça'yı da iyi bilmesidir. Müellifin eserinde birçok ayet ve hadis kullanması, yer yer kelimeleri kibara yer vermesi onun belirli bir Arapça bilgisine haiz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte birinci bölümün onuncu kıssasında dört arkadaşın yolculuk esnasında birbirleriyle aralarının bozulmasının anlatıldığı hikâyede müellif, Türkçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Ermenice'den bir örnek vermektedir. Bu örneklerin verilmesine sebep olan olaya şöyle gerçekleşir: Türk, Arap, Ermeni ve Farslı biri birlikte yolculuğa çıkarlar. Yolda para bulurlar ve dördü de bununla üzüm almaları gerektiğini söyler. Fakat bu dört kişi birbirlerinin dillerini bilmediklerinden dolayı aynı şeyi istemelerine rağmen anlaşmazlığa düşerek kavga etmeye başlarlar. Kıssadaki bu kısımda müellif, dört kişinin de kendi dilinde üzüm istemelerini şöyle anlatır:

“Dillü dilince biraz söz söyledi

Diller ayruk illa dilek bir idi

Eytdiler nefis ne kim işte eyledi

Bir işid kim her biri ne dir idi

İlk ağaz itdi dilince ol 'Arap

Pârisî eydür be-in engür harim

Kâle yâ eshâbunâ hâtu'l 'ineb

Hôş be-hem bi'nşeste an-râ mi-horim

Ermeni eydür ceyiş hâğûğ küzim

Türkmen eydür üzüm alun yiyelüm

Tî hâğûğ cernüs bîs elük hazîm

Bu uşak keleşler koyalım³¹

³¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 143.

Kıssadaki bu pasajdan da anlaşılacağı üzere Âşık Paşa'nın ana dili olan Türkçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Ermenice'ye hâkim olduğu görülmektedir. Müellifin yabancı dildeki kelimeleri nazma derç etmesi ise onun edebî yönünün kuvvetliliğine işarettir. Bu durum müellifin edebî yönüne ayrı bir renk katmaktadır. Âşık Paşa'nın edebî şahsiyetini genel olarak sunduktan sonra şimdi de Âşık Paşa'nın sosyolojik yönünü incelemeye çalışalım.

1.1.3.4. Âşık Paşa'nın Sosyolojik Şahsiyeti

Âşık Paşa'nın ilmî kişiliğini oluşturan bir başka yön ise devrinin sosyolojik gelişimini takip edebilmesi ve halkın sosyal hayattaki sıkıntılarını tespit edip o doğrultuda çözüm önerileri sunabilmesidir. Bu durum müellifin iyi bir gözlem yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bizi bu fikre götüren şey, müellifin birinci bölümde yazdığı on kıssanın tamamında 'birlik' fikrini işlemesidir. Müellifin halkı birlik fikri etrafında toplama gayreti devrin sosyal ve siyasî çalkantılarından kaynaklanmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerindeki siyasî çalkantılar Anadolu'yu yaşanmaz bir hale getirmiş, toplumu oluşturan katmanlar ayrışmaya başlamış ve neticede de birlik fikrinin doğal sonucu olan güçlü devlet ve güçlü millet anlayışında aşınmalar olmuştur. Âşık Paşa, toplumun bu sıkıntısını görmüş ve halkı birlik fikri etrafında toplamaya çalışmıştır. Âşık Paşa'nın, toplumdaki bu büyük yarayı görmesi ve bu yaraya merhem olabilecek fikirler ortaya koyması onun iyi bir sosyolojik tahlile ve sosyal hayatın doneleriyle hareket edebilme kabiliyetini ortaya koymaktadır.

Âşık Paşa üzerine araştırma yapan bazı düşünürler onun vahdet fikrini dinî-tasavvufî bir öngörü ile açıklamaya çalışırlar. "Hâlbuki eser dikkatle incelendiğinde müellifin "vahdet" fikrine dinî-tasavvufî mana yanında, politik ve sosyal, hatta pratik manalarda kattığı görülmektedir. Âşık Paşa, eserinin birinci bölümünde insanların başarı, saadet ve hakikate "birlik" sayesinde ulaşabileceklerini örnek vererek ortaya koymuştur. Âşık Paşa'nın "vahdet" fikrine yüklem olduğu bu mana, âdeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları "cihan devleti" nin ideolojik ve metafizik temelini hazırlar."³² Müellifin sosyolojik yönü ile ilgili bu açıklamaları yaptıktan sonra onun toplumu bir arada tutabilme noktasında ortaya koyduğu "birlik" anlayışını eserinde nasıl kullandığıyla ilgili birkaç misal vermeye çalışalım.

³² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-1*, 177.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Âşık Paşa, “vahdet” fikrini hem dinî hem de sosyolojik algıyla eserinin birinci bölümünde oldukça sık işlemektedir. Birinci bölümde yazılan on kıssa hep birlik anlayışından bahsetmektedir. Garip-namede şekil ve muhtevanın birbirine sıkıca bağlı olması ve kıssaların ana başlığı oluşturan rakamsal ifadeye uygun şekilde anlatması nedeniyle birinci bölüm, birlik anlayışının anlatıldığı yer olmuştur. Şimdi birinci bölümdeki kıssalardan birlik fikrinin anlatılmaya çalışıldığı kısımlardan bir kaçını örnek verelim:

Ol kılıcı saldılar kafirlere	Her ki gelüp ol müsülmân olmadı
Müdde' iye düşmana münkire	Ol kılıçdan bir dem amân bulmadı
Kimisini kılıç-ıla kırdılar	Dutdılar yir yüzini kafdan kafa
Kimisin heybet ile kaçırdılar	Şol sebepten kim birikdiler safa

Bu beyitlerde görüldüğü üzere müellif, Hz. Peygamber ve ashabının birlikte hareket ederek düşmanlarına karşı muzaffer olduklarını ve karşılaştıkları engelleri birlik şuuruyla aştıklarını ifade etmektedir. Böylece o kurtuluş yolunun birlik içinde hareket etmekten ve birlik fikri altında toplanmaktan geçtiğini ifade eder.

Âşık Paşa, birinci bölümdeki diğer kıssalarda da “birlik” temasını işlemektedir. Mesela birinci bölümün beşinci kıssasında müellif, gözlerin işlevinden hareketle okuyucuya birlikte hareket etme anlayışını aşılama çalışmaktadır. O, bu kıssada gözlerin işlevindeki insicama dikkat çeker. Gözlerin birlikte ağlamaya başlayıp birlikte ağlamayı kestiğini, birlikte yumulup birlikte açıldığını ve bir tarafa bakmaya çalıştıklarında birlikte baktıklarını belirterek, gözlerin işlevindeki bu düzenin insana örnek olması gerektiğini anlatır. Gözler eğer birlikte hareket etmeselerdi ne ağlamayı, ne uyumayı, ne de bir tarafa doğru düzgün bakmayı becerebilirlerdi. İnsan hayatı için oldukça önemli olan bunca fonksiyonel hareket iki gözün birlikte hareket etmesi neticesindedir. İşte bu birlik şuru insanda olduğu müddetçe en zor işler anında kolay hale gelmektedir. Eğer insan birlik içinde olmazsa en kolay işler bile zorlaşır. Bu durumda bir düzensizlik ortaya çıkar. Bu öyle bir haldir ki, sanki bir gözün açık olup ötekisinin kapalı, bir gözün sağa bakıp ötekisinin sola bakması gibi düzensiz, intizamsız bir durumun ortaya çıkmasına benzer. İşte müellif göz örneğinden hareket ederek, toplumu birlik çatısı altında toplamayı hedeflemektedir.

Âşık Paşa, birinci bölümdeki diğer kıssalarda da toplum birlikteliğini çeşitli örneklerle sunmaya devam eder. Özellikle kozmolojik delillerden hareket eden müellif, kâinattaki intizamın sosyal hayatta da olması gerektiğini belirtir. Bunun için kaz sürülerinin birlik içinde hareket etmesini topluma örnek gösterirken; başka bir kıssada da ellerin ve parmakların yaratılış hikmeti ve işleyişinden ilham alarak insanlara “vahdet fikrini” aşılama çalışmaktadır. Tüm bu kıssalardaki tek amaç, dağınık ve parçalanmış toplumu yeniden bir araya getirmek ve aynı ülkü içerisinde hareket ettirmeye çalışmaktır. İşte tüm bu uğraşlar müellifin sosyal hayatın ihtiyaç duyduğu şeyleri insanlara anlatabilmesine yöneliktir. Bu da müellifin sosyolojik anlamda yaşadığı toplumu tanıdığını ve toplumdan uzak olmadığını göstermektedir. Müellif bu yönü ile de önemli bir sosyolojik şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

1.1.3.5. Âşık Paşa'nın Dinî İlimlere Vukûfiyeti

Âşık Paşa'nın ilmî kişiliğini oluşturan en önemli özelliklerinden birisi de dini ilimlere büyük ölçüde vâkıf olmasıdır. Hatta bu yönü kanaatimce onun en önemli özelliğidir. Âşık Paşa'nın dinî ilimlere vukûfiyetini eseri Garib-nâme'de işlediği konulardan anlamaktayız. Garib-nâme daha önce de söylediğimiz gibi dinî-tasavvufî bir eserdir. Böyle bir eserin vücuda gelmesi dinî ilimlere hâkim olmakla doğrudan alakalıdır. Âşık Paşa'nın dinî ilimlere vâkıf olması onun çok küçük yaşlardan itibaren dinî eğitim almasına bağlıdır. Onun hayatını anlattığımız bölümde kendisinin tasavvuf geleneğine bağlı bir aileden gelmesi ve devrin önemli ilim adamlarından öğrenim gördüğüne değinmiştik. Dolayısıyla bu faktörler Âşık Paşa'nın dinî eğitimine çok büyük katkıları olduğu gibi, onun önemli bir din âlimi olarak karşımıza çıkmasını da sağlamıştır.

Âşık Paşa, Garib-nâme adlı eserinde genel olarak İslami ilimlerden faydalanmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin en çok faydalandığı kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. O, kıssalarda anlattığı konuları hem Kuran'ın ruhuna uygun olarak anlatırken, hem de Kur'an'dan ayetleri, kıssalarda anlattığı konuları daha iyi açıklayabilmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Âşık Paşa, Kur'an'ı mana itibarıyla çok iyi özümsemiş bir kişiliktir. Eserinde verdiği mesajlar Kur'an'ın mesajlarıyla bütünlük arz eder. Eserde birlik ve beraberlikten bahsedilmesi; ikiliğe düşmeme ve fitneye bulaşmama konusundaki uyarıları; kibir, yalan, kötü ahlak ve imani bozukluklar sonucunda ortaya çıkan haller vb. konulara değinilmesi, eserin ruhunda Kur'an'ın

izlerinin hüküm sürdüğünü bizlere göstermektedir. Yani müellif gerek düşünce yapısı, gerekse fiilleri itibariyle Kur'an'dan etkilendiğini ve faydalandığını ortaya koymaktadır. İşte bu bakış açısıyla Garib-nâme'ye yaklaştığımızda bu eserin bir nevi Kur'an'ı açıklayan bir eser hüviyetinde olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Âşık Paşa bir kaç dışarıda tutulursa anlattığı kıssaların hemen hepsinde ayetlerden faydalanmıştır. Bu şekilde onun tüm kıssalarda yararlandığı ayet sayısı 300'ü aşmaktadır. Ayrıca toplam 100 kıssadan oluşan eserin 20 den fazla kıssasında ayetler bizzat kıssa/konu başlığı yapılmıştır. Böylece Kur'an'dan bazı ayetler bir nevi tefsir edilmiştir. Bizim burada önemli gördüğümüz husus, müellifin eserinde bol miktarda ayetlerden faydalanmasıdır. Müellifin kıssalarda yeri geldikçe ayetlere yer vermesi, anlatmak istediği konuyu ayetle delillendirmesi veya oluşturduğu bir kıssayı bir ayetin açıklamasına ayırması, onun Kur'an ilimlerine vâkif olduğunun en büyük delillerindendir. İşte bütün bunlar müellifin bir bakıma müfessir yönünün de olduğunu gösterir.

Âşık Paşanın eserinde hadislere ve Kalam-ı Kibarlar da yer verdiğini görmekteyiz. Ayetlerin kullanım sıklığı kadar olmasa bile eserde hatırı sayılır miktarda hadisin kullanıldığı görülmektedir. Tahmini olarak eserde 50'nin üzerinde hadis kullanılmıştır. Ayrıca 4-5 kıssa doğrudan doğruya bir hadisin şerhine ayrılmıştır ya da hadis anlatılmak istenen konunun odak noktasına yerleştirilmiştir. Bununla birlikte müellif kıssa içinde bir hususu örnekler ışığında anlatırken bu örneklere uygun hadisler sunmaktadır. Bu sayede eser, daha bir derinlik kazanmaktadır. Bu da müellifin hadis konusunda malumat sahibi olduğunu göstermektedir. Müellifin kullandığı hadislerden bazıları sıhhat açısından kuvvetli iken; bazıları ise kuvvetli değildir. Ancak özellikle tasavvufî eserlerde kullanılan hadisler genellikle sıhhat açısından problemlidir. Bu durum yer yer Garib-nâme'de de görülmektedir. Ayrıca müellif eserinde kalam-ı kibarlardan da faydalanmaktadır. Fakat kalam-ı kibarın eserde kullanımı ayet ve hadisler kadar yoğun değildir.

Âşık Paşa'nın eserinde zaman zaman kalam, mezhepler tarihi ve İslam tarihini de ilgilendiren konulara değindiğini görmekteyiz. Eserde Hz. Muhammed'in vasıflarından bahsetmesi, dört halifenin özelliklerini anlatması, aşere-i mübeşşereye değinmesi ve sahabenin genel özelliklerini tahlil etmesi onu siyer ve İslam tarihine âşina bir kişilik

olarak karşımıza çıkarmaktadır. Yine müellifin, sâlikin yolculuğu esnasında ulaşabileceği en yüce noktanın Cemalullahı temaşa eylemesi olacağını belirtmesi, bazı kıssaların içinde cennet, cehennem, sırat ve mîzandan bahsetmesi ve bunu da zahirî anlamlarla uygun bir şekilde yorumlaması onun kelamî konulara da vâkıf olduğuna işaret etmektedir. Yine müellif, onuncu bölümdeki bir kıssada ilmin maldan üstün olduğunu anlatmak için, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Ali hakkında “Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır” buyurduğunda haricilerin bu hadisi duyup haset ettiklerini ve Ali (r.a.)'den ilmin mi yoksa malın mı? üstün olduğunu öğrenmek istemelerinin anlatıldığı kıssada yer yer mezhepler tarihini ilgilendiren konulara girmiştir. İşte bu gibi hususların kıssalarda geçmesi müellifin tefsir, hadis gibi ilimlerin yanı sıra diğer İslamî ilimlere de vâkıf olduğunu bizlere göstermektedir.

Âşık Paşa Garib-nâme'sinde ilmin her yönünü kullanmış bir kişiliktir. Dinî ilimlere vukûfiyetini incelediğimiz bu bölümde, onun müsbet ilimlere de haiz olduğunu görmekteyiz. Eserde dokuz felekten ve yedi yıldızdan bahsedip, bunların insan karakterleri üzerindeki etkilerine değinmesi onun astrolojiye; ziraatın (çiftçiliğin) şartlarını açıklayıp mürşidin müridini bu konuda eğitmesini ve değirmenin buğdayı öğütmesi için gerekli olan dokuz nesne ne ise sebep ve bozulma âleminin de değirmen örneğinde olduğu gibi dokuz şeye ihtiyaç duyduğunu anlattığı kıssada değirmenin işlevinden bahsetmesi onun rençberlik ve zirâi ilimlerine de vâkıf olduğunu gösterir. Bundan başka, dünya hayatının gereklerinden olan birçok ilim dalına ilişkin bilgiler Garib-name'de geçmektedir. Biz konuyu daha fazla uzatmamak için verilen örnekleri yeterli bulmaktayız. Kıssaların muhtevassından söz edilen bölümde onun nasıl bir ilmî kişiliğe sahip olduğu daha çok anlaşılacaktır. Hemen belirtelim ki, Âşık Paşa'nın ilmî kişiliğini, düşünce yapısını daha iyi tanıyabilmenin en güzel yolu müstesna eseri Garib-name'yi baştan sona okumaktan geçer.

Âşık Paşanın hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği ile ilgili sunulan bu bilgilerden sonra şimdi de onun Garib-nâme'sinin şekil ve muhteva özelliklerini ele almak istiyoruz.

BÖLÜM 2: GARİB-NÂME’NİN ŞEKİL ve MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

2.1. Garib-nâme’nin Şekil Özellikleri

2.1.1. Garib-nâme’nin Mesnevî Türünde Yazılması:

Garib-nâme edebî şekil olarak mesnevî tarzında yazılmış bir eserdir. Mesnevî Edebiyatımızda beyitlerle oluşturulan bir nazım türüdür. Malum olduğu üzere Edebiyatımızda telif edilen eserler ya nazım veya nesir türünde yazılır. Nesir, genellikle düz yazı ile oluşturulan edebî eserler için kullanılır. Hikâye, roman, deneme vb. edebî türler düzyazı ile yazıldığından nesir grubunda yer alır. Edebiyatımızda eserlerin oluşturulduğu diğer bir tür de nazımdır. Nazım türünde eserler şiir tarzında yazılan edebî eserler için kullanılır. İkili, üçlü, dördü, beşli ve daha fazla dizelerden oluşan tüm eserler nazım şeklinde yazılan eserlerdir.

Garib-nâme, ikili dizelerden oluşan ve mesnevî olarak adlandırılan bir nazım biçiminde kâleme alınmıştır. Nazım türünde yazılan eserler dize sayılarına göre çeşitli biçimlerde yazılır. Bu nazım biçimleri dize ve uyağın bir düzen içinde birleşmesinden oluşmaktadır. Mesela, dört dizeden oluşan eserler mısra şeklinde adlandırılırken; ikili dizelerde yazılan eserler beyit ismiyle adlandırılır.³³ Dördü mısralarla oluşturulan eserler rubaî, tuyuğ vb. nazım biçimleriyle ifade edilirken; beyit şeklinde kurulan nazım biçimleri de gazel, kaside, mesnevî, kıt’a ve müstezat gibi isimlerle anılır.³⁴ Her nazım biçiminin farklı isimlerle adlandırılması ya yazıldığı vezinle veya eserin muhtevasını oluşturan etmenlerin kendine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Mesela kaside de, mesnevî de beyitlerden oluşan nazım biçimleridir. Ancak gazelin kendine has özellikleri olduğu gibi mesnevînin de kendine has özellikleri vardır. İşte bu özellikler nazım biçimlerini oluşturur. Demek ki nazım türünde yazılan eserler dize sayılarına göre nazım türlerini oluştururken (mısra, beyit, bent gibi); bu nazım türleri de yazıldığı özelliklere göre nazım biçimlerini oluşturup tuyuğ, kaside, mesnevî, terci’-i bend, mürabba, tardiye vb. isimlerle adlandırılırlar. Burada verdiğimiz bilgilerin hepsi Divan Edebiyatı nazım şekilleriyle alakalı bilgilerdir. Bununla birlikte Halk Şiiri Nazım Biçimleri, Yeni Türk Şiiri Nazım Biçimleri başlığı altında çok çeşitli nazım biçimleri de

³³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 99.

³⁴ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 104-204.

mevcuttur; ancak bu alan bizim konumuzu doğrudan ilgilendirmediğinden ve ayrıca konumuzu uzatacağından onlarla ilgili bilgi vermeyi gerekli görmüyoruz. Hülasa, mesnevî beyitlerden oluşan ve Divan Edebiyatı Nazım Biçimleri içerisinde yer alan bir nazım biçimidir.

Kelime anlamı itibariyle mesnevî, “ikişer ikişer, ikili” anlamına gelmektedir.³⁵ Kelimenin kökü s-n-y den geldiği gibi “mesnâ” kelimesinin nispet eki almış halidir.³⁶ Bu haliyle mesnevî kelimesi Arapça bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal olarak mesnevî “her beytin dizelerinin kendi aralarında uyaklı, aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla yazılan uzun bir nazım biçimine denir.”³⁷ Beyitlerin miktarı ikiden başlayarak, bir veya birkaç cilt dolduracak sayıda olabilir. Bu tarz beyitlerden meydana gelmiş eserlere mesnevî denildiği gibi, bu tabir, yalnız başına Mevlana Celaleddin-i Rûmî’nin mesnevî tarzında kâleme almış olan 6 ciltlik eserinin isim olarak ta kullanılmaktadır.”³⁸ Hatta mesnevî halk arasında daha çok Mevlana’nın eseri olarak bilinmektedir. Gerçi Mevlana’nın, eserine “mesnevî” ismini vermesi hem şekil hem de muhteva ile ilgili bir durumdan kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi mesnevî ikişer ikişer, ikili anlamına geldiği ve ikişerli beyitlerden oluştuğu için nazım şekline yapılan bir vurgu ile Mevlana’nın eserine Mesnevî denmiştir. Bu adlandırmada ayrıca bu nadide eserin muhtevasına da bir vurgu vardır. Zira mesnevî, “duyulur şeylerden akledilen şeylere kadar bütün çift ve zıt varlıkların hallerinden bahseden kitap”³⁹ olarak ta nitelendirilmektedir. Mevlana’nın eserine Mesnevî adını onun bu özelliği dolayısıyla verdiği de söylenir. Garib-nâme de tıpkı Mesnevî gibi ikişerli beyitlerden oluşması, muhteva itibariyle de âlemdeki zıtlıklardan bahsetmesi bu yönüyle Mesnevî’ye benzemektedir. Ne var ki müellif yazdığı eserine bu özellikleri dikkate alarak Mesnevî ismini değil Garib-nâme adını vermiştir.

Mesnevî nazım biçimi olarak ilk defa İran Edebiyatı’nda ortaya çıkmıştır. Daha sonra Arap ve Türk Edebiyatına İran Edebiyatı’ndan geçmiştir. İran Edebiyatının kaside ve gazelle birlikte üç temel nazım şeklinden biri olan mesnevî iki beyitlik şiirden binlerce beyitlik müstakil kitaplara kadar değişik uzunluklarda kâleme alınmıştır. Divan

³⁵ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 167.

³⁶ Mustafa Çiçekler, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara, 2004, XXVIII, 320.

³⁷ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 167.

³⁸ Ahmed Ateş, “Mesnevî”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul, 1993, VIII, 127.

³⁹ Semih Ceyhan, “Mesnevî” (Mevlana’nın eseri), *DİA*, Ankara, 2004, XXVIII, 325-326.

şairlerinde anlam ve kavramlar bir beyitte tamamlandığından ve şair her beyitte iki uyak bulmak zorunda olduğundan, mesnevî en kolay nazım biçimi olarak karşımıza çıkar. Mesnevîlerin her beytinin kendi arasında kafiyeli olması ve genellikle aruzun kısa kalıplarıyla yazılmış olması konu bütünlüğünü sağlama ve anlatım açısından şairlere çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Onun için mesnevî genellikle uzunca anlatılması gereken veya birçok konuya temas edilmesi gereken yerlerde şairlerin en çok tercih ettiği nazım biçimlerindedir. Bu nedenle şairler daha kısa konular anlatacaksa mesnevîyi nazım şekli olarak kullanmaktan uzak durmuşlardır. Bunun için Divan Edebiyatı'nda kısa mesnevî biçimiyle yazılmış şairlere çok az rastlanır.

Mesnevîlerde genel itibariyle aruzun şu vezinleri kullanılmaktadır.

Mef'ûlü / mefâ'ilün / fa'ûlün

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün

Fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / fa'ûlün

Fa'ûlün / fa'ûlün / fa'ûlün / fa'ûl⁴⁰

Müellif Garib-nâme'de aruzun fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün veznini kullanmıştır.

Mesnevîlerde üç temel özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; tüm mesnevîlerin tek bir kalıpta yazılmasıdır. İkinci olarak; tercih edilen vezin mesnevînin anlam ve muhtevasına göre seçilmelidir. Mesnevîlerin üçüncü özelliği ise içinde gazel, kaside vb. şiir kalıplarına yer vermemesidir.

Mesnevî tarzında yazılan eserlerde konuya doğrudan doğruya giriş yapılmaz. Onun için mesnevîler bölümlere ayrılır ve onlar yazılırken bu bölümlere dikkat edilir. Mesnevîler genel itibariyle üç bölümden oluşur. Bu bölümler giriş, konu ve bitiş şeklinde sıralanır.⁴¹ Şimdi bu bölüm ve alt başlıkları üzerinde durmaya çalışalım.

⁴⁰ Mustafa Çiçekler, *a.g.e.*, XXVIV, 320.

⁴¹ Mustafa Çiçekler, *a.g.e.*, XXVIV, 321.

Mesnevîler genel itibariyle dibâce denilen bir önsözle başlar. Burada mesnevîyi yazmaktaki amaçlardan bahsedilir. Garib-nâme'nin bu bölümünde Âşık Paşa, Allah (c.c)'a övgüde bulunur ve eserini Türk dilinde yazdığını belirtir. Akabinde müellif eserin bölümlerini kısa bir sunuşla okuyucuya arz eder.

Tevhid bölümünde Allah'ın varlığından ve birliğinden bahsedilir. Garib-nâme müellifi tevhid bölümünü “Tanrı'nın Birliğini Söyler ve Yüce ve Süflî Âlemdeki Varlıkların Tamamını Anlatıp Açıklar” başlığı altında okuyucuya sunmaktadır.

Münacât bölümünde Cenab-ı Allah'a yalvarış ve yakarışlarda bulunulur. Münacat bölümünde Allah (c.c)'ın azametine vurgu yapılırken, kulun acziyet içinde olduğu, birçok günaha sahip olduğu ifade edilerek Allah'tan bağışlanma ve mağfiret dlenilir. Garib-nâmede bu bölüm “Yalvarmada Bulunmak ve İhtiyaçların Giderilmesini İstemek” başlığı altında oluşturulmuştur.

Na't bölümlerinde Hz. Muhammed (s.a.v)'e övgüler yapılır. Hz. Muhammed'e övgülerin yazıldığı na'tlar hem mesnevîlerin içinde, hem de Edebiyatımızda müstakil bir şiir türü olarak yer alır. Eserimizde na't bölümü “Efendimizin -Allah'ın Selamı Üzerine Olsun- Övgüsünü Söyler” başlığı altında işlenmektedir.

Mesnevîlerin miraciye bölümlerinde Hz. Peygamber'in miracıyla ilgili hususlar ve miraçtaki olağanüstü durumlar güzel bir üslupla ifade edilir. Bazı mesnevîlerde mîrâciyeler bulunmaz. Garib-nâme de bunlardan biridir. Eserin dibâce kısmında miraciye bölümü yoktur; ancak mesnevîlerin konularının anlatıldığı sekizinci bölümün ikinci kıssasında miraç konusu anlatılmaktadır. Müellif bu bahsi “Uğurlu Kudüs'ü Ve Peygamberin Göklere Çıkışını Anlatır; Sonra O Mübarek Makamda Gördüklerinin Hepsini Sırat, Mizan Ve Başka Şeyleri Anlatıp Ayrıntılı Olarak Açıklar” başlığı altında detaylı olarak anlatır.

Medh-i Cihâr-ı Güzîn bölümünde dört halife ve din büyükleriyle ilgili medihler bulunur. Bazı mesnevîlerde bu bölüm bulunmamakla birlikte Garib-nâme'de bu bölüm vardır. Eserde müellif bu kısmı “Ebubekir (r.a.)'i Över, Ömer (r.a.)'i Över, Osman (r.a.)'i Över ve Ali (r.a.)'yi Över” başlıkları altında anlatmaktadır.

Eserin sunulduğu Kişiye Methiye bölümünde şâirler, eserin sunulduğu kişiye övgü dolu cümleler söylerler. Eserin sunulduğu kişiler genellikle devrin padişahlarıdır. Garib-

nâme’de böyle bir bölümün varlığını tespit edemedik. Doğrusu eserin kime atfedildiği noktasında net bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız eserin dibace kısmında şahsına düzülen methiyeler, eserin Hz. Peygambere ithaf edildiği fikri ve ihtimalini aklımıza düşürmektedir. Ayrıca müellifin yaşadığı devrin siyasî kargaşalarla dolu olması, devlet adamlarının halktan uzak olması, Anadolu’da siyasî boşluğun varlığı ve henüz net bir otoritenin bulunmaması gibi durumlar eserin herhangi bir kişiye ithaf edilmemesinin sebepleri arasında düşünülebilir.

Sebeb-i Telif kısmında eserin yazılış nedeni anlatılır. Garib-nâme’de ise bu kısım kitabın en sonunda, onuncu bölümün sonunda anlatılır.

Âğâz-ı Dâstan bölümünde mesnevînin asıl konularına değinilir. Bu bölüm kendi arasında, türlü başlıklarla bölümlere ayrılır. Bu başlıklar kimi zaman Farsça olarak yazılır.⁴² Garib-nâme’nin bu bölümünde yüz kıssa, dolayısıyla yüz konu anlatılmaktadır. Eserde konular “dâsitân” ismiyle ifade edilir. Müellif Garib-nâme’yi Türkçe yazdığını ifade etmesine rağmen konu başlıklarında Türkçe ifadeler pek görülmez. Konu başlıkları daha çok Arapça tamlamalar, nadiren Farsça terkipler ve bazı Türkçe kelimelerin karışımıyla oluşur. Bu nedenle konu başlığının dili biraz ağırdır. Hâlbuki ağır olan bu başlığın altında anlatılan muhteva son derece saf ve duru bir Türkçe ile ifade edilmiştir. Garib-nâme’deki konu başlığının dili ile alakalı eserden rastgele seçtiğimiz bir örneği sunmaya çalışalım. Eserde dokuzuncu bölümün onuncu kıssasının başlığı şöyledir.

“ONINÇI DÂSİTÂN DOKUZUNCU BÂBDAN BEYÂN İDER KİM HAK TE’ALÂ ÂDEM OĞLİNİ DOKUZ DÜRLÜ NÜFÛS İLA YARATMIŞ VE OL NÜFÛSA DOKUZ DÜRLÜ LAKAB KERÂMET KILDI OL SEBEBDEN BENÎ ÂDEM DOKUZ GÜRÛH OLDILAR ŞÖYLE KİM HER TÂYİFE EF’AL VE A’MÂL- İLA BİRBİRİNDEN MÜMTAZ VE MÜSTESNÂ OLUR VE ASLINA KAVUŞUR”⁴³

Sonuç itibariyle âğâz-ı dâstan bölümü mesnevîlerin en önemli bölümüdür. Çünkü müellif asıl konuları bu kısımda anlatır. Bu kısım eserin en uzun bölümünü oluşturur.

Hâtıme kısmı ise eserin bittiğinin ifade edildiği bölümdür. Bu kısımlarda genellikle mesnevînin bitiş tarihi, ad ve sonsöz söylenir. “Bitiş bölümünde şairler genellikle eserin

⁴² Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 173.

⁴³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 579.

tamamlanmasından dolayı Allah'a hamd ü senada bulunur, sultanın veya eserin sunulduğu kişinin ömrünün ve devletinin devamına dua eder, şiiri ve şairliğiyle övünürler, tanınmış mesnevî şairlerini ve eserlerini zikreder, eserine koyduğu adı belirtir, hasetçilerin, acemi ve cahil müstensihlerin esere vereceği zarardan Allah'a sığınır.>"⁴⁴ Garib-nâme müellifi bu bölümü eserinin son kısmında onuncu bölümün en son kıssasında anlatmaktadır. Müellif bu son kıssada kitabının bitişi, eserini niçin on bölümde yazdığını ve neden her bölüme on kıssa koyduğunu iyiden iyiye açıklar. Her kıssada çok şaşılacak konulara değindiğini ve bu konuları sanatın güzellikleriyle bezediğini ifade eder. Zikredilen ve anlatılan bu kıssaların bütün hikmet ve manalarını Türk dilinde anlatmayı ve Türk dilinin hikmet ve manaları anlatmaya muktedir bir dil olduğunu ispat etmeyi arzuladığı için eserini Türkçe yazdığını ifade eder. Müellif bu kıssanın en sonunda ise eserinin adını niçin Garib-nâme koyduğunu anlatarak kitabı bitirir.⁴⁵

Mesnevîlerde konular genellikle bir masal bir hikâye edasıyla yazılır. "Akıl ve mantık ölçülerini aşan bir sürü olay bu kıssaların veya hikâyelerin içinde yer alır. Anlatılan hikâyelerin ve kıssaların çoğunlukla yer ve zamanları belirsizdir. Doğa ve olayların geçtiği ortam betimlemeleri gerçeğe pek uygunluk göstermez. Mesnevîlerde hikâyelerin ağırlık merkezini aşk teması oluşturmaktadır. Bu aşk genellikle insanca bir aşktır; ama kimi zaman bu aşk ilahi aşk olarak anlatılır."⁴⁶ Garib-nâmede işlenen aşk teması genellikle ilahi aşk olarak tezahür etmektedir. Eserde beşeri aşkla alakalı kavram hemen hemen bulunmaz. Hatta müellifin "Âşık" ismini alması onun ilahi aşka nedenli bağlı olduğunu göstermektedir. Mesnevîlerin konularına baktığımızda altı çeşit mesnevî karşımıza çıkmaktadır. Bunları kısaca aşk konulu mesnevîler, dinî ve tasavvufî mesnevîler, ahlâki ve öğretici mesnevîler, savaş ve kahramanlık konulu mesnevîler, bir şehri ve onun güzelliklerini anlatan mesnevîler, mizahi mesnevîler şeklinde ifade edebiliriz. Garib-nâme ise konusu itibariyle dinî-tasavvufî mesnevîler arasında değerlendirilir.⁴⁷

⁴⁴ Mustafa Çiçekler, *a.g.e.*, XXVIV, 321.

⁴⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 955.

⁴⁶ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s.177.

⁴⁷ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 178-200.

2.1.2.Garib-nâme’de Ayetlerin Kullanılması

Garib-nâme, her ne kadar dinî-tasavvufî bir eser olsa da bu eserin, konuları itibariyle birçok ayeti içinde barındırdığı görülmektedir. Eserin içerisinde bulunan yüz kıssanın - birkaçı hariç- hemen hemen hepsinde ayetlerden bir şekilde faydalandığı görülmektedir. Ayetlerin kıssalarda kullanımı iki şekildedir. Birincisinde ayetler, doğrudan doğruya kıssaya yön veren, kıssa (alt konu) başlığının oluşmasında ya doğrudan ya da dolaylı olarak etki eder tarzda kullanılanlardır. Bu şekilde kullanılan ayetler kıssa başlıklarının oluşmasında etkin bir rol oynamaktadırlar. Ayetlerin kıssa başlıklarında kullanılmasındaki amaç ise farklı farklıdır. Ayetin kullanış amaçlarından birisi kıssa başlığını oluşturan ayetin kıssada doğrudan doğruya tefsir edilmek istenmesidir. Bazen kıssa başlığında kullanılan ayet, anlatılacak kıssanın şâhidi olarak zikredilmektedir. Bazen de ayetler, kıssanın Kur’an’la bir şekilde ilişkisini kurma sadedinde kullanılmaktadır. Biz bunların hepsini ayetlerin kıssa başlıklarının oluşumuna etkisi çerçevesinde değerlendirmekteyiz. İkinci şekilde ise ayetler, kıssanın içerisine serpiştirilerek kullanılmaktadır. Kıssanın içerisinde müellif, ya nasihat ederken dillendirdiği bir yargıyı veya ana başlık istikametinde vereceği örnekleri ya da ana fikri vermek için söyleyeceği sözü delillendirmek amacıyla ayetlere başvurmuştur. Böylece Garib-nâme içerisindeki ayetler işte bu iki tarzda kullanılmıştır. Şimdi ise söylediklerimizi daha iyi açıklamak için eserden seçilmiş birkaç örnek sunmak istiyoruz.

İlk örneğimiz ayetlerin kıssa (alt konu) başlıklarının oluşumuna doğrudan etkisi ile ilgilidir. Dördüncü bölümün dördüncü kıssasında kıssa başlığını oluşturan dört ayet-i kerime görmekteyiz. Kıssa başlığına bakıldığında dört konunun anlatılacağı anlaşılmaktadır. Bu dört konunun her biri Kur’an’dan o konuyu ilgilendirecek bir ayet eşliğinde sunulmaktadır. Kıssanın ilk cümlesinde Allah (c.c)’ın insanın birbirinden farklı dört mertebede yarattığı belirtilir. Sonra bu dört mertebedeki her insanın kimler olduğuna değinilir. Birinci mertebede bulunanların başında Peygamberlerin olduğu ve onların başına Peygamberlik tacı giydirildiği söylenirken; bu durumu destekleyici mahiyette *و فضلنا هم عَلَى العالمين* “Onları dünyada bazı kavimlere üstün kıldık”⁴⁸ ayeti kıssa başlığında kullanılır. İkinci mertebedekilere ise velilik elbisesinin giydirildiği anlatılır.

⁴⁸ Casiye, 45/16.

Yüce Allah'ın onlar için *“Bilin ki Allah dostlarına korku yoktur”*⁴⁹ dediği ifade edilirken; üçüncü mertebedekilerle ilgili olarak Yüce Allah'ın onlara itaati verdiği ve onlar için *“Allah'a ve Peygamber'e itaat edenler”*⁵⁰ buyrulur. Dördüncü sıradakiler için Allah Teâla'nın azap mührü ile mühürleyip *حتم الله علي قلوبهم و علي* *“Zira Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerine de perde çekmiştir”*⁵¹ dediğini anlatır. Şimdi bu söylediklerimizin eserde nasıl geçtiğini direk alıntı yaparak gösterelim.

“DÖRDÜNCÜ DÂSİTÂN DÖRDÜNCÜ BÂBDAN BEYÂN İDER KİM HAK TA‘ÂLÂ ÂDEMİ DÖRD MERTEBEDE İCÂD İTDİ MERTEBE-İ EVVELÜN TÂCI NÜBÜVET BAŞINA KOYUP DİDİ Kİ ‘VE FADDALNÂHÜM ‘ALE’L ‘ÂLEMÎNE’, İKİNCİ MERTEBEYE HİL‘AT-I VİLÂYET GEYDÜRÜP ‘ELÂ İNNE EVLİYÂA’LLAHİ LÂ-HAVFUN ‘ALEYHİM, ÜÇÜNCÜ MERTEBEYE KİM İTÂ‘AT BAĞLADI Kİ ‘VE YUTİ‘ÜNELLÂHE VE RASÛLEH’ DÖRDÜNCÜ MERTEBEYE MÜHR-İ MİHNET BİRLE MUKAFFEL İTDİ Kİ ‘ HATEMA’LLÂHU ‘ALÂ KULÛBİHİM VE ALÂ SEM‘İHİM VE ‘ALÂ EBSÂRİHİM ĞİŞÂVETÜN”⁵² Câsiye,45/16, Yunus,10/62, Tevbe,9/71, Bakara,2/7

Ayetlerin kıssa (alt konu) başlıklarında kullanılmasıyla ilgili olarak vereceğimiz ikinci örnek de şu şekildedir. Altıncı bölümün (ana konu) dokuzuncu kıssasında (alt konu) büyüklük taslayanların, kibirli davranışlarıyla ün yapmış kişilerin ahvalleri anlatılırken; ana konuya mutabık olsun diye böyle davranışlar sergileyen altı şey (İblis, Âd kavmi vs.) örnek verilmiştir. Konu Kur’an-ı Kerimden bir ayetle de desteklenmiştir. Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın kibirli davrananlara karşı tavrını gösteren *ان الله لا يحب المستكبرين* “Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez.”⁵³ ayetidir. Mevzu bahis ayet, konunun anlatılacağı kıssanın başlığında bizzat geçmektedir. Söylediklerimizi delile dayalı anlatabilmemiz açısından altıncı bölümün dokuzuncu kıssasının konu başlığını aynen alıntı yaparak verelim.

DOKUZINÇI DÂSİTÂN ALTINÇI BÂBDAN BEYÂN İDER MÜTE‘ACCİBLER VE MÜTEKEBBİRLER AHVÂLİNİ BİL KİM HAK SUBHÂNEHU VE TA‘ÂLÂ DÂR-I DÜNYADA ALTI NESNEYE ‘UCÛB VE TEKEBBÛR İTDÜKLER İÇÜN HÛR VE HAKÎR İDÛP MEL‘ÛN VE HÂKSÂR İTDİ Kİ ‘ İNNA’LLÂHE LÂ-YUHİBBU’L MÛSTEKBERÎNE ’Nahl,16/23

⁴⁹ Yunus,10/62.

⁵⁰ Tevbe, 9/71.

⁵¹ Bakara, 2/7.

⁵² Âşık Paşa, a.g.e., I/1, 425.

⁵³ Nahl, 16/23.

Yukarıdaki iki örnekte de gösterildiği gibi kıssa başlıklarının oluşumunda ayetlerden önemli oranda faydalanılmıştır. Yirmiden fazla kıssada ayetler bizzat kıssa başlıklarında kullanılmaktadır. Biz konuyu daha fazla uzatmamak için bu iki örneği yeterli görmekteyiz.

Garib-nâme’de ayetler, kıssa (alt konu) başlıkları yanında yeri geldikçe kıssaların içinde de kullanılmaktadır. Ayetlerin bu şekilde kullanımı hemen hemen tüm kıssalarda mevcuttur. Daha öncede belirttiğimiz gibi müellif kıssada öğüt sadedinde söylediği bir cümleyi veya kıssa içerisinde sunduğu örnekleri temellendirmek ve delillendirmek için ayetlere başvurmaktadır. Kıssalarda ayetlerden kimi zaman çok fazla istifade edilirken, kimi zaman da çok az faydalanılmıştır. Eserde bir iki kıssa hariç tüm kıssalarda ayetlerden yararlanıldığını görmekteyiz. Bu tip kullanımla alakalı birkaç örneği şu şekilde sunabiliriz.

İlk örneğimiz ikinci bölümün yedinci kıssasındandır. Bu kıssada “Sana bir iyilik gelirse Allahtan, kötülük gelirse de nefsendendir.”⁵⁴ ayeti kerimesinin açıklaması iki ayrı tip üzerinden sunulmaktadır. Bu iki tip Âdem (a.s.) ve Şeytan’dır. Kıssada Âdem (a.s.)’ın Allah’ın emrine uymaması ve Şeytan’ın da kibrine yenik düşerek Allah’ın emrini yerine getirmemesi nedeniyle suçlu duruma düştükleri anlatılır. Daha sonra Şeytan ve Âdem işledikleri suçun bahanesi noktasında Allah’la diyaloga girerler. Şeytan zikredilen ayetin ruhuna aykırı olacak şekilde işlediği suçun Cenâb-ı Allah’ın takdiri sonucu olduğunu söyler ve bunu da Kur’an’dan bir ayetle destekler. Şeytan’ın ifadeleri kıssada geçtiği şekliyle şöyledir:

Sen ezelde bu işi düzmüş idün Her bir kim işlenür fitne senün

Arz üzere nüshasını yazmış idün ‘Âlem içre yöriyen fetvâ senün

Bu iş içre suçu ne ben miskünün

Emr ü takdîr ü dilek cümle senün

*Kul küllün min ‘indi’llahi*⁵⁵

⁵⁴ Nisa, 4/9.

⁵⁵ Nisa, 4/78.

Verilen örnekte de görüldüğü gibi şeytan Allah (c.c)’a itiraz ediyor ve bu itirazına da Kur’an’dan delil getiriyor. Kıssanın devamında ise söz Hz. Âdem’e gelir. O “Sana bir iyilik gelirse Allaktan, kötülük gelirse de nefsendendir.” ayetinin ruhuna göre hareket eder. Allah’ın emrine uymamanın suç olduğunu ve bu suçu da kendisinin bizzat işlediğini ifade eder. Bu halde iken Cenâb-ı Hakk’a yalvarır ve kusurun kendisine ait olduğunu kabul ederek ondan bağışlanmayı talep eder. Müellif tam bu durumu anlatırken söylenenlere Kur’an’dan da delil getirir. Kıssada bu durum şöyle anlatılır.

Âdem eytdi yâ İlâhâ Rabbenâ	Bilürem eksüklüyem suç işledim
Suçlu oldum rahmet it ben miskine	Kendü kendü nefsüme zulm eyledüm
<i>Rabbenâ zâlemnâ enfüsenâ ve in lem</i>	Tevbe kıldum döndüm uş senden yana
<i>tağfirlenâ ve terhamnâ le- nekûnenne</i>	Kamu eksügüm-ile geldüm sana ⁵⁶
<i>mine’l hasirîn”</i>	

Burada da görüldüğü üzere Âşık Paşa, kıssa içerisinde oluşturduğu durumu o anki konunun akışına göre ayetle delillendirmektedir. Ayetlerin kıssa içinde kullanımına diğer bir örnek de şöyledir.

Altıncı bölümün birinci kıssasında, Cenâb-ı Hakk’ın âlemi altı günde yarattığı ve bu âleme de doğu, batı, güney, kuzey, yer ve gök olmak üzere altı cihet verdiği ve kendisini de bu cihetlerden münezzehten kıldığı konusuna temas edilir. Kıssanın giriş bölümünde altı cihet ve Allah (c.c.)’ın bu cihetlerden beri olduğu konusuna girilmeden önce âlemin yoktan var edildiği, âlemden de Âdem’in zuhur edildiğine değinilir. Yüce yaratıcının kudret diliyle “kün: ol” deyip varlık âleminin bu sayede meydana geldiği yer, gök, sağ, sol, arş, kürsü vs. O’nun ilminin tecellisiyle oluştuğu anlatılır. Bununla birlikte görünürdeki cihanın altı günde tamamlandığı anlatılarak bu söz Kur’an’dan bir ayetle desteklenir. Bu anlattıklarımız kıssada şu şekilde geçmektedir.

⁵⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 197.

“Kün didi kudret diliyle söyledi

Kendü ‘ilminden bu mülk oldu tamâm

Uşbu mülkü yoğ-iken var eyledi

‘Arş u kürsî yir ü gök her bir makâm

İlla zahirde cihânun cismini

Velekad halekna’s semâvâti ve’l- arda

Altı günde urdu anun resmini

Vemâ beynehumâ fi-sitteti eyyâmin

Kaf,50/ 38

Bu mısralarda belirtilen şeylerden sonra müellif, Yüce Allah’ın önce arşı, sonrada göğü yarattığını belirterek; ardından da âlemde temeli atılanların ilkinin Kâbe olduğunu söyler ve bu sözüne Kur’an’dan bir ayeti de delil olarak sunar. Bu durum kıssada şu şekilde anlatılır.

‘Arşı düzdi gökten evvel ibtidâ

Kâbeyi ilk yire bünyâd eyledi

âhir anı kıldı intihâ

Yine sonra anı âbâd eyledi

İnne evvele beytin vudi ‘a li’n-nâsi

*Le’llezi bi- bekkete mübâraken*⁵⁷ Âl-i İmran, 3/96

2.1.3. Garib-nâme’de Hadislerin Kullanılması

Garib-nâme’de şekil özellikleri bakımından dikkati çeken bir başka özellik ise kıssaların içinde hadislere yer verilmesidir. Yalnız eserin içerisinde hadislerin kullanım yoğunluğu ayetlerinki kadar değildir. Yinede eserde kayda değer miktarda hadis bulunmaktadır. Hadislerin kıssalar içindeki kullanımını ayetlerin kullanılışı gibi iki türdür. Bunların ilkinde hadisler, kıssa (alt konu) başlıklarının oluşumuna doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir. Dolayısıyla kıssa ya hadisi açıklar niteliktedir veya hadis, kıssada anlatılan konulara bir dayanak teşkil etmektedir.

Hadislerin ikinci tür kullanımına gelince; burada da hadisler kıssanın içerisine yerleştirilerek kullanılmıştır. Ayetlerin kullanılmasında da açıkladığımız üzere, kıssanın içine serpiştirilen hadislerin bu şekilde kullanılmasındaki amaç, müellifin kıssa içinde verdiği nasihatleri veya örnekleri ya da kıssadan sonunda çıkarılacak yargıyı ve hikmeti

⁵⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 697.

açıklarken sarf ettiği sözlerin doğruluğunu teyit etmektir. Bu noktada Garib-nâme’de hadislerin kullanımıyla ilgili örnek sunmak istiyoruz.

İlk olarak hadislerin kıssa başlıklarının oluşumuna etkisiyle ilgili örnekleri sunalım. Birinci bölümün üçüncü kıssasında konu başlığını bir hadisin oluşturduğunu görmekteyiz. Bu hadis, الجماعة رحمة والفرقة عذاب “Birlik rahmettir. Ayrılık azaptır”⁵⁸ hadisidir. Birler bölümünde genel itibariyle birlik ve beraberlik şuuru üzerinde durulur. Onun için Âşık Paşa, bu bölümdeki kıssalardan birini de bu hadis-i şerife ayırmıştır. Kıssada bu hadisin genel bir şerhi yapılmaktadır. Hadisin kıssa başlığında kullanımı ise aynen şu şekildedir.

“ÜÇÜNCÜ DÂSİTÂN BÂB-I EVVELDEN BU HADİSİ Kİ *EL-CEMÂ’ATÜ RAHMETÜN VE’L FURKATÜ ‘AZÂBÜN* BEYÂN İDER VE MÜTABA‘ATA TAHRİZ VE TAHRİK KILUR”

Beşinci bölümün birinci kıssasında da bir hadisin açıklaması yapılmaktadır. Bu hadis te Hz.Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. ما السماوات والارضون في عظمة الله الا كجوزة معلقة “Gökler ve yerler Allah’ın azameti yanında ancak asılı bir ceviz gibidir.” Bu hadisin başlıkta kullanılmasının sebebi şudur: Müellif bu kıssada Âlemi Suğrâ ve Âlemi Kübrâ dan çeşitli örnekler verir. Yani insan vücudunun hem yüce âlem hem de süflî âlemlerle simetrik yaratıldığını anlatmaya çalışır. Kıssada âlemin beş katmandan oluştuğu insan vücudunun da beş katmandan teşekkül ettiği ve cevzinde beş tabakası olduğu anlatılır. Dolayısıyla bu üç şeyin tüm katmanlarının birbirine benzediği ve hem yüce âlemin, hem süflî âlemin, hem de insan vücudunun dolayısıyla kâinatın simetrik yaratıldığı anlatılmaya çalışılmış; neticesinde de bu hadisin zahirî manasından faydalanılmıştır. Kıssanın başlığı ve başlığın içindeki hadisin kullanımı şu şekildedir.

“DÂSİTÂN-I EVVEL BİŞİNCİ BÂBDAN HİKÂYET İDER. BU HADİSTEN Kİ *MA’ASSEMÂVÂTİ, İLÂ ÂHİRİ* “YERLER VE GÖKLER ALLAH’IN AZAMETİNDE ANCAK ASILI BİR CEVİZ GİBİDİR.” VE TEMSİL GETÜRÜR ‘ÂLEMÜ SUĞRÂ VE KÜBRÂ ANA YA’Nİ VÜCÛD-I ÂDEMİ MUKÂBİLE-İ ‘ÂLEM-İ ‘ULVÎ VE ‘ÂLEM-İ SUFLÎDÜR.”

Bu alıntıda da görüldüğü gibi kıssanın başlığında bir hadisin varlığı söz konusudur. Başlığın Osmanlıca kısmında hadisin ilk kelimesi verilip; hadisin devamında var

⁵⁸ Komisyon (Şuayb Arnavud vd.), *el-Mevsû‘atü’l Hadîsiyye Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, XXX, 390-392 (h.no:18449-18450), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2008.

anlamında “ilâ âhir” kelimesi kullanılmıştır. Türkçe kısmında ise hadisin tam tercümesi verilmiştir. Ayrıca kıssanın içinde hadisin tam metni verilmektedir. Hadislerin kıssa başlığındaki kullanımıyla ilgili bu örnekleri yeterli görerek hadislerin diğer kullanımı olan kıssalar içerisinde kullanımına ilişkin birkaç örnek sunalım.

Hadislerin kıssa içinde kullanımıyla ilgili olarak ilk örneğimiz altıncı bölümün dördüncü kıssasından olacaktır. Bu kıssada mürşit ile müridin arasında altı şeyin var olduğu ve bunların üçünün mürşidin müridi terbiye etmesi için mürşitte bulunması gerektiği; diğer üçünün de müridin mürşidine uyması ve onun emirlerini yerine getirmesi için müritte bulunması gerektiği anlatılmaktadır. Şeyhte bulunması gereken şartlardan birisi, onun insanlara yaratıcı gibi bakması ve hiçbir kişiye mahlûk gibi bakmamasıdır. Şeyhin insanlara yaratıcı gibi bakması demek insanların dış görünüşüne değil, iç görünüşüne bakması demektir. Şeyh insanların makamlarına ve mevkilerine değil, onların gönlünden geçenlere ve düşündüklerine bakmalıdır. Önemli olan insanların mal ve mülkleri değil, yaşayış ve durumlarıdır. Müellif, düşüncelerini bu şekilde açıklarken bu düşüncelerini bir hadisle de desteklemektedir. O hadis ise ; ان الله لا

ان الله لا ينظر الي صورتكم ولا الي لباسكم ولا الي اعمالكم بل ينظر الي قلوبكم و نياتكم “Muhakkak ki Allah suretlerinize, elbiselerinize ve amellerinize değil; kalplerinize ve niyetlerinize bakar.” hadisidir. Bu hadiste dikkatimizi çeken bir husus Allah’ın insanların amellerine bakmayacağını ifade etmesidir. Hâlbuki bu dinin özüne uygun bir yaklaşım değildir. Çünkü insanların amelleri, Allah katında önemlidir. Onun için zihnimize bu rivayette bir yanlışlık olabileceği şüphesi oluşmuştur. Hadisle alakalı çeşitli kaynaklardan yaptığımız araştırmalar neticesinde hadisin farklı tarikleri olduğunu ve hadisin aslında ان الله لا ينظر الي اجسامكم ولا الي صوركم و لكن ينظر الي قلوبكم واعمالكم “Muhakkak ki Allah suretlerinize ve cisimlerinize bakmaz; lakin O kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁵⁹ şeklinde olduğunu gördük. Bu açıklamadan sonra hadisin kıssa içindeki kullanımına bakalım.

Bakmaya hiç kimsenün ol cismine

Bakmaya hiç kimsenün pişesine

İlla baka cism içinde hışmına

İlla baka gönli endişesine

⁵⁹ İmam-ı Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, Dâru'l-Me'muni li't-Türâs, Beyrut, 1996, s. 22, h.no:7.

Bakmaya hiç kimsenün ol malına	<i>İnna'llâhe lâ-yenzuru ilâ suveriküm</i>
İlla baka dirliğine halına	<i>Velâ ilâ libâsiküm velâ ilâ a'mâliküm</i>
	<i>Bel yenzuru ilâ kulûbiküm veniyyâtiküm</i>
Uşbudur oldidüğüm Hak bakışı	Halk gözinde baylar 'izzet gerek
İşid imdi nicedür halk bakışı	Yohsulından gizlenüp 'uzlet gerek
Halk gözi gökçeği hoş görmek diler	Çirkinin redd eyleyüp sürmek diler
Halk bakışı böyle-durur mutlaka	Bu bakışla kimse ne irmez Hakk'a ⁶⁰

Verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi kıssanın içerisinde beyitlerin manasına ve akışına uygun olarak ve aynı perspektifte hadisler kullanılmıştır.

Hadislerin kıssaların içinde kullanılmasının diğer bir örneğini de sekizinci bölümün ikinci kıssasında görmekteyiz. Bu kıssada Âşık Paşa Kudüs'ü, Hz. Peygamber'in Miraca çıkışı ve miraç esnasında gördüğü harikulade olayları anlatmaktadır. Bir hayli uzun olan kıssanın son kısımlarında ise müellif, ne kadar da anlatsa Kudüs'ün güzelliğini tam anlamıyla anlatamayacağını belirtir. Müellif, kişinin bizzat gidip oranın mükemmelliğini kendisinin temaşa etmesini ve o zaman ne demek istediğinin daha iyi anlaşılacağını ifade eder. Zaten o beldelere gidenlerin o kutsal yerleri dilden düşürmediğini belirtir. Âşık Paşa, bir kimsenin bir şeyi dilden düşürmemesini o şeyi çok sevdiğine bağlar. Kendisinin de bu halde olduğunu ve Kudüs'ü dilinden düşürmediğini söyler. Bu hali de bir hadisi şerifle dile getirir. O hadis *من أحب شيئاً أكثر ذكره* "Kim bir şeyi severse onu çokça anar"⁶¹ hadisidir. Bu kullanım kıssada şu şekildedir.

Âşuk'un gönli ana 'âşık-durur	Anun-ıçun söyleyidür dil-ile
Canı ol ev hakkına sadık-durur	Şerh idüben vasfını kıldan kıla

⁶⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 745.

⁶¹ Bu söz aslında hadis değildir. *علامة حب الله تعالى حب ذكر الله و علامة بعد الله بعد ذكر الله عز وجل* hadisinin şerhinde böyle bir ifade vardır. Bu söz, kaynağını hadisten alan bir kelam-ı kibar olsa gerektir. Bkz. Münâvî, *a.g.e.*, IV, 320, h.no:5450.

Sevgü nesne dilden eksilmez olur

Men ehabbe şey'en eksera zikruhu

Sevgüsüz hergiz dile gelmez olur

Hadislerin Garib-nâme'deki kullanımları bu şekildedir. Gerçi birçok kıssada bol miktarda hadis kullanılmıştır; ama biz eserin şekilsel özellikleri hakkında bilgi verdiğimizden dolayı bu kadarına temas ettik. Asıl konumuz da hadisler olmadığı için yukarıda verdiğimiz örnekleri yeterli görmekteyiz.

2.1.4. Garib-nâme'de Kelam-ı Kibar'ın Kullanılması

Garib-nâmede, ayet ve hadisler yanında dikkat çeken kullanımlardan bir diğeri ise Kelam-ı kibarlardır. Kelam-ı kibar büyüklerin sözleri anlamında olup; din büyüklerinin veya kanaat önderlerinin söylediği hikmetli güzel sözlerdir. Kelam-ı kibarlar, özellikle tasavvuf erbabının eserlerinde sıkça müracaat ettiği enstrümanlardandır. Ayrıca manzum tarzda yazılan dinî-tasavvufî eserler hikmet Edebiyatını oluşturmaktadırlar. Hikmet Edebiyatına giren eserler, okuyucuya vaiz u nasihat vermeyi amaçlar. İncelediğimiz eserde bu tür bir eserdir. Eserin genelinde müellifin kendine ait birçok güzel cümleleri mevcuttur. Lakin müellif kendisine ait olmayan ve genel itibariyle de birçok kişinin bildiği bazı güzel sözleri, oluşturduğu kıssalarda kullanmaktadır. Bu eserde, kelam-ı kibarlar daha çok kıssaların içine dağılmış halde kullanılırken; çok az da olsa kıssa başlıklarının oluşmasında da kullanılmıştır. Kelam-ı kibarlar, kıssa (alt konu) başlığında kullanılırken ana başlıkla uygun ve mana bakımından onunla irtibatlı olarak kullanılmıştır. Kıssaların içinde kullanılan kelam-ı kibarlar ise tıpkı ayet ve hadislerin kullanımında olduğu gibi kıssada geçen bir örneği açıklamak, bir yargıyı delillendirmek veya konuyu daha iyi açmak üzere kullanılmıştır. Eserde kelam-ı kibar kullanımı, ayet ve hadis kullanımı kadar sık değildir. Yine de eserde yeteri kadar kelam-ı kibarın kullanıldığını gözlemlemekteyiz. Aşağıda vereceğimiz örneklerde Kelam-ı kibarların Garib-nâme'deki kullanımını daha detaylı anlatacağız. Şimdi örneklere bir göz atalım.

Kelam-ı Kibarların Garib-nâme'nin kıssa başlığına etkisi açısından vereceğimiz örnek, ikinci bölümün altıncı kıssasından olacaktır. Bu kıssada; القناعة كثر لا يفني “Kanaat, tükenmez bir hazinedir” sözü açıklanmıştır. Kıssanın başlığı ise şöyledir:

“ALTINCI DÂSİTÂN İKİNCİ BÂBDAN BEYÂN-I ELKANÂ‘ATÜ KENZÜN LÂ YEFNÂ VÜ HEM BİLDÜRÜR. KİM KANÂ‘AT İHTİYÂR-I ERBÂB-I DİN VE ASHÂB-I YAKÎNDÜR VE BİLDÜRÜR. KİM KANÂ‘AT İHTİYÂRİ VE GAYR-I İHTİYÂRİDÜR.”

Bu başlıkta görüldüğü gibi, kanaatin ne olduğu kanaatin insana ne gibi faydalar sağladığı ve kaç türlü kanaat olduğu konusu açıklanırken “Kanaat tükenmez hazinedir.” sözünden de faydalanılmıştır. Bu söz hadis değildir. Keşfu’l hafa da meşhur söz olarak geçer. Hadisin aslı ise yine aynı eserde *القناعة مال لا ينفد، وكنز لا يفنى* “Kanaat tükenmez bir maldır ve bitmeyen bir hazinedir.”⁶² şeklindedir.

Kelam-ı Kibarlar kıssa başlıklarını oluşturduğu gibi kıssaların içinde de kullanılmıştır. Örneğin beşinci bölümün dördüncü kıssasında; Kur’an okumayı, Kur’an’ın beş makamın olduğu ve bu beş makamı bilen kişilerin ehlullahdan olduğu anlatılmaktadır. Kur’an’ı beş türlü okumaktan kasıt ise; onun ezbere okunması, lafzın altındaki manaların bilinerek okunması, mananın maksadının bilinerek okunması, okunan şeylerin hal ve hareketlere yansımaları ve son olarak ta bu davranışların Allah katında kabul olunması şeklindedir. Kıssa, bu beş makamda okuyuşu açıkladıktan sonra Kur’an’ın bir manevî sofraya olduğunu anlatır. Bunu da bir Kelam-ı Kibarla açıklar. O güzel söz ise *القرآن مأددة الله* “Kur’an Allah’ın sofrasıdır.” sözüdür. Bu kısım kıssada şöyle aktarılmaktadır:

“Hôn bu Kur’an’dur ki viridi ol celîl

Kim bu hôna yok-durur olmak zelîl

el-Kur’anu mâ’idetu’llâhi

Kıssanın devamında bu sofrayı oluşturanların ise peygamberler olduğu belirtilerek; onların göğüslerinin mutfak, gönüllerinin de mutfak çömleği gibi olduğu açıklanır ve bu sözlere Kelam-ı Kibar nevinden bir sözle delil getirilir. O söz ise *القلب في الصدور كما لقدور* “Göğüsteki kalp çömlek gibidir” sözüdür. Bu söylediklerimiz kıssada şöyle geçmektedir,

⁶²Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985, II, 133.

“ Çün diledi Hak bu hõni mutlakâ

Gõsi peygamberlerin matbah-durur

Düzdi yüz yigirmi dört bin matbaha

Gõnli hõd çömlek gibi mutlak-durur

El-kalbü fi 's-sudûri ke 'l kudûri

Örneklerde de görüldüğü gibi yeri geldiği zaman, müellif Kelam-ı Kibarlardan da yararlanmıştır. Esasen eserde bu tip güzel sözler azımsanamayacak ölçüde kullanılmıştır. Ancak biz konunun anlaşıldığını varsayarak verilen örnekleri yeterli görmekteyiz.

2.1.5. Garib-nâme’de Hikâyelerin Kullanılması

Garib-nâme’de hikâyelerin nasıl kullanıldığı konusuna geçmeden önce ilerde anlaşılma problemi olmaması için hikâye, kıssa ve dâsitân kavramlarının üzerinde durup; bu kavramları açıklamayı uygun görmekteyiz.

Kıssa: Arapça bir kelime olan kıssa; hikâye, fıkra, rivayet, vakı‘a, macera⁶³ gibi anlamlara gelmektedir. Kıssada bahsedilenler belirli oranda gerçekleri içermektedir. Bununla birlikte kıssalar genel itibariyle dini içerik taşırlar. Kıssalar daha çok keramet bildiren mucizevî olayları anlatır. Genel itibariyle peygamberlerin ve evliyaların başından geçenlerin anlatıldığı kıssalar edebî bir tür değildir. Kıssaların içerisinde zaman zaman bilimsel gerçekler, felsefî ve mantıksal analizler, dinî-tasavvufî yorumlar yer almaktadır. Kıssayı oluşturan kişi düşüncelerini bu yolla daha rahat anlatabilme imkânına kavuşurken, okuyucular ise anlatılan şeyleri daha rahat anlayabilme imkânı bulmaktadır. Müellif eserinde anlattığı her bir konuyu “dâsitân” kelimesiyle ifade eder. Garib-nâme’yi latinize edip günümüz Türkçe’sine aktararak yayıma hazırlayan Kemal Yavuz, “dâsitân” kelimesini “kıssa” olarak tercüme etmiştir. Ayrıca müellif, hikâye tarzında yazdığı kıssaları açıklarken; kıssa ve hikâye kelimesini ayrı ayrı kullanmıştır. Bu kullanım, müellifin kıssa ve hikâye kavramlarını birbirinden ayırdığını göstermektedir.

Hikâye: Arapça bir kelime olan hikâye; bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması, gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, aslı olmayan söz⁶⁴ anlamındadır.

⁶³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1993, s. 369.

⁶⁴ T.D.K., *Türkçe Sözlük 1-2*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998, I, 994.

Ayrıca hikâye, anlatma, masal, roman, olmuş bir hâdise⁶⁵ gibi anlamlara da gelmektedir. Hikâyede geçenler daha çok kurgusaldır. Yani onda anlatılanların gerçekte karşılığı çoğu zaman yoktur. Garib-nâme’de de bu tarzda yazılan kıssalar mevcuttur. Dolayısıyla bu tarzda yazılan kıssalarda anlatılan konunun gerçekte karşılığı olmayabilir. Biz bu durumu eserde bulunan şekilsel özelliklerden biri olarak algıladığımız için bu tip kıssalarla ilgili bilgi vermeyi uygun bulduk. Gerçi eserde bu tür kıssalar çok az olsa da yine de bu hususla alakalı bilgi vermeyi kayda değer bulmaktayız. Şimdi bu tarz yazılan kıssalardan örnek verelim.

Bu tip hikâyelere yer verilen kıssalarından birisi, birinci bölümün sekizinci kıssasında karşımıza çıkmaktadır. Bu kıssada birlikte hareket etmenin faydasına ve bir amaca ancak toplu halde hareket edildiği takdirde ulaşılabilmesine işaret edilmektedir. Kıssanın özeti şu şekildedir; “Bir Arap bedevisi Hacca gitmek istiyordu. Bu isteğini gerçekleştirmek için yola koyuldu. Derken onunla aynı niyeti paylaşan bir grup gördü. Sonra biraz tembelliğinden midir? Yoksa vurdumduymazlığından mıdır? O gruptan geri kaldı. Nasıl olsa bir şekilde Kâbeye ulaşırım dedi. Zaman geçti hava karardı ve bir hayli de yoruldu. Kendi kendine bir yer edindi ve o yerde biraz dinlenmek istedi. Zaman biraz daha geçince hem acıkmaya hem de iyice üşümeye başladı. Meğerse konakladığı yer bir deniz kenarıymış. Biraz ısınmak için ateş yakmak istedi. Çantasından kavdanlığını çıkardı. Fakat böyle bir durum hiç başına gelmediğinden ateşin nasıl yakılacağını bilmiyordu. Kavdanlıktan ilk önce çakmağı çıkardı. Çakmağı çakmaya başladı. Ama çakmak bir türlü ateş çıkarmıyordu. İyice üşümüştü. Çok muhtaç ve mahzun bir edayla ateşe yalvarıyor ve “Ey ateş seni ve beni yaratanın adına n’olur bana bir ateş ver” diyordu; çakmağa ne kadar yalvarsa da çakmak ona bir türlü ateş vermiyordu. Derken taşı eline aldı ondan ateş istedi, fakat o da tek başına ateş vermedi. Artık iyice üşümüştü son bir umutla kavı eline aldı, orasını burasını kurcaladı fakat nafile o da ateş vermedi. Artık soğuk iliklerine kadar işlemişti. Canı çok fena yanıyordu. Birden aklına bir fikir geldi. Daha önce ayrı ayrı denediği aletleri birlikte denemeyi düşündü. Eline çakmağı aldı taşa sürttü ve çıkan kıvılcım kavı yaktı. Böylece ateş yandı. Hemen ateşi büyüttü ve iyice ısındı. Daha sonra düşünmeye başladı. “Eğer bu ateş çakmakta olsaydı bir şekilde onu bulurdum. Hem her tarafını kurcaladım, hem de çok dil döktüm. Aynı şeyleri diğerlerine de yaptım. Demek ki ateşin çıkması bu üç şeyin ayrı olmasında değil birlik

⁶⁵ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 517.

içinde olmasındaydı. Yaratıcı, ateşi bu üçünün birleşmesine vermişti” dedi. Böylece o ateşine kavuşmuştu. Özetten anlaşılacağı gibi bu kıssa bir hikâye tarzında kâleme alınmıştır. Özetini sunduğumuz kıssanın başlığı eserde şöyle geçmektedir:

“SEKİZİNCİ DÂSİTÂNİ EVVELKİ BÂBDAN BEYÂN İDER OL ‘ARAB HÂLİNİN Kİ KA‘BE‘YE GİDERDİ YOLU DENİZ KIRAĞINA DÜŞDİ SAVUĞDAN GÜÇ GÖRDİ NE KADAR KİM ÇAKMAK ÇALDI ODDAN ESER GÖRMEDİ TAZARRU‘ İDÜP MAKSADUNA İRMEK DİLEDİ ”⁶⁶

2.2. Garib-nâme'nin Muhteva Özellikleri

2.2.1. Garib-nâmede İşlenen Konular

Garib-nâme, içinde çok geniş bilgiler barındıran dinî- tasavvufî bir eserdir. İşlediği konular itibariyle dinî ilimlerin her alanına giren, yeri geldiğinde Kur'an'dan ayetler sunan, bazen anlatılan şeyleri hadislerle destekleyen, yer yer kalamî konulardan bahseden genel anlamda da tasavvufî konulara değinen bir eserdir. Buna ilaveten eser, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatına, ruhsal ve fiziksel yapısına temas ederken, yer yer Sahabe-i Kirâm'dan ve Kur'an'da ismi geçen bazı peygamberlerden bahseder. Kitapta bu tür bilgilerin yer alması, kitabın yazarının İslamî ilimlere ve İslam kültürüne vukûfiyetinin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Ayrıca eser, fiziksel, sosyolojik, psikolojik, mantıkî, tıbbî, felsefî ve edebî bazı konulara da temas etmektedir. Müellifin bu tip konulara temas etmesi; onun pozitif ilimlere de hâkim olduğunu göstermektedir. Garib-nâme'deki kıssalar titizlikle incelendiğinde gerek İslamî ilimlerden gerekse müsbet ilimlerden çeşitli bilgilerin, bazen direkt bazende dolaylı yollardan verildiği görülmektedir. Kanaatimizce herhangi bir ilimle ilgilenen kişi ilgilendiği alanla alakalı birçok bilgiyi ya doğrudan ya da dolaylı olarak bu muhteşem eserde bulabilir. Bu tespitin ardından Garib-nâme'nin konularına ana hatlarıyla değinmeye çalışalım.

Garib-nâme'de konular, son derece sistemli ve düzgün bir şekilde işlenmiştir. Konular ana başlıklar altında ve ana başlıkları açıklayan konumundaki alt başlıklar altında işlenmektedir. Ana başlıklar matematiksel bir sistemle oluşturulmuş 1'den 10'a kadar bölümlerden oluşmuş ve alt başlıklar da bu matematiksel sisteme atıfla veya onu açıklamak adına yazılan 100 kıssadan oluşmaktadır. Ayrıca eserin başlangıcında bir de

⁶⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 119.

dibâce kısmı mevcuttur. Şimdi ana başlıklar ve alt başlıkları biraz daha detaya inerek açıklamaya çalışalım.

2.2.1.1. Ana Konular

Garib-nâme, on ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler matematiksel kümeler halinde her bölümün diğerini açarak genişlettiği ve sonunda da sonsuzluğu anlattığı on bölümden müteşekkildir. Müellif, bu on bölümü; kendi ifadesiyle birler bölümü, ikiler bölümü, üçler bölümü... diyerek onlar bölümüne kadar devam ettirmektedir. Birinci bölümde insan zihninde ‘bir’ kavramını oluşturan ve birlik içinde yaşayıp ikilik çıkarıcıları yeren şeyler anlatılır. İkinci bölümde ezdad ve birbirini tamamlayan çift unsurlar anlatılır. Üçüncü bölümde birbirini destekleyen üç şey ya da birbirine karşıt üç şey anlatılır. Dördüncü bölümde ise anasır-ı erba‘a gibi birbirlerini tamamlayan dörtlü şeylerden bahsedilir. Beşinci bölümde ise müellif anlatmak istediği şeyleri beş esas üzerinden anlatmaya çalışır. Altıncı bölümde ise altı ile ilintili olmak şartıyla ekincilikte gereken altı şartın ne olduğu, Allah’ın kahhar isminin tecellisi nedeniyle altı çeşit kahrın tezahür etmesi gibi çeşitli meselelere değinen on kıssa mevcuttur. Yedinci bölümdeki kıssalarda yedi rakamı doğrultusunda yedi kat sema, yedi yıldız vb. konulara değinilir. Sekiz, dokuz ve onuncu bölümdeki kıssaların konularında da aynı mantık silsilesi görülmektedir. İşte eserdeki bu özellik şekil ile muhtevanın birbirine ne kadar sıkı bir şekilde bağlı olduğunu göstermektedir. Âşık Paşa, yazdığı eserin ana başlıklarına (bölümlerine) kitabının en başında değinmiştir. Müellif kitabının başlangıcında bu on bölümü şu şekilde açıklamaktadır.

“EL-BÂBU’L EVVELU Fİ’L EHADIYYİ

Bâb-ı evvelde işit on dâsitân

Her birisi birikenler medhidür

Kim bilesin ma‘ni gencin bî gümân

İkilik içre kalanlar kadhıdur

EL-BÂBU’S SÂNİ Fİ’S SÜNÂ’İYYİ

Hem ikinci bâb içinde on yine

Biline ezdâd âlemde ‘ayan

Dâsitân var kim anı dinleyene

Çün ten ü cân çün zemin ü âsumân

EL BÂBU’S SALİSU Fİ’S SÜLÂSİYYİ

Var- durur üçüncü bâbda yine on
Dâsitân çün Hak buyurdi kâf-1 nûn

EL- BÂBU'R- RABÎ' FÎ'R RUBÂ'İYYİ

Zikri der dördüncü bâb on dâsitân
Her birisi dil- güşâ çün bûsitân

EL- BÂBU'L HÂMİS FÎ'L- HUMASİYYİ

Hem beşinci bâb içinde on latif
Dâsitân var pür letâyif iy harif

EL-BÂBU'S SÂDİS FÎ'S- SÜDÂSİYYİ

Bâb altıncıda hem on dâsitân
Ma'lum eyler altılılar hoş 'ayan

EL-BÂBÜ'S-SÂBİ' FÎ'S- SÜBÂİYYİ

Hem yidinci bâb içinde on 'aceb
Dâsitân var kim bunlar ol Çalab

EL-BÂBU'S-SAMİN FÎ'S SÜMANİYYİ

Hem yine sekizinci bâb içinde on
Dâsitân var ma'lum eyler bize yön

EL- BÂBU'T-TÂSİ' FÎ'T- TÛSÂ'İYYİ

Bâb-1 tokzıncıda hem on dâsitân
Ma'lum eyler kim Hüdâvend-i cihân

EL-BÂBU'L- 'ÂŞİR FÎ'L 'UŞÂRİYYİ

Bâb-1 onıncıda hem on dâsitân
Hoş hakâyık hoş dekâyık hoş beyân

Bakara,2/196⁶⁷

Bunları üç üç yarattı Zü'l Celâl
Nitekim müstakbil ü mâzî vü hal

Ma'lum ider dörtlüleri dördünçi bâb
Hem- çünân ki hâk ü dâd u nâru âb

Bildürur kim kim-durur her fasl u cins
Hem çünân ki penç tâ'at penç hiss

Kim cihânı çün yarattı Pâdişah
Altı üzre urdı bünyâd ol İlah

Yidi yidi yaratupdur hem-çünân
Yidi endâm u yidi kat âsıman

Kim Çalab bunçaya ad urdı sekiz
Nitekim uçmak sekizdür iy 'aziz

Tokız adın urdı bunçaya hisab
Hem- çünân ki nûh nüfus u nûh hicâb

Ma'lum eyler anları kıldan kıla
Hem- çünân ki "tilke 'aşera kâmile"

⁶⁷Âşık Paşa, a.g.e, I/1, 9-13.

2.2.1.2. Alt Konular

Garib-nâme'nin alt başlıklarını, giriş kısmındaki dibâce bölümü ile ana bölüm perspektifinde yazılmış olan kıssalar oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi 10 bölümden oluşan Garib-nâmede 100 kıssa bulunmaktadır. Her bir bölüm 10 kıssa ile açıklanmaktadır. Eser, bölümlere ve bölümlerin altındaki kıssalara geçmeden dibâce denilen bir bölümle başlar. 228 beyitten oluşan dibâce kısmında tevhid, münacât bölümlerine ait şiirler mevcuttur. Akabinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e övgü, dört halifeye medh ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin ispatı için yazılan şiirler gelmektedir. Dibâce kısmı bittikten sonra asıl bölümlere geçilir. Asıl bölüm, ana başlıkların (bölümlerin) ne olduğunu ve hangi anlama geldiğini anlatmaktadır. Ana konuların açıklaması yapıldıktan sonra artık kıssalara yani alt başlıklar (konulara) geçilir. Alt konulardan kasıt ise kıssalardır. Biz bu bölümde kıssaların muhtevalarını vermeye çalışacağız.

2.2.2. Garib-nâme'de İşlenen Konuların Muhtevası

Biz bu bölümde dibâce kısmıyla birlikte on ana başlık içinde yer alan toplam yüz kıssanın özetini vermeye çalışacağız. Çünkü özet olarak sunmaya çalışacağımız eser her birinde iki kitap bulunan 2 ciltten yani 4 kitaptan oluşmaktadır. Kitabın muhtevasını sunmaya çalışmamızdaki amaç ise eserin anlattığı konuları daha iyi kavramaya çalışmaktır. Asıl gayemiz eserin muhtevasını sunmak değil, bu muhteva içerisinde müellifin ayetleri yorumlamadaki yaklaşımını anlamaya çalışmaktır. Bu gayeye ulaşabilmek için de kitabın muhtevası hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Eserin tasavvufî bir eser olması, yazı üslubunun nazım şeklinde olması klasik tefsir çalışması açısından zorluklar içermektedir. Bu zorlukları bir nebze olsun ortadan kaldırmak için de muhtevanın bilinmesi kanaatimizce önem taşımaktadır. Onun için eserin muhtevası hakkında bilgi vermeyi gerekli bulmaktayız. Bu açıklamalardan sonra eserin muhtevasına geçebiliriz.

2.2.2.1. Dibâce Kısmındaki Konuların Muhtevası

Birinci bölümde mesnevîlerin özelliği anlatılırken onları oluşturan bölümlerden birisinin de dibâce kısmının olduğunu dile getirmiştik. Mesnevîlerde dibâce kısmında hangi

konuların işlendiği ana hatlarıyla incelenmişti. Şimdi ise Garib-nâmenin dibâce kısmındaki konuları ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

Müellif dibâce (giriş) kısmına başlarken eseri niçin yazdığını ve eserin dilinin neden Türkçe olduğunu belirttikten sonra eserin on bölümden oluştuğunu ve her bölümde hangi konuların işlendiğini özet olarak açıklar. Bu açıklamalardan sonra Allah (c.c)’ın varlığı ve birliğini ifade eden bir başlıkla dibâce kısmına devam edilir. Burada ulvî ve suflî varlıklara, Cenâb-ı Allah’ın yegâne yaratıcı olduğuna, Onun güç ve kuvvetini idraktan insanoğlunun aciz kaldığına, yeryüzünün ve varlık âleminin nasıl yaratıldığına temas edilir.⁶⁸

Daha sonra müellif “münacat eylemek ve hacetleri gidermek” başlığı altında Allah Teâla’ya yalvararak niyazda bulunur; O’nun karşısında aciziyetini ve günahları sebebiyle pişmanlığını dile getirir.

Müellif yine dibâce kısmında Allah’ın birliğini anlattığı bir başlıkta Yüce Allah’ın birliğiyle alakalı bazı deliller ve bilgiler sunar; kâinatın Allah (c.c) tarafından yaratıldığına dair açıklamalar yapar. Cenab-ı Hakk’ın Âdem Peygamber’e bilgi mührünü vurduğunu, kâinattaki nüshayı Âdem (a.s)’a gösterip, Âdem (a.s.)’in ondan ders almasına izin verdiğini Kur’an ayetlerinden deliller göstererek izah eder.⁶⁹

Dibâce’nin Hz. Peygamber (s.a.v.)’in methine ayrılan başlığında Hz. Peygamberin Cenâb-ı Hakk’ın dostu ve sevgilisi olduğu, kâinatın onun sayesinde varlık âlemine geldiğine temas edilir. Yine burada Hz. Peygamberin miraç ve şakk-ı kamer gibi mucizelerine Kur’an’dan ayetler eşliğinde değinilir. Son olarak Hz. Peygamberin ahlakının üstünlüğü ve onun ahlakının hakikatte Yüce Allah’ın ahlakı olduğu düşüncesi anlatılmaya çalışılır. Hz. Peygamber’in övgüsünün ardından dört halife yani Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin medihleri yapılarak dibâce bölümü sona erdirilir.⁷⁰

⁶⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 3-27.

⁶⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1,35-43.

⁷⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 45-63.

2.2.2.2 Birinci Bölüm Konularının Muhtevası

Müellifin birliler adını verdiği bu bölümde 10 kıssa yer almaktadır. Bu kıssalar muhteva bakımından genel itibariyle “birlik” kavramı üzerinde odaklanmış, “ikilik” ve “tefrikadan” uzak durmayı öğütlemektedir.

Birinci bölümün ilk kıssasında Hz. Peygamber (s.a.v) ile sahabe-i kiram efendilerimizin bir olup düşmana karşı galip geldikleri kısa bir şekilde anlatılır. Kıssa, Hz. Muhammed’in dünyaya geldiği zamanki toplumun anlayışına değinerek; o günkü insanların puta tapan bir kavim olduğu hususuna dikkat çeker. Kıssada Hz. Peygamberin, kavmini tek olan Allah’a inanmaya davetine mukabil; kavminin onu yalanlayıp tebliğini reddettiği ve Hz. Peygamber’e karşı şiddetle karşılık verdiğini anlatır. Müellif daha sonra asıl anlatmak istediği konuya gelerek; Hz. Peygamber’in kendisine inanmayan kavmi karşısında başarısını ve bu başarının kendi mesajına inanan ve aynı dava için canını ortaya koyan başta dört halife olmak üzere sahabenin birlikte hareket etmesiyle meydan geldiğine vurgu yapar. Müellif, buradan hareketle de düşmana karşı başarı elde etmenin ve her iki cihanda mutlu olmanın aynı duyguları paylaşanların aynı yolda birlikte hareket etmeleriyle mümkün olacağı tespitini yapar.⁷¹

Birinci bölümün ikinci kıssasında ise birlik şuuru “Sizin yaratılışınız, dirilişiniz ancak bir kişinininki gibidir”⁷² ayeti ile açıklanmıştır. Kıssada âlemin yaratılmasından sonra Âdem’in yani insanın yaratıldığı ve insan vücudundaki tüm organların birlikte hareket etmesi neticesinde vücudun tam bir nizam ve intizam içerisinde çalıştığı anlatılmıştır. Müellif, tüm diğer peygamberleri vücudun organlarına; Hz. Peygamber’i de vücudun başına benzetir; tıpkı bir vücut gibi bütün peygamberlerin ve evliyaların aynı amaç ve hedef doğrultusunda hareket ettiklerini belirtir.⁷³

Üçüncü kıssada الجماعة رحمة والفرقة عذاب “Cemaat rahmet, ayrılık azaptır”⁷⁴ hadis-i şerifinden hareketle birlik içinde olanların amaçlarına ulaştığı, ikilikten ve tefrikadan kimseye bir fayda gelmediği ifade edilir. Hadiste de belirtildiği üzere Allah’ın rahmeti birlik içinde olanlardır. Rahmeti kazanmak ise ibadetlerden geçmektedir ki bu ibadetlerden bazıları

⁷¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1,63-69.

⁷² Lokman, 38/21.

⁷³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1,71-85.

⁷⁴ Ahme b. Hanbel, *a.g.e.*, XXX, 390-392, (h.no:18449-50), Müessetü’r-Risale, Beyrut, 2008.

namaz gibi bedenle, bazıları zekât gibi malla yapılır. Bazılarını zengin, bazılarını fakir, bazılarını da tüm insanlar yapar. Allah rahmetini bu ibadetlere gizlemiştir. Bize düşen rahmetin nerede gizlendiğini bulabilmektir. Hakiki manada bizi rahmete götürecek şey ise bir öndere tabi olmakla mümkündür. Çünkü gönüller bir yere bağlanmazsa Tanrı'nın lütfuna mazhar olunmaz. İbadetler yalnız yapılabilir; ancak emirler birlikte yapılmak içindir. Çünkü Allah'ın rahmeti topluluklar üzerine iner. Onun için Hz. Peygamber “birlik rahmet, ayrılık azaptır” buyurmaktadır. Ayrılık ve fitne ise kişiyi rahmetten uzaklaştırır.⁷⁵

Bu bölümün dördüncü kıssasında مَا زَاغَ الْبَصَرُ “Onun gözü şaşmadı”⁷⁶ ayetindeki “basar: göz” kelimesinden hareketle iki gözün birlikte hareket etmeleri ve birlik içerisinde davranmaları konusuna yer verilmiştir. Ayetin manasıyla anlatılan konu arasında hiçbir benzerlik olmasa da müellif burada ayetteki “basar” kelimesinden hareketle gözlerin fonksiyonundan bahsedip onların tüm işlevlerinde birlikte hareket ettiği ve bu sayede bir intizam oluştuğunu iddia eder. Gözdeki bu düzenli çalışmanın insanda da olması gerektiği ve insanların da işlerinde birlik içinde hareket edip intizamdan ayrılmaması gerektiği fikri anlatılır.⁷⁷

Bu bölümün beşinci kıssasında müellif اسلك يدك في جيبك “Elini koynuna sok”⁷⁸ ayetini bir önceki kıssadaki mantık çerçevesinde birlik ve beraberlik içinde yaşama şuurunu vermek için anlatmaktadır. Müellif bu ayetteki “yed: el” kelimesinden hareket eder ve ellerin yaratılışındaki düzenden ve birbiriyle senkronize çalışmasından bahseder. İki elin birlikte hareket ettiğinde daha kuvvetli olacağına ve bir işi daha iyi yapabileceğine işaret eden müellif, buradan hareketle insanın ellerin fonksiyonundan ibret alması gerektiğini ve onlar gibi birlikte hareket ettiği ölçüde zor işlerin üstesinden daha rahat gelebileceğini anlatır.⁷⁹

Birler bölümünün altıncı kıssasında yine birlik içinde olmaya bir vurgu vardır. Müellif, bu kıssada da وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا “Gökten arıtıcı su indirdik”⁸⁰ ayetini kullanmaktadır. Bu

⁷⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 89-95.

⁷⁶ Necm, 53/17.

⁷⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I,1, 97-99.

⁷⁸ Kasas, 28/32.

⁷⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 103-105.

⁸⁰ Furkan, 25/48.

ayetle ilgili olarak müellif, yeryüzündeki sulardan bahseder. Suların bir kaynaktan çıktıktan sonra, çeşitli kollara ayrılarak yeryüzüne dağıldığını anlatır. Su kolları birleşmeyip tek başlarına mecralarına devam ederse yeryüzünün o engebeli arazilerini aşamayıp asıl amaç olan bir denize ulaşip suyunu oraya bırakma ideale ulaşamayacağını belirtir. Müellife göre suların amaçlarına ulaşması için kollarını birleştirip yoluna daha gür bir şekilde devam etmelidir. Yeryüzündeki engeller ancak bu şekilde aşılabılır neticeye ulaşılabilir.⁸¹ İşte bu tespiti yapan müellif insanların da güçlerini birleştirmeleri gerektiğini ve amaçlarına ancak o zaman ulaşabileceğini anlatır.

Yedinci kıssada toplulukların ancak bir kılavuza uyarak engelleri aşacağı ve hedefine varacağı hususu anlatılmaktadır. Bu fikri anlatmak içinde kıssada kazların sürü halinde yaşayıp bir kılavuza uyarak hedefledikleri menzillere ulaşmaları örnek gösterilmektedir. Kazlar sürü halinde yaşarlar ve uçarken de aralarından bir kılavuz seçerek toplu halde yol alırlar. Bu sayede dünyanın herbir tarafına giderler. İşte insan da asıl menzili olan Allah'a kavuşabilmesi için topluluk halinde yaşamalı ve kendisini O'na ulaştıracak bir kılavuz bulmalıdır. Kılavuz halkı Allah'a ulaştıran kişidir. Onun için insanı öteki âleme götürecek kılavuzu bulamayan kavimler azgınlık göstererek helak olmuşlardır. Cenab-ı Hak Kur'an'da bu hususla ilgili olarak *يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ* "O gün imamları önderleriyle birlikte çağırırız"⁸² buyurarak insanları kılavuzlarıyla birlikte diriltip, kılavuzlarına göre onlara muamele edeceğini belirtmektedir.⁸³

Sekizinci kıssada bir Arab'ın hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâyenin özünde de birlik kavramı vardır. Hikâye şöyledir. Bir Arap hacca gitmek ister ve yola koyulur. Derken kendisi gibi hacca gitmek için yola çıkan bir grupta karşılaşır. Bir miktar onlarla yolculuk ettikten sonra biraz da tembelliğinden olsa gerek, gruptan geri kalır ve yolculuğa tek başına devam eder. Yorulduktan sonra dinlenmek ister ve vakit de gece olmuştur. Bir yerde konaklar. Fazla erzağı yoktur ve konakladığı yerde üşümeye başlar. Meğerse konakladığı yer deniz kıyısıdır. Denizinde etkisiyle iyice üşür. Erzak çantasından kavdanlığını çıkarır. Amacı ateş yakıp ısınmak ve telef olmaktan kurtulmaktır. Kavdanlıktan ilk olarak kavı çıkarır. Kava ne yaptıysa boşuna; kavdan bir türlü ateş çıkmaz. Arap kavdan çıkmayan ateşi bu defa kavdanlığın içindeki taştan

⁸¹ Âşık Paşa, *a.g.e*, I/1, 109-113.

⁸² İsrâ, 17/71.

⁸³ Âşık Paşa, *a.g.e*, I/1, 115-119.

çıkarmaya çalışır. Aynı muameleyi taşa da yapar fakat taş da ona ateş vermez. Aynı işlemi bu kez kavdanlıktan çıkardığı çakmakla yapar ama ateşe yine ulaşamaz. Arap iyice üşür ve çaresizlikten ağlamaya başlar. Arap bu halde de çözüm aramaktan geri durmaz. Derken ayrı ayrı denediği üç maddeyi birlikte dener ve ateş çıkar. Derhal çalı çırpıyla ateşi besler ve kendini ısıtır. Sonra kendi kendine düşünür. Yaratıcının ateşi bu üç maddenin birlikte kullanılmasına bağladığını kavrar ve birlikten faydanın doğacağını anlar.⁸⁴ Müellif bu hikâyeyi anlatarak birlikte hareket etmenin önemine vurgu yapmış oluyor.

Dokuzuncu kıssada da bir öncekinde olduğu gibi birlik beraberlik şuurunu pekiştiren güzel bir hikâye anlatılır. Bu hikâyede yeryüzüne hâkim olan bir hükümdarın otuz oğluna vermek istediği ders anlatılmaktadır. Hikâye şu şekildedir. Hükümdar yaşının ilerleyip öleceğini anlar ve bu dünyadan göçmeden oğullarına bir öğüt vermek ister. Hepsine haber salar ve yanına gelmelerini ister. Ertesi gün çocukların hepsi babalarının yanına gelir. Babaları çocuklarına vereceği öğüdü güzel bir örnekle açıklar. Hükümdar baba, her bir çocuğuna birer ok verir ve okları kırmalarını ister. Güçlü olan çocuklar çok rahat bir şekilde okları kırar. Baba bu kez her bir çocuğun eline otuz ok verir ve bu otuz oku bir anda kırmalarını ister. Çocuklar kuvvetleri de yerinde olmalarına rağmen ne kadar çaba sarf etseler de o otuz oku kıramazlar. Sonra baba lafa girer ve çocuklarına anlatmak istediği öğüdü şöyle açıklar: “Çocuklarım her birinizin eline bir ok verdim ve o oku çok rahat kırdınız; fakat elinize otuz ok verdiğimde ne kadar kuvvetli de olsanız o okları kıramadınız. Size tavsiyem odur ki otuzunuzda birlikte olun. Eğer her biriniz ayrı ayrı yollardan giderseniz tıpkı o tek ok gibi size gelecek bir güç karşısında yok olursunuz. Fakat o otuz ok gibi birlikte hareket ederseniz, hangi güç size isabet ederse etsin sizi kırıp yok edemez. Onun için birlikten ayrılmayın”⁸⁵ Müellif bu hikâyeyi anlattıktan sonra insanlara ondan ibret almalarını ve birlik içinde hareket etmelerini tavsiye etmektedir.

Bu bölümün son kıssasında da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in خير الرفقاء اربعة “Arkadaşın hayırlısı dördtür.”⁸⁶ hadisinden hareketle yine içeriği “ayrılıktan uzak durup birlikte hareket etme” olan güzel bir hikâye anlatılır. Bu hikâyede biri Arap, biri Acem, biri

⁸⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 121-127.

⁸⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 131-137.

⁸⁶ İbn-i Mâce, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdalbaki, “Cihad”, XXV/2827, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Türk, biri de Ermeni dört arkadaş birlikte yolculuk yapar; yolculuk esnasında bir miktar para bulurlar ve bir müddet sonra bir yerde konaklarlar. Sonra karınları acıkınca hepsinin canı üzüm çeker. Bu dört kişiden hepsinin canı üzüm çekmesine rağmen birbirinin dilini bilmemeleri neticesinde, sanki her biri farklı bir şey istiyormuş gibi aralarında anlaşamayıp kavgaya tutuşurlar. Bu dövüşü izleyen ve her birinin dilini de anlayabilen bir kişi onları ayırır; ellerinden parayı alıp o para ile onlara üzüm alıp getirir.⁸⁷ Müellif bu hikâyeyi anlattıktan sonra okuyucuya şu mesajı verir. Herkes ayrı ayrı yollardan giderek tek bir amaç için çalışabilir; ancak bu ortak amaçta birleşme diğerinin geldiği yolu reddetme ve yok sayma sonucunu doğurursa bırakın birleşmeyi, aynı dava uğrunda ayrılık ve kavga dahi söz konusu olabilir. Onun için bir bilen nezaretinde aynı amaç için çaba sarf etmek, o amacın gerçekleşmesini sağlar.

Böylece birinci bölümdeki on konunun muhtevası ana hatlarıyla açıklamaya çalıştık. Şimdi ikinci bölüm konularının muhtevasını vermeye çalışalım.

2.2.2.3. İkinci Bölüm Konularının Muhtevası

İkinci bölümde de birbirine zıt olan veya birbirleriyle var olan ikili kavramlar anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde de 10 kıssa anlatılmaktadır. Kıssaların ihtiva ettiği konular nefis, can; süflî varlık, ulvî varlık; insan dışındaki nesnelerin insanın davranışlarıyla benzeşmesi vb. gibi ya ezdad ya da birbirini tamamlayan konulardır. Konular muhtevaları itibariyle ikili şeylerden bahsetmektedir.

İkinci bölümün birinci kıssasında Cenâb-ı Allah'ın her şeyi bir maksada binaen çift yarattığı hususuna dikkat çekilmiştir. Bu kıssada müellif, dünya ve ahireti iki ev olarak okuyucuya sunmaktadır. Bu iki evin birbirinden son derece farklı yerler olduğunu anlatmaya çalışan müellif, dünya evine tamah gösterenlerin Allah'ın tecellisine mazhar olmaktan uzak olduğunu; ahiret yurduna önem verenlerin ise Cenâb-ı Hakk'ın hem rahmetine hem de tecellisine mazhar olacağını ifade etmektedir. Müellif, insanı insan yapan iki önemli unsurdan birincisinin ten, ikincisinin de can olduğunu söyler. Ten, nefsin emir ve isteklerini yerine getirir ve vücutta konaklamak ister. Nefis dünyayı ister insana isteklerini yaptırmaya çalışır ki bu isteklerin hepsi dünyayı ilgilendiren, ahiret hayatına taalluk etmeyen şeylerdir. Can ise ahireti ister. Onun konaklamak istediği

⁸⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1,143-147.

menzil ahiret hayatıdır. Can her daim aşkla hemhâl olmak ister. Bu yüzden onun amacı asıl sevgiliye ulaşmaktır.⁸⁸ Kıssa can ve ten gibi iki kavramı dünya ve ahiret âlemi gibi iki zıt kavramla bağlantılı olarak anlatmaktadır.

İkililer bölümünün ikinci kıssasında müellif yer ve gök gibi birbirini tamamlayan ancak birbirine de zıt olan iki kavramı yine birbirine zıt iki kavram olan iyilik ve kötülük kavramıyla bağlantılı olarak inceler. Müellife göre göğe ait olan ve gökten gelen şeyler iyidir. Akıl, anlayış, din, saadet, ikbal gibi kavramlar gökten geldiği için iyidir. Nefs, vücut, kibir, kin gibi şeyler de yere aittir ve yerde bulunurlar. Bunların da özünde kötülük vardır. Her iyi kavram gökle bağlantılı iken; kötü kavramların çoğu yerle ilintilidir. Onun için iyi olan ruh (can), insan öldüğünde göğe yükselirken; kötü olan ten ve nefis yere döner ve toprağa gömülür. İşte dünyadaki her şey iyilik ve kötülük itibariyle yer ya da göğe bağlıdır. Dünya bu tezatlar arasında bir dengededir.⁸⁹

İkinci bölümün üçüncü kıssasında müellif yine birbirine zıt olan iki kavramdan bahsetmektedir. Bu iki zıt kavramdan kasıt, ruhanî ve cismanî ülkeye ait olanlar ve bununla birlikte akıl ve nefsin ruhanî ve cismanî ülke ile bağlantılarıdır. Allah (c.c) âlemi iki mülk üzere inşa etmiştir. Yaratılan bu iki mülkün birisini rûhanîler, diğerini ise nefsanîler oluşturmaktadır. Ruhlar ülkesinin müntesiplerinde akıl var, fakat nefis yoktur. Nefsanîlerde ise nefis vardır, fakat akıl yoktur. Bunlar birbirine zıt ve düşmandırlar. Birinin aldığı tedbiri diğeri bozar. Bunlar tıpkı ateş ve su gibidirler. İnsan ise bu iki şeyin ortasında yaratılmıştır. Onda hem nefis, hem akıl; hem vücut, hem de gönül vardır. Akıl ile gönül ruhanî, nefis ile ten de cismanîdir. İnsanın aslı ruhanî şeylere, talî kısımları ise cismanî şeylere bağlıdır. İnsan bu özellikleriyle her iki mülke de hüküm geçirebilecek durumdadır. Akıl genellikle ruhanîlerde dolaşır. Cismanî ülkeler ise nefis ile gezilir. İnsan, nefsi sayesinde cisimlerin tadına varır. İnsan bu iki mülkün ortasında durarak; kendisine bahşedilmiş melekeler sayesinde bu iki ülkeyi de gezebilir. İnsandaki o melekelerden biri can, diğeri ise tendir. Günah olan şeyler nefsin hoşuna giden fiillerdir. Sevap olarak nitelendirilenler ise ruhun hoşuna gider. Akıl ruhun esiri olursa o

⁸⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 153-155.

⁸⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 157-161.

vücuttan hep iyilik sadır olur ve o kişi cenneti kazanır. Eğer nefis akla hâkim olursa ten günah işler ve neticede cehennemi yurt edinir.⁹⁰

Bu bölümün dördüncü kıssasında müellif karalar ve denizlerden bahsederek; karalara ait olan şeylerin kötü, denizlere ait olan şeylerin ise iyi olduğunu belirtmektedir. Kara varlıklarının kuru ve sert olduğunu ve doğası gereği vahşi hayvanları barındırdığını ifade eden müellif, deniz varlıklarının ise daha yumuşak ve naif varlıklar olduğunu belirtir. Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra karayı ve onda yaşayanları nefis ve onun arzularına benzetirken; deniz ve ona ait olan şeyleri de akıl ve cana benzetmektedir. Nasıl ki kara hayvanları denize girdiğinde boğulup yok olacaksa; denizdekiler de karaya çıktıklarında kuruyup telef olacaklardır. İnsandaki fitrat da böyledir. İnsanın deniz ve onun içindekileri andıran güzel özellikleri vardır ki bunların kaynağı akıl ve candır. İnsanın kara ve ona ait olanları andıran özellikleri ise nefis ve arzularıdır. Yapı itibariyle birbirinden çok farklı olan bu hallerden hangisi insana galip gelip onu yönlendirmeyi başarırsa insanın sonu kendisine galip olan haller üzerinedir. Akıl ve can insanı yönetirse o insan iyidir ve mükâfatı da cennettir. Nefis ve arzuları insanı yönlendirmeye kalkarsa o kişi kötülük yapar ve neticesi de cehennemdir. İnsan hayatı bu dilemma içindedir. İnsana düşen ise akıl ve canın kendisini götürdüğü yere gitmesidir. İnsanın kurtuluşu da ancak buna bağlıdır.⁹¹

İkinci bölümün beşinci kıssasında yine ezdad iki kavram olan rahmanî ve şeytanî meclis anlatılmaktadır. Peygamberler, evliyalar ve onların takipçileri rahmanî meclisi oluştururlar. Bu meclisin reisi Hz. Muhammed (s.a.s), sofrası da Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci grup ise şeytanî meclistir ki o grup birinci grubun düşmanıdır. Nemrut, Şeddad, Ebu Cehil, Firavun, Utbe, Şeybe gibi peygamber düşmanları bu grubun reisliğini yapmaktadır. O meclisin asıl başı ise Şeytan'dır. Bunların en büyük özellikleri de nice nimetlere nankörlük etmeleri ve isyankâr olmalarıdır. Onlar kötülüğü ve zulmü kendilerine rehber edinmektedirler. Mü'mine düşen görev daima rahmanî meclise girmeye çalışmaktır. Kişi bu iki meclisten hangisine girerse ahiret hayatı ona göre şekillenecektir. Rahmanî meclise girenler ise gerçek kurtuluşa ererler.⁹²

⁹⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 163-167.

⁹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 171-177.

⁹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 179-183.

İkinci bölümün altıncı kıssasında konuya yön veren güzel bir kelâm-ı kibar kullanılmıştır. Bu güzel söz القناعة كنز لا يفنى “Kanaat tükenmez bir hazinedir”⁹³sözüdür. Bu güzel sözün zâhirinden hareketle kanaatin iki yönü olduğu açıklanmıştır. Bunlardan birisi insanı hayra götürürken; diğeri ise şerre vardırır. Kanaat var olanla yetinmek olarak algılanırsa bu güzel şeydir. Onda bereket vardır ve kişi onun sayesinde rıza-i ilahiye mazhar olur. Kanaat eden bunu şükürle desteklerse Cenab-ı Hak, engin hazinesinden o kişiyi mahrum eylemez ve nimetlerini ona arttırarak vermeye devam eder. Nitekim Kur’an لئن شكرتم لأزيدنكم “Şükrederseniz nimetlerimi arttıracam”⁹⁴ buyurarak bu hususa dikkat çeker. Kanaatin öteki hali ise kötülüktür. Kötü olan kanaat ise hayırda ve ibadetlerde azla yetinmek ve daha fazlasını yapmamaktır. Kişi yaptığı ibadeti, hayır ve hasenatı yeterli görüp daha fazlası için çabalamazsa bu kanaat onu kötülüğe sevk eder. İnsanı hayırda kanaate sevk eden ise şeytandır. Yaptıklarıyla iktifa eden, iyi amelleriyle kanaat etmiş ve dolayısıyla Şeytan’ın emrine girmiş kişilerin sonu hüsrandır. Kanaat Allah’ın verdiği nimetlere şükür noktasında olursa gerçekten tükenmez bir hazineye benzer. İyilik ve ibadetlerde ise kanaat olmaz. Çünkü hakiki kulluk iyilik ve ibadetlerde bonkör davranmakla mümkün olur. Aksi tavır ise Şeytan’ın isteğidir.⁹⁵

İkinci bölümün yedinci kıssasında ise ما أصابك من حسنة فمن الله وما أصابك من سيئة فمن نفسك “Sana bir iyilik gelirse Allah’tan kötülük gelirse kendindedir”⁹⁶ ayet-i kerimesinin bir nevi açıklaması yapılmış ve bu ayet doğrulusunda Hz. Âdem (a.s) ile Şeytan’ın halleri anlatılmaktadır. Kıssada Âdem (a.s)’ın neden affa uğrayıp Allah’ın rahmetine kavuştuğu; Şeytan’ın ise niçin Allah’ın lanetine uğrayıp rahmet dergâhından kovulduğu anlatılmaktadır. Âdem (a.s)’ın affedilip rahmete kavuşması ve Şeytanın ise lanetlenip huzurdan kovulması kıssada şöyle anlatılır. Hz. Âdem yaptığı yanlışın kendinden kaynaklandığını bilip suçunu üstlenmiş ve devamında Allah’tan af dilemiştir. Nitekim Kur’an’da bu olay رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Rabbimiz kendimize zulmettik, bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, şüphesiz ki biz zarar görenlerden

⁹³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa*, II, 133, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985.

⁹⁴ İbrahim, 14/7.

⁹⁵ Âşık Paşa, *a.g.e*, I/1, 189-191.

⁹⁶ Nisa, 4/79.

olacağız”⁹⁷ ifadeleriyle açıklanmaktadır. Âdem (a.s)’in bu nedameti üzerine Allah (c.c) onu affetmiştir. Şeytan ise tıpkı Âdem gibi Allah’ın emrine muhalefet etmiştir; ancak Âdem (a.s) gibi davranmamış suçunu kabul etmemiştir. Üstelik Cenâb-ı Allah’a “Her iş sana aittir. Bütün âlemi besleyip terbiye eden sensin. Sen çok önceden benim böyle bir iş yapmamı takdir etmiş, arş üzerine de yazmıştın. Çünkü işlenen her iş ve fitne, âlemde geçerli olan her emir ancak sana aittir; öyleyse bu işten dolayı benim suçum ne?” demiştir. Bu fikrini de bir ayetle delillendirmiştir. *قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* “Hepsi Allah tarafındandır”⁹⁸ Şeytan, Cenab-ı Allah’ın takdiri üzerine olayın böyle geliştiğini belirterek suçu Yüce Yaratıcı’ya atmaktadır. Böylece o, suçunu kabul etmedi ve rahmetten uzaklaştı. Hâlbuki kim eksikliğini bilirse, Allah’ın rahmeti devamlı ona gelecektir. Kim suçsuzum diye iddiada bulunursa, sonunda lanete uğrayacaktır.⁹⁹ Müellifin “Sana bir iyilik gelirse Allahtan kötülük gelirse kendindedir” ayetiyle insana vermek istediği mesaj da budur.

İkinci bölümün sekizinci kıssasında iki ayet ve onların delalet ettiği manalardan bahsedilmektedir. Bu ayetler: *سُنُّهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ أَنََّّهُ الْحَقُّ* “Onlara alâmetlerimi hem dışlarında hem de içlerinde göstereceğim ki onun doğruluğu belli olsun”¹⁰⁰ ve *وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ* “Her şeyden çift yarattık”¹⁰¹ ayet-i celîleleridir. Müellif bu iki ayetin manasına binaen her şeyin birbirini tamamlayan çiftler üzerine yaratıldığını, kâinatta her ne varsa bir benzerinin küçük kâinat denilen insanda da olduğunu ifade etmeye çalışır. Bu tezini de şu örneklerle sunmaya çalışır: Kâinatın aslı su ve toprak (çamur) olduğu gibi insanında aslı su ve topraktır. Allah nasıl âlemi bunlardan yarattı ise insanı da bu maddelerden yaratmıştır. O yüce yaratıcı her şeyin aslını iki şey üzerine temellendirmiştir. Dünyada o ikiden her ne varsa, aynısı da insanda vardır. Mesela dünyada gök var ise onun aynısı sende gönül olarak vardır. Sendeki gönül, gök gibi geniş, uçsuz ve bucaksız olmalıdır. Dünyada yer, sende de vücut vardır. Sen de yer gibi secdede olmalısın. Dünyada gündüz varsa sende marifet, geceye karşılık ta cehalet vardır. Onda arş varsa sende can ve gönül; ferşe karşılık da sende su ve toprak vardır. Dünyanın yazına mukabil sende sefa, kışına karşılık cefa

⁹⁷ A’raf, 7/23.

⁹⁸ Nisa, 4/78.

⁹⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 193-199.

¹⁰⁰ Fussilet, 41/53.

¹⁰¹ Zâriyat, 51/49.

vardır. Dünyada bir vakit gelir her tarafı güneş aydınlatır, bir başka vakitte de bu defa yağmur gelir her tarafı ıslatır. İşte sendeki sevinç dünyanın güneşine, yağmur da senin kaygı ve kederin sonucu döktüğün gözyaşına benzer. Velhasıl sende ne varsa aynı dünyada da vardır.¹⁰²

İkinci bölümün dokuzuncu kıssasında iki zıt kavram somutlaştırılarak güzel bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kıssada insan vücudunun bir şehre benzetildiği, akıl ve nefsin şehre benzetilen insan vücudunu harekete geçirdiği, gönlün ise bu ikisi arasında kalıp hangisinin egemenliğine girerse ona göre hareket edeceği anlatılmaktadır. İnsan vücudu bir şehir olduğuna göre bu şehrin yönetimini de iki farklı padişah yönetmektedir. Bu padişahlardan birisi akıl, diğeri ise nefistir. Bu iki padişahın fiilleri, niyetleri ve karakterleri birbirinden farklı ve birbirine zıttır. Bir de bu iki padişahın arasında bekleyen ve onlardan bağımsız olan ve kimsenin sırrına ulaşamadığı ara yerde beklemekte olan gönül vardır. Gönül hangi tarafa yönelirse şehre benzetilen vücut o tarafın durumuna göre davranış gösterir. Akıl gönülle birleşirse ilim, hikmet, ibret, ibadet, zikir, iyilik... gibi güzel olan davranışlar ortaya çıkar. Gönül nefisle birleşirse cimrilik, öfke, hile, cehalet... gibi kötü davranışlar ortaya çıkar. Eğer bir kişinin nefsi Hakk'a uymazsa, aklın etkisi de nefse varmazsa o zaman kişiye düşen görev bir velinin eteğine yapışmasıdır. Çünkü onu Hakk'a ancak veli bir zat götürür. Veli kişi sana nefsinde nasıl gem vuracağını öğretir. Nefse vurulan gem de tövbedir. Tövbe eden bir nefis ömür boyu Hakk'a kul olur. Kimin nefsi bir velinin önünde tövbe ettiyse işte o kişi Müslüman olmuş ve dünyayı terk ederek Hakk'a yönelmiştir. Nitekim Kur'an وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ “Azap gelip çarpmadan Rabbinize yöneliniz, ona bağlanınız, sonra size yardım olunmaz.”¹⁰³ buyurmaktadır. İşte kula düşen de gönlü aklıyla birleştirmek ve tövbe ederek nefsinin esir etmektir. Kişi ancak bu sayede Rabbi'nin rızasına ulaşır.¹⁰⁴

Bu bölümün son kıssasında ise aşk ve onun tezahürü her yönüyle anlatılır. Müellif aşkı anlatırken onu çeşitli açılardan ama hep iki farklı yönünü inceler. Müellifin aşka dair açıklamaları şöyledir: Aşk vücutta genel itibarıyla hep iki durumda mevcuttur. Ya keder ve tasa vücuda hâkimdir veya sevinç ve neşe. Her iki durumda da aşk canla birlikte.

¹⁰² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 203-209.

¹⁰³ Zümer, 39/54.

¹⁰⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 213-225.

Bu durumun izahı şu şekildedir. Bir kişi aşkını ya neşeli veya üzüntülü olarak anar. Her iki halde de aşkına duyduğu sevgiyi hiç aklından çıkarmaz. Nitekim böyle bir durum Yusuf Suresi'nde de *فَذُ شَعْنَهَا حُبًّا* “Sevgisi onu deliye döndürmüştü”¹⁰⁵ ayetiyle anlatılmaktadır. Kişi neşelendiği zamanlarda hep aşkının yüzünü görmek, sevincini onunla paylaşmak ister. Eğer onu kaygı tutsa yine aşkını anar. Çünkü aşkı onun derdine dermandır. Onun için aşk tasa ve sevinçle birliktedir ve bu haliyle cana boyanmıştır. Aşk farklı iki halde daha kendini tezahür ettirir. Bunlar ya anma veya düşünme halleridir. Âşık ya söyleyecek ya da hareketsiz kalacaktır. O hareketsiz kaldığı zaman bu durum aklında düşünce olarak yer edecektir. Eğer söylerse bu kez o hal dilinde zikir olacaktır. Aşk insanı ya durmadan söyler veya durmandan düşündürür. Yine insanda iki durum daha vardır ki, aşk bu iki durumda da tezahür etmektedir. İnsan ya uyur haldedir veya uyanıktır. Her iki durumda da aşk onunla beraberdir. Eğer âşık bir şeyi sevdiyse gündüz uyanıkken onunla uğraştığı gibi, gece uykusunda da o aşk düşlerine girer. Aşka muttali olan için gündüz de birdir gece de. Çünkü âşık her an onunladır. Dolayısıyla aşk insanın en büyük sermayesidir. Kişi Allah aşkıyla yanıp tutuşursa her anı onunla demektir. İşte O'na kavuşmanın yolu da ancak aşktan geçer.¹⁰⁶

Böylece ikinci bölümdeki on kıssanın muhtevasını ana hatlarıyla vermiş bulunmaktayız. Şimdi ise üçüncü bölümdeki kıssaların muhtevasına bir göz atalım.

2.2.2.4. Üçüncü Bölüm Konularının Muhtevası

Üçüncü bölümde üçlüler anlatılmaktadır. On kıssanın bulunduğu bu bölümde işlenen konular üç mefhumuyla ilintili şekilde anlatılmıştır. Kıssalarda anlatılan konular ya üç farklı yönüyle veya üç farklı örnekle ya da üç madde altında toplanarak anlatılmıştır. Şimdi bu bölümdeki 10 kıssanın muhtevasını vermeye çalışalım.

Üçüncü bölümün birinci kıssası insanın başlangıcını, sonunu ve ikisi arasındaki dünya hayatını anlatmaktadır. Kıssada ilk olarak insanın ezeldeki durumundan bahsedilir. Orada henüz cisim halinde olmadığı bu nedenle de mükellef olmadığı ve her türlü sıkıntıdan, kaygıdan uzak bir form halinde yaşadığı anlatılmaktadır. İnsanın ikinci evresi ise dünya hayatıdır. İnsan bu evrede artık vücut bulmuş, buna bağlı olarak

¹⁰⁵ Yusuf, 12/30.

¹⁰⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 229-235.

mükellef olmuş ve dünya hayatının sıkıntılarına hedef olmuştur. Hâlbuki insanın ezeldeki hayatı henüz varlık safhasına çıkmayıp sorumluluk duygusu da olmadığı için dünya hayatından daha rahat ve daha iyi idi. Dünya hayatı ise çoğu zaman sıkıntı ve kederden ibarettir. Birde bu âlemden sonra öbür âlem vardır ki insan orada ne olacağını, nasıl bir sonun kendisini beklediğini bilemez. Allah (c.c.) insana öteki âlemdeki akıbetin bu dünya hayatından geçtiğini söylemektedir. Öteki âlem, insanın gideceği son yer ve sonsuza kadar yaşayacağı menzildir. Allah insana ezelde kendi iyiliğini gösterirken; dünyada da azabından bir miktar göstermektedir. Böylece insan O'nun rahmetini ve celalini görmüş olacaktır. Ebedi âlemde ise Allah ya rahmeti ile tecelli edecek veya gazabıyla muamele edecektir. Onun ebedi hayattaki rahmetinin tecellisi cennet ve cennet nimetleridir. Onun iyi kullarına hazırladığı en büyük nimet de Cemalullahı görmektir. Eğer insan ebedi hayatının ezeldeki gibi güzel olmasını istiyorsa dünyadaki yaşamında küfrü, inkârı ve şüpheyi bir tarafa bırakıp, gönlünü Hakk'a ve hakikate bağlamalıdır. İnsan bunu yaptığı ölçüde ebedi âlemdeki hayatını güzelleştirecektir.¹⁰⁷

Üçüncü bölümün ikinci kıssasında insanoğlunun hayatının üç döneme ayrıldığı ve her bir dönemin özellikleri anlatılmıştır. Kıssada anlatılan üç dönem; çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemidir. Müellif bu dönemin özelliklerini kıssada şu şekilde anlatır: İnsanın, çocukluk devrinde kendisine has davranışları vardır. Mesela çocukluk devrinde kaygı nedir bilinmez. Bununla birlikte ölüm de akla gelmez. İnsan çocukken nimet için kaygılanmadığı gibi kendisini cennete götürecek ihsan ve iyilikler için de sevinmez. Çünkü onun dünyası tamamen oyun üzerinedir. Küfür, günah gibi kavramlar hakkında bilgisi olmadığı gibi imanın da ne olduğunu idrak edemez. O ibret, hikmet, tefekkür gibi şeylere de uzaktır. Dolayısıyla iyi ve kötünün ne olduğunu anlayamaz. Çocuğun dünyasında utanma, edep, ibadet gibi şeyler olmadığı gibi küfür, günah, inkâr gibi şeyler de olmaz. İnsan hayatının ikinci devresi ise gençlik dönemidir. İnsan gençlik döneminde hep zevk ve eğlence peşinde koşar. Tek düşüncesi hayatını zevk içinde geçirmektir. Onun için çok mal ve mülk edinmek ister. Ayrıca hayatın zevklerinden tatmak ister. Ata binip, güzel elbiseler giyip süslenerek dolaşır. Hiç kaygı ve düşünceye bulaşmak istemez. Her azasını dünyadan muradlandırmak ister. Onun içinde günlerini neşe içinde, güzellere bakmakla geçirir. İşte insanın gençlik dönemi böyle gelir ve geçer. İnsan ömrünün üçüncü evresi de yaşlılık dönemidir. Bu dönemde insan güçten

¹⁰⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 239-249.

düŖer. Bedeni eskisi gibi kuvvetli değildir; ancak onda bu dönemde hırs ve tamah hortlar. Bütün dünyayı yutsa gözü yine de doymaz. O; bağ, bahçe, ortaklık, alış veriŖ gibi Ŗeylere kendini kaptırır. İŖte ömür bu Ŗekilde gelip geçer. İnsanların çoğu çocuklukta, gençlikte ve ihtiyarlıkta Allah'ı hiç aklına getirmemiŖtir. Hâlbuki ölüm geldi ve insan ahiret hayatına gitti. Dünyada ise orası için hiçbir Ŗey yapmadı. Aslında insan, çocukluktan baŖlayıp ihtiyarlık döneminin sonuna kadar Allah'ın rızasını kazandıracak Ŗeyler yapmalıdır. İnsan, ömrünün bu üç evresinde rıza-i ilahiye uygun olarak yaŖarsa yarın ahirette onun için sıkıntı yoktur. Gerçek kulluk da ancak bu Ŗekilde mümkün olur.¹⁰⁸

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında yaratılmış olan her Ŗeyin üç kısma ayrıldığı anlatılmaktadır. Bunlardan birincisi yokluktan meydana gelen âlem; ikincisi âlemden meydana gelen âdem ve üçüncüsü de âdemden meydana gelen sözdür. Kıssaya göre Allah bu üç Ŗeyi yaratırken; her birini dört temel unsurdan meydana getirmiŖtir. İlk yaratılan âlem, dört temel unsur üzerine bina edilmiŖtir. Bu dört unsur (anâsır-ı erba'a) toprak, su, hava ve ateŖtir. Allah âlemi oluŖturan bu dört unsurdan dört varlık yaratmıŖtır. Bu dört varlık bitki, hayvan, insan ve melektir. Bitki ve hayvanın sonu vardır ve bir gün muhakkak yok olacaktır. İnsan ve melek ise ebediyyen varlığını devam ettirecektir; çünkü onlar asıl itibariyle cevherdir, özdür ve haliyle ebedîdir. Bitki ve hayvan ise özün kabuğudur. Toprakdan gelip yine toprağa dönerek yok olacaklardır. İnsan ve melek öbür dünyada Tanrı ile ebedî olarak birlikte kalacaklardır. İnsan mü'min olursa meleklerle birlikte cennete girecektir. Nitekim Allah *أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* "Cennet ehline gelince, onlar orada sonsuz kalacaklardır"¹⁰⁹ buyurarak bu hususa temas etmektedir. İŖte âlemin mahiyeti budur. Âdem'in mahiyeti de Ŗu Ŗekildedir: Onun da aslı dört temel varlıktan oluŖmuŖtur. Vücut, nefis, akıl ve candır. Ten bitkiye, nefis de hayvana benzediği için yok olup gideceklerdir. Can insana, akıl da meleğe benzediği için sonsuza dek yaŖayacaklardır. Çünkü Hak'tan olanlara ölüm yoktur ve bunlara cennet içinde ebediyyen hayat verilecektir. Söze gelince, onun da aslını dört Ŗey oluŖturur. Bunlar nefes, ses, harf ve manadır. Söz söylenip iŖitenin kalbinde yer edince, bu dört Ŗeyin hayatı da, birlikteliği de son bulur. Kimisi akıl ile can evine ulaŖır; oraya ulaŖan da sevinç içindedir. Kimisi de ayrılıp tende yer tutar. Orada kalan yabanda

¹⁰⁸ ÂŖık PaŖa, *a.g.e.*, I/1, 253-263.

¹⁰⁹ Bakara, 2/82.

kalmış gibidir. Nefes, ses ile yok olur gider. Çünkü onlarda Hakk'ı anma ve övme bulunmaz. Harf ile mana ebedîdir. Çünkü harf cana yazılır; işlenip nakış olur. Mana da gidip akılda yer tutar. Akılla can varlıkta olunca, harf ve mana birlikte hüküm sürer. Çünkü nefes ses ile yokluğa erer. Sonuç olarak melek, insan, bitki ve hayvanın ikisi kalıcı, ikisi de yok olucudur. Vücut, nefis, can ve aklın ikisi geçici diğer ikisi ise sonsuzdur. Harf, mana, ses ve nefesin de ikisi fani, diğer ikisi ise ebedîdir. Böylece neyin ölümlü neyin ölümsüz olduğu bilinmiş, bu sayede tüm mahlûkat anlatılmış oldu. Cisme taalluk edenler ölümlü, cana bağlı olanlar ise ölümsüzdür. Can sonunda muhakkak Allah'a ulaşacaktır. Asıl yok olan bu sözü duymayıp, Allah dostlarına uymayanlardır.¹¹⁰

Üçüncü bölümün dördüncü kıssasında insan ruhunun üç mertebeye ayrıldığı belirtilir. Birinci gruptakiler, hem bu dünyada hem de ahrette sevinçli ve kutlu bir hayat yaşarlar. İkinci mertebedekiler ise hem bu dünyada hem de ahrette sıkıntıya düşüp mihnet altında kalırlar. Üçüncü kısımdakiler ise her iki âlemde de önce sıkıntıya düşer sonra felaha ererler. Bunlar her iki hali yaşadıklarından dolayı şekilden şekle girerler. Birinci grubu peygamberler ve evliyalar oluşturur. İkinci grubu ise kâfirler ve fitne çıkarıcı inkârcılar oluşturmaktadır. Üçüncü gruptakiler ise ilk iki grubun hasletleri arasında gider gelirler ve sürekli ikilik yaşarlar. Saadet ve sıkıntı canlarına, iyilik ve kötülük ise kanlarına karışmıştır. Onlar iyi amel yaptıklarında bolluk ve saadete gark olurlar; fakat kötü iş yaptıklarında sıkıntı ve yokluğa düşerler. O kişi ister iyilik yapsın isterse kötülük, yaptığıının karşılığı bir şekilde karşısına çıkar. İşte bu durumdakiler için doğru yola götürecek bir mürşit gereklidir. Çünkü ona doğrusunu ve yanlısını en iyi şekilde anlatacak mürşittir. Eğer bu grup kendisine yol gösterecek mürşitten ayrı kalırsa sürekli mutluluğu yakalayamaz. İşte mü'mine düşen görev kendisini her iki dünyada da sıkıntıdan kurtaracak çabayı sarf etmesidir. Bu çaba da sıdk ile bir velinin eteğine yapışmakla mümkün olur. Sonsuz rahmete kavuşma yolu budur.¹¹¹

Üçüncü bölümün beşinci kıssasında bazı maddî nesnelere hareketle manevî kavramlar anlatılmaya çalışılmıştır. Yine üç örnek üzerinden anlatılan bu kıssanın muhtevası özet olarak şu şekildedir: Dünyada bütün eşyaların değerini ölçen üç şey vardır. Bu üç şey altın, gümüş ve paradır. Dünyada almak istediğin şeyin karşılığı bu üç

¹¹⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 267-285.

¹¹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 291-297.

şeyden biri olmalıdır. Yalnız alınacak şeyin değeri ne ise onu alacak şeyin değeri de o nispette olmalıdır. Mesela para ile inci gibi kıymetli bir şey alınmaz. Paranın gücü ancak soğan, tere otu vb. şeyleri almaya yeter. Akçe (gümüş para) ile birçok nesne alınabilir, ancak inci alınmaz. Çünkü akçe, incinin değerine ulaşamaz. İnci alabilmek için karşılığında verdiği onun değerinde bir şey olmalıdır. Bu da ancak altınla gerçekleşir. Çünkü her şeyin karşılığı kendi değerince ve nispetince olmalıdır. Burada asıl anlatılmak istenen para, akçe veya altın değildir. Asıl anlatılmak istenen şudur: Para dile, gümüş ise vücuda, altın ise cana benzer. İnci canın isteğidir. Çünkü can cevheri arzular. Özü kıymetli olana rağbet eder. Bu yüzden can, inci almak ister. Paranın gücü inci almaya yetmez. Dil ile ancak dünyalık alınır. Ten ile asıl maksada ulaşmak mümkün değildir. Vücut ibadet edince; gümüş paranın dünya mülkünü satın aldığı gibi, karşılığında ona cennet verilir. Fakat asıl amaç inciye alabilmektir. İnciye ancak altınla sahip olunabilir. Altın ise cana benzer. Asıl olan ise Allah'a ulaşabilmektir. Allah'a ulaşmak da ancak canla mümkündür. Yani canı O'nun yolunda harcayıp, can ile ona ulaşabilirsen altın karşılığında inciye sahip olabilirsin. Çünkü O'na ulaşmak zordur ve kıymetlidir. Bu sebeple kendinde en kıymetli olanı O'na verdiği ölçüde O'nu elde edebilirsin. Bunu da çok az insan yapabilir; o da Allah'ın lütfu sayesinde. Gerçi bizim canımız Ona ulaşacak kıymette değildir ve ona arz edecek bir şeyimiz de yoktur; ancak eksikimizi bilip o yönde çaba sarf edersek, belki bu sayede onun rızasına mazhar olabiliriz. Bize düşen görev de budur.¹¹²

Üçüncü bölümün altıncı kıssasında müellif, bir kişiyi diğer insanlardan ayırt edici üç hasletten bahsetmektedir. Kıssa bu üç şeyin ne olduğunu şöyle açıklar: Bu hasletlerden ilki nefsinin insana kul olmasıdır. İnsan ne işlerse nefsi ona mahkûm olmalı; Hakka dair söylediği hiçbir şeye itiraz etmemelidir. Böyle bir özelliğe sahip kişi, nefsinin beyi ve efendisi olur. Ayrıca bu kişi kinden, mâlâyani davranışlardan eser ve yaptığı takdirde şahsını küçük düşürecek şeylerden uzak durmalıdır. Bu şekilde nefsini kendine köle eden ve nefsin emrinden dışarı çıkarmayan kimselere veli denir. İnsanı diğer insanlardan farklı yapan ikinci haslet ise sözünü herkesin tutması ve tüm insanların ona saygı duymasınıdır. Bu özelliğe sahip insanlar çevresindekileri kendilerine bağlar. Üçüncü haslet ise insanlar arasında adaletle hüküm vererek, kimsenin dinine ve düşüncesine bakarak onu yadırgamamak ve herkese Hakk'ın ölçülerine göre hakkını

¹¹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 303-307.

vermektir. Böyle bir kişiyi hangi dinden, hangi milletten, hangi mezhepten olursa olsun tüm insanlar sever ve sayar. Ondaki bu güzel ahlaka mukabil insanlar ona âdeta köle olur. Onun her sözünü emir telakki edip, saygı ve hürmette ona kusur etmezler.¹¹³

Üçüncü bölümün yedinci kıssasında oldukça uzun bir konu anlatılmaktadır. Kıssanın özetini vermemiz halinde gereğinden fazla yer işgal edeceğinden kıssanın detayına girmeyip sadece neden bahsettiğine değineceğiz. Kıssada anlatılan hikâye, gerçekte insanın niçin yaratıldığı, dünyada ne yapması gerektiği, yaratıcısının kim olduğu, yaratıcının kullardan neler istediği, emir ve yasaklarına uyan kullarla uymayanlar arasında nasıl farklar olduğu ve hangi sonuçlara maruz kaldıkları gibi hususları içermektedir. Kıssada bir padişahın bahsedilir ve bu padişahın yeryüzündeki tüm milletlerin birlikte yaşayabileceği ve emirlerini doğrudan dinleyebileceği büyük bir bahçenin yapılması emrini verdiği anlatılır. Padişah bu bahçede nelerin olması gerektiğini, hangi ağacın meyvelerinin yenilip, hangilerinin yenilmeyeceğini emri altındakilere belirtir. Sonra o emirler doğrultusunda herkesi içine alabilecek büyük bir bahçe yapılır. Tüm insanlar bu bahçeye çağrılır ve bahçenin içinde yararlı ve zararlı her şey oraya gelen insanlara anlatılır. Neticede kim padişahın emrettiği ağaçlardan yiyip içerse onun mükâfatına nail olacağı, kimin de padişahın yasakladığı meyvelerden yerse onun hışmına uğrayacağı açıklanır. İnsanların o bahçede nasıl yaşadıkları ve hangi sonuçlarla karşılaştıkları kıssada bu minvalde uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹¹⁴

Üçüncü bölümün sekizinci kıssasında sözün üç ayrı konaktan geçerek meydana geldiği şeyin söz olabilmesi için üç aşamadan geçmesi gerekmektedir. Birincisi, söyleyenin gönlünde mana olarak bulunmasıdır. Bütün sözlerin aslı gönül denilen gizli hazinede yazılmıştır. O söylenildiğinde dile gelir ve dünyada hayır ile şerrin ne olduğu ortaya çıkar. Sözün ikinci konağı dildir. Söz gönülden kopunca dile gelir ve hak, öğüt olarak ne varsa hepsi buradan sâdır olur. Sözün üçüncü ve son konağı ise dinleyenin gönlüdür. Söz dilden çıkınca artık dinleyenin gönlüne konar.¹¹⁶

¹¹³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 311-317.

¹¹⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 321-337.

¹¹⁵ A'raf, 7/204; Hac, 22/73.

¹¹⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 341-345.

Üçüncü bölümün dokuzuncu kıssasında *فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ* “Onlardan kimi kendine zulmeder”¹¹⁷ ayeti ekseninde Cenâb-ı Allah’ın üç tür insan grubu yaratmasından söz edilir. Bunlardan birinci grubun özelliği kötü huylu ve nankör olmalarıdır. Onlar dost, akraba ve komşu hakkı gözetmezler. Onların kalplerinde doğruluk adına hiç bir şey bulunmaz. Sen onlara ne kadar iyilik edersen et karşılığında onlardan göreceğin tek şey kötülüktür. İkinci grup insanın özelliği dosta karşı dost, düşmana karşı düşman olmalarıdır. Karakterlerinde adalet ve doğruluk vardır. Kendilerine iyilik edenlere iyilikle, kötülük yapanlara da kötülükle cevap verirler. Onların hali malı değerine göre satan ve mala kıymetine göre değer biçen kimsenin hali gibidir. Onlar herkese hak ettiği değeri verir ve değerine göre muamele ederler. Bunlar inanmış insanlar olup, saygı gösterilmeye layıktırlar. Üçüncü grup insanın özelliği herkes için rahmet olmaları, hatta cehennemdekilere bile şefaet etmek istemeleridir. Onlar bütün halkın yaşayışını, günahlarını ve çirkin huylarını bilir. Bununla birlikte yine de onlara karşı iyi davranırlar. Bu kişiler tıpkı güneş gibidir. Nasıl ki güneş ışınlarıyla dünyayı anlatır; onlar da hal ve davranışlarıyla insanları aydınlatmaya çalışır. Böyle insanlar için güzel ve çirkin arasında bir fark yoktur. Tüm insanlara iyi davranırlar. Toprak gibi ağırbaşlı ve mütevazıdırlar. İnsanlar kendilerinden bir şey isteyince ellerinden geldiğince onu yerine getirmeye çalışırlar. İşte gerçek ve seçilmiş kullar bunlardır. Böyle güzel halleri olanlara veliler denir ve bunlar insanlar içerisindeki en hayırlı zümredir.¹¹⁸ Kıssa insanın üç farklı karakter üzerine yaratıldığını anlatarak; bu üç gruptan kimlerin kendilerine zulmedip etmediğini dolaylı olarak ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümün en son kıssasında ise Yüce Allah’ın insana her bir tarafa hâkim olabilmesi için üç tür taht verdiğini ve taht sahibinin üç özelliğini anlatmaktadır. Bununla birlikte Allah (c.c) taht sahiplerine *فَاخْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ* “İnsanlar arasında adaletle hükmet”¹¹⁹ hitabıyla seslenmiş ve adaletle hareket etmelerini emretmiştir. Bu ayet doğrultusunda kıssa konuyu şu şekilde işlemiştir: Allah (c.c.) üç ayrı taht yaratarak; üç kişiden her birini bu tahtlara sultan yapmıştır. Bu tahta sahip olanlardan birincisi, emrine tüm cihanın mahkûm olduğu ve her yerde buyruğu geçen padişahdır. İkinci taht sahipleri ise din âlimleridir. Bunlar din hakkında inceden inceye çalışıp, kılı kırk

¹¹⁷ Fâtır, 35/32,

¹¹⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 349-355,

¹¹⁹ Sa’d, 38/26.

yararak şeriata göre hüküm verirler. İyiyi kötüden, temizi pisten ayırt etmemiz ve onların din içindeki yerlerini bilmemiz ancak o âlimler sayesinde. Üçüncü tahtın sahipleri ise velilerdir. Onlar insanların gönüllerine taht kurmuşlardır. Çünkü gönülleri parlatıp temizleyen, nefsin pisliğinden insanı arıtan onlardır. İşte bu üç tahtın sultanları bunlardır. Bir de bu üç taht sahibinin her birinin üçer tane hasletleri vardır. Birinci tahtın sultanı olan Padişahın üç hasleti şunlardır: Asalet, akıl ve kuvvetli bir devlete sahip olmaktır. İkinci tahtın sultanı olan din âlimlerinin üç önemli vasfı şunlardır: Eksiksiz bir ilme sahip olmak, ilmiyle amel etmek ve dünyaya bağlı olmayıp Hakk'ın verdiği şükretmektir. Üçüncü tahtın sultanı olan velilerin özellikleri de şunlardır: Hakk'a tam bir sevgi ile bağlı olmak, gönlün açık, kalplerin temiz olması ve güzel ahlaka sahip olmaktır.¹²⁰

Böylece üçüncü bölüm kıssalarının muhtevasını da vermiş bulunmaktayız. Şimdi dördüncü bölüm kıssalarının muhtevalarına bir göz atalım.

2.2.2.5. Dördüncü Bölüm Konularının Muhtevası

Dördüncü bölümde anâsır-ı erba'a (Toprak, hava, ateş, su) gibi dörtlü kavramlardan bahsedilmiş veya kıssanın işlediği konular dört maddeye ayrılarak anlatılmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de kıssalar (alt konular), ana başlığın ifade ettiği sayıyla ilintili olarak yazılmıştır. Şimdi bu bölümdeki on kıssanın muhtevalarını kısaca sunmaya çalışalım.

Dördüncü bölümün birinci kıssasında küçük âlem olan insan vücudunun ve büyük âlem olan kâinatın aslını dört unsurun oluşturduğu anlatılarak; bu dört unsurun insana hizmet için Cenâb-ı Allah tarafından yaratıldığı anlatılmaktadır. Kâinatın yaratılmasında var olan aslî dört unsur ateş, su, hava ve topraktır. Kâinatta her ne var ise muhakkak bu dört unsurdan sâdir olmuşlardır. İnsan da, evren de bu dört unsurdan yaratılmıştır. Nitekim bu hususu şu şekilde örneklendirebiliriz. Mesela, suyun bir benzeri insanın damarlarında akan kandır. Hem susadığında susuzluğunu gideren de sudur. Yüz tazeliğini sudan aldığı gibi, ferahlamak için aldığı abdest de su ile olur. Ateş insana çeşitli şekillerde tesir eder. Yüreğinin yanması onun varlığıyla alakalıdır. Mideni ısıtan da yine ateştir. Ektiğini bitiren, bitenleri olgunlaştıran ve besin haline getiren odur. Havanın sendeki

¹²⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 359-371.

yansıması nefestir. Nefes çıkıp geri gelmezse vücut ölür. Vücut, canlılığını havadan aldığı nefese borçludur. Toprak ise senin için durak ve taht yeridir. Allah onun üstünde yaşaman için toprağı sana makam kılmıştır. Senin aslında ondandır. Çünkü hamurun, mayan ondan sadır olmuştur. İşte görüldüğü gibi insanı oluşturan etmenlerle kâinatı oluşturan unsurlar aynıdır. Yüce Yaratıcı şu kocaman âlemin aynısını küçük bir kütleyle sahip olan insanda da yaratmıştır. Onun için insan küçük bir âlemdir.¹²¹

Dördüncü bölümün ikinci kıssasında insan bir mescide, akıl ise bu mescidin minberine çıkıp tüm varlıklara hutbe okuyan bir kişiye benzetilmiştir. İnsan vücudu cami gibidir. Dimağ ise caminin minberine benzer. Akıl ise dimağ denen minberin üzerine çıkıp, bütün yaratılmışlara hutbe okur. Aklın hutbesi Hakk'ın birliğini okumaktır. Şimdi bu mescidin nasıl yapıldığına bakalım. Toprağı yaratma emri gelince, onun insan denen mescidi nasıl oluşturduğu hakkında dört kavil vardır. Birincisi, bu mescidin toprağını dışarıdan melekler getirmiştir. İkinci kavle göre toprağı getiren vahiy elçisi melek Cebrail'dir. Üçüncü kavil bu toprağı Azrail'in getirdiği yönündedir. Dördüncüsü ise Hakkın bizatihi kudret eli ile bütün varlığı topladığı şeklindedir. Bu rivayetlerin dördü de haklıdır. Bir de bu dört şeyin hikmetleri vardır. O hikmetlerden biri uzayıp süren bitkiye, diğeri koşan hayvana, ötekisi konuşan insana, bir başkası da görünmeden geçen meleğe benzer. Böylece insan tabiatı bu saydığımız dört şeyin tabiatı ile oluştu. Bitki özelliğini veren toprak dışarıdaki melekler tarafından getirilip insana aktarıldı. Hayvan tabiatının toprağını ise peygamberlere vahiy getiren melek getirdi. İnsan gibi konuşma tabiatını kazandıran toprağı ise Azrail getirdi. Melek tabiatına ait toprağı da Tanrı bizzat kudret eliyle toplayıp getirdi. Böylece insanın oluşumundaki toprak bu dört tabiatı oluşturan toprakların karışımı sonucu ortaya çıktı. Sonra Allah bu toprağı can olarak mukaddes ruhu verdi ve kendisini de ortaya çıkan insan ruhuna gösterdi. Ortaya çıkan insan ruhu ve bedeni; bitki, hayvan, insan ve melek tabiatının karışımı şeklinde tezahür etti. Bu sayede insan kâinatın en donanımlı varlığı oldu.¹²²

Dördüncü bölümün üçüncü kıssasında *وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ* "Senelerin ve sayıların hesabını bilesiniz"¹²³ ayeti eksen alınarak insan hayatının dört mevsime benzerliği anlatılmaktadır. Müellif bu ayetin açıklamasını yaparken bir senede dört mevsimin

¹²¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 375-385.

¹²² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 389-403.

¹²³ İsra, 17/12.

bulduğunu, insan ömrünün de senenin dört mevsiminden oluşması gibi dört evreden oluştuğunu belirtir. Hatta mevsimlerin sene içindeki sıra ve özelliklerinin aynısının insan ömrü için de geçerli olduğunu ifade eder. Müellif, uzun süreli bir insan ömrünü ortalama 80 yıl olarak belirleyip bunu 20 yıldan oluşan 4 kısma ayırır. Mesela, insanın 0-20 yaş arasındaki halleri bahar mevsimine, 20-40 yaş arasındaki halleri yaz mevsimine, 40-60 yaş arasındaki halleri güz mevsimine ve 60-80 yaş arasındaki halleri de kış mevsimine benzetilir. Neticede bir insan ömrünün özellikleri bir yıldaki dört mevsimin özelliklerine denk gelmektedir.¹²⁴ Müellif “Senelerin ve sayıların hesabını bilirsiniz” ayetini de bu doğrultuda açıklamaktadır.

Bu bölümün dördüncü kıssasında Allah (c.c.)’ın insanı dört ayrı derecede yarattığı anlatılarak; her derecedeki insanların genel özelliklerini anlatmak için Kur’an’dan delil getirilmiştir. Buna göre birinci derecedeki grup, başına peygamberlik tacı giydirilen gruptur. Allah (c.c) bunlar için *وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* “Onları dünyadaki bazı kavimlere üstün kıldık.”¹²⁵ buyurmaktadır. İkinci mertebedekiler ise kendisine velilik elbisesi giydirilenlerdir ki Cenâb-ı Allah onlar için *أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ* “İyi bilin ki Allah’ın dostlarına korku yoktur”¹²⁶ buyurmaktadır. Üçüncü mertebedeki insanlar ise kendisine itaat verilenlerdir. Bunlar içinde Allah (c.c.) Kur’an’da şöyle demiştir. *وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ* “Allah’a ve Peygamber’e itaat edenler”¹²⁷ Dördüncü ve en alt mertebede olanlar ise azap mührüyle mühürlenendirler ki Allah (c.c.) bunlar için de *خَتَمَ اللَّهُ عَلَى أَعْيُنِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى* *أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ* “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerine de bir çeşit perde çekilmiştir.”¹²⁸ buyurmaktadır. İşte kıssa bu dört mertebedeki kişileri dört ayet-i kerime ışığında anlatmaya çalışmaktadır.¹²⁹

Dördüncü bölümün beşinci kıssasında ise bitki, hayvan, insan ve melek anlatılmaktadır. Bu dört madde dünyanın aslını oluşturmaktadır. Allah (c.c.) bu dört maddenin huyunu

¹²⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 409-423.

¹²⁵ Câsiye, 45/16. Bu ayette bahsedilen üstünlük peygamberler için değil, İsrailoğulları içindir. Dolayısıyla bu ayetin peygamberlerin üstünlüğünü ispat için kullanılması doğru değildir. Ancak peygamberlerin üstünlüğünü ifade eden ve bu ayete benzeyen *وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ* “her birini âlemlere üstün kılmıştık” ayeti (En’am, 6/86) mevcuttur.

¹²⁶ Yunus, 10/62.

¹²⁷ Tevbe, 9/71.

¹²⁸ Bakara, 2/7.

¹²⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 429-441.

karıştırıp insan fitratına yerleştirmiştir. Bu fitratlardan hangisi insanda baskınsa kişi ona göre yaşar. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Mesela bitki et ve kemikten müteşekkil vücuda benzer. Nasıl ki bakılmayan bitki canlılığını yitirirse bakılmayan insan vücudu da ölür. İşte vücut tıpkı bir bitki gibidir. Hayvan ise insandaki nefse benzer. Diğer madde ise insandır. Onun aslı sendedir ki, adına can denir. Melek ise senin aklındır. İşte bunların hepsi insandan ayrılmayacak dört yoldaştır. Bu dört maddenin dördünün de huyu insanda bulunmaktadır. Asıl olan senin mayana hangisinin tesir ettiği; hangisinin huyunu huy olarak kabul ettiğidir. Çünkü hangisinin huyunu kabul ettiysen derecen o kabul ettiğinin derecesi olacaktır. Bu da şöyle tezahür eder. Eğer Allah'ın adı dilinde, onun sanatı ve varlıkların durumları aklında ise; yahut kulların halinden anlar, ihtiyaçlarını onlar söylemeden karşılırsan derecen meleklerin derecesi gibi olur. Yok, eğer kulların halinden hemen anlamaz ve onlar söylemeden ihtiyaçlarını gidermezsen, gönüllerde olup biteni anlayamazsın. Bu durumda yapman gereken, hiç olmazsa söylenenleri yerine getirmendir. Eğer hayatın böyle ise insan hayatını kazanmışsın demektir. Çünkü insan söz tutar; emir dinleyip gönül alır. Bazı insanlar da vardır ki, büyüklerin sözünü kabul etmediği gibi, yapılması gereken emirlerin de ne olduğunu bilmez. Ona bir iş yaptırılacaksa ancak baskı ve zor kullanılarak yaptırılır. İşte böyleleri hayvana benzer. Çünkü hayvan sırtına vurularak yükü taşır. Baskı ve emirle iş yapan da bu huyu ile hayvana benzer; hatta bazen hayvandan da aşağı olur. Bir başka insan tipi de dayakla bile yola gelmeyen insan tipidir. Artık o tam bir ot gibidir; yani bitkiden hiçbir farkı yoktur. Bitkinin de yolu eninde sonunda ateşe çıkar. Böyle durumdakilerin yolu sonunda cehennemdir. İşte sen bunların hangisinde kendini görüyorsan, karakterin hangisine benziyorsa, derecen de onunla aynıdır. Unutma ki, aslında her ne varsa sonunda ona göre muamele göreceksin.¹³⁰

Dördüncü bölümün altıncı kıssasında insan vücudu içinde taht kurulan; dört kapısı bulunan ve bütün varlıkların ikisinden girip diğer ikisinden çıktığı bir şehre benzetilmektedir. Aslında burada kullanılan teşbihler insanın işlediği fiillerin, sergilediği tavırların kaynağını daha iyi anlatmak için birer temsil hükmündedir. Bunun neticesinde de mümin ve münafık arasındaki farklar daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Şimdi bunun nasıl olduğunu açıklayalım. İnsanda geçiş yeri olarak dört kapı bulunmaktadır. Bu kapılar göz, kulak, dil ve parmaştır. İyi kötü her türlü varlık bu

¹³⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 445-453.

kapılardan geçerek akla sunulur ve candan geçer. Kimi göz kapısından girip, el kapısından çıkarken; kimisi de kulak kapısından girip, dil kapısından çıkmaktadır. Çünkü gözün gördüğünü el yapar. Kulağın duyduğunu ise dil söyler. Yani her şey iki kapıdan girip, akıl ve cana sunularak el ve dil kapısından çıkar. Göz gördüğünü akla bildirir. Akıl bunu süzgeçten geçir ve el de bunu fiil olarak yerine getirir. Kulak ise duyduğunu gönle taşır. Gönül de bu sözü işleyerek dile gönderir. Kısaca gözden giren elden; kulaktan giren ise dilden çıkar. Neticede ortaya insana ait bir fiil çıkmış olur.

Kişinin mümin veya münafık olmasını belirleyen şey, kapılardan girenlerin aynı olup, dışarıya çıkanların ise farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Görmek ve işitmek mümin ve münafık için aynıdır; ama iş yapmaya ve söylemeye geldiğinde birbirlerinden farklıdır. Aslında dünyada olanların hepsini mümin gördüğü gibi münafık ta görmektedir. Ancak mümin gördüğünün karşılığında hayır ve iyilik yaparken; münafıktan sadır olan şey ise kötülüktür. Çünkü mümin hep iyi gördüğü için gördüklerine mukabil hayır işler ve bu sayede her bir iyiliği bin hayırlı iş hükmünde olur. Böylece müminin yolu doğru, yönü de Hak istikametindedir. Münafiğa gelince, o da hayır görür. Gördükleri de hayır olarak gönlüne girer. Fakat kalbindeki ve içindeki kötülük gördüğü o hayrı yok eder. Neticede eli doğruyu değil eğriyi yapar; hayra değil şerre gider. Gözden gelenler noktasında müminin ve münafığın durumu böyledir.

Kulaktan girenlere gelince, söz kulağa gelip oradan kalbe iner. Kalpten de dile konar. Küfür olsun, iman olsun her türlü söz kulaktan girer. Çünkü kulağın görevi işitmektir. Mümin kötü söz de işitse her şeyi hayırla sonlandırır. Kötü bir şey duysa dahi Allah'ı anar. Yani müminin sözden dile yansıttığı şey daima hayırlıdır. Münafığın bu durumdaki hali ise müminin tam tersi bir istikamettir. Münafık hayırlı bir şey duysadahi ağzından çıkan şey şerlidir. Çünkü onun ağzından çıkanlar hep hakikati çarpıtan, yalan veya inkârı çağrıştıran cümlelerdir. Onların bu halet-i ruhiyesini فَاعْتَبِرْهُمْ

“...Nihayet Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar, onların kalbine nifak soktu”¹³¹ ayeti en güzel şekilde açıklamaktadır. Hâlbuki müminin işittiği ile münafığın işittiği arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü kulak aynı şeyi işitmiştir. Ancak kalplerdeki iyilik ve kötülük duygusu o işitilenleri doğru ve yanlış olarak

¹³¹ Tevbe, 9/77.

çıkarmaktadır.¹³² Müellif kıssada bu enteresan tespitleri yaparak müminliğin ve münafıklığın dayandığı zemini açıklamaktadır.

Dördüncü bölümün yedinci kıssasında *مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ* “Müttakîlere vaat edilmiş olan cennetin durumu şöyledir”¹³³ ayetinin bir nevi tefsiri yapılmaktadır. Bu ayet doğrultusunda müellif, cennette müttakilere vaat edilmiş olan dört içecekten bahsedip, bunların işarî yorumlarını yapmıştır. Müellif bu yorumları yaparken; cenneti insan yüreğine benzetmiştir. Müellif cennette akan dört ırmağın varlığından söz eder. Bunlar su, süt, bal ve helal olan şaraptır. Nitekim Kur’an *فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ* “İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarap ve süzme baldan ırmaklar vardır.”¹³⁴ buyurarak dört ırmağın cennette müminlere verileceğini söylemektedir.

Cennette akan bu dört ırmağın aynısı gönülde de akmaktadır. Bunun açıklaması da şu şekildedir: Orada (cennette) akan ırmaklardan birisi şudur ki, buradaki karşılığı Hakk’a yönelme ve ona koşmadır. Orada akan diğer bir ırmak ise şaraptır. Onun buradaki karşılığı canı şarap gibi sarhoş eden marifettir. Oradaki diğer bir ırmak olan süt, burada ilme; oradaki bal ırmağı ise buradaki hilm ve yumuşaklığa denk gelmektedir. Allah bu dört ırmağın ikisini dervişlere nasip eder. Diğer ikisinde ilim erbabına bahş eyler. Dervişe bahşedilen ırmaklardan biri sudur. O tıpkı suyun akıp gittiği gibi, Tanrı yolunda gece gündüz hiç durmadan akıp gider. İnsan kanıncaya kadar suyu içip susuzluğu kalmadığı gibi, derviş de Allah ile hemhal olup, onun varlığını tüm nefsinde hissedinceye kadar onun yolunda akıp gitmektedir. Dervişe verilen ikinci ırmak ise şaraptır. Bu da marifete benzer. Fakat su ile karıştırılmayan şarap, içenin midesini yakıp sağ olan adamı bile hasta ettiği gibi, Allah’a ulaşma çabası olmayan bir marifet de insana zarar verir. Onun için marifetle Hakk’a ulaşmak bir insanda aynı anda bulunmalıdır. Biri olmadığında diğeri insana zarardır. Dervişlerde ise her ikisi de mevcuttur. Diğer iki ırmak ise Cenab-ı Allah’ın ilim erbabına nasip ettiği ırmaklardır. Bu ırmaklardan biri süttür ki o ilme benzemektedir. Diğeri ise baldır; o da hilm ve yumuşaklık demektir. Eğer ilim ve hilm insanda ayna anda bulunmayıp tek tek

¹³² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 455-467.

¹³³ Muhammed, 47/15.

¹³⁴ Muhammed, 47/15.

bulunursa bu, insana zarar verir. Zira hilm ve yumuşaklık olmadan ilim bulunan bir kişi kibre kapılır. İlimsiz hilmin ise çok fazla kıymet-i harbiyesi yoktur. İşte Yüce Allah gerçek ilim sahiplerine ilmi ve hilmi ayna anda vermiştir. İki ırmağın bir arada kendisine verildiği âlim, yumuşaklığı sayesinde halkı dine davet eder; ilmi sayesinde de Allah'ın emirlerini insanlara bildirir. Asıl olan bu dört ırmağın bir kişide bulunmasıdır. Gerçi böyle insanlara bu dünyada çok az rastlanılır. Öyle bir kimse o zamanın ancak âlimi ve velisi olur. Bir gönülde bu dört ırmak bulunduğunda işte orası hakiki cennettir.¹³⁵ Görüldüğü üzere müellif ayeti bu düşünce doğrultusunda yorumlar.

Dördüncü bölümün sekizinci kıssasında bir kişide bulunan dört haslete temas edilerek; o hasletlerden gelecek nesillere önemli miraslar bırakılacağından bahsedilir. Müellif burada bu güzel hasletleri bırakan kişiyi babaya, o kişinin bıraktığı dört güzel hasleti de oğullarına benzetmiştir. Müellife göre bir insandan dört oğul türeyebilir. İnsanın oğullarından biri malından meydana gelmektedir. Eğer bir kimse malını harcayıp da karşılığında mescit, köprü, konak vb. güzel şeyler yaptırırsa o kişiye bütün sene boyunca bunlardan sevaplar akar. İşte malından doğan bu güzel oğul babasına sürekli şefaathçi olur. Kişinin diğer bir oğlu da nefsinden meydana gelir. İşte bu herkesin bildiği hakiki manadaki oğuldur. Baba öldüğünde ismi, soyu sopy onunla devam eden ve nefsinden bir parça olan oğuldur. Eğer bu oğul hayatını iyi bir şekilde yaşıyorsa ve babasının ismini yerde bırakmıyorsa işte gerçek manada oğul budur. Çünkü insanlar ondaki iyiliği görünce o kişinin ecdadına hayır duada bulunurlar. Kendilerine hayır dua kazandıran evlat gerçek manada bir oğuldur. Diğer bir oğul da candan doğar. Baba dünyadan gidince onun yerini bu alır. Bu oğlan gece sohbetlerle insanları aydınlatır. Onun ismi anıldığı sürece babasının da ismi anılır. Candan gelen bu oğlun adı kitaptır. Her kitap da babasının adını bildirir. Son oğul da insanın zatından doğmuştur. Bu doğuş tıpkı çıradan diğer çıraların yanması, mumdan diğer mumların yanmasına benzer. Bu oğul hocanın elinde yetişen ve onun yolunu bozulmadan devam ettiren talebedir.¹³⁶

Dördüncü bölümün dokuzuncu kıssasında, müellif insanı, insanın yaratılmasındaki hikmeti ve niçin bu dünyaya geldiğini anlatmaktadır. Konuyu anlatırken insanın can ve teninden bahsetmektedir. Konunun asıl odaklandığı nokta ise tendir. Müellif, can ve teni oluşturan dört unsur arasındaki bağı öyküleme metoduyla ve belirli teşbihlerle

¹³⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 477-489.

¹³⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 503-511.

anlattığından dolayı biraz ağır bir üslubu vardır. Onun için muhtevanın özetini açıklama noktasında belirli bir düzeyi tutturamayacağımıza inanmaktayız. Bu nedenle bu kadar bilgiyi yeterli görmekteyiz.¹³⁷

Bu bölümün son kıssasında dördüncü bölümdeki kıssaların genel bir özeti yapılarak مَا خَلَقْنَاكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ “Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz ancak tek bir kişinininki gibidir”¹³⁸ ayeti perspektifinde asıl konu anlatılmıştır. Bu ayet birinci bölümde başka bir kıssada farklı bir konuyu anlatmak için de kullanılmıştır. Kıssanın başlangıcında dördüncü bölümün diğer kıssalarında bahsedildiği üzere insan vücudunun ateş, su, hava ve topraktan yaratıldığı anlatılır. Sonra bu dörtten, dört şeyin daha ortaya çıktığı ve vücut içerisinde her birinin bir yer tuttıkları ifade edilir. Bunlarda bitki, hayvan, insan ve melektir ki vücuttaki karşılığı ten, nefis, can ve akıldır. Bu dört şey bir araya gelerek vücudu oluşturmuşlardır. Bu dört şeyin vücutta taht kurdukları yerler ise şu şekildedir. Melek taht olarak başta konuşlanmıştır. Yani akıl orada kendine yer tutmuştur. Göğüs ise insan için saray olmuştur. Çünkü can oradadır. Bel ve karın ise hayvana mülk olarak verilmiştir. Çünkü arka ve mide nefsin oturduğu yerdir. Bitkilere benzeyen ayaklar ise bu vücut mülkünü götüren direklerdir. İşte melek, insan, hayvan ve bitki; akıl, can, nefis ve tenle bir hayat ortaya çıkarmıştır Böylece Allah bu dört şeyle Âdem’in temelini oluşturmuştur. Yani ayaklar bitkiye, karın hayvana, göğüs insana, baş da meleğe benzetilmiş ve insanın vücudu bu şekilde teşekkül etmiştir ve bu oluşan şeye de insan adı verilmiştir. Her insan bu özelliklere sahip olarak yaratılmıştır. Sonra Âdem (a.s.)’ın ayağa, Musa (a.s.)’ın arka ve bele, İsa (a.s.)’ın kalbe, Muhammed (a.s.)’ın da akla hükmettiğine değinilerek kıssa noktalanmıştır.¹³⁹

Böylece dörtlüler olarak adlandırılan dördüncü bölümdeki tüm kıssaların muhtevasını açıklamaya çalıştık. Şimdi de beşliler olarak adlandırılan beşinci bölüm konularını açıklamaya çalışacağız.

¹³⁷ Bkz. Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 515-531.

¹³⁸ Lokman, 31/28.

¹³⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 515-531.

2.2.2.6. Beşinci Bölüm Konularının Muhtevası

Bu bölümde beş sayısı çerçevesinde konular/kıssalar ele alınmakta ve bölümde yer alan on konu/kıssa beş duyu organı, beş itaat, beş perde, beş madde, beş tür, beş yön gibi beşli örnekler eşliğinde sistematik olarak açıklanmaktadır.

Beşinci bölümün birinci kıssasında Allah'ın azameti ve kudretine vurgu yapılmaktadır. Allah'ın kudretini izah makamında âlem-i suğrâ ve âlem-i kübra, yüce âlem ve süflî âlem benzetmelerinden yararlanır. İnsanla kâinat arasında paralellikler kurar, her ikisinin ortak özelliklere sahip bulunmasından, insan vücudunun yüce ve süflî âleme simetrik olmasından söz eder. Ayrıca bütün bir kâinat ile kâinatın içinde bulunan mesela bir ceviz ağacının dalındaki cevizle kâinat arasında bile benzerlikler bulunduğunu, sonuçta kâinatın tamamında muhteşem bir simetri bulunduğunu belirtir. Kâinatın tamamında bir simetri bulunduğuna delil olmak üzere âlemin beş kattan müteşekkil yaratıldığından söz edilir. Ve ardından bu beş tabakanın onun simetrisi konumundaki cevizde de bulunduğu belirtilir. Ceviz ile âlem yaratılış ve oluşum bakımından birbirine denk ve simetrik. Âlem ile ağacın dalındaki asılı ceviz arasında kurulan bu paralellik ile Allah'ın kudretine vurgu yapılır. Allah'ın âlemi beş tabaka halinde yaratması nasıl onun kudretinin bir göstergesi ise aynı tabakaları çok daha küçük bir hacme sahip cevizde de yaratması yine bu kudretin bir tezahürüdür. Müellif bu örneklere insanı da ilave etmektedir. Zira insan da beş tabakadan müteşekkildir. Âlem, ceviz ve insanın her birinin beşer tabakadan oluşmuş olması yaratılış bakımından aralarında bir benzerliğin ve simetrisinin bulunduğu anlamına gelir. Bu ise Allah'ın sonsuz gücüne ve yaratmadaki mükemmelliğine işaret eder.¹⁴⁰

Beşinci bölümün ikinci kıssasında yine âlem ve insan benzerliği üzerinde durulmakta ama bu benzerlikte temas edilen benzerlik yönleri önceki kıssadan farklılık arz eder. Bu kıssada âlemle insan arasında kurulan paralellikte insanın âlemin bir kopyası ve varlıkların özü olduğuna dikkat çekilir. Âlemin dışının insanın içine benzediği yine tabaka modeli üzerinden açıklanır. Âlemin toprak, su, hava, ateş ve Allah'ın emri gibi tabakalarına mukabil insanın vücut, kan, nefes, vücut sıcaklığı ve emretme özelliği bulunduğu temasla aralarındaki benzerlik vurgulanır.¹⁴¹

¹⁴⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 535-545.

¹⁴¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 549-555.

Beşinci bölümün üçüncü kıssasında dünyaya gönderilen beş ilimden, onların insanın vücudunun beş noktasında bulunmasından ve bu ilimlerin delillerinin neler olduğundan bahsedilir. Bu ilimlerden birincisi zâhir ilmi, vücutta hâkim olduğu yer de nefstir. Zâhir ilmi nefse Allah'ın emirlerini bildiren ve ona doğru yolu gösteren; ayrıca şeytanın hezeyanlarından da onu kurtaran ilimdir. Eğer Allah (c.c) insana zâhir ilmini vermese idi; nefis sonsuza kadar karanlıklar içinde kalırdı. İkinci ilim ise ibret ilmidir. Bu ilim sayesinde insan görmediğini görür; hayret ve dehşet içerisinde kalır. Çünkü ibret kâinatın üstünde yazılmış ve aklın içinde gizlenmiştir. Dolayısıyla ibret ilminin yeri akıldır. Üçüncü ilim ise hikmet ilmidir ki insanda bulunduğu yer gönüldür. Hikmet gönüllere Allah'ı bildirir ve O'nu sevdirebilir. Hikmet gönle işlediğinden oradan coşup kaynatarak dile varır. Dördüncü ilim esrar ilmidir. Allah bu ilmi cana yerleştirmiştir. Can ve esrar eskiden bu yana birlikteydi. Onun için dostlukları bu dünyada da devam eder. Son olarak bahsedeceğimiz ilim ise kudret ilmidir. O da zat içinde gizlenmiştir. Çünkü kudret tamamen haktır ve âlem içinde mutlak hâkimdir. Kudret ilmi tüm ilimlerin canı hükmündedir ve zat içinde Allah'ın ışığıdır. Bu ilimlerin delillerinden bahsedecek olunursa; Zâhir ilminin delili ya Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözüdür veya Kur'an ayetleridir. Çünkü nefsin dinlediği tek söz onların sözleridir. İbret ilminin deliline gelince; bu ilim için delil misallerdir. Akıl misallere bakarak onların içindeki hikmetleri çözer ve ibret alır. Yani misaller olduğu müddetçe ibret ilmi ortaya çıkar; bunu da akıl kavrar. Hikmet ilminin çok açık ve belirgin bir delili yoktur. Ancak hikmet ilmi için dinleyen sadık olması gerekir. Eğer hikmet ilmini dinleyende doğruluk ve kalp temizliği yoksa bu ilmin ona hiçbir katkısı yoktur. Çünkü hikmet Allah'ın sözüdür. Delili ve burhanı da müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir. Esrar ilminin burhanı ise sevgidir. Konağı da candır. Can asıl canı (Allah'ı) sevdiği müddetçe ona sırların kapıları açılacaktır. Son olarak kudret ilminden bahsetmiştik. Bu ilmin delili ise her dediğini yapmaktır ki busadece Allah'a mahsus bir ilimdir. Onun için Allah: وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ¹⁴², “Allah dilediğini yapar”¹⁴², يَخُكُّم مَّا تُرِيدُ “İsteddiği hükmü verir.”¹⁴³ diyerek bu ilmin kendisine ait olduğunu ve onun tezahürünü de zatına yerleştirdiğini belirtmektedir.¹⁴⁴

¹⁴² İbrahim, 14/27.

¹⁴³ Mâide, 5/1.

¹⁴⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 557-573.

Beşinci bölümün dördüncü kıssasında Kur'an okumanın beş türlü yolu olduğu ve Kur'an'ı bu beş ayrı makamda okumayı becerebilenlerin Allah'ın dostlarından olacağı anlatılır. Kıssaya göre Kur'an'ın beş türlü okunması şu şekildedir: Birinci okuma, Kur'an'ın ezberlenmesi, ezberleyen de onu yedi kıraate uygun olarak okuyabilmesidir. Kur'an'ın kaç aşırda okunmasının bilinmesi, ayetlerinin sayısı, durakları vb. şeyler bu ilk okumaya girer. Kişi eğer onun lafzını bilip manasını bilmiyorsa bu Kur'an'ın bir kez okunması demektir. İkinci okuma ise, okuyanın lafzın altındaki manayı bilmesidir. Bu okumadaki kasıt okuyanın okuduğu her harfin manasını bilmesi ve hepsinin ne dediğini anlamasıyla ilgili okumadır. Bu okumada lafzın altındaki mana bilinir; fakat ondan muradın ne olduğu bilinmez. Üçüncü okumada ise mananın maksadını bilmek vardır. Bu okumada hem mana bilinmeli, hem de mananın murat ettiği hakiki maksadın ne olduğu bilinmelidir. Ayrıca bu okumada her bir ayetin sebab-i nüzulü bilinip, en ince ayrıntısına kadar anlatılması gerekir. İşte bu tür okuma üçüncü okumaya girer. Dördüncü okumadan kasıt, kişinin yaptığı her işin Allah'a layık olmasıdır. O kusursuz bildiği ilme göre iş yapar ve bu doğrultuda amel eder. Beşinci okumadan kasıt ise kişinin yaptıklarının göğe yükselmesi ve Hak katında kabul edilmesidir. Bu durumdaki kişinin ibadeti Allah'a hoş gelmeli ve karşılığında da Allah'ın rahmetini kendisinde bulmalıdır.¹⁴⁵

Beşinci bölümün beşinci kıssasında tarikata girenlerin halveti anlatılarak; insana dünya hayatında musallat olan beş çeşit işin var olduğu ve bunların da kişiyi halvetten uzaklaştırdığı anlatılır. İnsana musallat olan beş şey ise şunlardır: Birincisi, devrin idaresinin hükümleridir. İnsanlar idareyi övmek veya onun yermek için hayatının her anını bu işlere harcar. Padişaha sürekli bağlanmak veya padişahın aleyhinde olmak ve hayatı hep bu konularla meşgul etmek insana dünyanın bıraktığı meşgalelerden birincisidir. İkinci meşgale ise dostların, komşuların, tanıdıkların senden bitmek bilmeyen istekleridir. Üçüncü meşgale bağ, bahçe, mal, mülk, yiyecek ve hayvanlardır. Bunlar insanı Allah'tan uzaklaştıran şeylerdir. Dördüncüsü ise ana-baba, kardeş, evlat, eş ve akraba tasasıdır. Ana-babaya hürmet, hanıma ve çocuklara ise yiyecek lazımdır. Oğlan büyüyünce evlendirilmeli, bir de ona ipek, kumaş, at vb. verilmelidir. Kız büyümeye başlayınca da ona çeyiz yapılmalı, sonrada elinden tutup kocasına emanet edilmelidir. İşte anne, baba, hanım, çocuk derdi bir ömür boyu insanı meşgul eder.

¹⁴⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 575-591.

Beşinci ve son meşgale ise insanın vücudunda, damarlarında ve tüm benliğinde gezinen nefsin istekleridir. Vücudun içinde gezen bu arzu ve istekler nefsi esir alarak insana birçok günah işletir. İnsana musallat olan meşgalelerin en tesirlisi de kuşkusuz bu tür bir meşgaledir.¹⁴⁶ Kıssa, insana musallat olan bu beş meşgaleyi açıklayıp, onlardan emin olan kişilerin halvete girebileceğini ve bunun da ancak Allah (c.c.)’ın izine bağlı olduğunu anlatmaktadır.

Beşinci bölümün altıncı kıssasını müellif bir hadis-i şerifin zahiri manasından hareketle açıklamaktadır. Müellifin kullandığı hadis *سافروا تصحوا تغنموا* “yolculuğa çıkınız ki sıhhat bulup zenginliğe kavuşasınız.”¹⁴⁷ hadisidir. Müellif bu hadisten hareketle insanda beş tür hastalığın olduğunu ve çok az insanın bu hastalıklardan kurtulabildiğini; beş çeşit hastalıktan da beş tür ilaçla kurtulabileceğini anlatmaktadır. Müellif bu kıssada da konuyu beş madde altında toplayarak beş çözüm yolu sunmaktadır. Müellife göre eğer halk hasta olmasaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) *سافروا تصحوا تغنموا* “yolculuğa çıkınız ki sıhhat bulup zenginliğe kavuşasınız.” buyurmazdı. Müellif insanda beş hastalıktan bahsedip onların devası olan beş çözüm yolunu şu şekilde sunar: Hastalıklardan biri vücudun, öteki nefsin, diğeri aklın, bir başkası gönlün ve sonuncusu da canın hastalığıdır. Şimdi bu beş hastalığın her birinin nasıl olduğunu ve ilacının ne olduğunu açıklayalım. Vücudun hastalığı ya çıban çıkması veya yara belirmesiyle olur. Onda cerahat varsa ilacı merhemdir. Doktor da bu hastalığa deva bulandır. Nefsin hastalığı ise insanın alışılmış hallerinin dışına çıkmasıyla bilinir. Mesela yiyip içen bir insan bunlardan kesilirse anlaşılır ki o hastadır. Ya soğuk almıştır, ya sıcaktan etkilenmiştir veya istek ve arzularında aşırılık vardır. Böylece nefsin hasta olduğu anlaşılır; ancak onun devası tıpta yoktur. Doğrusu bu hastalığın ilacı da yoktur. Aklın hastalığı ise insanın düşüncesindeki bozukluktur. O olur olmaz şeyleri hayal edip durur. Bazen kendini çok zengin hayal ederken; bazen de padişahın kızıyla evlendiğini düşünür. O kadar saçma ve gerçekten uzak şeyler düşünür ki bu onun aklının sağlam olmadığını ortaya koyar. İşte bu durumdaki düşünce hastalıklı düşüncedir. Bu hastalıkta insan boş şeylerin peşinden koştuğu için Allah’tan uzaklaşır. Böyle hastalıklı bir aklın ilacı velilerde bulunur. Velilerin sohbeti hastalıklı akıllara şifa hükmündedir. Diğer hastalık da gönlün hastalığıdır. Gönül hastalanınca insana üzüntü ve keder basar. Bu gönlün

¹⁴⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 595-607.

¹⁴⁷ Munâvi, *a.g.e.*, IV,82, h.no:4625, Daru’l-Fikir, Beyrut, ts.

hastalığı kaygıdır. Bu haldeki insan hep kötümserdir. Hastalıktan kurtulmanın yolu ise ilim ve hikmettir. Hikmetin kazanılacağı yer ise uluların sohbetidir. Ölmüş gönüller ancak hikmet nuruyla dirilir. Beşinci ve son hastalık ise canın hastalığıdır. Nefisten bir günah ortaya çıkınca onu Allah, kulunun üzerinde tutar. O zaman canı bir ateş kuşatır. Çünkü can asıl sevgilisinden ayrıdır. Nefis gūnahtan zevk alıp onunla hemhal olunca, canın yolu Hak'tan kesilir. Günah gelip canı kuşatır, onu hapsedip Rabbiyle olan tüm yollarını keser. Can bu suçunun cezasını ahirette azap olarak görecektir. İşte günah ateşinden, bu defa can hastalanır, dostla olan hayatı da sona erer. Böyle hastalıklı bir canın tek bir ilacı vardır. O da tövbedir. Günahları nedeniyle hasta olan can, ancak tövbe sayesinde bu hastalığından kurtulabilir.¹⁴⁸

Beşinci bölümün yedinci kıssasında beş duyu organının avam ve havastaki durumuna göre farklılık oluşturduğu anlatılır. Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma aşağı duyuları; nefis, kalp, ruh, sırr-ı hakikat ve sırr-ı esrar ise yüksek duyguları oluşturmaktadır. İlk beş, avama; ikinci beş ise havasa aittir. Bu duyularla halk, seçilmişler ve Allah'ın halifesi olan akıl açıklanmaktadır.

Beşinci bölümün sekizinci kıssasında Hak'tan cihana beş türlü kapının açıldığı ve Allah'ın rahmet ve nimetinin bu beş kapının kapıcılarına eriştiği tasavvufî bir bakış açısıyla anlatılmaktadır. Bu beş kapı kıssada şöyle izah edilir: Bu kapılardan birincisi anne-babanın, diğeri hocanın, üçüncüsü esnafın velisi olan ahînin, dördüncüsü ise şeyhin, en son kapı ise Allah'ın kapısıdır. Şimdi her bir kapının hizmetçiliğinin nasıl olacağını açıklamaya çalışalım. Birinci kapı anne-babanın kapısıdır. Evlatlar ebeveynlerinin gönlünü hoş tutmalı onların sözlerine hiç itiraz etmemelidir. Bu davranış dinen farzdır. Nitekim Allah (c.c.) “فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ وَلَا تَنْهَرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا” “Ana babaya öf bile deme! Onlara çıkışma ve kendilerine yumuşak söz söyle”¹⁴⁹ beyanıyla ana babaya ihtiramın farz olduğunu belirtmektedir. Neticede evlat onların gönlünü hoş tutar ve hayır dualarını alırsa bu kapıdan gelen rahmeti kendine çekerek Cenabı Hakk'ın rızasına kavuşmuş olacaktır.

İkinci kapı hocanın kapısıdır. Eğer kişi hocasının duasını alabilirse Allah'ın rahmetini kazanmış olur. Kişi kendini hocasına vakfetmeli, adeta onun kölesi gibi davranmalıdır.

¹⁴⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 609-623.

¹⁴⁹ İsrâ, 17/23.

Maksat hocanın ilmini alabilmektir. Bu gaye için hocaya ihtiramda kusur etmemeli ve ona hizmette cömert davranmalıdır. Nitekim Musa (a.s)’ın Hızır (a.s.)’a davranışı bunun güzel bir örneğidir. Bu durum Kur’an’da şöyle ifade edilir. *سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا* “İnşallah sen beni sabredenlerden bulacaksın ve senin emrine de karşı gelmeyeceğim”¹⁵⁰ Kim ki hocasına saygı gösterip ona hizmet ederse, ondan dua alacak ve bu durum Allah’ın hoşuna gidecektir.

Üçüncü kapı ise esnaf velisi olarak bilinen ahinin kapısıdır. Kişiye bu kapıda düşen görev ahiye hizmet etmek, ona er olup o kapıda hizmet kuşağıyla kuşanmak ve sabırla zahmetleri gidermektir. Bu kapıda olan kişi yolunu şaşırarlara yol göstermeli, doğru sözlü olup günaha düşmemelidir. Misafire karşı toprak gibi tevazulu olmalı, kibir ve kinden uzak durmalıdır.

Dördüncü kapı ise şeyhin kapısıdır. Kişi Hakka hangi gözle bakıyorsa şeyhe de o gözle bakmalıdır. Kişi aklını ve gönlünü şeyhe bağlamalıdır. Çünkü şeyhin gönlü aynadır ve o aynadan Allah (c.c.) görülür. Şeyhin gönlünde yer eden kişi şeyhin duasına nail olur ve Allah’ın rızasına kavuşur.

Beşinci ise Allah’ın kapısıdır. Bu kapıda bulunanlar ona karşı kulluk görevini yerine getirmeli ve korku ile ümit arasında olmalıdır. Kişi o eşiğe yüzünü koyarak fena makamına ulaşmalıdır. Bu makama ulaşan kişi cennet, cehennem, hikmet, zikir, ibadet her ne varsa hepsini unutmamalı; sadece akıl ve gönlünde ona yer açmalıdır. Neticede tüm varlıklar yok olunca yalnız göz kalacak ve Allah o göze ayrı bir görme duygusu verecektir. Tekrar o gözle O’nun yüzü görülecek ve kavuşulmak istenilen O sevgiliye kavuşulacaktır. İşte bu kapının bekçisi de böyle güzelliklere mazhar olacaktır.¹⁵¹

Beşinci bölümün dokuzuncu kıssasında müellif, sâlikin halini anlatır ve onun bu halinin neye benzediğini açıklar. Sâlikin rüya ve keşiflerinin nereden geldiği ve bu güzel yolculukta hangi badirelerden geçtiği konularına değinen müellif bu konuyu anlatırken de hikâyeye başvurarak sâlikin gerçek yolculuğunu anlatmaya çalışır. Sâliki yolcuya, Allah (c.c.)’ı da Padişaha benzeten müellif bu yolculukta beş şeyin önemine dikkat çeker. Bunlar Birincisi yol azığı hazırlamalı, ikincisi yolculuğa çıkmak, üçüncüsü

¹⁵⁰ Kehf, 18/69.

¹⁵¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 639-653.

menzile varıp konmak, dördüncüsü padişahı gözle görmek, beşincisi de Padişahın hükmü karşısında, söz söylemeye cesareti olmaktır. İşte bu hikâyedeki beş şey gerçekte sâlikin beş durumuna tekabül etmektedir. Sâlik, beş şey yaparak Hakk'ın huzuruna çıkmayı umut eder. Sâlikin beş hali vardır. Bunlar şeriat, tarikat, marifet, hakikat ve ledün ilmidir. Kıssanın ilerleyen kısımlarında da bu beş hal açıklanmaktadır.

Beşinci bölümün onuncu kıssasında Allah'ın 'ol' emri neticesinde o emir kendisine verilen, bu emrin sahibine ulaşmak için sırasıyla maden, bitki, hayvan, insan ve can olup en sonunda yaratanına ulaşması anlatılmaktadır. Kıssada emrin Allah'a yönelebilmesi insanda müşahhaslaşmasına ve can sayesinde ona erişebileceğine değinilmiştir. Kıssa bu olayı tasavvufî bir tarzda açıklayarak; Allah'ın emrini müşahhaslaştırıp anlatmaktadır. Kıssada bazı soyut kavramlar somutlaştırılmıştır.¹⁵²

Beşinci bölüm (beşliler) kıssalarının muhtevası genel itibariyle bu şekildedir. Müellif, her bölümde olduğu gibi bu bölümün kıssalarında da ana başlıktaki rakamla uyumlu olacak şekilde konuları ele almıştır. Kıssaların özetlerinden anlaşılacağı üzere konular beş rakamı perspektifinden hareketle anlatılmıştır. Eserin en önemli özelliği olan şekil ve muhtevanın birbiriyle bağlantılı olması durumu bu bölümde de göze çarpmaktadır.

2.2.2.7. Altıncı Bölüm Konularının Muhtevası

Altılılar olarak adlandırılan altıncı bölümde de on kıssa yer almaktadır. Her kıssada altı ile ilintili konuların anlatıldığı bu bölümde, Allah'ın âlemi altı günde yarattığı, insanın altı cihete hapsolüdüğü, ekiciliğin altı şartı olduğu, Allah'ın kahhar sıfatı ve bu sıfatının altı türlü tezahürü olduğu vb. konular işlenmektedir. Şimdi bu kıssaların muhtevalarını ana hatlarıyla açıklamaya çalışalım.

Altıncı bölümün birinci kıssasında müellif, Allah (c.c.)'ın âlemi altı günde yarattığını ve yaratılan bu âlem içinde altı yönün bulunduğunu ve kendisinin de o altı cihetten uzak olduğunu anlatmaktadır. Nitekim Allah (c.c.) *“وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ*”¹⁵³ beyanıyla da âlemi altı günde yarattığını ifade etmektedir. Yeri ve göğü altı günde yaratan Allah, sonra altı ciheti de mekân yapmıştır. Bu mekânlardan birincisi güneşin doğup aydınlık

¹⁵² Bkz. Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 671-684.

¹⁵³ Kaf, 50/38.

verdiği doğu tarafıdır. İkinci mekân güneşin battığı, batınca da karanlığın ülkeyi kapladığı batı tarafıdır. Üçüncü mekân güney diye anılan sıcak rüzgârların estiği yöndür. Dördüncü mekân kuzeydir. Bu dört mekân cihanın dört duvarı gibidir. Bu durumda arş onun tavanı, yer de dibin meydanı gibidir. Arş ve yer de beşinci ve altıncı yöndür. Allah bu altı ciheti meydana getirerek cümle mevcudatı bu altı cihetin içinde var etmiştir.¹⁵⁴

Altıncı bölümün ikinci kıssasında insanoğlunun altı cihete hapsedildiğini, bu altı cihetin meşgaleleriyle ömrünü geçirdiği anlatılır. Sonra sülük sahibi için başka bir yolun bulunduğu ve o yol ile Tanrı'ya ulaşacağı ifade edilir. Altı cihet ve onun insanın önüne koyduğu perdeler şunlardır: Bu perdelerden biri maden, diğeri bitkidir ki onların yerleri sağ ve sol taraftır. Sonra biri hayvan diğeri insan olan perdeler vardır ki onların da ciheti ön ve arkadır. Sonraki iki perde kök ve dallarıdır ki onların cihetleri de alt ve üst taraftır. Bunların geniş açıklaması şöyledir. O engelin birincisi maden olup sağ ona bağlanmıştır. Madenden kasıt altın ve gümüşdür ve kişinin sağ tarafını bağlar. Bu durum yüce varlığın huzuruna çıkmayı engeller. Çünkü kazanç dünyada sağ elle kazanılır. Onun için altın ve gümüş insana sağdan gelir ve insanı aldatıp yüce zata gitmesini engeller. Perdelerin ikincisi ise bitkilerdir. Bitkiler sol ile bağlantılıdır. Bitkiden kasıt ise arpa ve buğdaydır. Çünkü bitkinin en üstünü bunlardır. Bu yüzden halk onları ambarlarda saklar. Ambardakiler insanı sol tarafından bağladığı için o yüce varlığa gitmeyi engeller. İnsanın bağlayan diğeri bir perde ise hayvandır. Hayvan arka tarafı bağlar. Hayvandan kasıtsa at ve katırdır. Çünkü bunlar hayvanların beyidir. İnsan onlarla dört bir tarafı dolaşır. Onların varlığıyla gurur duyar, kibir yapar. Bu yüzden onlar arka tarafı tutarak seni Rabbine gitmekten alıkoyar. Diğeri bir perde de insandır. İnsandan kasıt ise kadın ve erkek hizmetçilerdir. Kadın hizmetçi güzelliği ile erkek hizmetçi de hizmeti ile seni etkiler. Bunlar da insanın karşısına çıkarak onun önüne geçer ve insanın Hakk'a ulaşmasına engel olur. Bu durumda onlar da ön tarafını bağlar. Diğeri bir engel ise dalı budağı olduğun aslın ve kökündür. Asıl ve kökten kasıt ise anne ve babadır. Onlar aslın ve kökün olduğundan seni alt tarafından bağlamış olurlar. Kişi onları düşünmekten Hakk'ı bulamaz. Altıncı ve son engel ise üst taraftır. O da senin budağıdır. Budaktan kasıt ise oğulların ve kızlarıdır. Onlar da tasalarıyla ve ihtiyaçlarıyla seni rahat bırakmazlar. Haliyle bu durum seni Allah'a ulaştırmaktan alı

¹⁵⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 697-705.

koyar. Nitekim bu konuda Allah (c.c.) *إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ* “Eşleriniz ve evlatlarınız içinde size düşman olanlar da vardır; onlardan sakınınız.¹⁵⁵ beyanıyla evlatların bir imtihan aracı olduğunu belirtmektedir. İşte insanın her bir tarafı bu altı cihetten gelen engellerle sarılıdır. Bu yüzden insan Allah’a ulaşamaz. Onun Allah’a ulaşabilmesi altı cihetin dışına çıkmasıyla mümkündür. İnsanın O’na ulaşacağı yol da gönüldür. Eğer gönle dünyalık bir şey girerse o zaman altı cihetten herhangi birinin engellemeleriyle karşılaşılır. Bu durumda da Allah’a ulaşma mümkün olmaz.¹⁵⁶

Altıncı bölümün üçüncü kıssasında din yolcusunun ve yakîn sahibinin altı yön içinde olduğu anlatılır. Her türlü bela ve musibet beş yönden geldiği ve geriye kalan tek yönden ise rahmete ulaşılacağı anlatılır. Kıssaya göre insanı tehlikeye götüren beş yol ve onu hakikate götüren tek yol şu şekilde açıklanmaktadır. Mesela sağ taraftan sıkıntılar gelir ve bu yüzden gönül işinden geri kalır. Sol yandan zahmetler ortaya çıkar, bundan dolayı da gönül bozulur. Önden kınamalarla karşılaşılır, o da gidiş istikametini engeller. Arkadan rezillikler bulaşır, bu da gönül tahtını yücelik ve izzet evinden uzaklaştırır. Aşağıdan gelen sıkıntılar ise ejderha gibi gönül hazinesini ele geçirir. Yukardan ise rahmet yağar, işte bu gönül tahtının uzaklaşıp gitmesine engel olur. Müellif kıssadaki bu durumu mürşit mürit ilişkisi içerisinde örneklerle de açıklar. Müellife göre müritler hocalarına her bir taraftan yapılacak saldırılara karşı çeşitli tedbirler alırlar. Mesela sağ tarafta duran talebeler, hocaları için dünyaya dönüp bakmamışlardır. O sıkıntının kalkanı bu yolda dünyayı terk eden öğrencilerdir. Bir kimsenin malı azaldığında kendisine üzüntü musallat olur. Onun için bu yolda mürşidin nimeti eksilmemeli ve hiç sıkıntı çekmemelidir. İşte sağ taraftaki öğrenciler bu sıkıntıya göğüs gerenlerdir. Sol taraftakiler ise hocalarının sürekli hizmetinde bulunarak, bütün güçlüklerin kalkanı olurlar. Bu sayede de hocalarının en sevgili dostları olurlar. Eğer bir öğrenci sıkıntılarını göğüslemeye hazır değilse o sıkıntılar hocayı üzer. Onun için sol yandaki öğrenciler muhakkak sıkıntı çekerler. Çünkü mürşit bu öğrenciler sayesinde yoluna devam edebilir. Ön taraftaki öğrenciler ise mürşidin önünden yürürler. Çünkü onlar karşıdan gelecek düşman ve tehlikeyi savuştururlar. Sıkıntı ve tehlike açıktan gelir ve onlar bu tehlikelere göğüs gerer. Kınama ve tehlike mürşide karşıdan gelir. Ön saftaki öğrenciler bu kınama ve tehlikeyi savuşturur. Bu defa da vefa sahibi olan

¹⁵⁵ Teğabun, 64/14.

¹⁵⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 707-723.

arkadan gelen öğrencilerin işlevine bakalım. Mürşit önlerinde onlar da onun arkasından gelerek din yoluna halkı davet ederler. Bu öğrenciler hocalarına karşı yapılacak her türlü yergilere kalkan görevi üstlenir. Çünkü iyi kötü her şey hocaya mal edilir. Bu da yabancıların kınamasına sebep olur. Bu yergi ve kötü konuşmalar arkadan yapılır. Arka saftaki talebeler arkadan konuşulan bu sözlere kalkan olur. Mürşit için iki yön daha vardır ki bu yönlerden gelecek sıkıntılara müritler müdahale edemez. O doğrudan doğruya mürşitle alakalıdır. Mürşide aşağı taraftan da sıkıntı musallat olur. Ona kalkan ise mürşidin örnek yaşayışıdır. Bunun için mürşidin yaşayışı Hakk'a uygun olmalıdır. Aksi takdirde halk ona itibar edip, saygı duymaz. Onun için İslami bir yaşam mürşit için alttan gelebilecek tehlikelere en büyük kalkandır. Mürşit için geriye tek bir yön kaldı. O da üst cihettir. Buradan mürşide gelen şey ise rahmet ve saadettir. Çünkü üstten sıkıntı değil; Allah'ın rahmeti gelir. Bu rahmetin gelebilmesi için de beş cihetten gelen tehlikelerin bertaraf edilmesi gerekir.¹⁵⁷

Altıncı bölümün dördüncü kısmında mürit – mürşit ilişkisinde altı şeyin varlığından bahsedilir. Bu özelliklerden üçünün mürşitte; kalan üçünün de müritte olması gerekir. Buna göre şeyhte bulunması gereken ilk şey, Allah'tan gelen ne ise onu talebesinden saklamamaktır. Çünkü Allah bunu ondan esirgememiştir. Dolayısıyla o da talebesinden esirgememelidir. Bu minvalde ilim, hikmet, ibret, esrar, giz, sır, tövbe, tevfiğ, ibadet vb. Hak'tan gelen şeylerin hiçbiri esirgenmeksizin hocası tarafından talebeye aktarılmalıdır. Şeyhin ikinci şartı da insanlara yaratıcı gibi bakmak ve hiç kimseye mahlûk gibi bakmamaktır. Yaratıcı gibi bakmaktan maksat ise insanların dış görünüşüne ve vücuduna bakmayıp, onların içindeki güzelliklere bakmaktır. Şeyhin üçüncü şartı ise kendi yolunda firaset sahibi olmak ve etrafını araştırmaktır. O her öğrencisinin derdini araştırmalı, hastalığına hangi ilacın iyi geldiğini bilmelidir. Öğrencide bulunması gereken üç şart ise şöyledir. Birinci şart, hocasını büyük bir âlim olarak bilmektir. Talebe hocasının yüzünü gördüğünde Allah'ı görmüş düşüncesiyle hareket edip bu konuda hiç şüpheye düşmemelidir. Müridin ikinci şartına gelince; öğrenci hocasının gönlüne göre olmalı, hocası da onun için göğsünü gere gere talebem diyebilmelidir. Talebe gücü yettiği kadar hocasının emirlerine bağlı kalmalı ve onun rızasını kazanmalıdır. Müritte bulunması gereken üçüncü hal ise hocasının yaptığı tüm işlere doğru deyip, onun her davranışının Hak olduğuna inanmasıdır. Bununla birlikte talebe

¹⁵⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 723-739.

hocasına sıkı sıkıya sarılmalı, hocasını sevenleri dost, ondan hoşnut olmayanları ise düşman bilmelidir.¹⁵⁸

Altıncı bölümün beşinci kıssasında ekinciliğin altı şarta bağlı olduğu ve bu şartlar oluşmadığı müddetçe tohumun çimlenmediği misalinden hareketle mürşitlerin öğrencilerini yetiştirmeleri anlatılmaktadır. Kıssaya göre ekinciliğin altı şartı vardır. Birincisi, ekin eken kişinin olmasıdır ve bu kişi ekinciliği meslek olarak icra etmelidir. İkincisi, tohum ve tanedir. O bitip boylanıp olgunlaşınca tekrar biçilir. Üçüncüsü, topraktır. Tohum çimlenince buraya kök salar. Dördüncüsü, bitkileri yeşerten sudur. O bitki hem yetiştirir hem de taze tutar. Beşincisi, bitkiye ısıveren güneştir. O ısı sayesinde bitki bol mahsul verir. Altıncısı, bitkiyi yetiştiren Hakk'ın emridir. Bu emir ise mahlûkatı hem diriltir hem de öldürür. İşte bu altı şart bitkinin oluşması için gerekli olan şarttır ve her bir aşama diğerleriyle ilinti içerisindedir. Müellif kıssada şeyhin durumunu ekinciliğin durumuna benzeterek ekincilikte aranan şartların benzerinin şeyhte de bulunması gerektiğini ifade eder ve ondaki altı şartı şu şekilde açıklar. Buna göre birincisi işin bizzat ehli ve ustası olan kişilerdir. Onlara büyük hoca denir. İkincisi, her an saçılan Kur'an'dır. Çünkü ondan türlü türlü nimet saçılmaktadır. Üçüncüsü, toprak gibi olan müminin gönlüdür. Gönül toprak gibi alçak olmalıdır. Dördüncüsü, gönül üstüne yağın hikmettir. Hikmet gönlün yağmurudur ve gönlü diri tutar. Beşincisi, gönle düşen aşktır. Her çeşit ilim onda biter ve olgunlaşır. Aşk da güneş gibi bitirir ve olgunlaştırır. Altıncısı ise devlettir. Bütün işler onun eli ile canlılık kazanır. İşte bu altı madde bir kişinin mürşit olması için gerekli olan durumlardır. Mürşidin bu halleri ekilen bir bitkinin olgunlaşma aşamalarına benzer.¹⁵⁹

Altıncı bölümün altıncı kıssasında Allah (c.c.)'ın Peygamberleri imtihana tabi tutması nedeniyle onları sıkıntılara düşürdüğü anlatılır. Bu duruma en iyi uyan altı peygamberden bahsedilir. Buna göre bu peygamberlerden ilki Nemrut'un sıkıntılarında maruz kalan İbrahim (a.s.); ikincisi kurban edilmeye ramak kalan ve o sıkıntı nedeniyle ahu figan eden İsmail (a.s.); üçüncüsü kuyuya atılarak orada terkedilen ve bu yüzden sıkıntıya maruz kalan Yusuf (a.s.); dördüncüsü denize atlayıp bir balık tarafından yutulan ve bu yüzden çeşitli sıkıntılara hedef olan Yunus (a.s.); beşincisi yakalandığı hastalık neticesinde vücudunu kurtçukların yediği ve bu yüzden eza ve sıkıntıya

¹⁵⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 739-753.

¹⁵⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 755-769.

katlanmak zorunda kalan Eyyub (a.s.) ve altıncı olarak da âleme rüsvay olduğu, kâfir elinde ölüme giderken azaba ve kınamaya muhatap olduğu ve türlü işkenceler sonunda öldürüldüğü belirtilen Cercis (a.s.)'dir. Kıssa bu altı peygamberin sıkıntılarında bahsederken aslında o sıkıntıların onlar için birer olgunlaşma ve haz duyma, Allah'a mülakî olma vasıtası olarak addeder ve bu sıkıntıların onlar için miraç olduğunu anlatır.¹⁶⁰

Altıncı bölümün yedinci kıssasında Allah (c.c.)'ın kendi kahharlığı ile altı türlü kahır ve cefayı yarattığı anlatılarak; bu altı halin ölümden beter olduğu ve ona dayanmanın Allah'ın rahmetiyle mümkün olacağı anlatılır. Müellif bu hususları kıssasında şöyle açıklar. Allah kahhar ismi ile mahvetmeye karar verdiği an her şeyi kahretmeye muktedirdir. Onun kahharlığı öyle şiddetlidir ki, kul bunu yaşayacağına ölmeyi tercih eder. Şimdi ölümden beter olan bu altı hali anlatalım. Birinci durum anne ve babanın ölümü ile geride bırakılan oğul ve kız çocukların öksüz ve yetim kalmasıdır. Bu çocuklarla karşılaşanlar onlardan yüz çevirir ve onları hor görürler. Bu yetim çocuklar malum halin getirdiği sıkıntılarla sürekli ağlar vaziyettedir. Üstleri başları kir, saçları dağınık haldedir. Kimse onlara itibar etmez. Onların Allah'dan başka kimsesi de yoktur. İşte bu hal ölümden beter bir haldir ve insanın dayanması zor bir durumdur. İkinci hal ise gençlikte başa gelir. Bu halin ölümden beter olan tarafı, genç bir insanın ömrünün en güzel zamanında ölmesidir. O, gençlik vaktinde güçlü ve kuvvetlidir. Gönü de yaşam sevinci ile doludur. Her ne kadar ecel hak olsa da bir kişinin genç yaşta ölmesi onun dünyadan mahrum kalması demektir. İşte yiğitlik anında gelen bir ölüm bin ölümden daha beterdir. Üçüncü hal ise ihtiyarlıkta başa gelir. İnsan ihtiyarlık zamanında güçten kuvvetten düşer ve işleri yarım kalır. Parası pulu kalmamış, barınacak yeri de yoksa artık kapı kapı dolaşır. Onun bu halini kimse görmez ve ona hal hatır sormaz. İşte böyle bir hal içinde olan ihtiyarın durumu yüz bin defa ölmekten beter bir durumdur. Dördüncü hal ise gurbetçinin halidir. O daha yurdundan ayrılır ayrılmaz hastalanmaya başlar. Gidip yatacak bir yer bulamaz; muhtaç ve zavallı olduğu gibi, para edecek bir şeyi de yoktur. O gece gündüz hasretle ağlar ve kimse onun halini sormaz. Artık bulunduğu memlekette yanında ne anası, ne babası, ne kardeşleri, ne de eşi ve evladı vardır. Derdini anlatabilecek, hastalığında ona bakabilecek, rahatça uyuyup sıcak bir ortamda kalabilecek bir yeri bile yoktur. İşte gurbetçinin bu durumu bin defa ölmek

¹⁶⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 771-781.

demektir. Beşinci hal ise bey olanın beylikten uzaklaştırılması, sonra da emri altındakilere hizmet etmesidir. Böyle bir durumdaki kişinin sözünü kimse dinlemez ve toplum nezdindeki itibarı da yerlerdedir. Daha önce ona dost gözükenler artık düşman olmuştur. Bu durumdaki kişi için bu şartlarda yaşamak ölmekten beterdir. Çünkü makam ve mevkiden düşen her gün ölür. Altıncı ve son durum ise kişinin sevdiği dostlarından ansızın ayrılıvermesidir. Böyle kişiler birbirleriyle ayrı düştükleri için hasret ateşiyle gönülleri yanar ve devamlı ağlarlar. Sevgili hasretiyle hayatta olmak, ölümden beter bir işkencedir. İşte bu altı hal Allah (c.c.)’ın kahhar isminin tecellisinin sonucudur.¹⁶¹

Altıncı bölümün sekizinci kıssası hayli uzun bir kıssadır. Tamamen sūfi bir bakış açısıyla yazılan bu kıssada tevazuu gösteren ve bu nedenle de insanları cezbetmeyen ancak Allah’ın hoşuna giden bazı nesnelere bahsedilir. Bu altı nesnenin isimleri şu şekildedir: Birincisi kara renk, ikincisi gariplik hali, üçüncüsü kahırlık sıfatı, dördüncüsü hicaz bölgesi, beşincisi Nemrut’un okuna maruz kalan balık, altıncısı da cudi dağıdır. Kıssada bu altı nesnenin kendisine göre eksik tarafları belirtilmiş, nesnelere bu eksikliklerini bilip tevazu göstermesinin Allah’ın hoşuna gitmesi ve Allah’ın bu nesnelere tevazularından dolayı bazı lütuflar sunması anlatılmıştır. Nesnelere verilen eksiklik ise müellifin tamamen tasavvufi yorumuyla alakalı olup kanaatimizce hiçbir delile dayanmayan çıkarımlardır. Kıssa genellikle bu muhtevayı barındırmaktadır.

Müellifin eserindeki uzun kıssalardan birisi de altıncı bölümün dokuzuncu kıssasıdır. Bu kıssada büyüklük taslayanlar ve kibirlenenlerin halleri anlatılır. Allah (c.c.)’ın bu dünyada altı şeyi büyüklük tasladıkları ve kibirlendikleri için zelil kılıp, huzurundan kovduğunu ve onları yerle bir ettiğini anlatan kıssada إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ “Allah büyüklük taslayanları sevmez.”¹⁶² ayeti de konuya delil sadedinde kullanılmaktadır. Bu ayet ekseninde müellif altı şeyin kibir içinde kalıp büyüklük tasladığı için Allah’ın gazabına uğradığını belirtir. Buna göre kibirlerinden dolayı Allah’ın gazabına uğrayan altı şey şöyledir: Birincisi İblis, ikincisi Âd kavmi, üçüncüsü Hz. Musa ile mücadele eden ve başlangıçta iyi bir evliya olan ancak daha sonra nefesine hakim olmayıp kibre kapılan

¹⁶¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 783-801.

¹⁶² Nahl, 16/23.

Belâm b. Bâûra adlı kişi, dördüncüsü Ashab-ı fil, beşincisi yeryüzündeki yüksek dağlar, altıncısı da buğdaydır. Müellifin özellikle dağları ve buğdayı bu altı nesne içine koyması tamamen tasavvufî bir yaklaşımın neticesidir. Müellif kıssada onların niçin kibre maruz kaldığını da detaylı olarak anlatır. Diğer dört madde genel itibariyle herkes tarafından bilinen, zikredilen ayetle de zahirî manada uyuşan örneklerdir.¹⁶³

Altınca bölümün onuncu ve en son kıssasında müellif, tarikatta ilerlemek için dünya menzillerinin altı çeşit engeli olduğunu ve tarikat yolcusunun gayretle bu menzilleri geçip kendi aslına nasıl ulaşması gerektiğini anlatmaya çalışır. Müellif bu konuları anlatırken bizzat kendi başından geçen tecrübeyi okuyucuya sunmaktadır. Müellif bu kıssada kendisini engellerden kurtarıp tarikatta ilerlemesini mümkün kılan şeyleri anlatmış, insan suretinde somutlaştırdığı kavramlarla diyaloga girmiştir. Kıssanın çok uzun olması dolayısıyla burada sadece müellife göre tarikata girenlerin karşısına çıkan engelleri aşmaya yardımcı olan altı kavrama atıfta bulunulacaktır. Bu altı kavram, tarikat yolunda olanların dünyevî engellerden kurtulup Hakk'a yürümesinde önemli etkiye sahiptir. Müellif bunlardan birincisini inayet olarak açıklar ki, inayetin kendisini elinden tutup üzüntülerden kurtardığını; ikinci olarak hidayetin gelip kendisini Hakk'ın dergâhına götürdüğünü; üçüncü olarak uygunluk halinin gelip kendisine güç ve kuvvet verdiğini, Hak tarafına gitmek için yoldaşlık yaptığını; dördüncü olarak akl-ı kül halinin kendisine görünüp, bu yolda kendisine usul içinde usul öğrettiğini; beşinci olarak sevgilinin aşkının gelip kendisini üstüne bindirdiğini; altıncı olarak ta saadet halinin gelip nereye baktıysa O yüce sevgilinin cemalini görmesine vesile olduğunu ifade etmektedir. İşte bu altı hal müellifin bizzat tecrübe ettiği ve Allah'a ulaşma yolunda tüm tarikat yolcularına yardımcı olduğuna inandığı hallerdir.¹⁶⁴

Böylece altılılar olarak adlandırılan altıncı bölüm kıssalarının muhtevalarını özet olarak anlatmış bulunmaktayız. Şimdi de yedinci bölüm kıssalarının muhtevalarını sunmaya çalışalım.

2.2.2.8. Yedinci Bölüm Konularının Muhtevası

Yedinci bölümde müellifin yedililer diye adlandırdığı bu başlıkta on kıssa yer almaktadır. Bu bölümde yedi endam, yedi yıldız gibi yedililerden bahsedilir.

¹⁶³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 839-875.

¹⁶⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 877-907.

Yedinci bölümün birinci kıssasında gökteki yedi gezegenin ana rahmindeki ceninin gelişim aşamalarına ve insanın hayatının sonuna kadarki bölümüne etkilerini anlatmaktadır. Buna göre yedi yıldızın insan üzerindeki etkileri şöyledir: Evvela Zühal yıldızı insana müdahale eder. Bu sayede insan su iken kana döner. Ardından Müşteri yıldızı Allah'ın ona verdiği tesir gücüyle kanı ete çevirir. Bu defa Merih, O'nun nazarı ile eti kemiğe bağlar ve organları ortaya çıkarır. Sonra Güneş işe karışır ve vücudu ortaya çıkarıp yüzü şekillendirir. Dört ay on gün sonra can bedene gelmiş olur. Ardından o cana yaşama sevincini Zühre verir. Sonra sıra Utarit'e gelir. Bu gezegen canla birleşen o cenine gizli gizli ilim verir. Bu altı gezegen toplamda altı ay ana rahmindeki cenini besleyip terbiye ederler. Yedinci ayda ise Ay gelir ve cenine gıda verir. Sonra tekrar iş Zühal'e döner ve sekizinci ayda Zuhhal tesirini gösterir. Müşteri ise ana rahmindeki ceninin rahimle tüm bağlarını koparır ve çocuk dünyaya gelir. Ana karnındaki çocuğun oluşmasına tesiri olan bu yıldızlar, insan hayatının her evresine de etki ederler. İlk olarak Ay, çocuk dünyaya gelirken her an ona hizmetçi olur. Ta ki bu durum dört yıl dört ay sürer. Sonra Utarit bu çocuğa güzel düşence ve fikir verir. Bu bilgi verme süresi on yıldır. Ardından Zühre gelerek çocuğu oyun ve eğlenceye boğar. Bu sayede çocukta zapt edilmez arzular belirir. Sonra sıra Güneşe gelir. Güneş bu kişiyi kendine benzetererek iyice olgunlaştırır ve kişi en olgun halini alır. Ardından sıra Merih'e gelir. Onun görevi vurmak ve tutmaktır. Bu sayede Merih, kişinin kollarını güçlendirir ve güçlenmiş kişi yiğitlik çağını yaşar. Merih'ten sonra sıra Müşteri'ye gelir. Müşterinin işi beylik olduğu için insanın çok altın ve gümüş biriktirmesini sağlar. Bu dönemde kişi mülk edinmeyi en büyük gaye olarak görür. İşin sonunda ise Zuhhal gelip devrini sürer ve vücut bir yere ulaşır. Zuhhal üşengeç ve gevşek olduğundan işin sonunu getiremez ve bu sayede kişi işten geri kalır. Vücudun ilk başlangıcı nasıl Zühal'le olmuş ise sonu da Zühal'le sona erer. Böylece vücut nasıl yokluktan geldiyse öylece tekrar yokluğa döner.¹⁶⁵ Yedi yıldızın insan hayatındaki etkisi kıssada kısaca bu şekilde anlatılır.

Yedinci bölümün ikinci kıssasında müellif, gök ile yerin Allah'ın erkek ve dişi kulları olduğunu ve bunların yokluk karanlığından varlık diyarına yüce Allah'ın kudretiyle geldiğini anlatır. Müellif, Allah (c.c.)'ın yeri ve göğü birbirine adeta nikâhladığını bu nedenle ikisinin birbirinden ayrılmayan ve birbirini tamamlayan şeyler olduğunu, bunlardan da insanın türediğini, yedi yıldızdan erkeği, yedi iklimden de dişinin yedi

¹⁶⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 909-923.

azasını yarattığını tasavvufi bir anlatımla açıklar. Kıssanın konusu bir önceki kıssayla irtibatlı olmanın yanında müellif, insanın iç ve dış dünyasının yerin ve göğün unsurlarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu iddia ederek kendince bazı yorum ve te'villerde bulunup iddiasını delillendirmeye çalışır.¹⁶⁶ Bu kıssada muhteva genel olarak bu düşünceleri açıklama merkezlidir.

Yedinci bölümün üçüncü kıssası daha önceki iki kıssayla bağlantılıdır. Bu kıssada gökteki yedi yıldızın (gezegen) insan hayatının yedi evresine doğrudan etki ettiği anlatılır. Daha önceki kıssada da yedi yıldızın insan hayatına tesiri anlatılırken; bu kıssada bu durum başka yönden ele alınır. Kıssada insanın yedi konağı bulunduğu ve her bir konaktan diğerine geçiş esnasında yıldızların insan üzerindeki etkisi anlatılır. Buna göre insanoğlu hayatı boyunca yedi saf halinde Allah'a doğru yol almaktadır. Her safın oluşturduğu grubun halleri ve onların yöneticileri şöyledir: Birinci saf anasından süt emen çocuklardır. Dünyada yetişip olgunlaşmamış her ne varsa bu safın içindedir. Ay bunlarla ilgilenir ve onlara hükmeder. İnsan yavaş yavaş bu saftan uzaklaşıp diğer safa geçer. Bu saftakiler artık yürür ve koşar bir haldedir. İşe güce gönderilirse giderler, bildikleri kadarıyla yapar ve işlerler. Ayrıca bazıları sanata veya okula verildiğinde öğrenir, hayatı algılamaya başlar. Bu saftaki en büyük iş, yazmak ve öğrenmektir; onun için Utarit bu safa hâkim olan yıldızdır. Sonra ergenlik dönemine geçilir ki bu da üçüncü saftır. Bu safta dünya hayatı ile meşgul olma vardır. O bölüğün insanları hayatlarını güzel geçirmeyi, yiyip içip eğlenmeyi arzularlar. İşte bu bölükle ilgilenen yıldız Zühre'dir. Zühre kendi işi olan oyun ve eğlenceyi o saftakilere öğretendir. Buradan hareket edip bir sonraki konağa vardığımızda o safta bulunanlar için süslenmek esas olandır. Bu safta duranların işi kendini Güneş gibi süslemektir. Çünkü Güneş, karanlıkları ortadan kaldıran, kaygı ve üzüntüyü de yok eden bir yapıya sahiptir. Beşinci konak/saftakilerin ise sert ve aceleci bir huyu vardır. Son derece doğrudurlar ve sözünden dönmezler. Onlar bu yönüyle Merih'e benzerler. Merih bu saftakilerle ilgilendiği için bunlar kan dökmeye kastederler. Sonra altıncı konağa/safa geçilir. Bu saftakiler dünya malını çok sever. Hayatlarının bu kısmını mal, mülk ve para biriktirmeye adanmışlardır. Bunlara bu tarz isteklerin tesiri Müşteri'den gelmiştir. Çünkü Hak'tan Müşteri'ye bu bakış verilmiştir. Yedinci ve son konak/saf ise ihtiyarların konakladığı yerdir. İşte bu yerde ömür sona erer. İhtiyarlık ve hayatın bitişinde etkisi

¹⁶⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 925-937.

olan Zuhal yıldızıdır.¹⁶⁷ Müellif yıldızların insan üzerindeki etkilerinden bahsederken onlara verilen bu özelliklerin kaynağının ne olduğunu, niçin onların herbirine bu vasıfların verildiğini açıklamaz. Dolayısıyla müellifin verdiği bu bilgiler doğrulanmaya muhtaç olan bilgilerdir.

Yedinci bölümün dördüncü kıssasında yedi şeyin birbirine rapt edildiği ve hayatlarının birlikte olduğu anlatılır. Eğer bu yedi şeyin arasındaki bağlardan herhangi birinin kopması durumunda onların Rab ile bağlarının da kopacağı belirtilir. Şimdi birbirine bağlı ve her biri diğerini kapsayarak genişleyen bu yedi katın ne olduğunu anlatalım. Birinci kat yerle göktür. Yerle gök arasında insanı hayrete düşüren bir bağ söz konusudur. Yerle gök boş haldedir ve içi boş olan her varlık doldurulmak ister. Bu boş varlığı dolduran şeyler ise yapılardır. Yapılar bu dünyanın canı gibidir. İkinci kat ise insanoğludur. Âlemi diri tutan yapılar ise, yapıları da diri tutan insandır. İnsanın varlığı yapılar için hayattır. İnsanoğlu ve mahlûkatın bulunmadığı yerler ölü gövdelerden başka bir şey değildir. İnsanı oluşturan şey can ve cisimdir. Can gidince vücut ölür ve her iş öylece ortada kalır. Göz, kulak, burun vb. ancak can sayesinde işlevlerini yerine getirir. Bu nedenle halkı ve insanı diri tutan şey candır. Canda üçüncü tabakayı oluşturur. Dördüncü tabakada canı diri tutan ilim vardır. Hakk'ın ilmi canın canıdır. İçinde ilim olmayan can ölü gibidir. İlim cana değer ve fazilet vererek canın şerefini artırır. Beşinci tabakada da ilmi diri tutan akıl yer almaktadır. Çünkü akli olmayanın ilmi yoktur. İlimin kafada tutulması ancak akıl ile mümkün olur. Onun için akılsız ilim ölü bir ilimdir. Altıncı tabakada da akli diri tutan aşk bulunur. Aşksız akıl hiçbir işe yaramaz. Aşka yoldaşlık etmeyen akla hikmet ve sırlar yarenlik etmez. Hangi akıl Hakk'a hayran değilse Hakk'ın aşkı ona can olmamıştır. Aşksız akıl var olamaz. Yedinci tabakada da aşkı diri tutan Hak vardır. Aşkın dünyadan bir beklentisi yoktur. Onun tek istediği Hakk'ın kendisidir. Çünkü aşkın içinde ancak Hak yer bulabilir. Kim aşk gözünden bakarsa Hakk'ın gözünden bakmış gibidir. Onun için aşkı var eden ve yaşatan Hak'tır.¹⁶⁸ İşte bu yedi şey birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Hakk'a ulaşmanın yolu da bu yedi şeyin zincir halkaları gibi birbirleriyle bağlı olmasına bağlıdır.

Yedinci bölümün altıncı kıssasında Allah (c.c.)'ın insan vücudunu yedi tabakadan yarattığı ve onu yedi çeşit elbise ile donatıp, ona yedi türlü sofraya ihsan ettiği anlatılır.

¹⁶⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 939-957.

¹⁶⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 959-977.

Şimdi bunları açıklamaya çalışalım. Öncelikle insan denilen şeyin cismi yedi kattan yaratılmıştır. Birincisi en içteki iliktir. İkinci kat ise iliği de içine alan kemiktir. Üçüncü katmanda kemik üstünde çok ince hesaplarla döşenmiş sınırlar vardır. Kemikleri birbirine bağlayan da bunlardır. Dördüncü katta ise tam bir ölçüyle dizayn edilmiş ve kan aksın diye oyularak yaratılmış damarlar mevcuttur. Beşinci katı ise durmadan akan kan oluşturur. O hayatın sigortasıdır. Altıncı katı kanın üzerindeki et oluşturur. O, vücut için gerekli ve vücuda canlılık veren kısımdır. Yedinci ve son tabakayı deri oluşturur. Deri bu altı şeyi de kapsayarak hepsinin üzerini örtendir. İşte Allah her insanı bu yedi kat üzerine inşa etmiştir.

Bir de insana Allah (c.c.) tarafından giydirilen yedi türlü elbise vardır. Bu elbiselerden ilki pamuktur. İnsanın ilk elbisesi ondandır. İnsan için kefen de bundan yapılır. İkinci çeşit elbise ise ketendir. Serin ve ferah tuttuğundan dolayı herkes onu giymek ister. Üçüncü elbise ise ibrişimden olandır. Bu ipektir. Onu giyenin içi gider, elbisesine bakanın gönlü açılır, tasa ve düşünceler ondan uzak olur. Dördüncü elbise ise hayvan tüylerinden yapılır. Hırka, yün ve sof bundan olur. Onun için sofiler bunu alıp giyerler.¹⁶⁹ Beşinci çeşit elbise ise posttan yapılan elbisedir. Kakum, sincap, kunduz, samur vb. hayvanların postlarından yapılan bu elbiseleri hiçbir makam ve mevki ayırmaksızın durumuna göre kime lazım ise o giyer. Altıncı çeşit elbise ise demirdendir. Bunu da savaş meydanında düşmanla çarpışan alperenler zırh olarak giyerler. Yedinci elbise ise diğerlerine göre biraz farklıdır. Çünkü onun manevî tarafı vardır. O elbise takva elbisesidir. Bu elbiseyi yalnız müminler cennette giyeceklerdir. Yedi çeşit elbise böyledir.

Son olarak ta Allah'ın insanlara bahşettiği yedi çeşit yemekten bahsedelim. Bu yemek çeşitlerinin ilkinde çerb derler. Ne kadar yağlı yemek varsa onlar bu gruba girer. İkinci çeşit yemek ise tatlıdır. Bunun adı tatlı olduğu gibi tadı da tatlıdır. Üçüncü çeşit yemeğimiz ise acılı olanlardır. O her ne kadar ağzı ve dili acıtsa da vücudu besleyen pek çok şey onda mevcuttur. Dördüncü çeşit yemekler ise turşu gibi ekşi olanlardır. Onu yiyenlerin yüzü buruşsa da onda lokmayı hazmettiren ve iştahı arttıran bir özellik mevcuttur. Beşinci çeşit yemek başı hoş tutan, yüreği de serinleten yemeklerdir. Onların

¹⁶⁹ Sûfiler yünden yapılan “sof” veya “sûf” denilen elbise giydiklerinden dolayı bu isimle adlandırılırlar. “Tasavvuf” kelimesi masdar, “mutasavvıf” kelimesi de ism-i faildir. Bkz. Süleyman Ateş, *İşari Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuk Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.11.

bir çeşidi sudur. Su soğuk olduğunda sıkıntı giderir ve insanda güzel bir tat bırakır. Altıncı çeşit yemekler sıcak olanlardır. Bunlar insanı hem doyurur hem de ısıtır. Yedinci çeşit yemekler ise tuzlu ve acılı arası olanlardır. Tüm bu sayılanlar parayla satın alınamayacak kadar değerli şeylerdir. Eğer Hak onları insana lütfettiyse, ona düşen görev her vaktini şükretmeye harcamasıdır. Hem şükredildiği müddetçe nimetler arttırılır. Onun için yüce Allah لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ “Şükrederseniz nimetlerimi arttırırım”¹⁷⁰ buyurarak insanı şükre teşvik etmektedir.¹⁷¹

Yedinci bölümün yedinci kıssasında müellif, yedi nesnenin Allah tarafından insanlara eşit şekilde ihsan edildiğini anlatmaktadır. Bunlardan birincisi nefestir ki her insan bundan faydalanır. Çünkü insanın yaşaması için nefes elzem olan bir şeydir. İkincisi âlemi kapsayan güneştir ki, o hayatın devamını sağlar ve tüm insanlar ondan faydalanır. Üçüncüsü hesapsız olarak ve hiçbir perde olmaksızın bu âlemin yüzünü herkesin görebilmesidir. Dördüncüsü hayaldir ki her insan onun sayesinde gönlünü ve aklını çok uzaklara götürdüğü gibi her şeyi de bir an için kendisinde var eder. Beşincisi ise uykuda görülen rüyadır. İnsanlar onun sayesinde sevgilisine kavuşur, mal mülk edinir. Altıncısı ise isimlerdir. Hiçbir statü aramaksızın her insan istediği ismi kendine alabilir. Yedinci olarak ta kulların Tanrıya güvenip riyasız bir şekilde “Benim Tanrı’m.” diyebilmesidir. Her insan inandığı tanrının kendisine ait olduğunu söyler ve bunun için hiçbir iltimasa gerek yoktur.¹⁷² İşte Allah’ın insanlara ihsan ettiği bu yedi nesneden tüm insanlar faydalanma hakkına sahiptir. Bu yedi şeydeki eşitlik, ahiret hayatındaki eşitliğin de birer göstergesidir.

Yedinci bölümün sekizinci kıssasında insan ruhunun gelip bedende nasıl yer tuttuğu anlatılmaktadır. Kıssa can ile Allah’tan gelen bir nurun birlikte yaptığı yolculuğu, bu yolculukta yedi konaktan geçildiği ve sonunda canın vücut tahtına oturduğu anlatılır. Yolculukta varılan/geçilen yedi konak insandaki yedi uzuvdur. Buna göre birinci menzil kafa, ikincisi kulak, üçüncüsü de gözdür. Dördüncü menzili ise burun, beşincisi ağız, altıncısı da kalptir. Can Allah’tan gelen ruhla yaptığı bu gezintide gezdiği altı menzilin hikmetlerini kavramıştır. Son menzil ise bu altısıyla ve altısını da kapsayarak var olan vücuttur. İşte cana bahşedilen bu tahta can yerleşmiş ve tahtın sahibi olmuştur.

¹⁷⁰ İbrahim, 14/7.

¹⁷¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 997-1013.

¹⁷² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 1017-1035.

Yedinci bölümün dokuzuncu kıssasında müellif, nefsin insanın yaşına göre bazı organlarına bazı fiiller yaptırdığından bahseder ve bunu da yedi menzil olarak anlatır. Buna göre nefsin bu muazzam gövdedeki ilk menzili ayakaltıdır. Nefis bu makamda iken insan daha çocukluk halindedir. Çocuğun tepinmeleri hep nefistendir. Zira nefis o vakit henüz süt emen çocuğun ayağı altında olduğu için çocuk devamlı hareket eder. Nefsin ikinci menzili ise diz kapağı ile topuk arasındır. Nefis incik denilen diz kapağı arasına yerleştiğinde çocuk hem yürür hem de koşmaya başlar. Nefis bu menzilde bulunduğu müddetçe çocuk ayakta durmasını öğrendiği gibi gitmek istediği yere yürüyerek gider gelir. Çocuk on dört yaşına geldiğinde nefis uyluğun ucuna, dizin başına gelir.

Nefsin üçüncü durağı uyluktur. Nefis uyluğa yerleşince, insanın arzusu artar ve yaşama isteği ile dolar. Aşk, oyun, öpüp kucaklama hissi ortaya çıktığı gibi, sabır ve istikrar da yok olup gider. Nefsin işleri bele varınca bütün işler, hareketler ve fiiliyatlar genelde bozuk olur. Yaş yirmi iki olduğunda nefsin ülkesi uyluk, tahtı da beldir. Nefsin dördüncü konağı göğüs ve sırttır. Nefis oraya varınca çok kuvvetlenir ve o vakit vurmak ve tutmak ister. Hiç yenilmeyip daima kazanmak ister. Kırk yaşına kadar bu hal devam eder. Yiğitlik de kırk yaşına kadardır. Nefsin beşinci konağı ise dildir. Cümleler, manalar, söylemeler, açıklamalar ve anlatmalar hep dildedir. O vakit nefis dilde, kulakta ve gözdedir. Kırtan altmış yaşına kadar nefsin makamı dil, kulak ve gözdür. Yaş atmışa gelince nefsi tasa ve düşünce alır. Çünkü nefis beyne gelip yerleşmiştir.

Nefsin altıncı konağı beyindir. O vakit nefisteki düşünce dini içeriklidir. Bununla birlikte oğul-kız tasası, bazen yaz-kış, bazen de bozuk iş düşünceleri oluşturan konular olur. İnsan atmışını geçince neşesi eksilir ve gamları artar. Organlar yavaş yavaş işten çekilir, akıl ve canda düşünceden kaynaklanan kaygılar ve sıkıntılar baş gösterir. Bu durum seksen yaşına kadar böyle sürer. Yaş sekseni geçince nefis başı da terk eder ve başın üstüne çıkar. Nefsin yedinci durağı da burasıdır. Nefis gidince vücutta hareket kalmaz, artık her şeyin tadı kaçır. Yaş sekseni geçince nefis başı terk eder ve şahsın başı eğilir. Böylece insan ömrü, nefsin yedi menzili dolaşmasıyla son bulur.¹⁷³

Bu bölümün en son kıssasında tarikata giren kişinin hali anlatılır. Tarikat yolcusunun bu yolculukta yedi menzile ulaşacağı ve her menzilde çeşitli engellerle karşılaşacağı, sonra

¹⁷³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 1063-1087.

yedi sadık dostun gelerek bu engellerden kendisini kurtarıp Allah'a ve rızasına ulaştıracağı anlatılır. Müellif bu konuları kıssada anlatırken bizzat kendi tecrübesinden örnek vererek konuyu açıklar. Kendisinin seyr-i sülûk esnasında yedi menzile vardığını ve her menzilde kendisini engelleyen engellerin olduğunu ve bu engellerden yedi sadık dostu sayesinde kurtulduğunu ve neticede Allah'a ulaştığını anlatır. Müellif yedi ayrı menzile uğrayarak her menzildeki yardımcılarının kendisini Allah'a ulaştıran dostları olduğunu zannettiğini söyler. Hâlbuki bu yolculukta kendine dostluk yapacağına inandığı şeyler aslında kendine en büyük engel olan şeylerdir. Bu yedi menzili oluşturanlar vücut, nefis, can, gönül, akıl, aşk ve arzular ve Hakk'ın rızasıdır. Müellifin sülûkü esnasında bu yedi şey kendisine çeşitli engeller çıkarmış ve müellifin ifadesiyle kendisini Allah'a ulaşmaktan alı koymuşlardır. Fakat müellif bu yedi menzilde aklının ucundan geçmediği halde kendisine yardımcı olan yedi arkadaş edindiğini söylemektedir. Bu yedi arkadaş yolculuğunda onu yalnız bırakmayıp önüne çıkan engelleri bertaraf etmek için çaba göstermişlerdir.

Buna göre ilk yedili şu yediliyle yer değiştirmiştir. Vücudun yerine Allah; nefis-i emmârenin yerine nefis-i marziyye; akl-ı me'âşın yerine akl-ı kül; "yoldaşım" deyip de aldatan gönül yerine kişiyi sevgili tarafına götüren gönül; aldatan can yerine ruh-ı kudî; aşk gibi görünüp de dünyayı seven sevgi yerine dostu seven ve sevgiliye götüren sevgi; yardımı istendiğinde elini uzatmayan rızanın yerine Allah'ın fazlı bu mukaddes yolculuğunda müellife yoldaş olmuşlardır. Sonunda da müellif tüm yakınlığıyla Allah'a mülaki olmuştur.¹⁷⁴

Böylece on kıssanın anlatıldığı yedinci bölümün muhtevasını ana hatlarıyla vermiş bulunmaktayız. Şimdi ise sekizinci bölüm kıssalarının muhtevasını ele almaya çalışalım.

2.2.2.9. Sekizinci Bölüm Konularının Muhtevası

Sekizinci bölümde de bundan önceki bölümlerde olduğu gibi on kıssa mevcuttur. Sekizliler denilen sekizinci bölümde cennetin sekiz katının olması gibi sekizliler anlatılır. Şimdi sekizinci bölüm kıssalarının muhtevalarını daha yakından incelemeye çalışalım.

¹⁷⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 1090-1127.

Sekizinci bölümün birinci kıssasında müellif cennet ve nimetlerinin bir benzerinin insanda da mevcut olduğu belirterek; insanın daha dünyada iken cennete kavuşabileceğini Kur'an'dan deliller getirerek ve bu ayetleri de işarî yoruma tabi tutarak anlatmaya çalışır. Buna göre müellif konuyu kıssada şöyle açıklar: Cennette her ne var ise bir benzeri sende de senin gönlünde de vardır. Mesela doğru bir bakışla baktığımızda görüleceği üzere gönül cennete, aşk gözün görebildiği yere adımını atan binite, yaratılış köşke, mana da huriye benzemektedir. Yine akıl tuba; cömertlik kevser; İdris ihsan; cennet amiri Rıdvan da rızayı temsil eder. Bir de cennette akan dört ırmak vardır ki o ırmakların her biri insandaki bir şeye karşılık gelir. Bu ırmaklar su, süt, bal, temiz ve helal olan şaraptır. Kur'an'da bu ırmaklar için *فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ حَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى* “Bozulmaz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar; içenlere lezzet veren temiz şaraptan ırmaklar ve süzölmüş baldan ırmaklar vardır.”¹⁷⁵ Bu dört ırmak insan gönlünde şöyle tezahür eder. Su temiz yaratılışa, helal şarap marifete/gönülle bilmeye, süt ilme, yumuşaklık bala benzer. İşte cennet nimetlerinin insandaki yansıması bu şekildedir. Kişiyeye düşen görev bu nimetlerin farkına bu dünyada varabilmektir. Bu bilinsin diye Yüce Allah gönlü cennete benzetti ve cennetteki nimetlerin numunelerini de gönül cennetinin içine nakşetti. İşte bu nakışları göremeyenler Allah'ı da göremeyecekler. Onlar bu dünyada gören kör hükmünde iken; yarın ahirette görölmeye değer nice nimetlerden de mahrum kalacaklardır. Çünkü Allah onlar için *وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمًى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمًى* “Burada kör olan ahirette de kördür.”¹⁷⁶ buyurmaktadır.¹⁷⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere müellif kıssada delil olarak sunduğu ayetleri işarî yoruma tabi tutarak gönlü cennete, insanın karakterinde bulunması gereken bazı güzel hasletleri de cennette akan ırmaklara benzetmektedir. Müellif bu benzerliğin olabilmesi içinde insanın bu dünyada gerçekleri görüp yüce Yaratıcıya tam manasıyla iman etmesi gerektiğini söyler.

Sekizinci bölümün ikinci kıssasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in miracı anlatılmaktadır. Kıssada öncelikle Kudüs şehri anlatılıp, ardından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in miraçta bizzat temaşa ettiği şeylerden bahsedilmektedir. Müellif sekizinci bölüm doğrultusunda Kudüs'deki Kubbetü's-Sahra'nın tasvirini yaparken onun kubbesinin sekizgen

¹⁷⁵ Muhammed, 47/15.

¹⁷⁶ İsra, 17/72.

¹⁷⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 3-21.

olmasından, sekiz duvarı ve dört kapısından bahseder.¹⁷⁸ Müellifin ayrıca Hz. Peygamber'in Miraç hadisesinde gördüğü cennet, cehennem, sırat, mizan gibi ahiretle alakalı şeylerden de detaylı olarak bahsettiğini görmekteyiz. Kıssa genel itibariyle Kudüs ve Miraçtan bahsetmektedir; ancak kıssada bu konular oldukça uzun bahsedildiği için bu detaylara girmeyeceğiz. Kıssanın muhtevasını ana hatlarıyla bu konular oluşturmaktadır.

Sekizinci bölümün üçüncü kıssasında *وَوَحَّدَكَ غَايَةً فَأَغْنَى* “Seni yoksul bulup zengin yapmadı mı?”¹⁷⁹ ayetinin bir nev'i tefsiri yapılmaktadır. Müellif bu ayetin açıklamasını yaparken sekiz cennet misalindeki gibi sekiz sınıf zenginini yaratılmış olduğunu anlatmaktadır. Allah (c.c.)'in lütfundan bahşeylediği bu sekiz zümre şu şekildedir: Birincisi uzun ömürlü olan ve hayatı boyunca ibadet edip duada bulunanlardır. Bu yönüyle Allah'ın verdiği uzun ömür onlar için bir lütuftur. Çünkü bu kadar uzun bir ömürde her anı dolu nice aylar, nice yıllar yaşamışlardır.

İkinci gruptakiler ise Allah'ın kendilerine çok mal verdiği ve neye el atarsa atsın işini rast getirdiği kişilerdir. Böyle kişiler hiç ummadığı yerden nimete kavuşurlar. Onların sofrasından herkes faydalandığı gibi, malları mülkleri de ihtiyaç sahiplerinin hizmetindedir. Bu da Allah'ın onlara bir lütfudur. Üçüncü gruptakiler ise akıllı olup da aklını her işin içinden en iyi şekilde çıkarabilen kişilerdir. Bunlar ilim ve hüner gerektiren hangi işe teşebbüs etmişse, o iş sonunda başarı ile bitmiştir. Bu da onlara verilen büyük bir zenginliktir. Dördüncü gruptakiler ise soy ve nesli temiz olup nefsi de Allah yolunda toprak olan kimselerdir. İnsanlar bu kimselere soyu nedeniyle saygı gösterir. Soylarının yüceliği bu kişileri toplumda ayrı bir yere oturtur. Bu durum Allah'ın onlara bahşettiği bir zenginliktir. Beşinci gruptakiler ise bilimde hüneri olan kişilerdir. Onların buyruklarını insanlar tutar; hatta hükümlerine hükümdarlar bile boyun eğer. Çünkü bunlar dinde mutlak söz sahibidirler. Bunların göğsü adeta Hakk'ın hazinesi gibidir. Onlar kimseden çekinmez ve kokmazlar. Onlar da bu yönleriyle zenginliğe ermişlerdir.

Zenginliğe kavuşanların altıncısını ise Tanrı'dan kutluluk bulan ve ona kavuşan kimseler oluşturur. Böyle kişilerin bir isteği olsa onun nasıl gerçekleşeceğini

¹⁷⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 23-39.

¹⁷⁹ Duha, 93/8.

düşünmeden o iş oluverir. Kavuştuğu nimetler Allah tarafından verildiği için düşman onlara hiçbir zaman tesir etmez. Yedinci gruptakiler ise kanaati kendine meslek edinen ve bu nedenle dünya sıkıntılarından kurtulanlardır. Bunlar Allah'tan gelen her şeye şükredip, bu şükür ile Onu daima anarlar. Onlar olana da olmayana da her şeye kanaat etmişlerdir. İşte bu da onlara paha biçilmez bir zenginlik vermiştir. Sekizinci grubu ise fiilleri güzel, sözleri tatlı olanlar oluşturmaktadır. Onlar bu güzel ahlakları sebebiyle Tanrının hoşnutluğunu kazanır. Zaten gerçek zenginlik de insanların gönlüne girip onların sevgisine sahip olabilmektir.¹⁸⁰ İşte “seni yoksul bulup zengin yapmadı mı?” ayetini müellif bu sekiz madde altında açıklamaya çalışmıştır.

Sekizinci bölümün dördüncü kıssasında Hızır (a.s.)'in kerametinin dereceleri anlatılır. Cenâb-ı Allah o ulu kişiye başka hiç kimseye vermediği sekiz çeşit keramet vermiştir ve bununla ilgili olarak da “Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik”¹⁸¹ buyurmuştur. Hızır (a.s.)'in Musa (a.s.) ile olan ilişkisi Kehf Suresi'nde detaylı olarak anlatılmaktadır. Hızır'a verilen ilim, tasavvufçulara da ilham kaynağı olmuştur. Bu hususlar kıssada uzun uzadıya anlatılmaktadır. Ancak konuyu uzatmamak adına müellifin Hızır (a.s.)'da olduğunu söylediği sekiz kerameti açıklamakla yetinmeyi uygun bulmaktayız. Hızır (a.s.)'da bulunan birinci keramet onun yerinin ve mevkiinin belli olmamasıdır. Bu yüzden onun nerede olduğu bilinmez. Hızır (a.s.)'in ikinci kerameti cuma günleri yeryüzündeki bütün camilerde hazır olması ve cuma namazını insanlarla birlikte kılmasıdır. Bu yüzden cuma, kıymetli bir gündür. Hızır'ın insanlarla birlikte saf tuttuğu hiçbir insan tarafından bilinmez. Hızır'ın cuma günü mescide girmesindeki maksat ise halkın ibadetinin kabul edilmesi ve onunla birlikte yapılan ibadetin rağbet görmesidir. Hızır (a.s.)'in üçüncü kerameti ise Allah tarafından ona verilen “âb-ı hayat” denilen ölümsüzlük suyudur. Böylece o kendine verilen bu su ile ebedi diriliğe kavuşmuştur. Onun için Hızır ölümsüzdür ve ölüm kaygısı çekmeyecektir. Hızır (a.s.)'in dördüncü kerameti ise Tanrı'nın ona verdiği ilahi ilimdir. Nitekim Allah (c.c.) ona verdiği ilmi Kur'an'da şöyle açıklar. *أَتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ* “Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”¹⁸² İşte bu ilim Hızır (a.s.)'i apayrı bir yere koyan ve onu müstesna kılan

¹⁸⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 41-71.

¹⁸¹ Kehf, 18/65.

¹⁸² Kehf, 18/65.

ilimdir ki, o bu ilim sayesinde görünen şeylerin arkasındaki sırları ve hikmetleri biliyordu. Hızır'ın beşinci kerameti ise, Allah Teâlâ'nın ona bütün milletlerin hallerini ve dillerini bildirmiş olmasıdır. Onun için tüm kavim ve milletler ona âşık olup onun adını bilmektedir. Yılın belirli günlerinde de onun için kurban kesip onun gelişini kutlarlar. Hızır (a.s.)'in altıncı kerameti ise elinden tuttuğu kişinin çok alçaklardan çok yükseklerle çıkmasıdır. Hızır (a.s.)'in elinden tuttuğu, koruması altına girdiği ve talebesi olduğu kimseler çok kısa zamanda çok üst makamlara çıkar. Bu da ona bahşedilen bir keramettir. Onun yedinci kerameti ise velilerin hepsinin her an Hızır'ın emrinde olmasıdır. Çünkü sûfi anlayışa göre her velinin hocası Hızır'dır. Onun için veliler Hızır'ın emrindedirler. Ona verilen en son keramet, onun tüm insanları iyiliğe ve hayra davet etmesidir.”¹⁸³ Bu kıssa Garib-nâme'deki kıssalar içinde en uzun olanlarındandır. Çünkü müellif Hızır (a.s.)'a ayrı bir değer vermektedir. Bu yüzden kıssada Hızır'la ilgili her türlü detayı vermeye çalışmış haliyle de uzun bir kıssa ortaya çıkmıştır.

Sekizinci bölümün beşinci kıssasında aşka bağlılık ve aşkın tesiri anlatılır. Kıssada aşkın âşığı ele geçirip tesiri altına aldığı anda âşıkta sekiz türlü hal/alâmet oluşacağından bahsedilir. Kıssada bu sekiz belirti şöyle açıklanır: Bu hallerden birincisi aşkın kişinin gönlünü büsbütün kaplamasıdır. Bu nedenle âşık, kalbinde aşkdan başka dünyaya ait hiçbir şeyi barındırmaz. Bu yüzden bağı sürekli yanar ve sık sık gözyaşı akıtır. Âşığın ikinci hali ise gönlünün bütün isteklerden, dünya zevk ve nimetlerinden kesilmesidir. Onda yeme, içme ve uyku gibi istekler azalır; fakat gönlü sevgilisine sıkı sıkıya bağlıdır. Âşığın üçüncü alâmeti ise kendisine hâkim olamamasıdır. O dosttan ayrı olduğu için hiçbir yerde durup eğleşmez. Hiçbir şeye bağlı ve tutkun değildir. Onun gönlünde sadece sevgili vardır ve dünya ona hiçbir zevk vermez. Âşığın dördüncü hali şudur: Aşk âşığa geldiğinde o kişinin ar ve namus duygusu yıkılır. Zaten aşkın geldiği yerlerde ar, namus ve ağırbaşlılık gibi şeyler yok olup gider. Çünkü aşkın kanununda utanma ve namus duygusu yoktur. Bu nedenle âşık kınama ve ayıplanma gibi şeylere pek kıymet vermez. Âşığın beşinci halinde ise sevgili âşığın aklından çıkmadığı gibi, âşık da insanların dilinden düşmez olur. Hatta onların isimleri ölmelerinin üzerinden yüzyıllar geçtikten sonra bile halkın dilinden düşmez. Leyla ve Mecnun, Ferhat ve Şirin aşkı böyle bir aşktır. Âşığın bir belirtisi daha vardır. O da evini, barkını, yurdunu yuvasını terk edip, hiçbir şey gözüne görünmeyip sevgilisine vurgunluğunu tüm

¹⁸³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 73-109.

benliğinde hissetmesidir. Bu da âşîğın altıncı alâmetidir. Âşîğın yedinci alâmeti ise derbeder, kimsesiz bir halde olup; gönlünden geçenleri kimseye söyleyememesidir. Onun sırdaşı yalnızca kendisidir. Onun bu durumunu en yakınları dahi bilemez. Bu da âşîğın halinin başka bir tezahürüdür. Âşîğın sekizinci ve son işareti ise, her an sevgilisini sevmek ve aklında ondan başkasına yer vermemektir. İşte bu haldeki âşîk ne dünyayı ne de ahireti düşünmelidir. O sadece aşkını ve mâşuğunu düşünür. İşte bu kişide sekiz alâmet olmadığı müddetçe onda gerçek aşk yok demektir. Aşk Tanrı'nın bir lütfudur. Bu vergi kime nasip olmuşsa o ebedî hayata kavuşmuş demektir.¹⁸⁴

Sekizinci bölümün altıncı kıssası Garib-nâme'nin en hacimli kıssalarından birisidir. Konuyu çok fazla uzatmamak için bu kıssada anlatılan sekiz hususu detaylıca açıklamayacağız. Ancak kıssada nelerden bahsedildiği ve konunun nasıl anlatıldığı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Sekizinci bölümün altıncı kıssası bir önceki kıssayla belirli oranda bağlantılı olmakla birlikte şu konuya temas etmektedir. Yüce Allah sekiz türlü âşîk ve sevgili yaratmıştır. Allah kendisine has olan güzelliğın ışıklarını onlara düşürmüş ve bu yüzden âşîk ve mâşuklar o nuru birbirlerinde görüp seyrederek birbirlerini sevmişlerdir. Aşkın ilk ortaya çıkması Cenâb-ı Allah'ın kendi kendisini sevmesi ve kendi kendisine âşîk olmasıyla var olmuştur. Sonra Allah (c.c.) istedi ki bu aşk ortaya çıksın ve görünür olsun. O kendisindeki bu aşkı bir ayna misali sürekli görmeyi diledi. Bunun için aşkının yansıması gerekiyordu. Önce âlem, sonra da Âdem yaratıldı ve Allah kendindeki aşkı hem âleme hem de Âdem'e aksettirdi. Böylece kendinde olan aşk âlemde ve Âdem'de yansiyacak ve bu aşkın yaşandığı her yer Allah'ın kendisine olan aşkının aynası olacaktı. İşte bu aşkın tezahürü olan ve Allah'ın aşkının mahlûkat âlemine aksetmesi durumu sekiz yerde çok daha fazla yaşanmış ve dillere destan olmuştur.

Şimdi bu sekiz şeyin ne olduğunu teferruata girmeden açıklayalım. Birincisi yer ile göğün aşkıdır. Hakkın nuru düşüp de birbirlerine âşîk olanların ikincisi de Ay ve Güneş'tir. Hakk'ın nurunun üzerlerine aksettiği âşîklardan üçüncüsü ise Yusuf (a.s) ile Züleyha'nın aşkıdır. Dördüncü örnekte ise Hz. Hatice'nin bir rüya sonucunda Hz. Peygamber'i gördüğü ve ona âşîk olduğu konusu detaylıca anlatılmaktadır. Gerçi Hz. Hatice'nin gördüğü rüya yorumlanarak onun Hz. Peygamber'in hanımı olacağına işaret

¹⁸⁴ Âşîk Paşa, *a.g.e.*, II/1, 109-131.

edilmiştir. Burada bizim dikkatimizi çeken şey ise bu olayın hakikaten olup olmadığıdır. Çünkü Siyer ilmi açısından böyle bir olayın vuku bulduğuna dâir hiçbir bilgi yoktur. Olayı müellifin bir tasavvufçu olduğunu düşünerek yorumladığımızda bu durumun müellif tarafından kurgulandığını da söyleyebiliriz. Bu örnekte Hakk'ın nuru Hz. Hatice'nin üzerine yansımış olmaktadır. Aşka dâir verilen beşinci örnek herkesin bildiği ve dilinden düşürmediği Leyla ile Mecnun aşkıdır. Altıncı örnekte gül ile bülbülün aşkı anlatılmaktadır. Yedinci örnek katre ile sedefin aşkını anlatırken, sekizinci ve son örnek can ile bedenın aşkını anlatır.¹⁸⁵

Sekizinci bölümün yedinci kıssasında bir padişahlık tuğrasının ortaya çıkabilmesi için çeşitli aşamalardan geçmesi anlatılmaktadır. Padişah tuğrası manevî bakımdan oldukça değerli olan bir maddedir; çünkü onun olduğu her yerde padişah var demektir. Aslı maden olan tuğranın oluşması için sekiz evreden geçmesi gerekmektedir. Müellif kıssada bu sekiz evreyi anlatır ve akabinde insanın içindeki nuranî cevherin çıkmasını da tuğranın oluşum aşamalarına benzetir. Kıssaya göre sekiz aşamanın ilki padişahın iznidir. İkinci olarak bu işi bilen, hünerli, yetenekli ve bu işten iyi anlayan biri lazımdır. Üçüncü olarak işi anlayan kişiye bu işte yardımcı olmak üzere işçiler ve aletler lazımdır. Dördüncüsü ise tuğranın yapılması için gerekli olan madendir.

Beşinci olarak maden ustasının onu arıtabilmesi için gerekli bir maden ocağının olması lazımdır. Altıncı olarak lazım olan şey ateştir. Sonra gümüşü saf haliyle arıtan kurşunun varlığı yedinci aşamayı oluşturur. Artık gümüş temiz ve saf bir hale gelince padişahın ismini taşımaya layık hale gelir. İşte o zaman üstüne Allah'ın ve Mustafa (a.s.)'in ismi yazılır. Bu son aşama işin olduğunun alâmetidir ve sekizinci evre olarak karşımıza çıkar. Böylece tuğra ortaya çıkmış olur. Gümüşün farklı aşamalardan geçip tuğra haline gelmesinde olduğu gibi insanın da olgunlaşması çeşitli aşamalardan geçmesiyle mümkündür.

Şimdi gümüşün geçtiği bu sekiz aşamayı insana tatbik edelim. İlk olarak maden ocağının açılması için padişahın izninin olması gerektiğini söylemiştik. Hakikaten Padişahın (Allah) izni olmadan gönül madeninın açılmasına ve küfür ile İslam dini arasındaki farkın bilinmesine imkân yoktur. Bir kalbin cevherine ulaşabilmek için ilk şart yüce Allah'ın o madenin ortaya çıkmasını dilemesidir. İkinci olarak padişahın

¹⁸⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 131-183.

izninden sonra ehliyet ve hüner sahibi bir ustanın lazım olmasıdır demiştik. İşte bu mana cevherini anlayıp bilen peygamberler ve veliler Allah tarafından insanlara gönderilmiştir. Onlar mahir bir usta edasıyla insanın gönlünde söz ve fiilleriyle yer etmeye çalışırlar.   nc  olarak maden ocağının açılabilmesi için doğru alet ve edevatın olması gerektiğini söylemiştik. İşçiler ve aletler sayesinde bu ocakların açılma işlemi gerçekleşmektedir. İşte gönül madenini açmak o cevhere ulaşabilmek için gerekli olan araç gereçler hikmet ilmi ve Kur'an ayetleridir. Dördüncü aşamada madenin kendisi lazımdır demiştik. Tıpkı maden gibi insan da olacak ki bu kadar uğraşının bir önemi olsun. Beşinci olarak, çıkarılan madenlerin işlenmesi için bir maden ocağının gerektiğini belirtmiştik. İnsanların cürufa bulanmış gönül madenlerinin işlenmesi için bir yer lazımdır ki bu yer de velilerin sohbetleridir.

Altıncı aşamada maden ocağında ateşin var olması gerektiğini söylemiştik. Madeni şekilden şekle sokan ve onu eriten ateş gibi, gönülleri şekilden şekle sokan ve onu da eriten aşktır. Vücutta canları eriten, onu vecde getiren ve çeşitli hallere koyup b  karar kılan aşktır. Bu aşk içinde halkı halden hale döndüren, çekip eviren yüce bir yaratılış gerekmektedir Yalnız başına aşk, halkı kuru eyler, kaynatıp coşturduka taştan daha beter eder. Gerçekte iyi bir yaratılış, halkı bağlandığı şeylerden ayırır ve cevher kısmını can içinden alıp çıkarır. O zaman onun Allah'a bağlılığı, ibadeti, zikri artar ve dünyayı reddeden bir ruh ortaya çıkar. Bu da gümüş elde ederken ateşle kurşunun gümüşü toprak ve cüruftan ayırmasına benzer ki bu hal insanın olgunlaşma aşamalarından yedincisidir. İşte bu işler yapıldıktan sonra kalp saf ve temiz halde cevherini ortaya çıkarır. Artık kalbe tıpkı tuğranın üzerine padişahın ismi yazıldığı gibi Allah'ın ismi yazılır. Bu da sekizinci aşamayı oluşturur.¹⁸⁶

Sekizinci bölümün sekizinci kıssasında yerde biten bin bir türlü nimetin sekiz şey olmadan var olmayacağı; insanın da aklı sayesinde tıpkı bu sekiz şeye benzer nice nimetler ortaya koyduğu anlatılır. Müellif bu düşünceyi biri k nattan diğeri de insandan olan iki örnekle açıklamaya çalışır. Buna göre ilk olarak Allah'ın emri gerekmektedir. Çünkü o emretmezse hiçbir şey olmaz. İkincisi bu emri uygulayan melekler olmalıdır. Üçüncüsü emri yerine getirmek için melekler bu emri buluta indirir. Dördüncü ise denizdir. Melekler bulutu denize indirerek buluttaki şeyleri denizde biriktirirler.

¹⁸⁶ Aşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 183-215

Beşincisi denizdeki sudur. Bu su gâh denize akan çeşme ve ırmaklardan gâh buluttan düşen damlalardan oluşur. Denizden buluta buhar çıkması ve bu buharın su olarak tekrar yer düşmesi lazımdır. Yani gökteki su altıncı aşamayı oluşturur. Yedincisi Allah'ın rızkını bitiren yeryüzüdür. Sekizincisi de Hak tarafından baştanbaşa serilmiş ve tüm canlıların doyurulduğu sofradır. Yani toprağın bizlere sunduğu nimettir. Âlemde nasıl böyle bir oluşum varsa bir benzeri de insanda vardır. Çünkü Allah âleme neyi verdiyse aynısını insan nefesine de derç etmiştir. Bunu şöyle açıklayabiliriz. Evvela aklın hükmetmesi Allah'ın emrine benzer. Sonra parmaklar melekler gibidir. Akıl ne emrederse parmaklar yerine getirir ki melekler de Allah ne emrederse onu yerine getirir. Üçüncü olarak kâlem de yeri ıslatan buluta benzer. Dördüncüsü olarak divit denize; beşinci olarak da mürekkep deniz suyuna benzer. Suyu az olan bulut kâlemin mürekkebi alması gibidir. Arşın, üstünde bulunduğu deniz sayesinde bulut suyu dirlik kazanır. Bilgi akli dirilttiği gibi, kâlem de mürekkebe can vermektedir. Bu da altıncı aşamayı gösterir. Yedinci olarak yeryüzü kâğıda tekabül eder. Sekizinci ve son olarak yağmurla dağların, kırların, ovaların yeşerip canlanması ve ürün vermesi gibi, sayfalarda yazılınca canlanıp ışık ve hayat verir. Sahralarda bitenleri vücut yerken; sayfalarda yazılan hikmetleri ve sırları can yemektir.¹⁸⁷ Böylece âlemdeki kanunun bir benzerinin insanda da var olduğunu görmüş olmaktadır. Müellifin kıssada bize vermeye çalıştığı fikir budur.

Sekizinci bölümün dokuzuncu kıssasında *عليكم بالسواد الاعظم* “İnsan vücudu büyük bir şehir gibidir.”¹⁸⁸ hadis-i şerifi şerh edilmeye çalışılmıştır. Kıssada insan vücudu büyük bir şehre benzetilerek şehrin sekiz kapısından bahsedilir. Bu şehrin hükümdarı akıldır. Bu kapılardan girip çıkan her şey onun denetimindedir. Şehre benzetilen insan vücudunun sekiz kapısından ilki kulaktır. İkinci kapı gözlerdir. Üçüncüsü burun, dördüncüsü de ağızdır. Şehrin beşinci kapısı yaramaz ve vücuda faydası olmayan şeylerin dışarı atıldığı def'i hacet kapısıdır. Altıncı kapı cinsel uzuvların bulunduğu bölümler, yedinci kapı ise ellerdir. Vücudun sekizinci ve son kapısını da ayaklar oluşturur. İşte bu sekiz kapı aklın hükümdarlığında bu şehri ayakta tutan etkenlerdir. Akıl sekiz kapıdan gelen şeyleri fitratına uygun şekilde yönetirse işte bu şehir rıza-i ilahiye mazhar olduğu gibi Tanrının

¹⁸⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 215-247.

¹⁸⁸ Bu hadisin manası yukarıda verildiği şekilde değildir. Bu, mütercimnin tercümesidir. Bizce tercüme “Büyük cemaate, topluluğa sarılın; ondan ayrılmayın” şeklinde olmalıdır. Bkz. Komisyon (Şuayb Arnavud vd.), *a.g.e.*, XXXII, 96, h. no:19351.

nice hazinelerini de keşfedebilme dirayetine sahip olur. Onun için aklın yoldaşı aşk olmalıdır. Eğer akıl nefse uyarsa, o kapılardan girenler fitneye neden olur ve bu şehrin tüm planları bozularak yok olur.¹⁸⁹

Sekizinci bölümün son kıssasında *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ يَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ* “Görmedin mi Allah yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize verdi”¹⁹⁰ ayeti açıklanmaktadır. Bu ayetten hareketle geminin insanoğluna musahhar kılınmış bir nimet olduğuna dikkat çekilir. Müellif ayetin manasından hareketle bir geminin denizde yüzebilmesi için sekiz şartın gerektiğini belirtir. Daha sonra deniz âleme, gemi de insana benzetilir. Böylece geminin denizde yüzmesi gibi insanın da âlemde rahatça seyretmesi bu sekiz şart üzerinden anlatılır. Kıssada bir geminin iş görmesi ve hedefine ulaşabilmesi için sekiz şarttan bahsedilir. Birincisi deniz olması lazımdır. Çünkü deniz olmaz ise bu söylediklerimiz zaten mümkün olmaz. İkinci olarak gemi gereklidir. Çünkü gemi insanları denizden geçirecek olan şeydir. Üçüncüsü rüzgârın dolarak gemiyi hareket ettirdiği yelkendir. Dördüncüsü gemiyi yavaşlatıp durduran ve insanların boğulup ölmesini engelleyen lengerdir. Beşincisi Allah’ın emriyle gemileri diyar diyar dolaştıran rüzgârdır. Altıncısı da gemiyi kaptandır. Yedincisi gemiye doluşan halktır. Sekizincisi de halkın malı, mülkü ve eşyasıdır. İşte bu sekiz şey olmadan denizler aşılamaz ve insanlar deniz ötesindeki nice ülkelere ulaşamaz. Bir deniz yolculuğunun olabilmesi için gerekli olan şartlar aslında bu dünya yolculuğu için de geçerlidir. O sekiz şey aslında insanın âlemdeki yolculuğunu ifade eder. Bu durum şöyle açıklanabilir: İlk olarak denizin olması gerektiğini ifade etmiştik. Deniz aslında bu âlemdir. İkinci olarak gemi lazım demiştik. Vücut da gemidir. Çünkü dünya denizinin gemisi insandır. Üçüncü olarak yelken gerekli demiştik. Gemileri diyar diyar gezdiren yelkendir. İnsanı da istediği memleketlere götüren gönüldür. Dördüncü olarak lengere ihtiyaç olduğunu söyledik. Gemiye yavaşlatan ve durduran lengerdir. İnsanı ise kötülükten uzak tutan, azgınlık ve sapıklıktan alıkoyan nefse ket vurmaktır. Nefsin istekleri terkedilirse işte o zaman insanın da bir lengeri olduğu söylenebilir. Nefsin isteklerinin terkine sebep olan da İslamiyet’in emirleridir. Beşinci olarak geminin gitmesi için yelin lazım olduğunu belirttik. İşte onun gibi insanın gönlüne dolan yel de Rabbin emirleridir. Altıncı olarak

¹⁸⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 249-277.

¹⁹⁰ Hac, 22/65.

gemiye bir kaptan lazım demiştik. Vücudun da kaptanı akıldır. Bu vücut gemisini yürütecek akıldır. Yedinci olarak geminin insanlarla dolu olması gerektiğini ifade ettik. Bu da aklın düşüncesi; akıl içindeki sayısız fikirler demektir. Sekizinci olarak da gemide insanlara ait olan mal, mülk olmalı demiştik. Zaten asıl amaç bu mal ve eşyaların taşınmasıdır. İşte dünya gemisi olan insanın da taşıdığı mal, para, pul ve yaptığı amellerdir. Böylece o sekiz şey bu sekiz şeye eşitlenmiş oldu.¹⁹¹ Ve insanın dünyaya gelme sebebi de bu şekilde açıklanmış oldu.

Böylece sekizinci bölümdeki on kıssayı ana hatlarıyla anlatmış bulunmaktayız. Şimdi dokuzuncu bölüm konularının muhtevalarını vermeye çalışalım.

2.2.2.10. Dokuzuncu Bölüm Konularının Muhtevası

Bu bölümde de on kıssa anlatılmaktadır. Müellif bu başlık altındaki kıssaları dokuz nüfus, dokuz perde gibi hesaba bağlı olarak anlatmış ve dokuzlular adını vermiştir. Şimdi dokuzuncu bölümde dokuz olanlardan bahsedelim.

Dokuzuncu bölümün birinci kıssasında Hz. Muhammet (s.a.v.)'in yaratılışı anlatılır. Yüce Allah lütuf ve keremi ile Hz. Muhammed'in nurunu ve o nurdan da dokuz feleği yaratmıştır. Kıssa bu hususu en ince ayrıntısına kadar açıklamaktadır. Biz ise konuyu kısaca anlatmaya çalışacağız. Cenâb-ı Hak kendisini bildirmek ve bir aynadaki gibi kendini izlemek istedi. Bu nedenle ilk önce ondan akl-ı kül ortaya çıktı. Akabinde yaratılmışların ortaya çıkması için akl-ı külden nefsi kül zuhur etti. Nefs-i küle ulaşan nur hakikatte akl-ı külden gelmektedir. Allah bu nuru en sevdiği şeyde izhar etmek istemiştir. Onun için bu nur kâinatın oluşumunun özüdür. Bu nur sayesinde dokuz felek ve yedi nur yaratılmıştır. O nur hatırına melekler, cinler, insan ve tüm mahlûkat yaratılmıştır. Allah bu nurun numunesini önce Âdem'de tezahür ettirmiştir. Bu nur Âdem (a.s.)'dan Hz. Muhammed'e kadar Peygamberler silsilesinin hepsinde gezinip durmuştur. O nedenle Nuh tufandan, Yusuf kuyudan, Musa denizden, İsa çarmıhtan kurtulmuştur. Peygamberlerin bilinen bilinmeyen tüm mucizeleri bu nur hatırınadır. Çünkü onlar bu nuru, hakiki sahibi olan Hz. Muhammet Mustafa'ya ulaştırmak için gayret sarf etmektedirler. Hz. Muhammed'in de özü olan ve yüce yaratıcıdan gelen bu nur, dokuz felek ve yedi yıldızın da oluşumunda etkindir. Çünkü Hz. Muhammed'in

¹⁹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 277-311.

ismi ve cismi levh-i mahfuzda yazılı idi. Levh-i mahfuzda yazılanlar dünyada vücut bulmalı, Hak Teâlâ'nın "habibim" dediği vücut tüm âleme izhar edilmeliydi. Bu nedenle levh-i mahfuzdaki nur önce arşa, akabinde dokuz feleğe indi. Dokuz feleği oluşturan dokuz katman yukardan aşağıya Arş, Felek-i Burûc, Zuhal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay'dır. İşte bu dokuz felekten geçerek yeryüzüne inen nur, her menzilde o menzile ait ikişer özellik almıştır. Mesela Zühre'den neşeli olma ve düşmanlarının kendisinden sıkıntı duyması gibi iki özellik alırken; Utarit'ten ilim ve hüner almıştır. Bu da Hz. Peygamber'in karakterine işlemiştir. Bunun gibi dokuz feleğin her birinden ikişer özellik olarak gelen nur sonunda yeryüzüne inmiştir. İşte yeryüzüne inen ve Hak'tan gelen bu nur, Hz. Muhammed'in cismaniyetinde zahir olmuştur. Böylece akl-ı külden gelen Allah'ın nuru, Hz. Muhammed'e ulaşmıştır. Çünkü Cenab-ı Hak onun için "Sen olmasaydın cümle feleği yaratmazdım" ve "Habibim" ifadelerini kullanmaktadır. Böylece Yüce Yaratıcı kendini onda izleyebilecekti. O da tüm kulları, yegâne yaratıcıya davet edecek ve cümle mahlûkata Rableri olan Allah'ı bildirecekti.¹⁹² Kıssa konuyu ana hatlarıyla bu şekilde anlatmaktadır.

Dokuzuncu bölümün ikinci kıssasında Allah (c.c.)'ın dokuz tabaka varlık yarattığını ve bu âlemde var olan her şeyin bu dokuz tabakayla bağlantılı olduğu anlatılmaktadır. Kıssaya göre bu varlıklardan birincisi yeryüzünün hazinesi mesabesindeki madenlerdir. İkincisi bitkilerdir. Üçüncüsü hayvanlardır. Dördüncüsü insanlardır. Beşinci varlık tabakası ise meleklerdir. Altıncı tabakayı cin kavminden olup cinden türeyen ve İblis'in de içinde olduğu şeytan oluşturmaktadır. Yedinci tabakayı Kaf dağını ev edinen ve orada yaşayan cinler oluşturur. Süleyman peygamberin emrini tutup gece gündüz çalışan cinler, dev ismiyle anılırlar ve yedinci tabakayı oluştururlar. Sekizinci tabakayı periler oluşturmaktadır. Dokuzuncusunu da gayb âleminde gezinen, gözle görünmeyen ve başkalarının bilmediği insanlar oluşturmaktadır. Âlemdeki her bir şey bu dokuz tabakaya ya doğrudan ya da dolaylı olarak bağlıdır.¹⁹³

Dokuzuncu bölümün üçüncü kıssasında فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ "Bazılarını bazılarına üstün kıldık."¹⁹⁴ ayetini ve "kün" emri doğrultusunda tüm mahlûkatın yaratılıp insanın da dokuz tabakaya ayrıldığını anlatılır. Bu dokuz tabaka üç gruba ayrılarak her grup kendi

¹⁹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 311-347.

¹⁹³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 349-377.

¹⁹⁴ Bakara, 2/253.

içinde üst, orta ve aşağı şekilde kategorize edilmiştir. Şimdi üç tabakaya ayrılıp her tabakanın da üç sınıfa ayrıldığı, toplamda dokuza varan insan gruplarını tanıyalım. Birinci tabakayı Peygamberler oluşturur. Onlarda kendi aralarında yüksek, orta ve alt olarak üç kısma yarılr. Bu tabakanın en üstünde kendilerine kitap indirilen peygamberler vardır. Âdem, Musa, Nuh, İbrahim, Davud, İsa ve Muhammed Peygamber bu sınıfa dâhil olanlardır. Orta sınıfta ise nebiler vardır. Bunlar da Allah'ın elçileridir. Onlara da vahiy gelmiştir. Fakat nebilere kitap indirilmemiştir. Onun için nebiler orta sınıfı oluştururlar. Bu tabakanın en alt derecesinde ise kendisine Cebrail'in vahiy getirmediği ve kitapta verilmeyen ancak gördüğü sadık rüyalar ile gizli işlerin varlığını anlayan kişiler vardır. Onlar da diğer peygamberler gibi insanları Hakk'a çağırır ve doğru yolu göstermeye gayret ederler. Yaptıkları iş itibariyle peygamberlerle aynı görevi üstlenirler. Makam itibariyle orta derecede bulunan ikinci tabaka da kendi aralarında yüksek, orta ve alt derece olmak üzere üç sınıfa ayrılır. Bu tabakanın en üst sınıfında evliyalar ve erenler; orta sınıfında yaratılmış olan her şeyden ders alan, varlıkları tefekkür edip bilen hükemâ; en aşağı sınıfında ise âlimler bulunmaktadır. Makam itibariyle en aşağı seviyede bulunan üçüncü tabaka da kendi aralarında yüksek, orta ve aşağı olarak üç sınıfa ayrılmışlardır. Alt tabakanın en üst sınıfında Allah'a ve Peygamberine inanmış mü'minler vardır. Bunlar her ne kadar günah işlemeye müsait olsalar da Allah'a ve peygamberlerine iman ederler. Bununla birlikte yer yer nefislerine uyararak günaha da girerler. Onun için aşağı tabakadadırlar; ancak buna rağmen bu grubun en üst sınıfındadırlar. Üçüncü tabakanın orta ve aşağı sınıflarını ise münafıklar ve kâfirler oluşturmaktadırlar. Onlar sonuç itibariyle Allah ve rasulüne iman etmezler ve ahirette yerleri de ebedi cehennemdir. İşte münafık ve kâfirler insanlığın en alt seviyesinde bulunurlar.¹⁹⁵

Dokuzuncu bölümün dördüncü kıssasında değirmen örneğinde dünya hayatı anlatılır. Kıssaya göre değirmenin buğdayı öğütüp un haline getirmesi için dokuz nesne gerekmektedir. İş, oluş, sebep ve bozulma âlemi de değirmen misalinde olduğu gibi dokuz şeye muhtaçtır. Konu kıssada ana hatlarıyla şu şekilde izah edilir: Bir değirmenin buğdayı iyice öğütüp un haline getirebilmesi için hepsi birbirine bağlı dokuz nesneye ihtiyaç vardır. Bu dokuz nesneden birincisi değirmeni döndüren çark, ikincisi onu sabit ve düz şekilde üst taşa bağlayan iğ, üçüncüsü çark ve iğ ile birlikte dönen taş,

¹⁹⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 77-405.

dördüncüsü değirmene kuvvet ve enerji verip onu sürekli çalışır halde tutan su, beşincisi suyu indirip yerine ulaştıracak ve dönmesi için çark üzerine getirecek oluk, altıncısı bu düzenin kurulmasına ve çok güzel ekmek, çörek vb. pişmesi için lazım olan buğday, yedincisi buğdayın konacağı ve azar azar ineceği sepet, sekizincisi taşın üzerinde sürüp oynayarak sepeti sallayan çakıldak ki o olmazsa buğday az az dökülür ve sepete gelmez, dokuzuncusu da buğdayı öğüten ve onu un haline getiren taşır. Bu sonuncusuna değirmenin bulunduğu yer ve alt taş da diyebiliriz. İşte bu dokuz nesne buğdayın un haline gelebilmesi için mutlak gerekli şartlardandır.

Aslında burada anlatılmak istenen değirmen değildir. Bu anlatılanlarda sırlar ve mana âlemine hitap eden îmâlar vardır. Değirmende bulunan o dokuz nesnenin çoğu aslında dünya hayatında bizzat karşımıza çıkmaktadır. Değirmenden asıl kastedilen de şudur: Değirmenin dönmesi bu dünya hayatının dönüp geçmesine benzer. Onun buğdayı öğütüp un yapması, dünya hayatının da insanları öğütüp terbiye edip yok etmesine benzer. Değirmendeki o dokuz nesneden bazılarının dünya hayatındaki karşılığı şöyledir. Değirmenin çarkı tam manasıyla örtüşmese de feleğe benzer. Çünkü ikisi de dönüp durmaktadır. Değirmenin iği orta yerde doğru ve sabit durduğu için kutba benzer. Nasıl ki çark iğ sayesinde dönüyorsa felek te kutup sayesinde döner. Sonra suyun değirmeni döndürdüğü gibi feleği de döndüren Hakk'ın emirleridir. Bu yönüyle Hakk'ın emri suya benzer. Bir anda yüzbinlerce insanın başını öğüten değirmenin taşları yer ve göktür. Bu değirmenin buğdayı ise insanlardır. O buğdayın sığıdığı sepet ise insanların doğup geldiği yokluk ülkesidir. Çakıldak denen, sepet ile taşın irtibatını sağlayan kepçemsî ağaç, buğdayı azar azar indirerek onu taşın içine yerleştirmiş olur. Sepetten dökülüp oraya varan buğdayın öğütülmekten başka bir seçeneği yoktur. İşte bu çakıldak dünyada insanların nefsidir. Bu nefis her insanı azar azar öğütür. Böylece değirmendeki nesnelerin dünyadaki karşılığı anlatılmış oldu.¹⁹⁶ Müellif bu kıssada, dünya hayatının insanları tıpkı değirmenin buğdayı öğüttüğü gibi öğütmekte olduğunu örnek vererek anlatmaktadır.

Dokuzuncu bölümün beşinci kıssasında tasavvuf yolcusunun gidişi (Seyr-i Sülûk) anlatılır. Allah için yola çıkan bir kişi cennete yönelse bile insan hayatının gereği olan dokuz perdeden geçmesi gerekir ve buna uygun olan dokuz felekten dokuz perdeye

¹⁹⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 407-431.

çıkıp birliğe ulaşması gerekmektedir. Kıssa bu amaca nasıl ulaşılacağını anlatmaktadır. Müellif bu kıssayı manevî yönden bizzat tecrübe ettiği dokuz husus üzerinden açıklamaktadır. Müellif bu dokuz şeyi şöyle sıralar: Birincisi istek, ikincisi aşk, üçüncüsü gurbet, dördüncüsü kurbettir. Beşincisini hayret, altıncı vuslat, yedincisini ise istiğnâ oluşturur. Sekizinci fenâ ve dokuzuncusu da vahdet makamıdır. Sûfinin seyr-i sülûk esnasında uğrayacağı makamlar bu şekildedir.

Dokuzuncu bölümün altıncı kıssasında ana karnındaki ceninin dokuz ayda meydana geldiği ve bu süre içerisinde dokuz feleğin onun karakterine olan etkisi anlatılmaktadır. Cenin anne karnında iken dokuz felekten terbiye alarak gelişir ve karakterini bu şekilde oluşturur. Şimdi dokuz feleğin cenin üzerindeki etkilerini açıklayalım. Dokuz feleğin ilk kâdemesini Ay oluşturmaktadır. Ayın işi artıp eksilmedir; onun için çabucak dolunay olur. Ay'ın işi sebatsız ve karasızdır. Bu yüzden her ay bir kararda durmaz. Vücut Ay'dan bu özelliği almış, neticede insan sabırsız ve aceleci bir varlık olmuştur. Dokuz feleğin ikincisini Utarit oluşturmaktadır. Vücudu her işe ve her sanata karşı yönlendiren Utarit'tir. Mektep onun hüneri olduğu gibi vücuda tüm hünerleri öğreten de odur. Bu nedenle tüm meslek erbabı aslında Utarit'in öğrencisi sayılır. Dokuz feleğin üçüncüsünü Zühre yıldızı oluşturur. O sanatta, işte, yaşamada, sevinçte, yiyip içmede kısaca hayatı tanzim eden olağan davranışlarımızın hepsinde Zühre'nin etkisi vardır. Nefsin isteklerine uymakta kim aşırıya kaçmış ise o kimseye zührevî demek te uygun düşer. Çünkü nefsi istekler Zühre'nin etkisiyle oluşur. Dördüncü olarak bedenlere Güneş'in de tesiri vardır. Vücutları yiyecek, içeceklerle ve nimetlere yönlendiren odur. Ayrıca Güneş ne tarafa yönelirse orasını ışığa boğar. Bu yüzden dünyada şöhrete ulaştırmak onun işidir; bu sebeple o kişilerin ünleri ülke ülke yayılır. Beşinci olarak bedenlere tesir eden Merih'tir. Merih vücuda askerliği ve yiğitliği öğretendir. O bütün yiğitlerin ustasıdır. Altıncısı Müşteri yıldızıdır. O küçük ve değersiz mülkün sahibi olduğu gibi, büyük mülklere de hükmeder. Müşteri Tanrı tarafından alış veriş için vazifelendirilmiştir. Her kim akıl ve iktidar sahibi olup da iradesine hâkim olursa ona Müşteri yıldızı nazar kılmıştır. Bu yüzden insanlar ona müşteri olmuştur. Fikir, düşünme ve tedbir alma Müşteri'nin işidir. Yedincisi Zühal yıldızıdır. Zühal'in vücuda tesiri bedeni yaşlandırmasıdır. Nice güzel yüzleri buruşturup kocatan, güzel bir delikanlıyı çirkin bir ihtiyara dönüştüren Zühal yıldızıdır. Bir insanın organları ve vücudu kocayınca bu işin müsebbibi olan Zühal'in rengini alır. Dokuz feleğin sekizincisini yedi yıldızın üzerinde

yer etmiş olan Felek-i Burûc oluşturmaktadır. Canın doğuş ve bitiş yeri burasıdır. Bu menzilin görevi canları bitirmekle, vücutları öldürmekle yükümlü olmaktadır. Dokuz feleğin en sonuncusunu Felek-i Burûc'un da üstünde bulunan Arş oluşturmaktadır. Varlıkların üzerine hayır ve şer ondan iner. Sevgiliden sevgiliye güzel haberler oradan gelir. İlk ve son yapılan makam odur. Yer ve gök onunla tamamlanmış olur. Vücuda akıl ve can Arş'tan geldiği gibi; gönül, ilim ve gizli sırlar da ondan gelmektedir. İşte dokuz feleğin vücuda tesiri bu şekildedir. Tabii ki güç ve kuvvet dokuz felekte değil Allah (c.c.) tadır. Ancak Rab Teâlâ bu gücünü ve isteğini dokuz felek üzerinden icra eder. Feleklerin o bedenlere tesiri Hak Teâlâ'nın takdiri ve iradesi ile olur. İnsanı pis bir su şeklinde ana rahmine indiren Allah, insanın rahimde bulunduğu dokuz ay boyunca dokuz felekten terbiye almasını sağlamıştır. Böylece cenin dokuz ay boyunca dokuz felekten her birinin tesiri altında kalmıştır. Bu şekilde oluşan insan fitratı doğumundan ölümüne kadar başına gelebilecek her şeyekarşı tedbirli olmayı da öğrenmiş olmaktadır.¹⁹⁷

Dokuzuncu bölümün yedinci kıssasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in miracını ve bu yolculuk esnasında dokuz feleği Cebrail ile geçişini anlatmaktadır. Kıssada Hz. Peygamber Cebrail (a.s.) ile dokuz felekten geçer. Her bir feleğe vardıklarında her katın meleklerinin ayrı halde olduğunu görür. Böylece dokuz kat sonunda dokuz farklı melek grubu görülür ki her biri farklı çeşitlerde Allah'ı zikretmektedir. Birinci kattaki melekler bir an bile durmaksızın kıyamete kadar ayakta dururlar ve Rablerini bu şekilde zikrederler. İkinci kattaki melekler saf saf durarak Tanrı'ya kulluklarını gösterirler. Yalnız bunların hepsi eğilmiş iki büklüm vaziyette baştanbaşa rükû' halindedirler. *وَأَرْكَعُوا مَعَ الرَّكْعِينَ* "Rükû edenlerle rükû edin."¹⁹⁸ ayetinde işaret edilen melekler bunlardır. Üçüncü kattaki meleklerin her biri secde halinde Rablerini tesbih ederler. Dördüncü kattakiler dizleri üzerine tahiyyatta oturmuş bir halde saf saf dizilmişlerdir. Bunlar kıyamet kopuncaya kadar Rablerini bu şekilde anarlar. Beşinci kattaki melekler sıra sıra dizilip Allah'ı zikretmektedirler. Onlar kıyamete kadar yüksek sesle Allah'ı zikrederler.

Altıncı katta meleklerin her birinin Allah'a karşı el açar halde olduğu görülür. Bunların hepsi sıra sıra duaya durmuşlar ve affedilmeleri için yüksek sesle Allah'a dua ederler.

¹⁹⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 463-487.

¹⁹⁸ Bakara, 2/43.

Yedinci kata varıldığında buradaki meleklerin düşünceye daldıkları ve ibret aldıkları görülür. Bunlar durumlarını Hakk'a arz eden fakat hallerini bilmeyenlerdir. Sekizinci kattakiler kendilerinden geçmiş, ne yapacağını bilmez, nereye gideceğinden de habersiz bir şekildedirler. Bu kattaki meleklerin halleri hayret vericidir. Ancak onların hayran kalmış hallerine hayret edilmemelidir; çünkü onlar Rablerinde ki sultanlığı ve büyüklüğü her an görmektedirler. Dokuzuncu kattaki meleklerin hepsi kendinden geçmiş, mahv ve yokluğa ermiş, fikri ve övgüyü bir tarafa atmış, bütün hallerini bir yana bırakıp kendini tanımaz olmuş, diri mi ölü mü olduğu belli olmayan bir haldedirler. Allah bunların kulluğundan hoşnut olmuş ve karşılığında onlara verdiği lütuftan meleklerin canları ve akılları gitmiştir. İşte Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gösterilen dokuz kattaki meleklerin halleri bu şekildedir. Bunların halleri Hz. Peygamberin çok hoşuna gitmiştir. Neticede Cenâb-ı Hak sevgilisine meleklerin bu hallerini içinde barındıran güzel bir hediye vermiştir. O hediye de namazdır. Bu dokuz katta bulunan meleklerin bulunduğu her hal, iki rekâtlı bir namazda da bulunmaktadır. Allah meleklerin tüm davranışlarını namaz ibadetinin içine derç etmiş, kendisini görmeye gelen habibi Muhammed (s.a.v.)'e ve ümmetine onu hediye etmiştir.¹⁹⁹

Dokuzuncu bölümün sekizinci kıssasında söz ve sözün oluşturduğu hâl anlatılmaktadır. Söz ve hâlin akıldan doğduğu, dokuz menzilden geçerek cismanî âlemde ortaya çıktığı, göz ile kulağın onu görüp işittikleri, neticede kaza ve kaderin de Allah'tan geldiği anlatılır. Bir sözün akıldan gelip ortaya çıkması dokuz merhaleden geçerek mümkün olur. Birinci merhale mana Tanrı tarafından akla indirilir. İkincisinde akıl onu kendi süzgecinden geçirerek cana yollar. Düşünceden cana gelen mana baştanbaşa vücudu dolaşır. Can onunla ilgili kararı verinceye kadar vücutta kalır. Can onu tanıyıp onunla ilgili kararını verince bunu nefse yollar. Nefis üçüncü aşamayı oluşturur. Artık o mana nefse gelince görünmek ister. Bunun için el veya dil ona yol olur. O mana söz ise dile gitmek ister. Bu dördüncü aşama olur. Eğer o mana iş ve harekete dönüşmüşse ele gitmeyi arzular. İşte bu da beşinci aşamadır. Eğer mana hareket olarak ele yönelmişse, o zaman nefis tarafından sırtta yani omuz başına yollanır. Çünkü kuvvetin toplandığı yer sırt ve omuz başıdır. İşte bu kısım da altıncı aşamayı oluşturmaktadır. Sırttan ve omuzdan gelen bu mana kol ve ellere kadar ilerler. Burası da yedinci aşamayı oluşturur. Koldan parmaklara ulaşan mana parmaklarda hüner, sanat ve ilme dönüşür. Parmaklar

¹⁹⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 489-525.

sekizinci aşamayı oluşturur. Dokuzuncu ve son aşama ise parmaklardan kâleme gelen manadır. İşte o mana artık yazıya dökülür ve herkes tarafından bilinir olur. Dokuzuncu aşamayı da kâlem oluşturmaktadır. Harf ile işleme, düşünceleri tezahür ettirme, resimleri yapıp yazma kâlemin işidir. İşte mana hal olarak böyle ortaya çıkar.

Söz ise şu şekilde ortaya çıkar. Hal ile sözün çıkış aşaması nefse kadar ayındır. Bunların güzergâhları nefisten sonra değişir. Nefis, iş ile ele, söz ile dile gelir demiştik. Söz dile gelmesi için nefisten yola çıkınca yüreğe oturur ve orayı yurt edinir. Burası beşinci konaktır. Yürekten kendi hoşlandığı şeyi alınca da akciğerlerde yer tutar. Söz akciğere geldiğinde insan bağırarak ister. Bu kısım altıncı konağı oluşturmaktadır Akciğer şişip nefes pompaladığında söz o havacıklara karışarak boğaza gelir. Burası da yedinci kısmı oluşturur. Eğer boğaz havanın önünü kapamazsa dil sözü parça parça söylemeye başlar. Daha sonra boğazdan geçen söz ağıza yayılır. Artık ses o sözün elbisesi olur ki bu da sekizinci konağı oluşturur. Söze sestene elbise giydirilince artık o söz hayat bulur ve bu defa dile gelir. Burası da dokuzuncu konağı oluşturur. Artık mana söz olarak dışarıya çıkar. Bu söz düşünceyi yansıtır. İmanı, küfrü ve sırların yüzünü dil ortaya çıkarır. Böylece Rabbin kulları üzerindeki takdiri ya iş ya da söz olarak bu şekilde ortaya çıkmış olur.²⁰⁰

Dokuzuncu bölümün dokuzuncu kıssasında pehlivan ve yiğitlerin hallerine temas edilirken, yiğitlerin dokuz şey ile mal ve mülklerini korudukları ve Allah dostlarının yine dokuz şey ile din düşmanları veya şeytan bölükleriyle savaştıkları anlatılmaktadır. Yiğitler şu dokuz şey ile düşmanlarına mukavemet gösterip kahraman olurlar. Birincisi hiçbir şeyden korkmamak ve düşman karşısında cesaretli olmaktır. İkincisi Allah'ın onlara sağlam bir yürekle birlikte kuvvet vermesidir Üçüncüsü bu yolda gayret etmektir. Dördüncüsü savaş meydanında yiğidin bir atının olmasıdır. Beşincisi o yiğidi düşmanın saldırısından koruyacak bir zırhın olmasıdır. Altıncısı yiğidin düşmanı yıldırarak bir yayının bulunmasıdır. Yedincisi harp meydanında yiğidin bir kılıcının bulunmasıdır. Sekizincisi yiğide süngü lazımdır. Dokuzuncusu da savaş meydanında birlikte savaşacağı dostlarının olmasıdır. Kimde bu dokuz şey bulunursa işte o kişi alp olarak isimlendir.

²⁰⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 527-549.

Şimdi de yiğitliğin din içindeki yerine bakalım. Bunun için de dokuz şey lazım gelmektedir. Din içinde alplik için ilk olarak kişinin nefisini yenmesi ve ona karşı çıkması gerekmektedir. Bu hal onu Allah'ın emirlerine uymaya götürürken neticede velayet makamına kadar çıkarır. Demek ki birinci şart veliliktir. İkincisi riyazet; üçüncüsü kifayet; dördüncüsü aşk; beşinci tevekkül; altıncısı şeriat, yedincisi ilimdir; sekizincisi himmettir; dokuzuncusu da doğru arkadaştır. Her kimde bu dokuz özellik bulunursa işte o kişi dinin alpi olmuş olur. Din alanında gerçek yiğitlik te buradan geçmektedir.²⁰¹

Bu bölümün en son kıssasında insanların hal ve davranışlarıyla birlikte nefislerinin terbiyelerine göre dokuz bölüğe ayrıldığı anlatılır. Müellif kıssada kendi tecrübelerini aktarmaktadır. Müellif insanın hal ve davranışlarını çok iyi bildiğini söylemekte ve bunu da hocasının kendisine gösterdiğini ifade etmektedir. Kıssada her bölüm insanın özelliklerini anlatırken hocasına soru soran müellif ondan aldığı cevapla insanların hangi nefis grubuna dâhil olduğunu söyler. Müellif bu gördüklerini sanki rüyasında görmüş gibi anlatırken, kendisine bu yolculukta hocalık yapan kişiyi aksakallı, nurani birisi olarak tanıtır. Müellif kıssada hocasının ismini söylemez; ancak muhtemelen hocası Hızır'dır. Hızır kıssasını anlattığımız yerde belirttiğimiz üzere kendisi Hızır'ın ismini kullanmamıştır. Bunu da edepten saymıştır. Neticede müellif hocasıyla çıktığı bu yolculukta dokuz bölüm insan görmekte ve bunların hallerini anlatmakta, sonunda da bu grupları nefsin çeşitli kâdemeleriyle isimlendirmektedir. Buna göre birinci bölüm nefis-i emmareyi; ikinci bölüm nefis-i levvâmeyi; üçüncü bölüm nefis-i mutmainneyi; dördüncü bölüm nefis-i raziyei; beşinci bölüm nefis-i âşıkayı; altıncı bölüm nefis-i nâtıkayı; yedinci bölüm nefis-i fakireyi; sekizinci bölüm nefis-i fâniyei; dokuzuncu bölüm de nefis-i kâmileyi oluşturmaktadır.²⁰² Kıssada işte bu konu anlatılmaktadır.

Böylece dokuzuncu bölümün muhtevasını anlatmış olduk. Şimdi ise onuncu bölüm kıssalarının muhtevasını vermeye çalışacağız.

2.2.2.11. Onuncu Bölüm Konularının Muhtevası

Onuncu bölümde de birbirinden ilginç hikmetlerin bulunduğu on kıssa mevcuttur. Bu bölümdeki kıssalar on şey, on husus, on yön gibi on rakamıyla ilintili olarak yazılmıştır.

²⁰¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 551- 575.

²⁰² Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 591- 621.

Bundan dolayı bu bölüme onlular denilir. Şimdi onuncu bölüm kıssalarının muhtevasını vermeye çalışalım.

Onuncu bölümün birinci kıssasında cennetle müjdelenen on kişi (aşere-i mübeşşere) anlatılır. Kıssada cennetle müjdelenen on kişi olan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman bin Avf, Zübeyr bin Avvâm, Sa'd bin Ebî Vakkas, Talha bin Ubeydullah, Sa'd ibni Zeyd, Ebu Ubeyde bin Cerrah'tan bahsedilerek إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا “Muhakkak ki sana biat edenler Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların elinin üzerindedir. Artık kim ahdini bozarsa ancak kendi zararına bozar ve kim Allah ile olan sözleşmesini yerine getirirse Allah ona büyük ecir verecektir.”²⁰³ ayeti bu on kişiyle irtibatlandırılmıştır. Kıssada aşere-i mübeşşeranın faziletinden bahsedilir. Allah Teâla bu kişilere mükâfatların en büyüğü olan cenneti vermiş; bu müjdeyi de onlara Hz. Peygamber bildirmiştir. Çünkü onlar Hakk’ın sevgilisine dost olmuşlar ve sonunda da gerçek dostun sevgisine kavuşmuşlardır. Peygamberler Yüce Allah’ın aynasıdır. O aynaya bakan Allah’ı görür. Onlara dost olanlar Allah’a dost olur. İşte bu on kişi Hz. Peygamber’in dostu oldu ve Allah da onları kendisine dost kıldı.²⁰⁴

Onuncu bölümün ikinci kıssasında on şey anlatılır ki bunlar insana imdat ve yardım eder. Ancak o on şeyin insana faydalı olması için bir başka on şeye ihtiyacı vardır. Bu on şey olmadığı müddetçe öteki on şey insana sıkıntı ve helaktan başka bir şey getirmez. Kıssaya göre birbirini tamamlayan on husus şu şekilde açıklanır: Birincisi insanın başında akıl olmalıdır. Akıl insan için önemli bir değerdir; fakat bu akıl iyiyi kötüden, yararı zarardan ayırt edemiyorsa onun hayvandan farkı olmaz. Demek ki aklın temyiz kabiliyetine sahip olması önem arz eder. İkincisi ise fazilettir. Lakin ilim olmazsa yalnız başına fazilet hiçbir işe yaramaz. Demek fazilet ilim ile kıymetlidir. Üçüncüsü kuvvettir; ancak Allah korkusu ile birleşmeyen bir kuvvet zulüm getirir. O da helak olma nedenidir. O zaman kuvvet Allah korkusuyla birleşince kıymetli bir cevher olur. Dördüncüsü saltanat yani hükümlüktür. Saltanatın değerli olması için rahmet ve şefkatin olması gerekir. Rahmet ve şefkatin yoldaş olmadığı bir saltanattan tüm insanlar şikâyetçi olur. Beşincisi kişinin soyu, sopudur. Kökeni iyi bir aileden gelmek insan için

²⁰³ Fetih, 48/10.

²⁰⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 625-643.

faydalıdır; ancak kişinin soy ve sopunun kendisine faydası olması için onda edep olması lazımdır. Soy sop güzelliği edeple birleşmediği müddetçe hiçbir kıymet arz etmez. İnsana bahşedilen nimetlerden altıncısı sevinç ve neşedir. Fakat sevincin insana mutluluk verebilmesi için memlekette güven olmalıdır. Güvenle birleşmeyen bir sevinç olamaz. Çünkü sevinç ancak adaletli ve güvenilir toplumlarda ortaya çıkar. İnsana verilen yedinci nimet de zenginliktir. Zenginliğin kişiye faydası olması için cömertlikle desteklenmesi gerekir. Cömertlik var olduğu müddetçe zenginliğin kıymeti ortaya çıkar. Aksi takdirde zenginlik insan için bela olur. Sekizincisi ise fakirliktir. Fakirliğin nimet olabilmesi için kanaatle taçlandırılması gerekir. Kanaatsiz bir fakirlik isyana götürür. Bu da insanın helakına sebep olur. Dokuzuncusu beyliktir. Beyliğin nimet olabilmesi için tevazu ile birleşmesi gerekir. Alçak gönüllü olmayan bir bey halkı tarafından sevilmez. Ona karşı kin ve nefret artar. Kaldı ki o kibir onun ahiret hayatını da bitirir. Onuncusu ise gayrettir; ama Allah'ın yardımını olmadığı müddetçe gayret sarf etmek insanı hedefine götürmez. O halde gayretin insana nimet olması için Allah'ın yardımıyla birleşmesi gerekir.²⁰⁵ Böylece on şeyin diğer on şeyle birlikte olması durumunda insana nimet olabileceğini anlatmış olduk.

Onuncu bölümün üçüncü kıssasında Allah (c.c.)'ın on kişiyi on kötü huyundan dolayı huzurundan kovduğu ve bu sebeple onların herkesin gönlünden uzaklaştığı anlatılmaktadır. Şimdi halka müptela olan bu on kötü huyu açıklayalım: Birincisi mal ve mülke sahip zenginin hayır yapmamasıdır. İkincisi yoksul veya köle olmasına rağmen kişinin kendini bir şey zannetmesidir. Bunların yaptıkları haddini bilmemektir. Üçüncüsü aç gözlülüktür. İnsanda hiç hoş durmayan bu huy neticede insanı cehenneme götürür. Dördüncüsü de bir kadının utanma duygusundan uzak olması ve adını cümle âleme yaymasıdır. Bu tabiattaki kadınları Allah asla sevmez. Utanma ve hayâ duygusu bir kadının süsüdür. Bu duyguya sahip kadınlar cennette kocalarının önündedirler. Ar damarı çatlamış ve ismini âleme duyuran kadınlar Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden uzaklaşıp onun azabına müstahak olur. Beşincisi ise kendisine sultanlık makamı nasip olup da hiddetiyle insanları korkutan ve kimsenin kendisinden emin olmadığı kibirli ve kindar kişidir. Çünkü böyleleri çabuk kızar ve öfkeyle karar verir. Hiç araştırıp sormayı akıl etmezler. Haliyle insanları kırıp geçirirler. Çoğu zamanda adaletli karar veremeyip halka zulmederler. Allah'ın sevmediği huya sahip olanların altıncısında yer alan ise

²⁰⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 645-679.

üniformalarıyla güzel ve alımlı atlara binen korkak askerlerdir. Onlar korkak oldukları için toplum nezdinde de hiçbir itibarları yoktur. Bunlar savaş zamanında düşmandan korkarak savaş meydanından kaçarlar. Kötü huya sahip olanların yedincisi bolca ibadet edip de bu ibadetlerini büyüklenme vesilesi yapan kimselerdir. Onların yaptığı gibi ibadetlerin çokluğuna bakarak zahidane bir hayat yaşadıklarını zannetmemek lazımdır. Çünkü onlardaki kibir zahid olmalarını engeller. Sekizincisi ihtiyarlık çağına gelip de hâlâ hayatının her anını günah içerisinde geçiren kişilerdir. Artık bu kişiler günahla gönülden ve candan sarmaş dolaş olmuştur. Allah özellikle de ihtiyarlık halinde günah işleyenleri sevmez ve onlar rahmete de layık değildir. Dokuzuncusu malını mülkünü sırf riya yapmak adına harcayan kişilerdir. Bunlara baktığımızda zekât verdiklerini, üzerlerine düşen öşürleri ödediklerini, mal, mülk vakfettiklerini görürüz. Onların bu davranışlarına insanlar teşekkür dahi eder. Ancak onlar bu işleri gösteriş yapmak, ikiyüzlü davranmak için yapıyorlarsa işte böyle davrananları Cenâb-ı Hak asla sevmez. Çünkü bir iş Allah için yapıldıysa riyasız olmalıdır. Eğer o işte riya varsa bu da Allah tarafından kabul edilmez. Huyları sebebiyle Yüce Allah'ın hoşlanmadığı grupların onuncusu ise toplum tarafından günahsız diye bilinip hatta bu özelliği ile toplumun takdirini kazanan kişilerin yalan söyleyip gösterişle amel etmesidir. İnsanlar onun dış görünüşüne bakarak ya da ifadelerine inanarak onu günahsız, Allah dostu birisi olarak bilir. Hâlbuki o sırf bu cümleleri duyabilmek veya insanların onu günahsız olarak anmasını sağlamak adına ya yalan konuşur veya ibadetlerine riya karıştırır. İşte böyle kişiler Tanrı'nın sevmediği ve rahmetinden uzaklaştırdığı kimselerdir.²⁰⁶ Kıssa ana hatlarıyla bu konuyu işlemektedir.

Onuncu bölümün dördüncü kıssasında insan nefsi anlatılır. Kıssaya göre insan nefsi aklın bir perdesidir. İnsan akli ilim öğrenen bir çocuk, dünya ilim öğrenilen bir okul, ilahi feyz de öğretmene benzer. Kim Hakkın ilmini kendi vücut kitabında okur ise onun için hiçbir güçlük kalmaz. Kıssa bu fikri on örnek üzerinden açıklar. Kıssada dünya hayatının bir mektebe benzediği, insanın bu mektepteki gizli sırlar ve hikmetleri okuyup bilmesi gerektiği anlatılır. Müellif kendisinden hareketle insan vücudunun başlı başına bir kitap olduğunu ve onun bir ilim gibi okunması gerektiğini söyler. Bu vücut kitabının on bölümü vardır ki her bölümde ayrı hikmetler gizlidir. Bu on bölümden kasıt vücutta bulunan on organ veya on histir. Müellif her bir bölümün hikmetini kıssada uzunca

²⁰⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 679-707.

anlatır. Buna göre on şeyden birincisi kulaktır. Türlü nameler ve çeşitli sözlere hep bu bölümden ulaşılır. Kulağın hikmetini anlayanlar onun muazzam kitabın güzel bir bölümü olduğunu fark eder. Bu kitabın ikinci bölümünü ise göz oluşturur. Yer, gök, ay, güneş, çeşit çeşit renkler, sevgilinin yüzü gibi insana zevk ve neşe veren şeyler bu bölümde açıklanır. Dünyanın süsü, feleğin devri, Hakk'ın kudreti hep onun sayesinde temaşa edilir. Bu muazzam kitabın üçüncü bölümünü burun oluşturur. Onda da nice gizli hikmetler vardır. Türlü güzel kokular ve hayatın devamı olan nefes onunla tadılır. Bu bölümde de insana ibret olarak nice sırlar vardır. Bu kitabın dördüncü bölümünü ağız, beşinci bölümünü de eller oluşturur. Ağız ile manalar söz olarak tezahür eder, nice nimetlerin tadı alınırken; eller ile alış veriş, iş, hüner, dinin emri olan zekât ve sadaka gibi fiiller gerçekleştirilir. Ayaklar bu kitabın altıncı bölümünü oluşturur. Müminleri mescide götüren, namazda onları kıyamda durduran, insanları yürütüp koşturan ayaklardır. Ayakla yapılan her işte muhakkak çok gizli sırlar mevcuttur. Bunları bilmek ancak bu ilmin idrakinde olanların işidir. Bu kitabın yedinci bölümünü nefes, sekizincisini akıl, dokuzuncusunu gönül ve onuncusunu da aşk oluşturmaktadır. Bunlarında hepsinin kendine has nice hikmetleri vardır. Hikmet ilmini bilen yahut öğrenmeye çalışan, onlardaki nice sırlara vakıf olur.²⁰⁷ Sonuç itibariyle yekpare bir vücuda sahip olan insan, vücudundaki on uzvuyla nice hikmet ve bilgileri içinde taşıyan bir kitaba benzer. İşte bu kıssa bu konuyu detaylıca açıklar.

Onuncu bölümün beşinci kıssasında ilmin maldan daha üstün olduğu anlatılır. Bu konu işlenirken de Hz. Peygamber(s.a.v.)'in انا مدينة العلم وعليّ بماها “Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır.”²⁰⁸ hadisi kullanılmaktadır. Hadisin bu konuyla alakası ve kıssanın muhtevası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadisi ile Hz. Ali'yi ilimde referans göstermiştir. Hz. Peygamber'in bu hadisini duyan bazı harici fırkalar ve kâfir gruplar Hz. Ali'ye haset ettiler. Gerçekte onun bu iltifata layık olup olmadığını öğrenmek istediler ve aralarından on kişiyi seçip onu sınamak istediler. Dediler ki “hepimiz aynı soruyu soralım şayet hepimize aynı cevabı verirse bu onda ilim olmadığının beyanı olur. Eğer onda hakikaten ilim varsa onumuzun da soracağı aynı soruya farklı cevaplar verir.” Bu düşünceyle Hz. Ali'ye giderler. Ona ilmin mi yoksa malın mı üstün olduğunu sorarlar. Bunlardan birincisinin sorduğu soruya Hz. Ali “İlimdir” diye cevap verir. Bunun

²⁰⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 707-739.

²⁰⁸ Muhammed Rauf Munavi, *a.g.e.*, III, 46, h.no: 2705; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 235.

üzerine o kişi Hz. Ali'den bu cevabına delil getirmesini ister. Hz. Ali cevaben: "İlmi öğrenmek herkese farzdır; ilmi peygamberlere bildiren ve veren Yüce Allah'tır. Onlar ilim sayesinde insanlara yol gösterip delil oldular. Karun ise hesapsız mal toplamıştı; sonunda onunla yerin dibine geçip helak oldu." diyerek ilmin maldan üstün olduğunu delillendirir. O kişi Hz. Ali'nin bu cevabından tatmin olarak oradan ayrılır. Hz. Ali diğerleriyle de aynı tarzda diyaloglar yaşar. Hepsi ona aynı soruyu sorar. Hz. Ali'nin de hepsine cevabı ilmin üstün olduğu şeklindedir. Hz. Ali, onların hepsine ayrı delil sunar. Birincisine verilen cevabı yukarıda anlatmıştık. İkinciye verilen cevap ise şudur: Malı her zaman sahibi bekler; onun bekçisi sahibidir. Hâlbuki ilim, sahibini koruyarak dinini ve dünyasını diri tutar. İşte ilim bu yüzden üstündür. Üçüncüye verilen cevap ta şöyledir: Mal harcanınca tükenir; hâlbuki ilim harcanınca çoğalır ve gelişir. Bir de ilim sahibi Allah'ın emrini bilir. Mal sahibinde genel itibariyle böyle bir şey söz konusu olmaz. Dördüncü kişinin sorduğu soruya Hz. Ali şu delille cevap verir: Bir malı hırsız ansızın gelip çalabilir; lakin ilmi kimse alamaz. Beşinciye de şu cevabı verir: Kişi ölünce malını mülkünü başkaları alır; hâlbuki hayatta iken ilmi yanında olan kişi, öldüğü zaman da onu yanında götürür. Böylece onun ilmmini kimse alamaz. Bu da ilmin maldan üstün olduğunu gösterir. Altıncı kişiye verilen cevap ise şöyledir: Mal ile dünya nimetleri ele geçer; onun kişiye sağladığı da dünya lezzetidir. İlimle hem dünya, hem de ahiret kazanılır; böylece onda hem izzet hem de kutluluk bulunmuş olur. İşte bu yüzden ilim maldan üstündür. Yedinci kişiye de verilen cevap şöyledir: Mal sevgisi, insan mala konduğu vakit onu endişeye sevk eder ve gönlünü karartır. İlim ise can ve gönlü aydınlatır ve ilimle mücehhez olanın baktığı her yer o gözlere gül bahçesi olarak görülür. Hz. Ali'nin sekizinci kişiye verdiği cevap ise şu şekildedir: Mal sahibi kazancının helal olup olmadığına göre hesap verecek, haramdan kazanmışsa azap görecektir. Dolayısıyla helalin hesabı, haramın da azabı vardır. Buna mukabil âlimler ahirette şefaathçi olup insanların ellerinden tutacaktır. İşte bundan dolayı ilim maldan üstündür. Dokuzuncuya verilen cevap da şöyledir: O büyüklük sahibi olan Allah ilmi gökten göndermiş; ilim sahibini de göğe çıkarmıştır. Malın aslı ise yerdir, onu seven de yerde kaybolup gider. Bu da ilmin maldan üstün olduğuna bir başka delildir. Hz. Ali'nin onuncu kişiye verdiği cevap da şöyledir: İlmi çok olanlar Tanrılık iddiasında bulunmaz. Hem onlar ibadet ve zikirde de ileridir; ancak mal sahibi olanlar Tanrılık iddiasında

bulundular. Çünkü malları onları baştan çıkarıp azgın bir kişi haline getirdi²⁰⁹ İşte Hz. Peygamber'in hadisi doğrultusunda Hz. Ali'nin ilmin kapısı olduğu ve buna delil olarak da kendisine sorulan aynı soruya mukabil verdiği aynı cevaba on farklı delil getirmesi kıssada bu şekilde anlatılmaktadır.

Onuncu bölümün altıncı kıssasında bir müminin dünyada on çeşit dostu olduğunu, bu arkadaşları sayesinde dünya hayatı içinde rahatça yaşadığı ve bu sebeple âhirette affa kavuşup düşmanlarının yok olacağı anlatılır. Kıssada bu on arkadaştan uzun uzadıya bahsedilir; ama konuyu uzatmamak adına bu on arkadaşın ismini vermekle yetinmeyi uygun görmekteyiz. Buna göre müminin dostu olan on arkadaştan ilki Allah (c.c.)'tır. Çünkü O müminlere: *لَحْنُ أَوْلِيَانِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ* "Biz sizin dünya ve âhiret hayatında dostlarınız."²¹⁰ buyurmaktadır. İkinci dost ise Hz. Muhammet Mustafa (s.a.v.)'dır. O da ümmeti için *شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَرِ مِنْ أُمَّتِي* "Şefaatiim ümmetinden büyük günah işleyenleredir."²¹¹ buyurur. İnsana böyle faydası olan kişi ise gerçekten onun hakiki dostudur. Müminlerin üçüncü dostu ise dört büyük mezhep imamlarıdır. Çünkü müminler onlar sayesinde dinlerini öğrenip âhiretlerini kurtarırlar. Bu da dostun yapacağı iştir. Kıssada diğer dostlar veliler, âlimler, kişinin kendi hocası, kendisiyle beraber hocasına talebe olan diğer arkadaşları, kişinin anne-babası, kişiye sanat ve hüner öğretip bu sayede ona kazanç kapısı gösteren ustası, son olarak da haktan asla ayrılmayan ve adaletiyle hükmedip milletini idare eden padişah.²¹² olarak belirtilmektedir.

Onuncu bölümün yedinci kıssasında Allah (c.c.)'in insan vücuduna on çeşit haslet koyduğunu ve o on şeyin sadece insanda bulunduğunu; bu on özellik olmazsa o kişilerin "Onlar hayvanlar gibidir." Ayetinde belirtilen zümreden sayılacağını anlatır. Kıssa, *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ* "Onlar hayvanlar gibidir."²¹³ ayetinin bir nev'i açıklaması hükmündedir. Bu hasletlerin birincisi, yer ve gökteki her türlü varlığı düşünerek onları tam olarak bilmektir. Nitekim böyle olanlar için Cenâb-ı Hak *وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* "Göklerin ve

²⁰⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 739-767.

²¹⁰ Fussilet, 41/31.

²¹¹ Munâvî, *a.g.e.*, IV, 162, h.no:4892.

²¹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 769-807.

²¹³ A'raf, 7/179.

yerin yaratılışını düşünürler.”²¹⁴ buyurmaktadır. İkinci haslet, kişinin gönül gözünü açıp âlemdeki mahlûkları seyr edip, yaratılış ve huylarını bilmesidir. Üçüncüsü ise kişinin bu âlemde seyredip ibret aldığı şeyler üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmasıdır. Çünkü onun bu mülkü idare edip güzelleştirmesi gerekir. Bu da o şeyler üzerinde tasarruf hakkına sahip olmasıyla mümkündür. Bunu yaparken de alçak gönüllülüğü elden bırakmayıp âciz bir kul olduğunun idrakinde olmalıdır. İşte dördüncü haslet alçak gönüllü olmaktır. Aslında bu bilgiler Allah tarafından insana kismet edilmiştir. Kişi de bu bildiği şeyleri bilmeyenlere anlatmalıdır. İşte beşinci haslet anlatmaktır. Ayrıca ilk beş hususu imtizaç ettirip güzel bir kişilik oluşturmak lazımdır. Bunu yapmak için de kişinin, halkın gönlünü kendine meyl ettirmesi ve bunun için de tedbir alması gerekir. İşte altıncı haslet tedbirdir. Peki, o tedbir nedir? Allah’ın takdirine uygun düşecek tedbir ne olmalıdır? Bu sorulara verilecek en güzel cevap kişinin tövbe edip Hak ile birlikte olması ve günahsız bir hayat sürüp çok amel etmesidir. İşte tövbe kişinin yapması gereken yedinci iştir. Kişiye düşen sekizinci iş yanlış ile doğruyu, kötü ile iyiyi ayırabilmek ve her daim bu bilinci elden bırakmamaktır. Hakkı batıldan ayıran ise daima temizdir. Kişiye yakışan dokuzuncu hal ise yakınlıktır. Kişinin Allah’a kavuşması tekarrub ile mümkündür. Onuncu ve son hal ise vuslattır. İşte bu sayede kişi vahdet ülkesinde yer tutabilir.²¹⁵ İşte kısasa genel hatlarıyla bu konuları işlemektedir.

Onuncu bölümün sekizinci kıssasında Allah (c.c.)’ın ruhlar âleminde cisimler dünyasına on kıymetli nesne gönderdiğini, bütün bunlara uyan ve onları uygulayan şahısların üstün ve saygın olacakları anlatır. Buna göre müellif kıssada insanlar için kıymetli olan on nesneyi şu şekilde sayar: Kur’an’ı Kerim, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Saltanat (Devlet), Akl-ı Kül, İlim, Can, Gönül, Aşk, Nefs ve Dokuz Felek. Kıssa yukarıda belirtilen her bir nesnenin insan için kıymetli olma sebebini açıklar. Bunların çoğu diğer kıssalarda yer yer anlatılmıştır. Dolayısıyla kıssada anlatılan bu on madde diğer kıssalarda anlatılan şeylerle aynı paraleldedir.

Onuncu bölümün dokuzuncu kıssasında on türlü öğütten bahsedilir ki akıl ve nefis bu öğütlere göre hareket ederse rıza-i ilahinin çizdiği yoldan gideceği ve bu öğütlere uyan kimsenin dünya ve ahirette üstün olacağı anlatılır. Kıssada on öğüt şu şekilde ifade edilir: Birinci öğüt Hakk’a dosdoğru bağlanmak ve Hakk’ın sözünü gönülden kabul

²¹⁴ Âl-i İmran, 3/191.

²¹⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 809-837.

edip söylemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ “Doğru söyleyenlerin sadakatleri kendilerine fayda vereceği bir günde...”²¹⁶ buyurarak doğruluğun ahirette muhakkak fayda vereceğini belirtir. İkinci öğüt insanlara insafli davranmak ve her sözü ölçülü söylemektir. Üçüncü öğüt nefsin isteklerine karşı gelip ona eziyet etmektir. Nefsine eziyet etmeye nefsi de vefa göstermez. Nefse eziyet etmenin en güzel yolu onu aç bırakmaktır. Dördüncü öğüt ise küçüklerin büyüklere karşı her daim hizmet etmesi gerektiğini hiç aklından çıkarmamasıdır. Beşinci öğüt ise büyükler içindir. Onlarda küçüklere merhametli davranıp; şefkat kanatlarını açmalıdır. Altıncı öğüt ise insanın dost olarak gördüğü kişilere nasihatlerde bulunması, onun için iyilik dilemesi ve onu kötülükten uzak tutmaya çalışmasıdır. Yedinci öğüt ise düşmana karşı halim selim olmak, ona karşı haddi aşmamaktır. Sekizinci öğüt fakir ve yoksul ihsanda bulunmaktır. Gerçek manada insan, cömert olan kişiye denir. İnsan ihsan ettiği ölçüde kuldur. Nitekim الانسان عبد الاحسان “İnsan ihsanın kuludur” diye meşhur biz söz vardır. Kim bağış ve cömertlikte ileri ise, yani ihsanı bol ise, onlar cenneti yurt edineceklerdir. Hatta günahkâr dahi olsa bu kural değişmez. Başka bir meşhur sözde: السَّخِي لَإِيَدْخُلُ النَّارَ وَلَوْ كَانَ فَاسِقًا “Cömert, fasık dahi olsa cehenneme girmez.”²¹⁷ denilmektedir. Dokuzuncu öğüt ise cahile karşı cevap vermeyip susmayı bilmektir. Cahile karşı verilecek en iyi cevap susmaktır. Dilini tutan daima kurtuluşa erer. من صمت نجا “Susan kurtulmuştur.” sözü de bunun için söylenmiştir. Onuncu ve son öğüt âlimin karşısında alçak gönüllü olmaktır. Âlimin karşısında tevazu göstermek kişiyi yüceltir. Kim bu on öğüdü tutarsa Allah ondan razı olur.²¹⁸ İşte kısaca bu on hususu ihtiva etmektedir.

Onuncu bölümün son kıssasında müellif, Garib-nâme’yi neden ve nasıl yazdığını açıklar. Müellif niçin eserde her şeyi on rakamına bağladığını detaylıca izah eder. Bunu

²¹⁶ Mâide, 5/119.

²¹⁷ Yukarıda belirtilen şekilde bir ifadeyi muteber hadis kaynaklarında bulamadık, fakat من الجنة بعيد من النار والبعيل بعيد من الله بعيد من الناس بعيد من الجنة قريب من النار “Cömert cennete yakın, Cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah’tan, insanlardan ve cennetten uzaktır. Cehenneme ise yakındır.” Hadisinin şerhinde yukarıdaki ifadeye benzer الكريم حبيب ولو كان فاسقاً والبعيل عدو الله ولو كان راهباً “Cömert fasık dahi olsa Allah’ın sevgilisidir. Cimri sürekli ibadetle meşgul olsa da Allah’ın düşmanıdır.” şeklinde bir sözle karşılaştık. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, I, 545, h.no:1468, Dolayısıyla “Cömert fasık dahi olsa cehenneme girmez.” ibaresiyle sahih bir hadis bulunmamaktadır.

²¹⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 889-923.

da تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ “ Hepsi onda tamamlanır”²¹⁹ ayetiyle destekler. Bu muazzam kitabı ve içinde geçen hikmetli ve sırlı kıssaları Türkçe yazdığını anlatan müellif; Türkçe’nin bu kadar geniş manalara delalet eden düşünceleri anlatmaya muktedir bir dil olduğunu ispat ettiğini söyleyerek, eserine Garib-nâme adını niçin verdiğini de izah eder. Müellif kıssaya Cenab-ı Hak’ın her bir şeyi bir düzen içerisinde yarattığını delillendirerek başlar. Bu nedenle ayın, güneşin, yerin, göğün vs. her birinin belirli bir hesap içinde işlerini yaptıklarını belirtir. Müellif cümle mevcudatın asıl amacının Yüce Yaratıcıyı anmak ve onun gizli hazinelerini ortaya koymak olduğunu; gizli hazineler açılınca insanlara rahmetin saçılacağını belirtir. Müellif, Yüce Allah’ın o gizli hazinelerini insanlara bildirmek amacıyla kendisinden bir hatıra, bir yadigâr kalmasını ve bunu bütün ilim ve zevk sahiplerinin görmesini istediği için Garib-nâme’yi kâleme aldığını ifade eder. Bu sayede kendisi daima hatırlanacak, adı her daim anılacaktır.

Müellif eseri on bölüm ve on kıssadan oluşturmasının sebebini de şu şekilde açıklar: “Bütün âlemin ibretle, insanoğlunun da hikmet ve sırlarla dolu olduğunu gördüm. İşte âlemdaki bu ibret ve dersleri, insanda bulunan sırları ve hikmetleri bir yere toplayıp on ayrı bölümden oluşan bir kitap yazdım. Her bölümde de inceden inceye açıklayıp anlattığım on kıssa oluşturdum. Bu kitabın neden on bölüm olduğunu, her bölümde niçin on kıssaya yer verildiğini; neden bu kitaptaki düzenin on üzerine kurulduğunu şöyle açıklarım: Allah Kur’an-ı Kerim’de sevdiklerini anıp övdüğünü; yine on kez dostlarını medhettiğini; düşmanlarını da on defa yerdiğini gördüm.”²²⁰ Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra Allah (c.c.)’in hangi onluyu sevdiğini, hangi onlu grubu övdüğünü ve hangi onlu grubu da yerdiğini şu şekilde açıklar: “O tövbe edenler, o ibadet edenler, o hamd edenler, Allah’ın rızası için seyahat edenler, o rükû edenler, o secdeye kapananlar, iyilikleri yayanlar, kötülükleri önleyenler ve Allah’ın hudutlarını bekleyip koruyanlar yok mu; işte o müminleri müjdele!”²²¹ İşte Allah (c.c.) bu on kişiyi on hesabına sevmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, Kur’an-ı Kerim’inde on zümreyi övmüştür. Övgüye mazhar olan bu on grup şöyledir: “Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, tâate devam eden erkekler ve tâate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar,

²¹⁹ Bakara, 2/196. Mütercim her ne kadar tercüme bu şekilde yapsa da bizce doğru tercüme “Hepsi tam on (gün) eder.” şeklinde olmalıdır.

²²⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 935.

²²¹ Tevbe, 9/112.

mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfîret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”²²² İşte bu on grup Allah tarafından övülenlerdir. Allah tarafından yerilen on grup ise şöyledir. İlki “külle hallâf”²²³ denilen her şeye doğru yanlış yemin edenlerdir. İkincisi onun zelil kıldığı “mehîn” diye adlandırdığı alçak insanlardır. Üçüncüsü “hemmâz” diye anılan bire beş katarak söz söyleyenlerdir.²²⁴ Dördüncüsü “meşşâ” diye anılan gece boyunca hep kötülük yapan kimselerdir.²²⁵ Beşincisi “nemîm” diye adlandırılan koğuculuk yapıp söz taşıyan kimselerdir. Altıncısı “mennâ” denilen insanların iyilik yapmasına engel olan kimselerdir. Yedincisi “mu‘ted” denilen ölçsüzce hareket eden, başkasının hakkına giren, ipe sapa gelmez insanlardır. Sekizincisi yüce Allah'ın “esîm” dediği günahattan ayrılmayan aşığılık kimselerdir. Dokuzuncusu “utull” diye zikredilen kaba ve kırıcı adamlardır. Onuncusu ise “zenîm” ismiyle anılan haramdan doğan kimselerdir.²²⁶ İşte bu on grup²²⁷ Yüce Allah tarafından yerilmiştir. Müellif bir de doğrudan Kur'an'ın içinde on a işaret eden şeylerin olduğunu söyler. Mesela her on ayete bir işaret konulur ve “aşır” diye isimlendirilir. Nerede on şey bir araya gelmişse, bunun rahmeti o topluluk içinde yanan muma benzer. Onun için yüce Allah “hepsi tam on eder.” sözünü bu on için söylemiştir. İşte Kur'an bu kadar şeyi “on” üzerinden değerlendirir. Dolayısıyla hesap “on” dan başlar. Bu nedenle müellif eserini her birinde on kıssa bulunan on bölümden oluşturmuştur. Bir de bu güzel eseri Türkçe kâleme almıştır. Kimsenin

²²² Ahzab, 33/35.

²²³ Müellif “külle hallaf” ibaresini “doğru yanlış herşeye yemin eden” şeklinde açıklamaktadır; ancak “külle” kelimesini burada zikretmeye gerek yoktur. “Hallaf” kelimesinin tek başına kullanılması yeterlidir.

²²⁴ “Hemmâz”ın anlamı “yalan söyleyen” değil, “kusur arayıp insanları kötüleyen” demektir. Dolayısıyla burada müellifin veya mütercimmin bir hatası bulunmaktadır.

²²⁵ “Meşşâ” kelimesinin beşinci grupta zikredilen “nemîm” ile birlikte ele alınması gerekir; zira “meşşâin bi nemim” birlikte değerlendirilmelidir. Bu iki kelime birlikte değerlendirildiğinde anlamı “söz taşıyıp koğuculuk yapan kimse” demektir. Dolayısıyla bu iki kavramı ayırmak doğru olmaz.

²²⁶ Kalem, 68/10-13.

²²⁷ Dördüncü ve beşinci grup birleştirilirse on grup dokuza iner; ancak aynı surenin 8. ayetindeki فلا تطع المكذبين “o hâlde yalanlayanlara boyun eğme.” ayetindeki “mükezzibîn” kelimesi bu eksikliği giderir ve sayı yine ‘on’a tamamlanmış olur. “Mükezzibîn”, “Hakkı yalanlayan insanlar” demektir. Ancak müellif konuyu açıklarken bu ayete temas etmez.

Türkçe'ye raġbet etmediği bir dönemde sırlarla dolu manaları bu dille açıklamıştır.²²⁸
Garib-nâme'nin en son kıssası bu konulara değinir.

Böylece Garib-nâme'de bulunan yüz kıssanın muhtevasını sunmuş bulunmaktayız. Biz bu bölümde kıssaların içerdiği konuları özet olarak vermeye çalıştık. Kıssaların geçtiği sayfa aralıklarını dipnotla da gösterdik. Böylece kıssa hakkında daha fazla bilgi almak isteyenler kitabın belirlenen sayfalarına müracaat edebilirler. Şimdi üçüncü bölüme geçerek Âşık Paşa'nın bazı ayetleri kıssada nasıl ele alındığını irdelemeye çalışacağız.

²²⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 925-961.

BÖLÜM 3: ÂŞIK PAŞA’NIN KUR’AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI

Âşık Paşa mesnevî tarzında telif ettiği ve on bölüm halinde düzenlediği Garib-nâme’inde anlatmak istediği dinî-tasavvufî neşveli ve nasihat içerikli konuları işlerken sıkça ayetlerden yararlanmakta, onları metin ve muhteva ile iç içe kullanmaktadır. Ayetler eserin sadece değişik konuların işlendiği ve anlatıldığı kısımlarında değil, konu başlıklarının bizzat kendilerinde de göze çarpmaktadır. Tabi müellifin yararlandığı kaynaklar, ayetlerle sınırlı değildir; ayetler yanında dini konularda referans olan hadisler de onun istifade ettiği ve eserine alıp değerlendirdiği kaynaklar arasındadır. Ne var ki bizim burada üzerinde duracağımız husus daha çok onun ayetlerden yararlanırken ne gibi mesajlar verdiğini, ayetler üzerinden ve ayetler aracılığı ile hangi hususları vurguladığını kısaca onun ayetlere yaklaşımını ortaya koymak olacaktır.

Şüphesiz Âşık Paşa’nın Garib-nâme’si Kur’an ayetlerini açıklamayı amaç edinmiş bir tefsir kitabı, ya da çeşitli ayetler hakkında onları açıklama düşüncesiyle yazılmış bir eser değildir. Bu bakımdan ondan ayetleri açıklama amaçlı eserlerden beklenebilecek bir yorum faaliyeti beklentisi içerisinde olmamız mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte eserde çokça ayete temas edilmiş olması ve eserde işlenen konuların ayetlerle ustaca ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir. Bu nedenle müellifin eserinde ayetleri kullanırken ayetlerin Kur’an’da zikredildiği bağlamdaki anlamını dikkate alıp almadığı, başka bir ifadeyle eserinde işlediği konu ile ayetler arasında anlam yönünden kurduğu ilişkide isabet edip etmediği hususu önemli bir noktadır. Âşık Paşa’nın ayetlere yaklaşımının bir parçasını oluşturan bu noktanın da açık hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu mülahazaları belirttikten sonra şimdi müellifin ayetlere yaklaşımını ortaya koyacağını düşündüğümüz başlıkları sıralayıp bu başlıklarda Âşık Paşa’nın ayetler aracılığı ile vurguladığı hususları, vermek istediği mesajları ve ayetlerin bağlamlarındaki anlamlarına sadık kalıp kalmadığını tespit edebiliriz.

3.1. İman Edenlerin Bir Olmalarına Vurgu Yapması

Âşık Paşa, Garib-nâme’inde iman edenlerin bir vücut gibi bir olduklarını Lokman Sûresi 28. ayeti üzerinden anlatmaktadır. Bu ayette şöyle buyurulmaktadır: مَا خَلَقْنَاكُمْ وَلَا
بَعَثْنَاكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ “ Sizin yaratılışınız ve dirilişiniz ancak bir kişinininki gibidir.

Muhakkak ki Allah her şeyi bilir ve işitir.”²²⁹ Mealden de anlaşılacağı gibi ayet bütün insanların yaratılmaları ve öldükten sonra tekrar diriltilmelerinin bir insanın yaratılması ve diriltilmesi kadar basit olduğuna vurgu yapmaktadır. Müellif ise ayetteki “nefs-i vâhide = tek bir kişi” ifadesini iman edenlerin bir ve bütün olduklarını anlatmak için dayanak yapmaktadır. Müellifin eserini on ana bölüm halinde düzenlediğini, her bir bölümü de on konu/kıssa içerisinde açıkladığını daha önce görmüştük. Bu ayeti müellif birlik fikrinin işlendiği birinci bölümde zikretmektedir. Bu ayetin burada zikredilmesinin ana hedefi onu birlik fikrine destek yapmaktır. Bu sebeple ayetin Kur’an’da yer aldığı bağlamdaki anlamı ile burada kullanılmak istendiği anlam arasında tam bir irtibat yoktur. Aradaki tek ilişki ise “yaratma ve diriltme konusunda bütün insanların bir insan gibi kabul edilmesi” fikri ile iman edenlerin hepsinin bir olması arasında kurulan benzerliktir. Bu benzerliğin Âşık Paşa’nın fikirlerini Kur’an’a dayandırması için yettiği gözlenmektedir.

Diğer taraftan Âşık Paşa bu ayeti birinci bölümün ikinci kıssasının başlığında vermekte ve başlığın bu ayeti açıklamaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Ancak bu tefsirin bilinen anlamda bir tefsir olmadığı ayetle ilgili açıklamalarından açıkça anlaşılmaktadır. Bu ise onun eserinde çokça ayet yer almasına karşın ayetleri bilinen tefsir eserleri gibi açıklamadığı anlamına gelir. Bununla birlikte onun ayet vesilesiyle yapmış olduğu açıklamalara göz atmakta yarar görmekteyiz.

Müellif bu ayetten hareketle müminlerin tıpkı bir vücut gibi bir olduklarını vurgular ve bu durumu şöyle izah eder: Vücut çeşitli organlardan oluşur. Her bir organ vücudun işlevi için önemli bir görevi yerine getirir. Göz görmeyi, ayaklar yürümeyi, ağız konuşmayı, akıl ise vücudun düşünüp yönlendirilmesini sağlar. Böylece her bir organ bir araya gelerek mükemmel bir vücut ortaya çıkarır. İşte bu vücut Allah’a iman etmekte mükemmel dizayn edilmiş bir vücut gibi olmuş olur. Allah’a inanan tüm insanlar bu muazzam vücudun birer parçası, adeta birer hücre hükmündedirler. Yalnız insanlar içerisinde bazıları vardır ki bu vücudun hayatî organları hükmünde görev icra etmişlerdir. Özellikle peygamberler bu gruba girerler. Mesela Âdem (a.s.) bu vücudun adeta ayağı hükmündedir. Çünkü bu dünyaya ilk o gelmiştir ve hayat onunla başlamıştır. Nefis de önce ayakta yer eder. Sonra yavaş yavaş başa doğru çıkar. Musa

²²⁹ Lokman, 31/28.

(a.s.) ise konuşan dile benzer. Çünkü o, Yüce Allah'la vasıtasız olarak doğrudan doğruya konuşmuştur. Nitekim Kur'an'da bu husus *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* "Allah, Musa ile hakikaten konuşmuştur."²³⁰ ifadesiyle açıklanır. Hz. İbrahim ise bu vücudun gözü hükmündedir. O, dost yüzünü görmek için güzel görünürdü. Zaten öyle görünmeseydi dostu dost olmazdı. Onun için o Allah'ın dostu olmuştur. Davut (a.s.) ise ses işiten bir kulak gibidir. Bu yüzden ona gideceği her yer belli edilir, yapacağı her şey söylenirdi; O bu sayede yeryüzüne hükmetti. Süleyman (a.s.)'a gelince o da gönül gibi uçup, göz yumup açincaya kadar nice denizleri geçirdi. Ona da bu dünyada hüküm sürmek verilmiş ve gizliliklerin hakikati bildirilmiştir. İsa (a.s.) ise bu vücudun ruhu gibidir. Onun için o, hayat nuru ile ölüyü diriltirdi. Yusuf (a.s.) ise vücudun yüzü gibidir. Cenâb-ı Hak ona görülmemiş bir güzellik nasip etmiştir. O yüze bakan da kendinden geçmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) ise bütün işleri derleyip düzenleyen bir baş hükmündedir. Bu vücudun aklını o temsil eder. Akılsız bir vücudun hareketleri düzensiz, filleri anlamsız olacağı gibi Hz. Muhammed'siz de bu vücut eksik ve düzensiz olurdu. O halde peygamberler bu iman vücudunun birer organları mesabesinde. Hz. Peygamber ise o vücudun başı hükmündedir. Bunların hepsi Allah yolunda birleşip o yolun yoldaşı olmuşlardır. Bir vücut baş ile tamamlanacağına göre ve o baş ta Hz. Muhammed olunca o sayede vücut rukûya, secdeye, yüzü yere koymaya dolayısıyla Rabb'ini bilip O'na kulluk etmeye hazır hale gelir. İşte soyut halde olan bu örnek vücut, somut halde bulunan tüm vücutlara örnek teşkil etmelidir. Bize numune olarak çizilen vücudu misal alanların ilki Sahabe-i kiram efendilerimiz olmuştur. Onlar Hz. Peygamberin önderliğinde bu iman halkası için canını, malını, verebileceği her şeyi vermekten çekinmeyen bir vücut olmuşlardır. Onların devrinden günümüze kadar, günümüzden de kıyamete kadar kim geldiyse ya da gelecekse Hak yoluna kendini adayan bir vücut olarak gelmelidir. Kişinin eksikliği de olsa, kusurları da olsa onun amacı Allah'a kendini adayabilen bir vücut olmalıdır.²³¹

²³⁰ Nisa, 4/164.

²³¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1,73-87.

Görüldüğü üzere müellif ayetin açıklamasını bu şekilde yapmaktadır. O mevzu bahis ayete yaptığı bu yorum ile geleneksel müfessirlerin açıklamalarının dışına çıkar; ancak müellif yaptığı bu yorum ile Kur'an'ın hükümlerine aykırı bir tutum içine girmiş olmaz; bilakis dinin asıl temeli olan iman hakikati üzerinde ısrarlı bir vurgu yapar. Böylece insanlara iman üzere birleşmeleri mesajını vermeye çalışır.

3.2. İnsanları Huylarına Göre Üç Kısımda Tasnifi ve İyi Huylara Teşvik Etmesi

Âşık Paşa üçüncü bölümün dokuzuncu kıssasında Allah'ın üç çeşit insan tipi yarattığını belirtmekte ve bunları Fâtır Sûresi 32. ayetle irtibatlandırarak ele almaktadır. Yüce Allah bu ayette şöyle buyurmaktadır: **كُلَّمَا أَوْهَنَّا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ** “Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur.” Müellif bu ayetle ilgili kıssayı ayeti açıklamak üzere yazdığını söyler. Bu ayeti üçüncü bölümde incelediği için ayetin zahirinde ve kıssanın genelinde üç farklı insan grubundan bahseder.

Âşık Paşa önce kendisine zulmeden olarak ifade edilenlerin kim olduğunu açıklar. Âşık Paşa'ya göre bu dünyadaki insanlar üç bölüğe ayrılmıştır ve hepsi de yaptığı bir işten dolayı şöhret bulmuşlardır. Bunlardan birinci bölümü oluşturanlar kötü huylu olup içleri de dışları gibi zehirli fitne fücür insanlardır. Bu insanlar nankörlükte ileri gittiği gibi, komşu hakkı bilmez ve damarlarında da doğruluk namına hiçbir şey bulunmaz. Bu tîyneteki insanlara ne kadar iyilik edilirse edilsin karşılığında hep kötülükle mukabele ederler. Onlara ne kadar dostane davranılırsa davranılsın onlardan görülecek netice düşmanlıktan başka bir şey değildir. Onlarla iyi iletişim kurmaya çalışmak üşümüş bir yılanı ısıtmak için koynuna almak gibidir. Isındığı zaman canlanıp seni sokmaya başlar. İşte bu insanların yegâne işi iyiliğe karşı kötülükle mukabeledir. Bu sebeple böyle insanlar münafık olarak adlandırılır.

Âşık Paşa daha sonra ikinci bölüğe ayırdığı kişilerin hallerinden bahseder. Ona göre bu gruba ait insanlar iyiliğe karşı iyilikle cevap verirler. Mümkün merteye de doğru olmaya çalışırlar. Kim onlara iyilik ederse, bu iyiliğin karşısında onlar da ona iyilik yapar. Yalnız bunların bir ayırt edici sıfatı daha vardır. Onlar kendilerine kötülük edenlere de

kötülükle cevap verirler. Bunlar adeta malın gerçek değerini bilip satan gibi her kişiye asıl ve hak ettiği değeri verirler. Bu ölçüden ne bir adım geri, ne de bir adım ileri giderler. Müellif bunların inanmış, iman sahibi kişiler olduğunu belirtirken, onları saygı gösterilmeye ve değer verilmeye layık kimseler olarak ifade etmektedir.

Müellif son olarak üçüncü bölümü tavsif eder. Bunlar herkes için rahmet olduğu gibi, cehennemliklere dahi şefaata ulaşacaksa bunların onda rolünün olacağını ifade eder. Bu insanların kalp gözleri açık, sırların ve gizliliklerin hikmetleri onlara belirgin olur. Bu sayede onlar kimin iyi kimin kötü olduğunu bilirler. Bu grubun mensupları kötü huylu insanları görseler dahi onlara karşı şefkat ve merhamet içinde davranırlar. Bunlar adeta ışıyla etrafı aydınlatan güneşe benzer. Onlar bütün âleme görünüp nur saçarken, bu nurun ışığı dost düşman herkese yayılır. Bunlar için iyi insan, kötü insan arasında bir fark olmadığı gibi; onların insanları yerip kötilediği de görülmez. Onlar gayet ağırbaşlı, sakin ve tevazu sahibidirler. Bu karakterlerini her insana karşı sergilerler. Onlar Allah'ın seçilmiş, gerçek kullarıdır. Kendilerine aleni bir kötülük dahi yapılsa onların bu kötü davranışa karşı tavırları daima iyiliktir. Müellif bu son gruba ait kişilerin veliler olduğunu belirtmektedir.²³² Bu anlatılanlardan sonra müellife göre bu ayette temas edilen üç grup şu şekilde ortaya çıkar: Birincisi, huyları kötü olan ve münafıklık sıfatları yerleşmiş insanlardır. İkincisi ise gördüğü iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle mukabele eden ve bu haliyle de takdire şayan olan inanmış mümin kimselerdir. Üçüncü grup ise hayatının her anını, her nefesini iyilik için harcayan ve tam manasıyla Allah'a layık biçimde kulluk yapan kişiler, yani velilerdir.

Diğer taraftan ayetin klasik tefsirlerde müfessirler tarafından nasıl yorumlandığına bakmakta yarar görüyoruz. Müfessirlerin geneli *طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ ظَالِمَةٌ لِّنَفْسِهِ* ayetinde kendine zulmedenlerin müminler olduğunu ifade ederler. Onları bu yoruma götüren etken ayetin başında geçen *الْكِتَابِ* kelimesidir. Müfessirlerin çoğuna göre “el-kitab” kelimesinden kasıt Kur'an'dır. Bu yoruma göre ayet için “Kur'an'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik” gibi bir mana ortaya çıkar ki o zaman ayetin devamındaki “Onlardan kimi kendisine zulmeder” ifadesindeki “onlardan kimi” sözüyle kastın müminler olacağı âşikârdır. Seyyid Kutup, “Sonra bu Kitab'ı seçtiğimiz kullarımıza miras bıraktık.” ayetini şu şekilde yorumlar: “Bu sözler, bu ümmete yüce Allah katında

²³² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 349-355.

taşıdığı saygınlığı hissettirecek niteliktedir. Ayrıca onlara bu seçilmenin ve bu mirasçılığın omuzlarına ne büyük bir sorumluluk yüklediğini de hatırlatmaktadır. Bu sorumluluk beraberinde birtakım yükümlülükler getiren büyük bir sorumluluktur. Acaba bu “seçilmiş” ümmet Peygamber’in çağrısını işitiyor ve bu çağrıya olumlu karşılık veriyor mu? Yüce Allah bu ümmeti, hem onu bu şerefli miras için seçerek ve hem de onun günahkârlarını bile ödüle lâyık görerek iki kere onurlandırmıştır.”²³³ diyerek o da burada kendine zulmeden kişilerden kastın müminler olduğunu söylemektedir. Çünkü o, *لَا يَرْجُو أَجْرًا مِّنْ عِبَادِنَا* ayetindeki ifadelerin müminler için söylendiğini belirtir. Seyyid Kutup’un açıklamaları klasik tefsir yorumlarının genelinin açıklaması ile aynıdır.

İmam Razi ise ayetin bütününe kritiğe tabi tutarak ayette üç grubun geçtiğini ve bu üç grubu zâlim, muktesid ve sabık şeklinde tasnif etmektedir. Razi eserinde bu üç gruba ilgili yapılan on yorumu bizlere sunar. Bu üç grubun tanımıyla ilgili yapılan on yorum şöyle açıklanır: “Birinci görüşe göre zâlim, günahları ağır basan; muktesid, günahları ile sevapları denk olan; sabık (yarışçı, önde giden) ise, sevapları daha çok olan demektir. İkinci görüşe göre “zâlim”, zahiri bâtınından daha hayırlı olan; “muktesid” içi ve dışı denk olan; “sabık”, içi daha hayırlı olandır. Üçüncü görüşe göre “zâlim”, uzuvlarının kendisine muhalefet ettiği, sadece lisaniyle muvahhid olan; “muktesid”, uzuvlarını, mükellefiyetlere muhalefet etmekten men eden muvahhid; “sabık”, tevhidin kendisini tevhidten geri bıraktığı (tevhide gark olmuş olan) kimsedir. Dördüncüsü; “zâlim”, büyük günahları olan; “muktesid”, küçük günahları bulunan; “sabık”, günahsız olan. Beşincisi; “zâlim”, Kur’ân’ı tanımaksızın ve gereğince amel etmeksizin, onu okuyan; “muktesid” Kur’ân’ı tanıyarak okuyan; “sabık” Kur’ân’ı hem tanıyarak okuyan, hem de ondaki hükümlerle amel eden kimsedir. Altıncısı; “zâlim”, câhil; “muktesid”, öğrenme durumunda olan; “sâbık”, âlim olan kimsedir. Yedincisi; “zâlim”, “ashâb-ı meş’eme” (kitabı solundan verilenler); “muktesid”, ashâb-ı meymene (kitabı sağından verilenler); “sabık” Allah Teâlâ nezdinde en önde bulunan ve mukarreb olanlar. Sekizincisi; “zâlim”, hesaba çekildikten sonra cehenneme sokulan; “muktesid”, sığaya çekildikten sonra, cennete sokulan, “sabık” herhangi bir hesaba çekilmeden cennete giren kimsedir. Dokuzuncusu; “zâlim”, günahta ısrar eden; “muktesid”, pişman olup

²³³ Seyyid Kutup, *Fî Zilali'l-Kur'an*, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 2. Baskı, XXII, 132.

tevbe eden; “sabık”, tevbesi makbul olandır. Onuncusuna göre “zâlim”, Kur’ân'a inandığı halde onunla amel etmeyen; “muktesid”, aynı zamanda onunla amel eden; “sabık”, Kur’ân'a inanıp onunla amel ederek, insanlara, ondan yaptığı şeyleri açıklayarak, kendisi sayesinde diğer insanların da amel ettiği kimsedir. Bu izaha göre “sabık”, hem kâmil, hem de kemâle erdiren; “muktesid”, kâmil olan; “zâlim” ise, noksan ve eksik olan demektir.”²³⁴ Razi bu genel açıklamayı yaptıktan sonra kendi tercihini şu şekilde ortaya koyar: “Bu hususta tercihe şayan olan görüş ise şudur: “zâlim”, Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terkeden, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. “Muktesid”, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'y ü gayret gösteren kimsedir. Eğer o buna muvaffak olamamış, kendisinden nâdir de olsa bir günah sâdır olmuşsa; bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermiş ve hakka yönelmiştir. “Sabık” ise, Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir. Bir başka ifadeyle şöyle diyebiliriz: Kendisine nefs-i emmâresi galip gelip, ona emirler verip, böylece nefesine boyun eğen kimse zalim; nefsiyle cihâd edip, bazen galip bazen de mağlup olan kimse muktesid; nefsini ezip geçen ise, sabıktır.”²³⁵ Bu açıklamalara bakılırsa Razi'nin özellikle son zikrettiği görüşler Âşık Paşa'nın görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Tüm bu anlatılanlara bakarak denebilir ki, müellif insanlara kendi hallerini bir kez daha düşünmeleri gerektiğini tavsiye etmekte; kişide bu üç gruptan hangisine benzeyen haller varsa onun, huylarının benzeştiği kişiler hükmünde olacağını ifade etmektedir.

3.3. İnsan Hayatının Kısaldığı ve Zamanın İyi Değerlendirilmesine Teşvik

Âşık Paşanın bu başlık altında Kur'an'dan seçtiği örnek ise İsrâ Suresi 12. ayetinde geçen *لتعلموا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ* “Senelerin hesabını bilesiniz.” ifadeleridir. Ayetin tamamında ise Cenâb-ı Hak “Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık.”²³⁶ buyurmaktadır. Bu ayette Allah (c.c.), genel olarak

²³⁴ Fahreddin Razi, *Mefââtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, XXVI, 24-25.

²³⁵ Fahreddin Razi, *a.g.e.*, XXVI, 25.

²³⁶ İsrâ, 17 /12.

geceyi ve gündüzü yarattığını; onların aralarındaki devinimin sonucu olarak zaman denilen mefhumun oluştuğunu; bu zamandan da kastın seneler olduğunu, gece gündüz değişimiyle günlerin oluştuğunu, neticede senelerin gece ve gündüzün yer değiştirmesiyle meydana geldiğini anlatmaktadır.

Şüphesiz ki bu hususu Cenab-ı Allah'ın bizlere sunmasındaki amaç kuvvetinin yüceliğini insanlara göstermek istemesidir. Yüce Allah bu kozmolojik delili bizlere bir kez daha anımsatarak, bu deliller neticesinde kullarının kendisine iman etmesini ve kendine layık bir bende olarak yaşantısını devam ettirmesini istemektedir. Âşık Paşa'nın bu ayetle ilgili yorumları çok enteresandır. Müellifin ayetle ilgili olarak yaptığı yorumlar kendine özgüdür. Dolayısıyla Âşık Paşa klasik tefsir geleneğinde görülen yorumun dışında bir yorumla ayete yaklaşmaktadır. Müellifin mevzu bahis ayetle ilgili yorumuna gelince, o öncelikle kıssaya başlarken güzel bir girizgâh yapar ve insanın çevresindeki birçok şeyden ibret alması gerektiğini söyler. İnsan etrafına hikmet nazarıyla baktığında Cenâb-ı Allah'ın kudretinin nice delillerini bulabileceğini söyler ve ardından "Senelerin hesabını bilirsiniz." ayeti kerimesi doğrultusunda ay ve güneşin doğup batmasından, gece ve gündüzün peşi sıra dizilip birbirini takip etmesinden bahseder. Ay ve güneşin doğup batmasıyla günlerin meydana geldiğini; zaman denilen mefhumun onların hareketlerinin sonucu olarak ortaya çıktığını belirten müellif, gün, ay, yıl gibi zamana ait bölümlerin bu şekilde meydana geldiğini ifade eder. Müellif yılların geçmesiyle insan ömrünün de geçtiğini ve insan ne kadar yaşarsa yaşasın sonunda ömrünün biteceğini söyler.

Müellif daha sonra bu ayet doğrultusunda ay ve senelerin içini dolduran niteliklerin aynısının insanın ömründe de bulunduğunu belirterek bu konudaki fikrini özetler. O, bir insan ömrünün ortalama seksen yıl olduğunu belirterek; insanın yaşadığı bu seksen yılın niteliklerini asıl itibarıyla bir senede bulunan niteliklere eş görmektedir. Müellif seksen yıllık insan ömrünü bir yıla benzetir. Bu benzetmeyi de şu şekilde yapar: Bir yılda dört mevsim bulunmaktadır. Her mevsim de ortalama üç ay gibi bir zamana yayılmaktadır. Sonuçta bahar (ilkbahar), yaz, güz (son bahar), kış isminde dört mevsim ortaya çıkmaktadır. Seksen yıllık insan ömrü de bir yılın içinde bulunan dört mevsime benzemektedir. İnsan her yirmi yılda bir kendi mevsimini değiştirerek neticede seksen yıllık hayatında dört ayrı dönem yaşar ve bu dünyadan göçer gider. Peki, insan

hayatında yaşanan dört mevsimle bir yılın içinde bulunan dört mevsim arasındaki bağı müellif nasıl kurmuştur? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Müellif, bir yıl içinde bulunan dört mevsimin niteliği ile seksen yıl hayat yaşayan insanın hayatındaki dört evrenin niteliğini aynı görmektedir. Müellif bu yargısını da şu şekilde delillendirmektedir: Mevsimlerin ilki ilkbahardır. Bu mevsimin genel tabiatında şu vasıflar mevcuttur. Bu mevsimde gece-gündüz birbirine eşit olduğu gibi, dünya muazzam bir güzelliğe bürünür. Her tarafta bitkiler boy atar ve kâinat eşsiz kokuda ve güzellikte çeşit çeşit çiçeklerle bezenir. Bu mevsimde bitkilerin gösterişi, kuvveti ve tazeliği ortaya çıkar. Kâinat adeta gençleşerek harikulade bir görünüm arz eder. İşte yılın ilk üç ayını oluşturan bahar mevsimi ile insan hayatının ilk yirmi yıllık yaşantısı nitelik yönünden birbirine benzemektedir. Bu ilk yirmi yılda yaşananlar tıpkı bahar mevsiminde yaşananlar gibidir. Mesela vücut bu zaman içinde serpilip boy atarak et bağlar ve insanın yüzüne renk gelip bezenir. Kişi bu dönemde tıpkı ilkbahar mevsiminde ekilen şeylerin bitivermesi gibi neyi işitirse onu işlemektedir. Kişinin boy atması, kemiğe bürünmesi, kuvvet ve sevincinin artması ve güler yüzlü bir hal alması hep bu dönemde meydana gelir. İşte insanın ilk yirmi yıllık yaşantısındaki hal, senenin ilk üç ayını oluşturan bahar mevsimindeki hale benzemektedir.

Yılın ikinci üç ayını ise yaz mevsimi oluşturmaktadır. Müellif yaz mevsimini insanın 20-40 yaş arasındaki ikinci dönemine benzetir. Yaz mevsiminin vasıfları şöyledir. O mevsimde hava iyice sıcaklaşır; bu yüzden ham olan her şey o anda olgunlaşır ve yumuşar. Bitkiler yaz mevsimi gelince son haddini alır ve çiçekleri, yaprakları, boyları kaybolmaya başlar. Ondaki artı kalan şey ise verdiği meyvelerdir. Artık ne kadar nimet varsa o mevsim gelince önümüze serilir ve insana muazzam bir ziyafet sunulur. İşte yaz mevsimi böyle geçer. İnsanın 20-40 yaş arası ikinci evresi ise sanki yaz mevsiminin niteliklerini taşır. Bu dönemde insan vücudu kuvvetli ve dirayetlidir. İlim ve cömertlik bu devrede kazanılır. Vücut bu dönemde iyi ganimet toplar. İnsanın içi dışı zenginleşir. Yeme içme, sevinç neşe, güç kuvvet bu dönemde arttıkça artar ve kırk yaş bu istek ve dürtülerin son durağı olur. İşte insanın yaşadığı bu haller sanki yaz mevsiminin hallerinin aynısıdır.

Mevsimlerin üçüncüsü ise güz (sonbahar) mevsimidir. Bu mevsimin ise şu vasıfları vardır. Bu zamanda yapılan işlerin, verilen emeklerin karşılığı alınmış olur. Artık bütün

meyvelerin hamlığı gider ve hepsi olgunlaşır. Her yer nimet içerisinde yüzer. Ambarlar tika basa nimet doludur. Emeklerin karşılığı verilmiş, gayretin sonucu alınmış olur. Sonbahardaki bu özellikler 40-60 yaş arasındaki insan hayatının özelliklerine çok benzemektedir. İnsan ömrünün bu üçüncü evresinde bütün işlerini sonlandırır ve bir karar bulmuş olur. O devirde akıl tam olgunlaşmış halde olduğu gibi düşünce sağlam, mal da çoğalmış olur. İnsan bu dönemde ne bulursa onu eline geçirmiş olur. İnsanın her yönden en olgun, işlerinin de en kâmil olduğu an bu dönemdir. Artık onun sağlam bir hüneri, birikmiş yeterli malı, hayat tecrübesinden kaynaklanan sağlam görüşleri ve oturmuş olgun bir aklı vardır. İşte insan bu dönemde kazandığı bu vasıflarla güz mevsimine benzemektedir.

Müellif insanın son evresini, yani 60-80 yaş arası da kış mevsimine benzemektedir. Kış mevsimi geldiğinde varlıkların herbirinde bir düşünce vardır. O güzel bağlar, bahçeler her şey yok olmaya yüz tutmuştur. Bazı bitkiler yapraklarını döküp çırılçıplak kalırken, bazıları ise iki büklüm bir hal alırlar. Bu mevsimde karanlık çok, aydınlık ise azdır. Çünkü günler kısalmış, geceler ise uzamıştır. Havalarda soğumaya başlamış insanı üşütüp titreten bir hal almıştır. Karlarla kaplı bulutlar o güneşin ısını ve aydınlığını kapatmış, kâinatın rengini soldurmuştur. Kış insanın içini kapatıp ona bir düşünce ve hüznü getirmiştir. İşte kışın hali böyledir. İnsanın son dönemi olan 60-80 yaş arası aldığı hal de kışa benzer. Önce yapraklar misali saç ve sakallar dökülmeye başlar; bel de ağaçlar gibi bükülmüş olur. O güç ve hünerlerin hepsi teker teker insan bedeninden ayrılır. Şekil bozulur, küçülmeye yüz tutar ve renk değişir. O dönemde gam ve keder, sevinç ve neşeden daha çoktur. İnsanın bu dönemine kocalık denir ki bu halin kıştan farkı yoktur. Artık ölüm yaklaşmış, hayat sona ermek üzeredir. Nitekim 80'e gelindiğinde artık son nefes verilmiş ve hayat bitmiş olur.²³⁷

İşte müellif insan hayatının bir yıla denk geldiğini bu şekilde anlatmaktadır. Bu düşünceye kanıt olarak ta *لتعلموا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِمَابَاتِ* “Senelerin hesabını bilirsiniz.” ayetini örnek gösterir. Müellifin ayette geçen “senelerin hesabını bilirsiniz” ifadesinden insan ömrünün aslında bir yıla denk geldiğini ve yılların çabucak geçip ölümün eninde sonunda insanı bulacağını hatırlatmaktadır. Hem bir yılda tabiat, insanın hayatı boyunca yaşadığı tüm evreleri yaşamakta ve bu durum her sene devam etmektedir. Hem bir yıl

²³⁷ Aşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 411-423.

içerisinde nice ömürlerin de sona ermesi hakikatini düşündüğümüzde insan ömrü bir yıl kadar çabuk ve hızlı geçmektedir. Onun için insan zamanın kıymetini, senelerin hesabını iyi bilmelidir. İşte kıssada müellif bu düşüncelere insanların dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Müellif insan hayatının numunesini kâinattan genel geçer bir örnek göstererek bu hayatın gelip geçici olduğunu kozmolojik delille desteklemeye çalışır. Müellifin zaten eserinde uyguladığı en önemli metot kâinatta olan şeylerin bir benzerinin insanda da bulunduğunu örneklerle anlatmasıdır. Çünkü müellife göre insan, Âlem-i Kübra'nın bir numunesi olarak o âlemdeki her şeyin yansımaya sahiptir ve bu yönüyle de küçük bir âlem gibidir. Müellif zikredilen ayetin açıklamasını da bu görüşü perspektifinde yapmaktadır.

3.4. Yaratılış İtibariyle İnsan Karakterindeki Birlik ve İyi Karaktere Teşvik

Âşık Paşa, daha önce de temas edildiği üzere Lokman Suresi 28. ayetinde geçen مَا خَلَقْنَاكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَلَا بَعَثْنَاكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ “sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz tek bir kişinininki gibidir.” ifadelerini bir başka kıssada daha farklı yorum ve açıklamalarla bir kez daha ele almaktadır. Müellifin bu ayetle ilgili daha önce yaptığı yorumlar başka bir başlık altında verilmişti. Şimdi aynı ayeti, müellifin farklı bir yorumunu ortaya koyacak şekilde bu başlık altında açıklamaya çalışacağız.

Müellif, “Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz tek bir kişinininki gibidir.” ayetine şu bakış açısıyla da bakmaktadır. Ona göre Tanrı insanı şu şekilde yaratmıştır. Bir kere varlıkların yaratılışı dört unsurdan sudûr etmiştir. Sonra Cenab-ı hak bu dört şeyden bir dört şey daha yaratmıştır ki bunlar vücut içerisinde ayrı bir yer tutmuştur. Anâsır-ı erba'a'dan türeyen o dört şey bitki, hayvan, insan ve melektir. Bu dört şey insanın vücudunda sahip olduğu karakteri ortaya koymaktadır. Bitki tende, hayvan nefiste, insan canda, melek ise akılda kendini göstermiş ve her biri tek bir vücutta varlık bulmuşlardır. Melek başa konmuş ve akılda kendini göstermiş, insan karakteri göğse konmuş ve o sarayda can her an varlığını sürdürügelmiştir. Hayvan bel ve karnı mülk edinmiş ve bu sayede arka ve mide nefsin oturduğu yer olmuştur. Bitki ise kendisine benzeyen ayaklarda varlığını göstermiş ve orasını kendine mülk edinmiştir. İşte melek, insan, hayvan ve bitki; akıl, can, nefis ve vücutta bir hayat ortaya çıkarmışlardır. Her biri

ayrı bir varlık durumunda olan ve vücudun çeşitli yerlerinde kendine has karakterlerini sergileyen bu dört varlık Allah (c.c.) tarafından tek bir vücuda konulmuştur. Hem dört varlığa ait bu karakterlerin hepsinin bir insan vücudunda bulunması Allah (c.c.)'ın hikmetinin enginliğini göstermektedir. Ayrıca bu karakterlerin hepsi genel olarak tüm insanlarda bulunmaktadır. Allah onların her birini bir insan eyleyip, bu âlemi de ona mülk eylemiştir. Müellif *“Sizi bir nefisten dünyada durmak ve kabre konulmak üzere yaratan O'dur”*.²³⁸ ayetini de bu hususa delil olarak sunar. Ayrıca bütün insanlarda melek, insan, hayvan ve bitki karakterinin var olması ve insanların buna göre davranışlar sergilemesi ile *“Sizin yaratılmanız ve diriltimeniz tek bir kişinininki gibidir.”*²³⁹ ayeti arasında doğrudan bir irtibatın varlığı söz konusudur.

Bu kısa açıklamaları yaptıktan sonra müellif, insanoğlunun tek bir kişi gibi olduğunu anlatmak için de dört peygamberden ve onların temayüz eden özelliklerinden bahsetmektedir. Bu dört peygamberin her biri insanda bulunan dört varlığın karakterini yansıtmaktadır. Müellife göre bu dört peygamberden birincisi insanlığın atası olan Âdem (a.s.)'dir. O bütün insanları belinde taşıdığı gibi, hepsine ayak vazifesi de görmektedir. Âdem (a.s.) açık seçik bir ayağa benzemektedir. Onun için ona bitki gibi uzamak düşmüştür. Bu nedenle onun boyunun çok uzun olduğu söylenmektedir.

İkincisi ise Musa (a.s.)'dir. Musa (a.s.)'a düşen vazife ise seğirterek yürümektir. Bundan dolayı ona düşen mekân arka ve mide olmuştur. Onun bu özellikleri hayvan mülküne hükmetmesini sağlamıştır. O tek bir adamın karnı gibidir; kavmi de hayvan karakterli olarak bilinir. Musa (a.s.)'ın kavminin hayvan karakterine sahip olmasına delil, otları tercih etmeleridir. Her an cennet nimeti yedikleri halde ot cinsinden yiyecekler talep etmişlerdi. Nitekim onların bu isteği Kur'an'da *“Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız.”*²⁴⁰ ifadesi ile beyan edilmektedir. Musa (a.s.)'nın kavmi bu ifadeden sonra ona Rabbine dua etmesini ve kendilerine birçok nimetin verilmesini istemiş, bunun üzerine Musa (a.s.) Allah'a dua etmiş, Allah da Musa (a.s.)'in duasına icabet ederek İsrailoğulları'na birçok nimet bahsetmiştir. Müellif, bu hususu izah ettiği kıssada

²³⁸ En'am, 6/98.

²³⁹ Lokman, 31/28.

²⁴⁰ Bakara, 2/61.

konuya ışık tutan Bakara Sûresi 61. ayetini kullanmıştır: فَادْعُ لَنَا رَبَّنَا يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِثُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا: “O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin” demiştiniz.” Müellif kavminin Musa (a.s.)’dan böyle bir talepte bulunmasını onların hayvanca bir nefse sahip olmasının bir delili olarak yorumlamaktadır.

Aynı şekilde müellif, o kavmin hayvan ve Musa (a.s.)’ın da onların çobanı hükmünde olduğu anlayışını bazı ayetlerden örneklerle bizlere sunmaya devam eder. Mesela وَمَا تَلْكَ وَيَا مُوسَىٰ قَالَ هِيَ عَصَائِي “Yâ Musa! O elindeki nedir? (O da) asamdır diye cevap verdi.”²⁴¹ ayetini müellif, Musa (a.s.)’ın kavminin hayvanî bir karaktere sahip olmasının bir delili olarak kullanmaktadır. Bunu da ayette geçen “asa” kelimesine dayandırır. Çünkü ona göre hayvan değnek ile sürülür ki bu sürme değnek ile olmazsa hayvan yolunu şaşırır ve doğru yola girmez. İşte müellif Musa (a.s.)’a hayvanlık düştü derken, aslında Musa (a.s.)’ın hayvanca karakteri olan bir kavme düştüğünü ve bu kavmi bir çoban misali güdüp gözetlemeye çalıştığını anlatır. Aslında hayvanlık sıfatı Musa (a.s.)’ın kavmine has bir sıfattır.

Müellifin üçüncü olarak bahsettiği peygamber ise Hz. İsa (a.s.)’dır. İsa (a.s.)’ın insancıl karakterin temsilcisi olduğunu belirten müellif, bu hükmünü şöyle delillendirir. İsa (a.s.)’ın alameti gûyendelik²⁴² tir. Çünkü onun hayatı söz söylemek ve konuşmakla geçmiştir. Konuşmak ise insan karakterinin en önemli sıfatıdır. Onda konuşma daha doğduğu zamanda başlamaktadır ve bu konuşmada kendini insanlara tanıtmış ve halkını doğru yola çağırmıştır. Müellif bu düşüncelerine Kur’an’daki şu ayeti delil olarak getirmektedir. “O beşikte ve yetişkinlikte insanlara peygamberlik sözleriyle konuşacaktır.”²⁴³ Müellif İsa (a.s.)’ı tek bir insan vücudunun göğsü olarak değerlendirir. Çünkü sözün aslı göğüstedir ve istendiği zaman buradan çıkıp dile vararak oradan zuhur eder. İşte göğüs insana mülk olarak verilmiş ve o manada da İsa (a.s.)’ın gelişine rastlamıştır.

Müellifin son olarak bahsettiği peygamber ise Hz. Muhammed (a.s.)’dır. Ona düşen ise

²⁴¹ Taha, 20/17-18.

²⁴² Kelime “söyleyen”, “söyleyici” anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 296.

²⁴³ Âl-i İmran, 3/46.

meleklik sıfatıdır. İnsanın melekçe halleri ve sıfatları ilk önce onda temayüz etmiştir. Melek vasfı başta yani akılda yer tutar. Onun gelmesiyle vücut, yani insanlık tamamlanmış, rükû ve secde yerine getirilmiştir. Böylece insan vücudu tamamlanmış; o dört kişi dört menzili makam tutmuştur. Âdem (a.s.) ayak olduğundan ona uzamak düşmüş; Musa (a.s.) gövdenin karnı olup ona da mevki olarak koşmak ve hareket verilmiş; İsa (a.s.) ise insan vücudunun sinesidir ve ona da konuşmak verilmiştir. Son olarak Hz. Muhammed (a.s) gelerek insanda baş olmuş, akıl onda var olmuştur.²⁴⁴ Dünyada ne kadar insan varsa bu vücuda tabidir ve Allah (c.c.)'ın övdüğü, halifem dediği insan da budur. Bu yönüyle herkesin yaratılışı bir kişinin yaratılışı gibidir. Kimsenin başka bir kimseden yaratılış açısından farklılığı yoktur. İşte müellif “Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz tek bir kişinininki gibidir.” ayetini bu anlayış çerçevesinde açıklamaktadır. İnsan, dört peygambere bahşedilen o güzel makamların her birini potansiyel olarak kendinde barındırdığı için mukaddes bir varlıktır. Bu yönüyle de her insan aynı niteliklere sahip bir varlık olarak değerlendirilir. Yani aralarında parça bütün ilişkisi vardır. Bir cismin parçası, o cismin bir bütün olarak sahip olduğu tüm özellikleri bünyesinde barındırdığı gibi her insan da insan cinsinin sahip olduğu tüm nitelikleri taşımaktadır.

3.5. İnsan ve Âlem'in Yaratılışındaki Benzerlik ve Gerçek Âlem'in Ahiret Hayatı Olduğuna Vurgu

Âşık Paşa'nın eserinde işlediği kıssalardan/konulardan biri de insan ile âlem arasındaki benzerliktir. Beşinci bölümde ele alınan bu fikri açıklarken başvurup yararlandığı ayet ise *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* “Gün gelecek, bütün gizli saklı şeyler gözler önüne serilecek”²⁴⁵ ayetidir. Müellif kıssada öncelikli olarak âlem ile insanın birbirine benzer olduğunu ifade eder. Ona göre Allah (c.c.) âlemi beş tabakadan yaratmıştır. Bu beş tabakanın dördünü anâsır-ı erba‘a (ateş, toprak, su ve hava) oluşturmaktadır. Beşinci tabaka ise Allah'ın emir ve iradesidir ki bu beşinci tabaka sayesinde diğer dördü harekete geçer ve işlevlerini yerine getirir. Böylece kâinatın oluşumu ve işlevi bu beş şeye dayanmaktadır.

Müellif âlemi oluşturan bu beş unsurun bir kopyasının insanda da var olduğunu ve insanın da beş katmandan müteşekkil olduğunu iddia ederek bu görüşünü şöyle savunur.

²⁴⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 515-531.

²⁴⁵ Tarık, 86/9.

Mesela insanın dışını kaplayan şeyin toprak olduğunu ve insanın aslının topraktan geldiğini söyler. Böylece insan vücudunun dış kısmı kâinatta var olan toprağa benzetilir. Müellif, vücudun içindeki damarlarda dolaşan ve insanın hayatının devamını sağlayan kanı suya; akciğerlere sürekli varıp gelen ve bu şekilde solunumu sağlayan nefesi havaya; havadan daha içerideki vücut sıcaklığını ateşe, ondan daha içeride olan ve vücudun fonksiyonlarını idame ettiren ve bu dört şeye ne yapmaları gerektiğini belirten Allah'ın emrini de anâsır-ı erba'a'nın işlevini sağlayan emre benzetererek; âlem ve insanın birbirinin kopyası olduğu tezini delillendirmeye çalışır.

Ona göre insanın içiyle bağlantılı olan ve birbirini kapsayan o beş şeyle âlemin dışını çevreleyen beş şey birbirinin kopyası hükmündedir. Böylece insan içe doğru, kâinat da dışa doğru birbirlerini yansıtırlar. Müellif bu tespitleri yaptıktan sonra yukarıdaki ayeti konu ile şu şekilde ilintilendirir: İnsan, her biri diğerini kapsayan iç içe geçmiş beş tabakadan yaratılmıştır. Böylece insan kâinatın bir kopyası olmuştur. Müellif, insan öldükten sonra bu dizilişin tam tersi bir durumun ortaya çıkacağını ifade eder. İnsanın içinin dışa doğru çevrileceğini söyler. O zaman insanın gizli yerlerinin açığa çıkacağını, her bir insanın bir âlem gibi görüneceğini söyler. Müellif bu durumu insanın tüm gizli hazinelerinin dışarı çıkacağı ve tüm sırlarının ifşa olacağı şeklinde ifade eder.

İşte bu doğrultuda müellif *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* “Gün gelecek, bütün gizli saklı şeyler gözler önüne serilecek” ayetini yorumlamaktadır. Ona göre dünya hayatında cisim ile can birlikte hareket eder; fakat bu birliktelik gizli olduğundan onlardaki sırları kimse algılayıp anlayamaz. Ölüm ötesi hayatta ise ten tamamen ortadan kaybolur ve yalnız can kalır. Müellif bu hayatta ten nasıl canı çevrelediyse ve insanın görünen kısmı sadece ten olduysa; yarın ahirette canın tenleri çevreleyeceğini ve insanın görünen kısmının sadece canı (ruhu) olacağını söyler. Bu sayede insanın içinin dışa, dışının da içe döndürülerek her insanın bir âlem şeklini alacağını, böylece gönlün uzandığı yerlere yarın ellerin direkt olarak uzanabileceğini ifade eder. Müellif oradaki halin dünyadaki en iyi halden kat be kat üstün olduğunu ifade ederek, can ve gönlün Hakk'a ulaşacağını ve sonsuz hayatın insan için bir nimet olarak bahşedileceğini ifade eder.²⁴⁶

Müellifin ayette geçen “gizli sırlar” dan maksadın inanç konularına taalluk eden cennet

²⁴⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 547-555.

ve ru'yetullah kavramları olduğunu onun bu açıklamalarından daha iyi anlamaktayız. O canın ve gönlün Hakk'a ulaşmasını kıssada *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* “Yüzler vardır ki o gün ışıltı ışıltı parlayacaktır; onlar Rablerine bakacaklar ve onu göreceklerdir.”²⁴⁷ ayeti ile açıklar ki bu da ru'yetullahın gerçekleşeceği fikrini desteklemektedir. İşte Âşık Paşa, Târik Sûresi 9. ayetini bu şekilde yorumlamaktadır.

3.6. Kibir ve Kibre Kapılanların Sonunun Hüsrana Olacağına Vurgu

Garib-nâme’de bu konu başlığı altında kullanılan ayet *إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ* “Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez”²⁴⁸ ayetidir. Müellif bu ayeti kibirlenenlerin hallerini anlatmak, Allah’ın onları zelil kılıp huzurundan kovduğunu ve kibir taslayanların sonunun hüsrana olduğunu bildirmek için Kur’an’dan şahid getirme maksadıyla kullanmaktadır. Müellif kıssada bu ayetin manasına uygun düşen altı şeyden bahseder. Kıssada verilen altı örnekte bazıları ayetin zahirî manasına uygun iken, diğer bazı örnekler zahirî mananın dışında olup temsili, mecazî ve işarî bir anlama sahiptir. Zahirî manaya uygun düşen örneklerden bazıları doğrudan doğruya Kur’an’da geçen ve Kur’an ayetleriyle desteklenen örneklerdir. Diğer örnekler ise ayetin zahirî manasından oldukça uzak, sadece müellifin kendi yorumuna dayanan ve kanaatimizce ispatlanmaya da muhtaç örneklerdir. Bu örneklerin hepsinde kibre kapılıp sonunda hüsrana uğrayanlardan bahsedilir.

Şimdi müellifin kıssada bahsettiği bu altı örneğe bir göz atalım. Konuyla alakalı olan ilk örnek İblis’tir. Kıssada İblis’in kibre kapılıp sonunda zelil olduğu anlatılır. Kıssada geçtiği üzere İblis kendi halini üstün görüp dünyanın da ahiretin de kendi mülkü olduğu hissine kapılmıştır. O emrinin her yerde geçtiğini, hiç kimsenin ona hesap soramayacağını ve Allah’ın birliğinden de kimsenin kendisini alıkoyamayacağını düşünerek bulunduğu makamı çok üstün gördü ve bu nedenle kibre kapıldı. Onun bu kibri üzerine Cenab-ı Hak onu lanetledi ve rahmetinden uzak tuttu. Hâlbuki İblis kendi halinden memnundu ve makamından da geriye düşeceğini hiçbir zaman düşünmemişti. Sonunda Allah onu kendisinden daha alt konumdaki bir kimseyle imtihan etti ve Âdem (a.s.)’i yaratarak ona secde etmesini istedi. Kibri İblis’i bu emri yerine getirmekten alıkoydu. Haliyle Âdem’e secde etmedi. Çünkü o kendini Âdem’den üstün görüyordu.

²⁴⁷ Kıyamet, 75/ 22-23.

²⁴⁸ Nahl, 16/23.

Âdem'in topraktan, kendisinin de ateşten yaratıldığını söyleyerek Âdem'den üstün olduğunu; üstün olanın ise zayıf olana secde edemeyeceğini; çünkü secdenin zayıflara has bir şey olduğunu söyleyerek Allah'ın bu emrine isyan etmiştir. Nitekim bu hususlar Kur'an'da *فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ* "İblis hariç bütün melekler secdeye kapandılar. O ise kibirlenip, secde edenler arasında yer almadı."²⁴⁹ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ

"(İblis) Ben ondan hayırlıyım, beni ateşten onu balçıktan yarattın dedi."²⁵⁰ ayetleriyle ifade edilmektedir. İblis'in bu sözleri üzerine Yüce Allah onu lanetledi ve *وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ* "Ceza gününe kadar lanetim senin üzerindedir"²⁵¹

buyurarak ona cevap verdi. Böylece İblis en değerli makamdan en lanetli duruma düşmüş oldu.²⁵² Müellifin Kur'an'dan şâhid getirerek konuyu İblis örneği üzerinden anlatması "Allah kibirlenenleri sevmez" ayetinin zahirî manasıyla birebir örtüşmektedir.

Müellifin konuyla alakalı olan ve konuya şâhid olarak sunulan ayetin zahirine uygun tarzda verdiği ikinci örnek ise Âd kavmidir. Müellif kıssada Âd kavmi ile ilgili bazı bilgiler vererek bu bilgileri ayetlerle delillendirmektedir. Onun yaptığı tespitler içerisinde Âd kavminin başlangıçta saygın ve şerefli bir kavim olduğu, daha sonra zulmeden bir kavme dönüştüğü bu kavme mensub olanların güçlü kuvvetli insanlar oldukları hususu dikkati çekmektedir. Onların, kuvvetlerini zulüm yolunda kullanmaları ve Hakk'a karşı gelmeleri nedeniyle Allah onlara Hud (a.s.)'ı göndermiştir. Hud (a.s.) onları Allah'a kulluk etmeye çağırmış fakat onlar Hud (a.s.)'ı yalanlayarak kendi ilahlarını bırakmayacaklarını belirtmişlerdir.

Müellif bu açıklamalarını Kur'an'dan ayetlerle de delillendirmektedir. Bu hususlar Kur'an'da şu ifadelerle geçer. *قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ*

"Dediler ki; "Ey Hud! Sen bize açık bir mucize getirmedi. Biz de senin sözünle tanrılarımızı terk etmeyiz. Ve biz sana inanmayız."²⁵³ Akabinde kavminin kendisini yalanlamasına ve hakaretlerine içlenen Hud (a.s.) Allah'a yalvararak kavminin durumunu arz eyler. Bunun üzerine Cebrail (a.s.) Hud (a.s.)'a gelerek Allah'ın kavmine

²⁴⁹ Hicr, 15/ 30-31.

²⁵⁰ A'raf, 7/12.

²⁵¹ Sâd, 38/78.

²⁵² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 841-845.

²⁵³ Hud, 11/53.

şiddetli bir azap indireceğini ve Hud (a.s.)’ın kendisine iman edenlerle birlikte şehri terketmesini söyler. Cebrail Hud (a.s.)’a Cenâb-ı Allah’ın kavmini şiddetli bir rüzgârla helak edeceğini bildirmesi üzerine peygamber kendisine inananlara bu şiddetli azabı bildirir ve oradan uzaklaşır. Sonrasında Âd kavminin üzerine yedi gün soğuk ve şiddetli bir rüzgâr estirilir ve bu rüzgâr dağı taşı paramparça eder. Buna da müellif şu ayetleri şâhid getirir. *كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ* “Âd halkı da Peygamberlerini yalanladı. Nasılmış benim cezalandırmam ve tehdidim! Görsünler bakalım! Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik. (O rüzgâr) insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu.”²⁵⁴ Hud (a.s.) kavmi kendi üzerlerine gelen bu azaptan dağa sığınarak kurtulmaya çalışsa da rüzgâr onları bir kılıç gibi kesmiş ve helak etmiştir.

Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra kibirli olanların sonunun hüsrana olacağı bir kez daha ifade eder ve “Allah büyüklük taslayanları sevmez” ayetini tekrar hatırlatır.²⁵⁵ Müellifin verdiği bu örnek, anlatılmak istenen konuya ve o konu için şâhid getirilen ayete uygun düşmektedir.

Müellifin verdiği üçüncü örnek ise Bel’am b. Bâûra ile ilgilidir. Müellifin Bel’am’ın kimliğiyle ilgili verdiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz. Bu zat Hz. Musa zamanında yaşayan, büyük bir veli; hayatını gece gündüz ibadetle geçirip haramlardan sakınan ve dünyalık namına hiçbir isteği olmayan bir şahıs; Allah tarafından kendisine ilim, hikmet, aşk, zühd, hal gibi en güzel makamların verildiği, keramet ehli bir insandı. O yürüdüğünde müritleri de peşinden geliyordu. Müritlerine bakınca “Dünyada benim gibi biri yoktur; dünyanın sonuna kadar da gelmeyecektir. Benden yüce kimse olmadığı gibi, benim yaptıklarımı da kimse yapamayacaktır. Hak elime kudret kılıcını verdikten sonra kim benim önüme çıkıp bana karşı durabilir.”²⁵⁶ diyerek bir böbürlenme hissine kapılmıştır.

O böyle kibirlenince de başına şöyle bir hal gelmiştir. Bel’am, yine böyle büyükleme hali içinde iken müritlerinden birisi ona gelerek; Hz. Musa’nın yanında kırkbin kişi ile kendi topraklarına gelmekte olduğunu, asıl amaçlarının bu topraklara yerleşmek

²⁵⁴ Kamer, 54/19-20.

²⁵⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 847-851.

²⁵⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 855.

olduğunu, onlar gelince de kendi tarlalarının daralacağını, kıtlığın başlayacağını, böylece nimetlerin azalacağını söyleyerek ondan Musa (a.s.)'ın, yaşadıkları topraklara girmeden, çölde adamlarıyla birlikte mahvolması için Allah'a dua etmesini istedi. Bel'am, önce bu taleplere kulak asmadı. Ancak eşinin de ısrarıyla Musa (a.s.)'ın, topraklarına gelip kendi mülklerini elinden alacağı endişesine ve Musa (a.s.)'ın kendisinden daha itibarlı olacağı düşüncesine kapıldı. Neticede Musa (a.s.)'ın kavmiyle birlikte topraklarına gelip yerleşmelerini engellemesi için Allah (c.c.)'a dua etti. Bu dua sebebiyle Musa (a.s.) bulunduğu çölde kavmiyle birlikte kırk yıl dolaşıp durdu. Sıkıntı dayanılmayacak boyutlara ulaştığında Musa (a.s.) Allah'a yalvararak bu sıkıntının hikmetini öğrenmek istedi. Kendisine Bel'am ve hallerinden bahsedilince, O da Allah'a yalvarıp yakararak kendilerine bu hali reva gören kişinin mahvolmasını ve bu dünyadan imansız gitmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz eyledi. Duası kabul buyuruldu ve Bel'am imansızca öldü.²⁵⁷

Müellif kıssada hikâye ettiği Bel'am kıssası ile, kibre düşenlerin önceki makamı ne olursa olsun sonunun hüsrana olacağını anlatmaya çalıştı. Böylece konuya şahid olarak getirilen “Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez” ayetinin zahirî manasına uygun bir örnek sunmuş oldu. Kıssada bahsedilen Bel'am'ın halinden hareketle enaniyet ve kibir sahiplerinin sonu hatırlatılıp, gerçek erdem in acziyet in idraki ve mütevazı olmak olduğu anlatılmaya çalışılır.

Müellifin dördüncü olarak sunduğu örnek ise Ashab-ı Fil'in başına gelenlerdir. Kıssada fil sahiplerinden bahsedilir ve Ebrehe'nin o muazzam ordusuyla Kâbe'yi yıkmaya gelmesi üzerine bu cür'eti ve kibrinden dolayı Allah (c.c.) Ebâbîl adlı kuşları Ebrehe ve ordusunun üzerine yollayarak onları mahveder. İşte bu olayın anlatıldığı konu Fîl Suresi'ndeki ayetlerle de desteklenir. Olay genel olarak bilindiği için biz burada detayına temas etmeyeceğiz. Müellifin fil ashabına kibir konusu altında değinmesi hem konuyu açıklama noktasında güzel bir örnek, hem de konuyu desteklemek için seçilen “Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez” ayetine de uygun bir misaldir.

Müellifin konuyla alakalı verdiği son iki örnek ise konuya şahid getirilen ayetin zahirî manasının tamamen dışındadır. Hatta kanaatimizce kibirlenenlerin sonunun hüsrana olacağıyla ilgili mantığa pek de uygun olmayan örneklerdir.

²⁵⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 857-861.

Âşık Paşa'nın kibre kapılıp sonunun hüsrana olduğunu belirttiği örneklerin beşincisi yeryüzündeki yüce ve haşmetli dağlardır. O, dağların kibre düşmesi ve bu sebeple de Allah'ın gazabına düçar olmasını şöyle açıklar: “Allah (c.c.) ‘ol’ emrini verince felekler dönmeye başlamış ve yer sakinleşip bir karar tutunca, yerdeki ve gökteki varlıkların hepsi birer birer yerlerini aldılar. Göğü ay, güneş, yıldızlar doldururken; yeri de çeşit çeşit çiçeklerle süsledi. Yerin temeli denizle atılmıştı. Derken sular akıp denizler kaynayınca temel tutmayan yer oynamaya başladı. Allah yeryüzüne dağları kazık yapınca yer sakinleşti ve bir kararda durdu. Nitekim Yüce Allah Kur’an’da *أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ* “Yeryüzünü döşek, dağları da kazık yapmadık mı?”²⁵⁸ buyurarak bu duruma temas eder. Yerin böyle sakinleşip bir kararda durmasına yeryüzündeki tüm varlıklar şükretti. Bu durum dağlarda bir kibir hissiyatı oluşturdu. Dağlar birden bire kendilerine kibir atfederek eğer kendileri olmasaydı yeryüzünü kimsenin sakinleştiremeyeceği iddiasında bulundular ve kendilerinde büyüklük vehmettiler. Böylece dağlarda büyük bir kibir belirmeye başladı. Bu kibirli haller üzerine Cenab-ı Hak onlara azabını göstermeye başladı. Böylece dağların üzerinden yaz kış kar hiç eksik olmadı. Onların üzerinden bazen bulut, bazen tipi, bazen kar, bazen tufan, bazen duman hiç gitmedi. Bunun dışında Allah cehennem rengini onlarda gösterdi.²⁵⁹ Nitekim kibir sahiplerinin kaygısı ve düşüncesi hiç eksik olmaz.”²⁶⁰

Müellifin konuyla alakalı verdiği dağ örneği, ilk dört örneğin aksine oldukça subjektif bir değerlendirme içermektedir. Zira örnekleri gözden geçirdiğimizde Allah'ın Ashab-ı Fîl, Âd kavmi ve İblis'in sonlarının hüsrana olduğunu bizzat Kur’an’da bildirdiğini görürüz. Bel’am örneği ise özellikle sûfî gelenekte bol miktarda kullanılan ve gerçekte yaşanmış olduğuna dair ciddi karineler bulunan bir örnektir. Dağ örneğinde ise onların kibre kapıldığına ve neticesinde Allah'ın gazabına maruz kaldığına dair hiçbir delil elimizde yoktur. Kaldı ki dağlara azap olarak gönderilen şeylerin dağlar için ne kadar azap verdiği de tartışılır. Hem dağların bu azap verici şeyler neticesinde hüsrana uğradığına dair objektif bir delil de elimizde yoktur. Doğrusu müellifin verdiği bu örnek tamamen subjektif ve işarî yorumla, temsilî ve mecazî anlatımla ortaya koyduğu bir

²⁵⁸ Nebe, 78/6-7.

²⁵⁹ Bu ifadede belirtilen cehennem renginin dağlarda görülmesinden maksat dağların volkan patlaması sonucu lav püskürtmesi olsa gerektir. Bu kızgın ateş, onu görenlerde cehennem ateşi duygusu uyandırmaktadır.

²⁶⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 863.

düşüncedir.

Müellifin konuyla ilgili sunduğu son örnek de dağlar örneğinde görülen nitelikleri taşır. Bu son örnekte kibre kapılan altıncı nesne buğday olarak açıklanır. Müellif buğdayın kibirlenmesini de şöyle açıklar: Allah Âdem (a.s.)'ı cennetten kovup yeryüzüne indirince Âdem (a.s.) burada yiyecek bir nimet bulamadı. Bunun üzerine nazlanarak Hakk'a yalvardı ve kendisine yiyecek bir nimet yollamasını istedi. Cenâb-ı Allah da ona rızık olarak buğdayı vereceğini, onu yeryüzünde toprağa saçtığında bir tanesinden bin tane olacağını bildirdi. Bunun üzerine Âdem (a.s.) yeryüzüne buğday saçtı. Saçılan buğday filizlendi, başak saçtı ve taneler verdi. Buğday boynunu eğerek kendine baktı ve bu halinden dolayı bir büyüklük hissine kapıldı. Kendi kendine “Ben olmasaydım insan yiyecek namına bir şey bulamazdı. İnsanın aslını ve ilkini bile ben beslerim ve nimetlerin de başıyım. İnsan güç ve kudretini bende bulur”²⁶¹ dedi.

O, bu şekilde büyüklük taslayınca Allah ona bu kibrinden dolayı azap etti. İlk önce orak onu bir uçtan bir uca biçti. Sonra düven onu altına alıp ezdi ve onun kendisiyle büyüklendiği o yapısını un ufak etti. Akabinde elekten geçti ve iyice ufaldı. Ardından ateşte pişerek dişler arasına girdi. Eğer imanlı bir kişinin ağzına girse ona ne mutlu; ancak nice imansızda da nimet oldu. Şayet bir münafık onu yediyse o münafıktan sadır olan işten hayır gelmez. İşte buğday kibrinin karşılığında bu azaba maruz kaldı.²⁶² Çünkü Allah kibirlenenleri hiçbir zaman sevmez.

Müellifin verdiği bu örnek de işarî bir mana içermektedir. Bir önceki dağ örneğindeki itirazlarımız buğday örneği için de geçerlidir. Müellif buğdayı kibrinden dolayı helake müstahak addederken, hakikaten buğday Allah katında böyle durumlara maruz kalan bir nimet midir? Buna olumlu bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Zira müellifin buğdayla ilgili olarak verdiği hüküm realiteye mutabık değildir. Özellikle İslam kültürünün yaygın olduğu toplumlarda özellikle halk arasında buğday ve buğday ürünlerinden yapılan yiyeceklere büyük ehemmiyet verilerek ona ayrı bir kutsiyet atfedilir. Mesela yere düşen bir ekmek parçası yerden kaldırılıp müsait olan bir yere konulur. Buğdaydan meydana gelen bir rızık olan ekmek hem alın terini, hem de helal rızık ifade eder. Bu durum buğdayın yerilen bir nimet değil aksine ihtiram gösterilen bir

²⁶¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 873.

²⁶² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2, 873-875.

nimet olduğunu gösterir.

Kanaatimizce verilen son iki örnek *إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ* “Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez” ayetinin zahirî manasına uygun örnekler değildir. Sonuç itibariyle müellif eserinde kibrin sonunun hüsrân olduğunu bu altı örnek üzerinden açıklamıştır.

3.7. Toplumsal Birliğe Teşvik

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ayetlerde müellifin şöyle bir yaklaşımı mevcuttur. Âşık Paşa Garib-nâme’de bir konuyu anlatacakken o konuyu işlemek için bir ayet kullanır. Seçilen bu ayetin manası konu ile pek alakalı değildir. Ayetle konu arasındaki tek ortak yön ayette geçen bir kelimedir. Müellif ayetten seçtiği bir kelimeyi alarak o kelimeyi asıl anlatmak istediği konunun odağına oturtur. Böylece ayet asıl manasında değil de, müellifin anlayışına göre yorumlanmış olur. Garib-nâme’de bu amaçla oluşturulan birkaç kıssa vardır. Bu kıssalarda insanlar özellikle toplumsal birliğe çağrılmış; tefrikadan ve ikilikten uzak durmaları onlara tavsiye edilmiştir. Şimdi bu kıssalarda müellifin seçtiği ayetlerle anlatmak istediği konu arasında nasıl bir bağ kurduğuna bakalım.

Bu başlık altında sizlere üç örnek sunacağız. Birinci örneğimiz *ما زَاغَ الْبَصَرُ* “Gözü şaşmadı.”²⁶³ ayetidir. Âşık Paşa bu ayeti kıssada şu amaçla kullanmaktadır. Ayetin kullanıldığı kıssa eserin birinci bölümünü oluşturmaktadır ki bu bölümün tüm kıssalarında müellif birlik kavramı üzerinde durmaktadır. Müellif bu ayetteki *بَصَرَ* kelimesinden hareketle iki gözün işleyişini gözler önüne sermektedir. Müellif, gözlerin bir simetri içinde yaratıldığını ve senkronize çalıştığını anlatır. Mesela gözler bir yöne birlikte bakar; yine ağlayınca birlikte ağlar; uyuyunca birlikte kapanır; uyanınca da birlikte açılırlar. Yani iki göz birlikte hareket ederler. Onların birbirinden bağımsız hareket etmeleri düşünülemez. Şayet böyle bir şey akla gelse ne ağlama doğru düzgün bir ağlamaya, ne bakma doğru düzgün bir bakmaya, ne de uyuma alışılmış bir uyumaya benzer.²⁶⁴ Demek ki gözlerin yaratıcısı onlara birlikte hareket etme şuuru vermiştir. İşte müellif asıl anlatmak istediği birlik şuurunu gözlerin çalışma sistemiyle örneklendirirken, Kur’an’da geçen göz kelimesini konunun ayetle

²⁶³ Necm, 53/17.

²⁶⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 97-99.

bağlantısını kurmak için kullanır. Ancak Garib-nâme’de anlatılan konu ile göz kelimesinin geçtiği ayetin anlattığı konu arasında bir irtibat yoktur. Zira göz kelimesinin geçtiği ayet Miraç’ta Hz. Peygamber’in gördüğü şeylerde gözünün şaşmadığı ve kaymadığını ifade etmektedir ki tefsir yorumları hep bu istikamettedir. Mesela Elmalı Hamdi Yazır, bu ayet hakkında “Göz şaşmadı. Onu (sidreyi) gören Resulullah (s.a.v.)’ın gözü yerinden kaymadı; şaşıp da sağa sola meyletmedi. Ve aşmadı. Yani görme sınırını aşp da yanlış bir bakış bakmadı. Akılların şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayret verici şeyler görmekle beraber O, ne şaştı, ne de görme sınırını aştı. Son derece dikkatli ve sıhhatli bir şekilde Allah’ı tesbih edip onu müşâhede etti.”²⁶⁵ demektedir. Yani bu ayetten anlaşılan maksat Hz. Peygamber’in miraç esnasında gördükleri karşısında gözünün kaymamış ve hedefinden şaşmamış olmasıdır. “Yani Resûlullah gözlerin kamaşacağı, akıllara sığmayacak ve insanı hayretler içinde bırakacak şeyler gördüğü halde sağa-sola yönelmemiş, gördüğü olağanüstü şeylerin etkisiyle kendinden geçmemiş, edepte kusur etmemiş, aksine tam bir dikkatle müşahedelerde bulunmuş ve sağlıklı tespitler yapmıştı.”²⁶⁶ Binaenaleyh ayette söz edilen konu ile Âşık Paşa’nın anlattığı konu arasında bir kelime dışında bir bağ yoktur. Müellif anlatmak istediği konuyu Kur’an’la bir şekilde irtibatlandırmaya çalışmış, bunu da مازاغ البصر “Gözü şaşmadı” ayetindeki “basar” kelimesi ile sağlamıştır.

İkinci örneğimiz ise اسلك يدك في جيبك “Elini koynuna sok”²⁶⁷ ayetidir. Bu ayet, Hz. Musa (a.s.)’ın beyaz el (yed-i beyzâ) mucizesinin geçtiği ayet olarak bilinir. Ayette Hz. Musa (a.s.)’ın elini koynuna sokması ve akabinde elinin bembeyaz çıkacağı bildirilmiştir. Ayette müellifin dikkat çektiği nesne “el” kelimesidir. Âşık Paşa, bu ayetten “el” kelimesini alıp kıssada kullanır. Müellif birlik fikrini vurgulamak için ellerin yaratılış düzenini ve işleyişini gözler önüne serer ve bunda insanlar için bir ibret olduğunu ifade eder. Onun ifadesiyle elin oluşumu şöyledir: Kollar ele kadar birikerek gelir ve sonunda parmak diye ifade ettiğimiz beş dala ayrılır. Her iki elin boyu da kuvveti de çok düzgün değildir. İki el bir araya gelmediği müddetçe bunların eksigi ve faydası bilinmez. Bunlar aynı tarafa yöneldiklerinde ancak bir yerde

²⁶⁵ Elmalı M. Hamdi Yazır, (Sad. Doç. Dr. İsmail Karaçam, Yrd. Doç. Dr. Emin Işık, Dr. Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş. Yay. Feza Dağıtım, VII, 299.

²⁶⁶ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, D.İ.B. yay., Ankara, 2008, V, 163.

²⁶⁷ Kasas, 28/32.

toplanabilirler. İşte o zaman ellerin boy ve kuvveti dosdoğru olur. İnsan bunun doğruluğunu ölçmek isterse yumruğunu sıkması yeterlidir.

Müellifin aslında elin yaratılış ve işleyişini anlatmasındaki amaç da şudur: İnsanlar da tıpkı el ve eli oluşturan parmaklar gibidir. Haliyle insanların kimisi zengin, kimi fakir, kimi bey, kimi de köledir; kimi âlim, kimi de cahildir. Kimisi kulluk noktasında Allah'a karşı sorumluluklarını bilirken; kimisi ise günaha batmış ve helak edici bir yolda gidip durmaktadır. Görüldüğü gibi her insanın aklında ve gönlünde ayrı şeyler vardır ve hepsi ayrı isteklerin peşinden koşarlar. Dolayısıyla ayrı halde olanların toplanıp bir araya gelmeleri de zordur. Eğer bunlar bir yere toplanıp din büyüklerinin emrine girmezlerse asla birliğe ulaşamazlar. İşte elleri bir araya getiren ve aynı amaç doğrultusunda hareket ettiklerinde güç ve kuvvet oluşturtan irade, elleri olumlu yönde işlevsel kıldığı gibi, din büyükleri de insanları aynı amaç ve aynı fikre kanalize edip kuvvetli toplumlar oluşmasına neden olurlar.²⁶⁸ Müellif toplumsal birliği ellerin işlevi üzerinden açıklarken, Kur'an'dan "el" kavramının geçtiği "اسلك يدك في جيبك" "Elini koynuna sok" ayetini kullanmıştır. Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere kıssanın anlattığı konu ile buna destek sağlamak üzere seçilen ayet arasındaki tek bağ "el" kelimesidir. Bu sebeple kıssanın konusu ile "el" kelimesinin geçtiği ayetin konusu arasında bir amaç birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Müellifin anlatmak istediği konuyla irtibatlandığı ayetlerden birisi de Furkan Suresi 48. Ayettir. Bu ayette Cenâb-ı Hak وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا "Ölü toprağı diriltmek için gökten arıtıcı (temizleyici) bir su indirdik."²⁶⁹ Bu ayetin ifade ettiği mana aslında çok açıktır. Allah (c.c.) gökten yağdırdığı yağmur sayesinde toprağı sular ve neticede toprak hayat bularak türlü türlü nimetleri insanlara sunar. Bu su, temizleyicilik vasfına da sahiptir. Allah (c.c.)'ın bu kevnî kanunu insanlara anlatması, yaratılış ve düzenin bir sahibi olduğunu insanlara hatırlatmak ve O'nu inkâr edenlere kozmolojik bir delil sunmak içindir. Müfessirler bu ayetle ilgili yorumlarını genellikle ifade ettiğimiz açıklamalar istikametinde yaparlar. Âşık Paşa ise bu ayeti, insanlara vermek istediği mesajı açıklamak üzere ele alır. Müellif bu ayetten hareketle yazdığı kıssada

²⁶⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 101-105.

²⁶⁹ Eseri yayıma hazırlayan Kemal Yavuz, وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ bu ayeti Furkan, 25/48. ayet olduğunu belirtmiştir. Ancak Furkan, 25/48. ayeti bu şekilde değil; yukarda ifade ettiğimiz şekildedir.

insanlara toplanma ve bir araya gelme fikrini aşlamaya çalışır. Bu toplanma ve birliktelik Allah'a inanma ve Ona ulaşma noktasında olmalıdır. Onu da herkesin bildiği ve kolayca anlayabileceği bir örnekle açıklar. Şöyle ki: Müellif yeryüzündeki suların oluşumundan ve hallerinden insanların düşünüp ibret alması gerektiğini ifade eder. Suların birikerek çoğaldığını ve neticede göller, denizler gibi dev kütlelere döndüğünü, her suyun bağlantısının denizle olduğunu, ya suların birleşerek denizde biriktiğini ya da denizden çıkıp yeryüzüne yayıldığını, velhâsıl her suyun bir şekilde denizle bağlantısı olduğunu ortaya koyar. Müellif suların denize ulaşabilmek için çok büyük engeller geçmesi gerektiğini ifade ederek; bu yolculukta başarılı olabilmek için her akan su birikintisinin bir diğeriyle birleşmesi gerektiğini, aksi halde denize ulaşmadan yok olup gideceğini söyler. Çünkü suların denizde toplanıp birleşebilme için dağları, tepeleri ve ovaları geçmek, haliyle çok kuvvetli akmak durumundadırlar. Buda birkaç kolun, birkaç ırmağın sularını birleştirip tek ama güçlü bir kol olarak akmasıyla mümkün olur. Bu şekilde birleşen sular neticede hedeflerine varıp denize ulaşırlar ve geçilmesi, aşılması zor bir kütlelerin bir parçası olurlar. Müellif bu örneği verdikten sonra insanların da tıpkı sular gibi olması gerektiğini, birleşerek tek vücut oldukları zaman yıkılmaz bir kuvvet haline geleceklerini ve Allah'a kavuşma noktasında her türlü engelleri aşacaklarını ifade eder. Bu da toplanma ve bir olmakla mümkün olur. Müellif birlik içinde olmak için çaba harcamayan her ferdin yok olup gideceğini; Allah yolunda var olabilmenin ancak toplanıp bir araya gelmekle mümkün olacağını ifade eder. Bu birliktelik de sağlam yol arkadaşlarıyla olur. Bunlar da Allah dostlarıdır.²⁷⁰ İşte müellif bu fikri okuyucuya vermek için yeryüzündeki suların hallerini ve düzenini örnek olarak sunar. Bu örneği de “Ölü toprağı diriltmek için gökten arıtıcı(temizleyici) bir su indirdik.” ayetine dayandırır. Her ne kadar mana itibariyle ayet bu konuyla irtibatlı olmasa da örnekte üzerinde durulan kavramla ayetteki kavram arasında bir bağ vardır.

3.8. İyiliğin Allah'tan Kötülüğün ise Kişinin Kendisinden Olduğuna Vurgu

Müellifin işlediği konuyla arasında irtibat kurduğu ayetlerden biri de مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ “Sana bir iyilik geldiğinde Allahtan, kötülük geldiğinde ise

²⁷⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 107-111.

nefsindedir.”²⁷¹ ayetidir. Âşık Paşa bu ayeti müfessirlerin yorumları paralelinde açıklar. O, hatayı kendisinden, hayrı da Hak’tan bilen kişinin tövbesinin kabul edileceğini ifade eder. O, her ne kadar bütün işlerin takdirinin Allah’tan olduğunu kabul etse de kişinin suçu kendi nefsinden bilmesini edepten addeder. Bu şekilde davranan kişilerin de her an af talep edip tövbesinin kabul edileceğini ifade eder. Âşık Paşa suçu kendi nefsinden bilmeyip bir de bunu Allah’a atfedenlerin hiçbir zaman affa ve merhamete nail olamayacağını düşünmektedir. Bu düşüncelerini de Âdem (a.s.) ve Şeytan’dan getirdiği örnekle delillendirir. Hepimizin malumu Şeytan’ın Âdem’e secde etmemesi; Âdem (a.s.)’in de Şeytan’a uyup Allah’ın emrini çiğnemesi sonucu her ikisi de Rabb’in katında suçlu duruma düşmüşlerdir. Her ikisinin içine düştüğü hal aslında yüce Yaratıcının onların kaderlerine işlediği bir nakıştı. Neticede her ikisi de Allah’ın emirlerini çiğnedikleri için suçlu durumlardı. Ancak bunları birbirinden ayıran durum ise birinin bağışlanıp rahmete kavuşması, diğerinin ise lanetlenip mahv u perişan olmasıdır. Rahmete kavuşan Âdem (a.s.) olurken; lanetlenip huzurdan kovulan ise Şeytandır.

Peki, her ikisi de Allah’ın emrine karşı gelmelerine rağmen niçin birisi affedilip bağışlanırken, diğeri lanetlenip gazaba uğramıştır? Bu sorunun cevabını Âşık Paşa şu şekilde açıklar: Şeytan yaptığı işi kendine yüklemeyerek “Her iş sana ait ve bütün âlemi terbiye edip besleyen sensin. Sen daha biz yaratılmadan evvel bu işin Arş üzerine yazısını yazmışsın; işlenen her fiil, âlemde geçerli olan her emir senin sayendedir. Emir, istek, takdir hep sana ait iken ve “Kul küllün min ‘indi’llah” (Hepsi Allah tarafındandır.) sözü de sana ait iken ben düşkünün bunda ne suçu vardır.” diyerek işlenen günahın sorumluluğunun kendisine ait olmadığını ve bir suç var ise yüce Yaratıcının iradesiyle ve yazdığı kader sonucuişlendiğini, haliyle günahattan sorumlu olmadığını ifade eder. Âşık Paşa, Şeytan’ın işlediği günahı kendi nefesine mal etmeyip Cenab-ı Hak’a atfetmesi nedeniyle Allah’ın lanetine maruz kalıp, Rabbin rahmetinden uzaklaştırıldığını ifade eder.

Müellif Âdem (a.s.)’in affedilmesinin sebebini ise şu şekilde açıklar: “Âdem işlediği suçu kendinden bildi ve yaptığı hareketten pişmanlık duyarak affedilmesi için Cenab-ı Hak’tan niyazda bulundu ve رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Rabbimiz,

²⁷¹ Nisa, 4/79.

kendimize zulmettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, şüphesiz ki biz hüsrana uğrayanlardan olacağız.”²⁷² diyerek nedametini Rabbine bildirdi. Hem o sadece bu kusuru için değil, tüm kusurları için Rabbinden af ve tövbesinin kabulünü istedi. Suçun kula, bağışlamanın ise O’na ait olduğunu defalarca söyledi. Nitekim Allah (c.c.) Âdem (a.s.)’in tövbesini kabul edip onu affetti. فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. “Âdem Rabbinden kelimeler aldı ve Allah onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz ki O, tövbeleri kabul eden ve ziyadesiyle merhamet edendir.”²⁷³ ayeti ile de bu husus bizlere bildirdi. Böylece Âdem suçu kendinden bilince suçlu halde iken birdenbire rahmete kavuştu. İşte Âdem’in tövbesinin kabulünün bu yüzden olduğunu söyleyen Âşık Paşa, kişinin günahlarının kendinden bilip; istek ve arzuları neticesinde günaha düştüğünü kabul ederse bu kişilerin günahlarını Allah tarafından affedileceğini söylemektedir.²⁷⁴ Böylece müellif “Sana bir iyilik geldiğinde Allah’tan, kötülük geldiğinde ise nefsendendir.” ayetini Âdem (a.s.) ve Şeytan örneği üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

3.9. Muttakilerin Her İki Hayatta da Cennet Nimetleriyle Bezenmesine Vurgu

Müellifin bu konu bağlamında üzerinde durduğu ayet مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى. “Muttakîlere vâdolunan cennetin örneği şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır.”²⁷⁵ İfadelerinin geçtiği ayettir. Ayetin zahirî manası gayet açıktır. Allah’a iman edip de ona karşı sorumluluk bilinci içerisinde olanlara yüce Allah cenneti vadetmiştir. Ayrıca bu cennette onlara nice nimetler ikram edilmiştir. Ayette cennet ehline verilen nimetlerden dört tanesi geçmektedir. Bunlar su, süt, lezzetli şarap ve süzme baldan meydana gelen ırmaklardır. Bu dört nimet de cennet ehline akan ırmaklar şeklinde verilecektir.

Âşık Paşa bu ayette geçen beş nesneyi zahirî manasının dışında işarî bir manayla açıklama eğilimindedir. Müellifin işarî yoruma tabi tuttuğu nesnelere cennet, sudan ırmaklar, süttan ırmaklar, lezzetli şaraptan oluşan ırmaklar ve süzme baldan oluşan ırmaklardır. Peki, müellif ayette ifade edilen bu nesnelere ilgili nasıl bir işarî yorum

²⁷² A‘raf, 7/23.

²⁷³ Bakara, 2/37.

²⁷⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 193-199.

²⁷⁵ Muhammed, 47/15.

yapmıştır? Bu hususu açıklamaya çalışalım. Öncelikle müellif cennet kavramına değinerek ayette ifade edilen cenneti insandaki gönle benzetir ve cennette her ne varsa gönülde de aynısının var olduğunu iddia etmektedir. Müellif daha sonra cennet ve onda akan dört ırmağın şerhini yapmaktadır. O öncelikle cennette akan dört ırmağı zahirî manası doğrultusunda anlattıktan sonra; bu dört ırmağın cennete benzeyen gönülde de akmakta olduğunu ifade eder.

Dört ırmağın gönüldeki yansımasını da şöyle izah eder: Ona göre cennette akan ırmaklardan biri olan su, insanda Hakk'a yönelme ve ona koşma şuurudur. Cennetteki ırmaklardan bir diğeri ise şaraptır. Onun bu âlemdeki karşılığı ise canı şarap gibi sarhoş eden marifettir. Oradaki süt ırmağının buradaki karşılığı ilim, oradaki bal ırmağının buradaki karşılığı ise hilim ve yumuşaklıktır. Bu manevî hallerin herbiri bir ırmak hükmündedir. Gönül cennete benzediğinden dolayı bu dört şey gönülde devamlı akar haldedir. Gönülde akan bu dört ırmağın ikisi Tanrı tarafından gönlü yaralı dervişlere, diğeri ikisi de dinde bidat ve hurafeleri uzaklaştıran ilim ehline verilmiştir. Dervişlere verilen ırmak, su ve şarap ırmağıdır. Bunların açıklaması şu şekildedir: Yalnızca hak yolunda giden kişi gece gündüz kesilmeyip durmadan akan bir su gibidir. Sadece onunla yaşama ve lezzet alma mümkün değildir. Suyun yapacağı iş sadece susuzluğu gidermektir. Suyu kanıncaya kadar içince susuzluk kalmaz; sonrası ise gelip geçicidir. O halde dervişe bahşedilen ikinci bir ırmağa gerek vardır. Ancak bu da tek başına tehlike arz eder. Cennette akan şarabın karşılığı marifetti demiştik. Kişide tek başına marifet bulunursa o da su katılmamış şaraba benzer. Sadece ondan içen kişinin midesini yakar; hatta sağlam adamı bile hasta eder. O halde marifet tek başına bulunursa kişiye bir menfaat sağlamaz. Bu iki ırmağın bulunduğu kimseler işlerinde başarıya ulaşacakları gibi, cömertlik vasıflarıyla da ortaya çıkarlar. Bu iki ırmak Cenâb-ı Hak tarafında velilere bahşedilmiştir. Velilerde bu mevhibe karşısında evini barkını, dünyayı terkedip Hak yolunda kendini unuttur hale gelirler. İşte Hak yolunda ilerleme ve marifet sahibinin hali budur. Onları bu hale getiren şeylerden biri aşk şarabından, diğeri de sudan hâsıl olur. İşte şarap ve su ırmağının açıklaması bu şekildedir.²⁷⁶ Müellif diğeri iki ırmağın yani süt ve bal ırmağının yorumunu da şöyle yapar: Süt ırmağı ilme, bal da yumuşaklık ve hilme delalet eder. Allah o ırmakların özelliğini âlim kullarına nasip etmiştir. Ancak bu iki ırmak bir kişide ayrı ayrı bulunursa yine bir faydası olmaz. Bir kimsede ilim olup

²⁷⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 479-483.

da yumuşaklık olmazsa o kişinin sözü dinlenmez. Çünkü ilmin bulunup hilmin olmadığı yerlerde o ilimden birçok kişi zulüm görür. Bunun tersi de problemlidir. Eğer kişide yumuşaklık var da ilim olmazsa o zaman din o kişide çabuk yıkılır. Hem hiç kimse böyle bir kişiyi hesaba katmaz. İki vasıf aynı anda bir şahısta bulunursa o zaman insanlar o kişinin söylediklerini itibara alırlar. Asıl olan ise bahsedilen bu dört ırmağın cennet gibi olan göğüste de akıp gitmesidir. Gerçi böyleleri bu dünya hayatında çok azdır. Onlar da devrin büyük âlimi ve velisi hükmündedir. Onlar bu vasıflarıyla insanlar için bir kutupken, âlemlere de rahmettirler. İşte hangi gönülde bu dört ırmak bulunursa o gönül gerçekten cennette demektir.²⁷⁷

Müellif bu yorumlarıyla ayetin zahirî manası yanında işarî manasına da ehemmiyet vermekte ve insanın bu dünyada da belirli vasıfları kazanmak suretiyle cennetvari bir hayat yaşayabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla müellife göre müttaki kullar hem bu dünyada hem de ahirette cennete kavuşacaklardır.

3.10. İnsanın Allah Aşkıyla Yanması ve Aşkın Tesiriyle Kâinatı Aydınlatmasına Vurgu

Âşık Paşa'nın bu konu başlığı altında faydalandığı ayet Nur Suresi 35. ayette geçen **اللَّهُ** **مَثَلُ نُورٍ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي رُجَاةٍ الرَّجَاةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ** "Allah göklerin ve yerin nurudur." ayetidir. Müellif bu ayeti yorumlarken bir kandili kandil yapan özelliklerden bahsederek, kandilin etrafına ışık saçtığı gibi insanın da kandildeki özelliklere sahip olduğu ve etrafına ışık saçma özelliğinin insanda da var olduğunu anlatmaya çalışır. Müellifin kandili örnek vermesi ise ayetin devamındaki **مَثَلُ نُورٍ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي رُجَاةٍ الرَّجَاةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ** "O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. (Bu öyle bir ağaç ki) yağı, nerdeyse, kendisine ateş değmese bile ışık verir. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah

²⁷⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 485-487.

her şeyi bilir.”²⁷⁸ ifadelerinde Cenâb-ı Allah’ın kendi nurunu kandil örneğiyle açıklamasından kaynaklanmaktadır.

Müellif kandili kandil yapan yedi özelliğın olduğunu söyler. Bunlardan ilki kandilin kendi cisimidir. İkincisi, kandile doldurulan sudur ki kandil parlaklığını ondan alır. Üçüncü özellik ise fitildir ve kandilin içinde yer alır. Dördüncüsü de fitil denen şeyin aslıdır ki ışık onunla belli olur. Beşincisi yağ denen nesnedir. O tükendiğinde ateş de tükenir. Altıncısı kandilde yanan ateştir ki onunla etraf aydınlanır. Yedincisi de kandili tavanın ortasına bağlayan iptir. Kandil onun sayesinde havada durur ve ışığı etrafa orantılı olarak yansıır.

Müellif kandilin oluşumunu bu şekilde açıkladıktan sonra kandildeki bu özelliklerin bir benzerinin insanda da olduğunu söyler ve yavaş yavaş işarı yorumu girer. Ona göre kandille insanın benzerliğı şöyledir. Müellif kandilin kendisini (kabını) vücuda benzetererek kandilin suyunu da cana (ruha) benzetir. Fitili tutan demiri İslamiyet’in hükümlerine, fitilin kendisini insanın nefsine, kandildeki yağı akla, yanan ateşini de aşka benzetir. Kandilin asılı tutulduğu ip ise Allah’ın kudret ipine benzetilir. Böylece kandildeki yedi şey insanın varlığını oluşturan yedi şeyle eşleştirilmiştir. Nasıl ki kandil o yedi şeyle bir bütünlük oluşturup karanlık olan bir odayı aydınlatırsa ve karanlığın yol açtığı zahmetten insanı kurtarırsa; kendisinde kandildeki gibi yedi şey bulunan insan da etrafını, karanlık içerisinde kalan gönülleri, küfrün karanlığındaki ruhları aydınlatır.

Müellif burada insanı kandile, kandilde yanan ateşini de aşka benzetir ve kıssayı aşk üzerinden anlatmaya devam eder. Mademki insan kandile benzer o halde insanın bulunduğu meclisi aydınlatması gerekir. Kandilin yanması ateşle mümkündür ve bu sayede etrafı aydınlatır. İnsan da etrafını ateş misali yanarak aydınlatmalıdır. İnsanın ateşini ise aşktır. Eğer aşk olmazsa, içinde ateş bulunmayan kandil nasıl hiçbir işe yaramıyorsa aşksız insan da hiçbir işe yaramaz. Çünkü insan aşkla var olan ve devamlı yanan kimsedir. Allah seçtiğı kullarını aşk tarafına sevk eder. Çünkü onlar aşk sayesinde etrafı aydınlatacaklardır. *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Allah göklerin ve yerin nurudur.” ayetinde Allah’ın, nuruyla yeri göğü aydınlatması bu seçtiğı kullar sayesinde olacaktır.

²⁷⁸ Nur, 24/35.

Öyleyse kul bu görevi ifa edebilmek için gerekli vasıflara sahip olmalıdır. İşte bu vasıfların en önemlisi de aşktır.

Müellife göre bu görülen âlemi yüce Allah aşk için yaratmıştır. O, yer ve gök her yere aşkı koyduğu için, âlem onun aşkı ile dolmuştur. Bütün varlıklar hep O'na âşık ve O'na kavuşma hasreti içindedirler. Bunun için gök, yer ve ikisi arasındaki her şey onun nuruyla gerçek manada aydınlanır. Bu nurdan kasıt ta aşktır. Kâinattaki herbir nesne bu aşk sayesinde görevlerini icra ederler. Yer sakinleşip durduysa ona mâşuğu “dur” dediği için, su akmaya başladıysa yine mâşuğu “ak” dediği içindir. Her şey görevini aşk ile yerine getirmiştir. Böylece Allah'ın nuru hem yerde hem de göktedir. Allah, bu nur ile her tarafı aydınlatmıştır. İnsanın kalbindeki aşk da o nur sayesinde. Aşkın olmadığı kalpte nur da yoktur. Dolayısıyla bu, aşkın olmadığı kalpte Allah yoktur demektir.

Sözün özü şudur: Kişi Allah aşkıyla yanmalı ve bu aşkla etrafını aydınlatmalıdır. Çünkü Allah, nuruyla yeri ve göğü aydınlatacağını söylemektedir. Onun kâinatı aydınlatacak nuru da Allah aşkı ateşiyle yanan ve gaflete düşen ve kalpleri aydınlatan âşık bir kalptir. İşte müellif “Allah göklerin ve yerin nurudur.” ayetini aşk perspektifinde bu şekilde açıklar.

3.11. İnsan ve Âlem'in Birbirine Benzerliği ve Kâinatın Çiftler Üzerine Yaratılmasına Vurgu

İnsan-Âlem benzerliğinden yola çıkarak varlıkların çiftler halinde var olduğunu vurgulama sadedinde müellif iki ayetten faydalanmaktadır. Bu ayetler *سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي* *أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعَنَّهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ* “Onlara ayetlerimizi hem dışlarında hem de içlerinde göstereceğiz ki onun doğruluğu belli olsun.”²⁷⁹ âyeti ile *وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ* “Düşünüp ibret alabilirsiniz diye her şeyden çift yarattık.”²⁸⁰ ayetidir. Bu ayetin tefsirlerinde Fussilet 41/53 için iki görüşün öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, eski müfessirlerin, bazı önemsiz farklılıklarla, yaygın olarak benimsedikleri yorumdur ki burada geçen “âfâk” kelimesi, Mekke dışındaki çeşitli yöreler, bölgeler (nevâhî); “kendi nefisleri” de putperestlerin yaşadığı Mekke kentidir. Buna göre âyette vakti geldiğinde gerek müşriklerin yaşadığı Mekke'nin gerekse Mekke çevresindeki diğer yörelerin, hatta

²⁷⁹ Fussilet, 41/53.

²⁸⁰ Zâriyât, 51/49.

dünyanın birçok bölgesinin Hz. Muhammed (s.a.v.) ve daha sonraki Müslümanlar tarafından fethedileceği; böylece putperestlerin asılsız olduğunu ileri sürdükleri Kur'an mesajının, İslâm dininin cihana yayılacağı müjdelenmektedir. Nitekim daha Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Mekke fethedildiği gibi Arap Yarımadası'nın tamamına yakını da İslâm hâkimiyetine girmiş; böylece hayatta olan birçok Mekkeli bu müjdenin gerçekleştiğini görmüştür. İkinci görüşe göre ise, “âfâk”tan maksat yıldızları, ayı ve güneşle semanın uçsuz bucaksız köşeleri (kozmetik evren), astronomik, meteorolojik, biyolojik vb. olaylar, yasalardır. “Kendilerinden” maksat da en ince sanatların ve yaratılış hikmetlerinin örneği olan insanın biyolojik ve ruhsal dünyasıdır; kısacası “dış dünyadaki kanıtlar”, kozmolojik evrenin sırları, “kendilerinde bulunan kanıtlar” ise insanın biyolojik, psikolojik, parapsikolojik yapısındaki sırlardır.²⁸¹ Âyette ileride insanoğluna bu sırların gösterileceği, yani insanlığın bu konularda keşifler yapacağı bildirilmektedir. Eski müfessirlerin çoğu ikinci yoruma katılmamışlardır. Çünkü onlara göre âyet, henüz bilinmeyen bazı şeylerin ileride bilineceğini haber vermektedir.”²⁸² İlerde de sunacağımız üzere Âşık Paşa bu ayeti ikinci görüş doğrultusunda açıklar.

Zâriyât 51/49. ayetle ilgili olarak Elmalılı kendi görüşünü ekleyerek diğer müfessirlerin yorumlarını aktarır. O, bu ayet hakkında şu açıklamalara yer verir: “Her şeyden de iki çift yarattık: İbn-i Zeyd gibi bazı zatlar, bunu her cins hayvandan erkek ve dişi çeşitleri olarak anlamışlar ve açıklamışlardır ki “Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik.”²⁸³ âyeti gereğince bitkileri de buna katabiliriz. Mücahid ise hareket ve hareketsizlik, gece ve gündüz, gökyüzü ve yeryüzü, siyah ve beyaz, sağlık ve hastalık, tat ve acı, sevap ve ceza, genel olarak birbirine zıt olan şeylere ve birbirinin karşıtı olan her şeye işaret olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da eşyanın çeşitlere ayrılması ile tefsir etmişlerdir ki, en azı iki çeşit olur. Bu çeşitlilik zaman zaman çeşitli ifadelerle ve tasniflerle hatırlatılmak istenmiştir. Beydâvî yalnız bu manayı göstererek "Her cinsten iki çeşit" diye tefsir etmiştir. Bu mana öncekileri de içine alması açısından daha kapsamlıdır. Ancak bu takdirde “Her şey” den maksat, sadece cins olmuş oluyor. İfadenin zahiri ise her ferdi içine almaktadır. Onun için biz bundan her şeyin dış âlemde

²⁸¹ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, IV,724. Ayrıca krş. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995, XIII, 7-8; Râzî, *a.g.e.*, XXVII, 139; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, IV, 509.

²⁸² Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, IV,724.

²⁸³ Kaf, 50/7.

ve iç dünyada veya haricî ve zihnî olmak üzere iki özelliğini ifade eden ve dış dünya ile iç âlemi arasında çift bir uyum ile tecelli eden idrak meselesine de bir işaret anlıyoruz. Gerçi her şey bize iç âlem dışındaki biçimini hikâye eden bir izlenim ile tecelli eder ve hakikat bu iki şekil bir diğerine uyumu ile bilinir ki bunun birine “asîl” birine “zıllî” dahi denilir. Herhangi bir şeyden hâsıl olan her şuur yani algılama olayında bu ikilik kaçınılmazdır. Bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şeyin varlığına inanılmaz ve tefekkür edilip düşünülemez.”²⁸⁴ Celâleyn tefsirinde de bu ayetle ilgili olarak “ gece gündüz, acı tatlı, yaz kış, dağlık düzlük, ay güneş, yer gök, erkek dişi gibi birbirini tamamlayan iki sınıftır.”²⁸⁵ açıklaması yer almaktadır. Elmalî’nin özellikle son kısımlarda belirttiği şahsi görüşlerin aynısını Garib-nâme müellifinde de görmekteyiz. Müellif bu iki ayeti bir insicam içerisinde açıklar ve şöyle der: İnsan, vücuduna hikmet aramak için ibret nazarıyla baktığında kendisinden başka dışarda bir şey olmadığını veya dışarda her ne varsa aynısının kendinde de olduğunu görür. Çünkü Allah insan için âlemde ne varsa aynısı sende de var demiştir.²⁸⁶ Nitekim bu duruma Fussilet,53’te de işaret vardır.

Müellif bu ayetin bir nevi açıklaması veya bir parçası olarak Zâriyât 51/49 daki “Düşünüp ibret alalım diye her şeyden çift yarattık.” ayetini de kullanır. Böylece müellif bu iki ayeti âlemde var olan her şeyin insanda da olduğunu ve insanın bir dünya olduğunu anlatmak için bu ayetleri birbiriyle bağlantılı olarak kullanır ve daha sonra da bu tezine deliller getirmeye başlar. O dünyanın iki şey üzerine kurulduğunu söyleyerek bu iki şeyin ya birbirinin zıttı olup birbirini tamamlayan ya da birbirinin eşi olan şeyler olduğunu ifade eder. Yer gök, gece gündüz, yaz kış gibi herkesin idrakine açık olan şeylerin bu düşüncenin bir yansıması olduğunu ifade eder ki Zâriyât 51/49’un bunu açıkladığını söyler. Bununla birlikte mahlûkatın bu ikilik üzerine yaratılmasını kimi şeylerde açık, kimilerinde ise gizli olduğunu ifade eder. İyi düşünüldüğünde toprak ve suyun hem âlemin hem de insanın varlığının ana unsuru olduğunu belirten müellif; her şeyin temelini iki üzerine bina edildiğini ifade eder ve her iki ayetten çıkardığı sonuç ile âlemde var olan her şeyin aynısının insanda da var olduğunu sonucunu çıkarır ve bunu örneklerle delillendirmeye çalışır. O der ki; dünyada gök varsa ona mukabil

²⁸⁴ Elmalî M.Hamdi Yazır, *a.g.e.*, VII, 265.

²⁸⁵ Celâleddin es-Suyûtî-Celâleddin el-Mahallî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Müessesetü’r-Reyyân, 4. Baskı, Beyrut, 2007, s. 523.

²⁸⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 207-209.

insanda da gönül bulunmaktadır. Bunun için gönlün gökyüzü gibi geniş ve bucaksız olması gerekir. Ayrıca O, dünyada yeryüzü varsa insanda da onun karşılığında bir vücut olduğunu belirterek, o vücudun tıpkı yer gibi sürekli secde halinde olması gerektiğini ifade eder. Bir başka misalde de gündüzün insandaki marifet ve ehliyete, gecenin ise bilgisizliğe, arşın can ve gönle, ferşin de insanın mayasında bulunan su ve toprağa benzediğini belirtir. Yine o, dünyanın yazına karşılık insanda safa ve gönül hoşluğu olduğunu, kışına karşılık ise de cefa ve eziyet bulunduğunu söyler. Güneşin insandaki yansıması sevinç; bulut ve yağmurun ise kaygı ve gözyaşına benzediğini, dünyadaki kara parçalarının tene, denizlerin cana, dağların tepelerin azalara, nehir ve ırmakların ise kana benzediğini söyler. Böylece müellif, Cenab-ı Hakk'ın âfâk için yazdığının aynısını insanın içinde gizlediğini söyleyerek, “Onlara ayetlerimizi hem dışlarında hem de içlerinde göstereceğiz ki onun doğruluğu belli olsun.” âyetinin anlamının bu düşüncüyü ortaya çıkardığını söylemektedir.

Sonuç olarak müellif, insanın kendisini bilmesiyle âlemi bileceğini; âlemi bilmesiyle de Yüce Yaraticıyı bulabileceğini ifade ederek; tüm sûflerin yolunu belirleyen ve onlara eşsiz bir düşünce iklimi açan “Kendini bilen Rabbini bilir” sözünü kıssanın ileteceği mesaj olarak bizlere sunar. Görüldüğü gibi müellif Fussilet 41/53 ve Zariyat 51/49 ayetlerini bu ana fikri anlatma doğrultusunda kullanmış, ikisi arasında bir bağ kurmuş, bu ayetlerin anlamları doğrultusunda konuyu örneklendirmiş ve neticede bir bütünlük içerisinde bu iki ayeti kullanmıştır. Bu da onun ayetler arasında güzel bir insicam yakaladığına delalet eder.

3.12. İnançları, Sıfatları ve Karakterleri Bakımından İnsanların Dört Kategoriye Ayrılması

Müellif, eserinde insanları inanç ve vasıfları itibariyle dört gruba ayırarak her gruba delalet eden bir ayeti onların durumlarını anlatma noktasında kullanmaktadır. Böylece bir kıssada dört farklı ayeti bir araya getirerek aralarında güzel bir insicâm oluşturmuştur. Âşık Paşa'ya göre Allah insanları peygamberler, veliler, müminler ve Allah'a inanmayan kâfirlerle münafıklar olmak üzere 4 gruba ayırmıştır. Müellifin birinci grup için kullandığı ayet *وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* “Onları dünyalara üstün kıldık”²⁸⁷

²⁸⁷ Câsiye, 45/16.

beyan-ı âlisidir. Aslında ayetin zahirî manasında bu söz İsrailoğulları için söylenmektedir. Ayetin siyak ve sibakı da bizi bu yargıya ulaştırır. Surenin 16. ayetinin tamamında yüce Allah عَلَى الْعَالَمِينَ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الطَّيِّبَاتِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ “Ant olsun ki biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları dünyalara üstün kıldık.” buyurmuş ve bu ayetteki “onları dünyalara üstün kıldık” ifadesinin İsrailoğulları için söylendiği aşikârdır. Müfessirler İsrailoğulları’nın diğer kavimlere üstün olmasının sebebini ise kendilerine birçok peygamberin gelmesine bağlamaktadır. Bu durum Âşık Paşa’nın da dikkatini çekmiş olmalı ki bu ayeti insanlar içindeki en üstün vasıflara sahip olan peygamberleri anlatmak için kullanmıştır. Öyleyse müellif bu ayetin kastettiği üstünlük vasfını İsrailoğullarına değil peygamberlere hasretmektedir. Dört bölüğe ayrılan insanların ikinci bölümünü ise veliler oluşturmaktadır. Müellif velilerin derecesini ve Allah katındaki değerlerini belirtmek için اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.”²⁸⁸ hitabını kullanmaktadır. Ayette geçen “Allah dostları” ndan maksat evliyalardır. Müfessirler bu konuda hemen hemen tam bir mutabakat içerisinde. Müellifin üçüncü bölüm olarak nitelendirdikleri ise Allah’a ve Rasulüne itaat eden müminlerdir. Onların için kıssada seçilen ayet ise وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ “Allah’a ve peygamberlere itaat edenler”²⁸⁹ ifadesidir. Müellifin dördüncü ve en alt bölümde nitelendirdiği grup ise Allah’a şirk koşan ve ona inanmayan kâfirlerdir Müellif onların hallerini ise خَتَمَ اللّٰهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerine de bir çeşit perde çekmiştir. Onlar için de büyük bir azap vardır.”²⁹⁰ ayetiyle açıklamaktadır. Müellif bu dört bölümün vasıflarını ve derecelerini anlatarak onların hak ettiği muamelenin ne olduğuna değindiği kıssada bu dört ayeti bir bütünlük oluşturacak şekilde ele almaya çalışmıştır.

Âşık Paşa dört bölüğe ayırdığı insanları şu şekilde anlatır: Birinci bölüğe Allah peygamberlik elbisesi verip, bahtlarını da diğer herkesten üstün eylemiştir. O bölüm bu dünyada nebilerdir. Onlar Allahtan aldığı emirleri insanlara anlatarak onları doğru yola

²⁸⁸ Yunus, 10/62.

²⁸⁹ Tevbe, 9/71.

²⁹⁰ Bakara, 2/7.

sokmaya çalışırlar. Allah onlara çeşitli mucizeler vermiş ve bu sayede onlar dünyayı ele geçirerek benlik davası güden kibirli insanları mağlup etmişlerdir. İkinci bölüm ise velayet tahtı verilip gönülleri bununla donatılanlardır. Allah onlara nice kerametler vermiştir. Onlar halkın arasına karışmış ve sürekli Hakk'ın yolunda yürümüş ve bunun üzerine de Allah tarafından onlara zafer verilmiş ve duaları kabul buyurulmuştur. Velilerin en büyük özellikleri ise inanma, doğruluk ve inandığını söylemedir.²⁹¹

Üçüncü bölüm imanı kendine dost edinen ve bunu da dilden söyleyenlerdir. Allah onları Kur'an'da mümin olarak isimlendirmiştir. Onlar âlim ve velilerden ders alır, mürşit ne derse onları dinler ve her işi ilham ile anarlar. Onlara ilham ihsan edildiğinden sırlı işler onların gönüllerine doğmaktadır. Dördüncüleri ise Allah'ın kalplerini mühürlediği ve şiddetli azap vereceği kimselerdir. Bunlar hakikati örten, inkârcı ve Müslüman görünen kâfirlerdir. Onların en büyük işleri bozgunculuk, hile ve ikiyüzlülüktür. Onlara bu davranışlarından dolayı cehennem verilmiştir. Aslında bu dört bölüğe gelen feyz aynıdır ve Allah katından yollanmıştır. Ancak onların mayasında her ne varsa bu feyz onların mayası doğrultusunda davranışları ortaya çıkarmaktadır. Bu tıpkı yağmur suyunun güzel topraklara düştüğünde oradamis kokulu çeşit çeşit bitkinin çıkmasına veya çöle düşen yağmurun orada kuru ve sert diken çıkmasına neden olması gibi bir şeydir. Hâlbuki yağmur aynı yağmurdur.²⁹²

Yağmurun doğurduğu netice ıslattığı toprakların mayasıyla alakalıdır. Mümbit topraklara düşen yağmur çeşit çeşit bitkiler çıkarır. Çünkü düştüğü toprağın mayası güzeldir. Çöle düşen yağmur suyu ise sert, dikenli ve zarar verici bitkiler çıkarır. Çünkü onun hamurunda da kötülük, çoraklık ve kuruluk hâkimdir. Yine yağmur denize düştüğünde onun suyunu midye kapıp içerse o su inci olarak ortaya çıkar. Lakin zehirli bir yılan yağmur suyunu yutarsa onda bu su zehir olarak ortaya çıkar. Hâlbuki ikisine de ulaşan aynı şeydir, yani yağmurun suyudur. Suyu alanın mayasında iyilik varsa su onda güzel görünür. Şayet suyu mayasında kötülük olan içerse onda da bir zehir olarak ortaya çıkar.

Allah'tan gelen feyz yağmur suyu gibidir. O feyz dört bölüğe ayrılan insan gruplarının mayasında taşıdığı özelliğe göre ortaya çıkar. O feyz peygamberlere geldiğinde onların

²⁹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 429.

²⁹² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 431.

mucizelerini arttırır. Velilere geldiğinde onlarda hayrete düşüren olağanüstü hallerin meydana gelmesini sağlar. Feyz müminlere geldiğinde onların ilhamını artırır ve din yolunda gitmek için ayaklarını sağlamlaştırır. Feyz kâfir ve münafıklara ulaştığında kötü işler, bozgunculuk, zulüm, hile, öfke ve haşinlik ortaya çıkarır.²⁹³

Bu konuyu şu örnekle daha da iyi açıklayabiliriz. Âlemlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.v.) getirdiği prensiplerle insanlığa rehber olmaya çalışmış, onları yokluk tehlikesi karşısında varlık âleminde tutmaya çalışmıştır. Peygamberden gelen bu güzel öğüt ve prensipleri insanlardan bazıları kabul etmiş, gönlünü ona vermiş ve onun getirdiklerine iman etmiştir. Bazıları da onun öğütlerini dinlemeyi bırakın, ona karşı düşman olmuş, onun getirdiklerini reddetmiş ve azılı birer düşman halini almıştır. Hâlbuki her iki gruba ulaşan kaynak aynıdır. Her ikisi de peygamberin daveti karşısında konumlarını belirlemiştir. Bazıları onu kabul edip ona dost olmuş, diğer bazıları ise onu reddedip ona düşman olmuşlardır. Onun feyzinden faydalanan Ebubekir’de doğruluk ve kalp temizliği çoğalır, Ömer’de adalet artar, Osman’da utanma en üst raddeye ulaşır, Alide de fedakârlık, cömertlik ve problemleri çözme yetisi fazlalaşır. Çünkü onların mayasında zaten bu özellikler mevcuttu. O feyz onlardaki bu özelliği en üst noktaya ulaştırmış ve bu özellikleriyle namdar olmaya sevk etmiştir. Hz. Peygamberden gelen aynı feyz kâfirlere karşı ise tam ters bir istikamet göstermektedir. O, feyzini onlara akıttıkça onlardaki isyan ve azgınlık daha da artmıştır. Çünkü onların mayasında zaten inkâr, azgınlık, kibir ve hakikati örtme mevcuttur. Bu feyz onlarda varolan bu özellikleri en üst seviyeye çıkarmıştır. Böylece Utbeler, Şeybeler, Ebu Cehiller küfür ve azgınlıklarıyla nam salmışlardır. Hâlbuki ikisine de gelen feyz aynı yerdendir. Bu feyz birisini Ebubekir (r.a.) yaparken diğerini Ebu Cehil yapmıştır.²⁹⁴

Müellifin buradan vermek istediği mesaj çok açıktır: Herkes mayasında ne taşır ise ahlak olarak onunla bezenir ve davranışları da o istikamette olur. Müellif bunu bize Peygamberler, Veliler, Müminler ve Kâfirlerin durumu üzerinden sunmaktadır. Bunun için de yukarıda değindiğimiz üzere bu dört gruba hitap eden ayetleri birbiriyle uyumlu ve de birbirini tamamlar bir tarzda kullanmaktadır.

²⁹³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 433.

²⁹⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 437- 441.

3.13. Bazı Vasıflara Sahip İnsanların Peygamberî Bir Basirete Sahip Olacağına Teşvik

Âşık Paşa, eserinde istediği bazı kıssalarda anlattığı konu ile bir ayet veya ayet içindeki bir kavram arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Bu kıssalardan birinde Âşık Paşa bir insanda bazı vasıfların bulunması halinde o insanın peygamberi bir bakış açısına ve basirete sahip olacağını açıklar. Bu durumu kıssada şu şekilde açıklar:

Âşık Paşa'ya göre insanda üç haslet bulunursa مازاغ البصر “Gözü kaymadı.”²⁹⁵ ayetinin içine aldığı tüm manalar gereğince o kişinin gözü sürme ile sürmelenip Allah'ın cemalini seyredeceğini ifade eder. Müellif bu kıssada bu ayeti bir ahlaki erdemlilik bir ruhi olgunluk olarak algılamak; bu ahlaki erdemliliği de bir teşbihle - göze sürülen sürmeyle - açıklamaya çalışmıştır. Herkesin malumdur ki göze sürme sürüldüğü zaman dış görünüş itibariyle göz daha bir güzelleşir. Müellifin kıssasında açıkladığı o üç haslet, bir insanda bulunursa o insanın maneviyatına güzellik katar ve o üstün ahlakın yansıdığı göz adeta Hz. Muhammed'in miraçtaki durumunu anlatan “Onun gözü kaymadı” ayetinin ifade ettiği mefhuma mutabık bir durum almış olur veya en azından ona benzemeye çalışmış olur. Bilindiği gibi Hz. Peygamber miraçta gördüğü o olağanüstü şeyler karşısında hiçbir şüpheye düşmemiş, gördüklerinin hak olduğunu iyice idrak etmiş ve neticede Cenab-ı Hakk'a mülaki olmuştur. Böylece gördükleri karşısında onun gözü ne şaşmış ne de dalmıştır. Müellif o sahneleri görüp o yüce makamları temaşa eden Hz. Peygamber'in gözünün görüşündeki ve basiretindeki güzelliği anlatmak için de onu sürme çekildiği zaman kendisine muazzam bir güzellik kazandıran göze benzetir. Müellif, kimde bu üç haslet bulunursa neticede onun gözünün bu ayetin ifade ettiği anlam gereği sürmeleneceğini, yani peygamberi bir bakış açısına ve basirete sahip olacağını belirtir.

Bu hasletlerden ilki kişinin nefsinin kendine kul olması, buyurduğu her işi nefsinin yerine getirmesidir. Nefis kişiye hâkim olduğu sürece değil kişi nefsine hükmettiği müddetçe olgunluğa erişir. Olgunluğa erişen kişi nefsin emirlerini dinlemeyeceği gibi, kendi emirlerini de nefsine dinletir. Nefse kul olmak değil, nefsi kendine kul etmek o üç güzel huydan birincisidir. O hasletlerden ikincisi ise nefsinden tamamen vazgeçmektir.

²⁹⁵ Necm, 53/17.

Böyle fitrata sahip bir kişinin tavsiyelerini yerine getiren kişi her ortamda el üstünde tutulur. Bu hasletle bezenen insanlar çevresindeki herkesi kendine bağladıkları gibi etrafındaki hiçbir insan da onun sözünden çıkmaz. Kim böyle bir haslete sahip olup da etrafındakileri doğru yola çevirirse yer ve gök ehli ona sonuna kadar yardımcı olur. Müellifin belirttiği üçüncü haslet ise düşmanın okuna, silahına ve saldırısına mani olan kişidir. Böyleleri, insanlar arasında hiçbir fark gözetmeyip her insana adaletle hükmederlerse ister inkârcı isterse kâfir olsun hiçbir iddia sahibi onlara söz söyleyemez. Adaletle hükmeden bu kişileri Yahudiler de, Müslümanlar da, Hristiyanlar da, diğer din mensupları da sever ve sayarlar. Böyleleri tüm milletler için bulunmaz bir kaftandır ve herkes bu hasletlere sahip insanlara adeta köle olurlar. Oadaki o güzel ahlak herkesi etkiler. İşte kimde bu üç güzel haslet mevcut ise onun gözü “Gözü kaymadı” ayetinin sürmesiyle sürmelenir. Neticede bu güzel hasletler kişiyi Cenâb-ı Hakk’ın cemalini seyretme şerefine ulaştırır. Müellifin ön şart olarak arz ettiği bu üç haslet; yine kendisine has yorumla ahlaki bir gelişim, nefsi bir terbiye, peygamberi bir basiret ve yakînlük olarak algıladığı ما زَاغَ الْبَصَرُ “Gözü kaymadı” ayetinin gerektirdiği sonuca ulaştırır. Müellif ayete böyle yaklaşarak kıssada verilmek istenilen o üç güzel hasletle ayet arasında bir sebep sonuç ilişkisi kurmuştur. Yani müellif demektedir ki o üç haslete sahip olunmadığında ayetin gerekli kıldığı sonuç ortaya çıkmaz.

3.14. Kâinatın İnsana Hizmet İçin Yaratılması ve İnsanın Şükürle Mukabelesine Teşvik

Müellifin kıssa ile ayet arasında sebep sonuç ilişkisi kurarak yazdığı kıssalardan birisi de bu başlık altında incelenecek olan kıssadır. Müellif kıssada yüce Allah’ın büyük âlem denilen dünyayı dört unsurdan yarattığını anlatırken, bu dört unsurun her birinin kaldırma (Ref’), koyma (Nasb), çekme (Cer) ve hareketsizlik (Sükun) gibi eylemlere neden olduğunu ve yine bu dört unsurun küçük âlem denilen insanda da var olduğunu ve tüm bunların hepsinin insan için yaratıldığını anlatmıştır. Müellif konuyu sebep sonuç ilişkisi içerisinde لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ “Eğer şükrederseniz (nimetlerimi) arttırırım.”²⁹⁶ hitabına bağlamaktadır. Bu şekilde kıssada anlatılan konu ile kıssada kullanılan ayet sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirine bağlanmıştır. Şimdi bu bağın nasıl kurulduğunu detaylıca anlatmaya çalışalım. Müellif kıssada öncelikle âlemin nasıl oluştuğunu

²⁹⁶ İbrahim, 14/7.

anlatırken bu oluşumun yüce Yaratıcı'nın “ol” emri üzerine meydana geldiğini ifade etmektedir. Varlığın oluşum aşamalarını ise şöyle anlatır: Ona göre varlığın ilk oluşumu için Cenâb-ı Hak “akl-ı kül”ü yaratmıştır. Sonra akl-ı külden dört unsur meydana gelmiştir. O dört unsurun herbirine de oturma, çekme, kaldırma ve sakinlik halleri verilmiştir. Bunlara da su, ateş, hava ve toprak diye isim verilmiştir. Dört unsurun işleri ise şu şekildedir: Bunların ilkinde ovalar, bağlar yeşerir ve insanlar ondan bal ve yağ gibi nimetler elde eder. O unsurun adı topraktır. Diğeri ise âleme lamba ve çıra gibidir. Onun ışığı ile yer ve gök aydınlanır. Bu unsura da ateş adı verilir. Üçüncüsü yeryüzünün süpürgesi, temizleyicisi hükmündedir. O hem sular, hem süpürür, hem de temizler. Bu unsura da su adı verilir. Sonuncusu ise kararlı ve sabittir. Bütün varlıklar hayatlarını onunla sürdürürler. Ona da hava adı verirler. İşte âlem bu dört şey üzerine bina edilmiştir.²⁹⁷ Bu dört unsur sadece âlemin oluşumunda değil insanın oluşumunda da etkindir.

Müellif küçük bir dünyaya benzettiği insanın âlem-i kübra denilen dünyaya benzediğini iddia ederek nasıl ki ateş, su, hava ve toprak kâinatın asli unsuru ise; bu dört unsurun aynısının insanda da var olduğunu söyler. Çünkü ona göre insan kâinatın küçük bir numunesidir. Müellif bu yargısını da şu şekilde ispatlar: Dört unsurdan biri olan ateşin benzeri vücutta şöyle bir hal ile ortaya çıkar. Kişinin yüreğinin yanması, vücudun sıcaklığı, midenin yanması gibi şeyler dört unsurdan biri olan ateşin insandaki tesirini göstermektedir. Ateş bu etkisiyle insana hizmetçi hükmündedir. Zaten dış âlemde onun temsilcisi olan Güneş insanın birçok ihtiyacını karşılar; ateşin insan içindeki etkisi de insana çok faydalarda bulunmaktadır. Kâinatı oluşturan diğer bir unsur ise hava olduğu söylenmişti. Hava vücuda gelerek insan için nefes olur; bu vücut onunla hayatta kalır. Eğer nefes çıkar ve geri gelmezse, vücut ölür. Onun hayatı havadan aldığı nefese bağlıdır. Müellif su ve toprak unsurlarının insanda varoluşunu da şu şekilde açıklar: Su insanın damarlarında dolaşan kan gibidir. Susayan insan ondan içtiğinde susuzluğunu giderir. Böylece su insanın oluşumunda etkin bir unsurdur. Toprak ise insanda şu etkilere sahiptir: Cenab-ı Hak onu yaratarak insanı onun üzerinde gezdirip yaşatmıştır. İnsanın aslı da ondandır. Nice güzel yüzlerin aslı ondan sadır olmuştur. Böylece âlem-i kübrayı oluşturan dört unsur, âlem-i suğra denilen insanın da oluşumuna etki etmiştir. Aslında su, ateş, hava ve toprak görünürde insana hükmeder. Sanki insan onlarsız var

²⁹⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 377-381.

olmaz. Hâlbuki Allah bu dört unsuru insana hizmet etsin diye yaratmıştır. Bu âlemin yaratılması bile insana hizmet içindir. Görünürde onlar insandan yücedir; hakikatte ise insandan daha aciz ve aşağıdadır. Çünkü onlar insana hizmet, onun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yaratılmıştır. Allah bu nimetleri insanlara bağışlarken, onlardan karşılık olarak bir şey istemektedir. O da bol bol şükretmeleridir. Onun için yüce Allah لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ “Eğer şükrederseniz (nimetlerimi) arttırırım.” buyurmaktadır.

Müellif kıssada dört unsurun kâinatın ve insanın oluşumuna etkisini anlatırken, bunu hakikatte her şeyin insana hizmet etmesi için yüce Yaratıcı tarafından yaratıldığını göstermek niyetiyle yapar. Bu kadar nimete karşı insanların da Allah (c.c.)’a şükretmesi gerektiğini ifade eder.²⁹⁸ Böylece müellif kıssada ele aldığı konuları لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ “Eğer şükrederseniz (nimetlerimi) arttırırım.” ayetiyle sebep sonuç ilişkisi içerisinde anlatmış olmaktadır.

3.15. Söz (Kelam)’ün Mana Haline Gelme Aşamaları

Âşık Paşa bir kıssada sözün akılda ve kalpte mana haline gelme aşamalarını anlatırken bu konuyu Kur’an’dan bir ayetle irtibatlandırarak açıklamaktadır. Şimdi konu ile seçilen ayetin nasıl irtibatlandırıldığını açıklamaya çalışalım. Müellif bir insanın ağzından çıkan sözün dinleyen tarafından algılanan mana ve tesirini ifade eden hali üç aşamada anlatarak فَاسْتَمِعُوا لَهُ “Onu (Kur’an’ı) dinleyiniz.”²⁹⁹ ayetiyle irtibatlandırır. Müellif öncelikle sözü güneşe benzeterek, onun manasının da Tanrı’nın ışığı olduğu ifade eder. Söz hem lafız hem de mana olarak bir araya geldiğinde insanda güzel bir mana / duygu uyandırır. Müellif daha sonra sözün üç konakta durarak doğup battığını söyler. Yani söz çıkış ve varış yeri itibarıyla üç konaktan geçer. Daha sonra kıssada bu üç konak teferruatıyla anlatılır. Şöyle ki; birinci konak gönüldür. Bütün sözlerin aslı bu gizli hazinede yazılıdır. Söz ağızdan çıkmadan gönle varır. Aslında söz gönülde yazılı bir deftere benzer. Söz görünmek istediğinde yani o defter okunduğunda dile gelerek hayır ve şerrin ne olduğunu herkese bildirir. İşte bu anlattığımız kısım sözün ilk uğradığı konaktır. Sözün ikinci durağı ise dildir. Söz gönülden koptuğunda dile gelir ve insanlar öğüt olarak kendilerine bildirilen ne varsa hepsini buradan alırlar. Gönüldeki sözün

²⁹⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 383-387.

²⁹⁹ A’raf, 7/204.

açığa çıkmasının sebebi dildir. Zaten yüce Allah'ın insanlar için yolladığı tüm kutsal kitaplar en doğru ve eksiksiz şekilde dille okunmuşlardır. İnsanların hallerini, düşüncelerini, fikirlerini açığa çıkarmaları da onun sayesinde olmuştur. İşte dil sözün ikinci konağı olmuştur. Sözün üçüncü durağı ise onu işiten gönüldür. Söz dilden çıktığında oraya konar ve oradaki gönül defterinin yapraklarına yazılır. Yani sözün manası ve mananın tesiri insana nakşedilmiş olur. Bu mana insanda bazen sevinç, bazen güzellik, bazen acı, bazen de hüznün olarak ortaya çıkar. İnsanlar tüm itibarlarını söz ile elde ederler. İşte söz güneşinin teşrihi ve konakladığı durakları müellif bu şekilde açıklamaktadır.³⁰⁰

Müellif söz ve onun tesirini anlatırken فَاسْتَمِعُوا لَهُ ayetiyle de konuyu irtibatlandırmaya gayret eder. Bu irtibatı anlayabilmemiz için ayetin manasına bakmamız gerekmektedir. “Onu dinleyin” den kasıt Kur’anı dinlemektir. Bunu ayetin siyak ve sibakından anlamaktayız. Nitekim A‘raf, 7/204 ayetinin tamamında Cenâb-ı Hak “Kuran okunduğu zaman ona kulak verin, dinleyin ki merhamet olunasınız.” buyurmaktadır. Yani müellifin anlattığı sözün üç durağının tamamı bu ayette yer almaktadır. Allah (c.c.) bizlere “Kur’an’ı dinleyin” dediğinde o üç hal bu lafızda şu şekilde gizlenmiştir. Sözün ilk hali o sözü söyleyenin gönlünde mana olarak bulunurdu. Öyleyse “Onu dinleyin” lafzının sahibi Allah (c.c.) burada Kur’an okunduğu zaman onun dinlenmesini istemektedir. Murad-ı ilahi bu şekildedir; ancak bu istek lafza dökülmeli ki ortaya çıksın ve muhatap onu rahatça anlasın. Bu da sözün ikinci merhalesine tekabül eder. Ayetin sadece lafız kısmı sözün ikinci halini oluşturmaktadır. İnsanın ise bu ayet çerçevesinde Allah’ın isteği doğrultusunda hareket etmesi yani Kur’an okunduğu zaman onu dinleme moduna geçmesi lazımdır. Bu da ayetin lafzında gizli olan mananın insanın gönlünde yer etmesiyle mümkündür. O zaman söz üçüncü durağına uğramış ve maksat hâsıl olmuş demektir. Ayet ile kıssanın anafikri arasındaki bağ bu şekilde kurulur.

Kıssa ile ayet arasındaki irtibat noktalarından birisi de kanaatimizce şudur: Kıssa sözün doğuş ve bitiş aşamalarını anlatır. İrtibat kurulan ayette de Kur’an’ın dinlenilmesinden bahsedilmektedir. Söz ile işitme veya söz ile dinleme arasında kuvvetli bir bağ vardır. Bu kavramlar birbirleriyle ilintilidir. Söz ağızdan çıktığında muhataba ulaşması için kulaktan girer. Söz gönül ve dil ortaklığı ile çıkarken; işitme kulak ve gönül ortaklığıyla

³⁰⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 341-347.

meydana gelir. Sözde ve işitmede ortak payda gönüldür. Ayırıcı elemanlar ise dil ve kulaktır. Kıssa gönül ve dil ortaklığına yer verirken kulaktan bahsetmez. Ancak ayette geçen “dinleyiniz, kulak veriniz” vurgusu bu eksikliği gidermiş olur. Kıssanın konusu ile kıssada kullanılan ayet arasında böyle bir irtibattan da bahsedilebilir.

3.16. Adaletle Hükmetmenin Boyutları ve Adalet Sahibi İnsanların Vasıflarına Vurgu

Bu başlık altında adaletle hükmetmenin ne olduğu ve hüküm sahiplerinin kimler olup onların hangi vasıflara sahip olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Müellif kıssada bu konuyu bir makam olarak ifade ederken adaletle hükmetmenin önemini açıklamaya çalışır. Bu nedenle müellif anlattığı konuya uygunluk açısından *فَاخُذْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ* “İnsanlar arasında adaletle hükmet” ayetini seçmektedir. Tabi bu cümle ayetin bir kısmını oluşturmaktadır. Cenab-ı Hak bu ayetin tamamında “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”³⁰¹ buyurmaktadır. Demek ki “İnsanlar arasında adaletle hükmet” kısmı Hz. Davud (a.s.)’a hitap eden bir kelimedir. Ayette Hz. Davud’a hükümlerlik (halifelik) verildiği ve insanlara bulunduğu makam gereği nasıl davranması gerektiği de belirtilmiştir. Bu ayet doğrultusunda Âşık Paşa, adaletle hükmetmenin ne anlama geldiğini açıklar.

Daha önce de belirtildiği üzere müellif bu kıssada bir makamın özelliğini anlatacağını söyler ve bu makam da “İnsanlar arasında adaletle hükmet” ayeti doğrultusunda adaletle hükmetmek ve hâkimlerin hükmünün her tarafta geçmesi halidir. Müellif Allah (c.c.)’ın insanlara her tarafa hâkim olmaları için üç türlü taht verdiğini ve bu tahta oturanların başlarına yücelik tacını giydirdiğini ve onlara “İnsanlar arasında adaletle hükmet” meleri emrini verdiğini belirtir. Bu taht sahiplerinden birincisi bütün cihanın emrine verildiği ve buyruğu geçen sultandır. O eğer isterse bulunduğu makam gereği dünyada adaletle hükmedip, insanlara nimetlerle güzel ziyafetler verir. O isterse haksızlıkla tebaasını mahv u perişan edebîlir. Çünkü o iyilik ve kötülüğü de yapabilme kudretine

³⁰¹ Sâd, 38 /26.

sahiptir. Yüce Allah ona bir taht vererek yeryüzünde insanları idare etme yetkisi vermektedir.

Taht sahiplerinden ikincisi ise şeriata göre hüküm veren âlimlerdir. Onlar neyin temiz neyin pis olduğunu bildikleri gibi, neyin dinden neyin din dışı olduğunu da bilirler. Hatta bilmekle kalmayıp insanlara anlatıp gösteren de bunlardır. Onlar verdikleri kararlarla vücuttaki nefisleri hükmü altına alırlar. Ayrıca dünyadaki en despot kralların bile isteği onlar üzerinde etki yaratmaz. Çünkü onlar din namına konuşurlar. Bu taht sahiplerinin hükmü insanların nefsinde etki yaratır. Üçüncü taht sahiplerinde ise veliler oturur. Allah onlara hükümlerinin geçmesi için gönüller ülkesini verdi ve bu ülkede hüküm sürebilmek içinde gerekli olan kuvvet ve kudreti onlara yerleştirdi. Velilerin hükümlerine inanmayıp onları reddetmeye kalkanlar Allah'ın cemalinden mahrum kalacaklardır. Çünkü gönüller ülkesinin sultanı onlardır. Böylece yüce Allah insanın hem bedeni hem de ruhi yönüne hitap eden ve bu sayede dünyanın her tarafına, görülen görülmeyen her bir yönüne üç ayrı taht kurmuş ve bu tahta da üç ayrı grubu oturmuştur.³⁰²

Özetle bunların ilki ülkeleri yöneten, tebaasına hükmeden sultanlardır. İkincisi ise insanın nefesine hükümeden ve bunu da dinin emir ve yasaklarını açıklayarak sağlayan âlimlerdir. Üçüncüsü ise insanın gönlüne hitap eden, onu tesiri altına alan ve hükmünü orada yürüten velilerdir. Bu üç taht sahibinin hiçbiri diğerinin ülkesinde hüküm süremez. Bir sultan âlimlerin hüküm sürdüğü alanda hükmünü geçiremeyeceği gibi, âlim de velilerin ülkesine hüküm geçiremez. Çünkü hepsinin taht kurduğu ülke ayrıdır. Hem Cenâb-ı Hak onlara sorumlu oldukları ülkelerde hüküm sürebilmesi için ayrı bir kudret ve ilim vermiştir. Bununla birlikte üç tahtın her birine oturabilmek içinde belirli vasıfların ve özelliklerin olması gerekmektedir. Yoksa belirli vasıflara sahip olamayanlar o tahta oturamazlar veya otursalar bile buldukları ülkelerde hükümleri geçmez.

Taht sahiplerinin herbirinin üç önemli özelliği vardır. Birinci tahtın sahibi padişahlar idi. Bir padişahın tebaasına hüküm geçirmesi içinde üç vasfının bulunması lazımdır. Bunlardan ilki padişahın asalet sahibi olmasıdır. Bir diğeri, akıl sahibi olmasıdır. Çünkü memleketin bayındır hale gelmesi onunla mümkündür. Üçüncü vasıf ise kuvvetli,

³⁰² Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 357-361.

devletli ve dirayetli olmasıdır. Bu vasıf bir padişapta bulunmazsa onu tebası asla dinlemez. Kişide bu vasıflar olursa “İnsanlar arasında adaletle hükmet” emrinin icrası söz konusudur.

Nefisler ülkesinin tahtına oturan ve bu ülkeye hükmeden âlimlerde de üç vasıf aranır. Eğer bu üç vasıf o kişilerde yok ise o tahta oturamaz. Bu vasıflardan ilki eksiksiz bir ilme sahip olmaktır. Âlim sorulan her soruya eksiksiz ve doğru cevap vermelidir Kendisine gelen her probleme çözüm bulabilmelidir. İkincisi ise âlimin ilmiyle amel etmesi, söylediklerini ilk önce kendisinin uygulamasıdır. Onlardaki üçüncü vasıf ise dünyaya bağlanmamak, hırsı bırakıp Hakk’ın verdiği şükretmektir. İşte bu üç vasıf bir kişide bulunursa bu gerçek manada âlimdir ve onun söyledikleri insanların nefsinde hüküm sürer. Gönüller ülkesinin tahtında hüküm sürenlerin üçüncüsü ise velilerdir. Onların da üç niteliği vardır. Bunlardan ilki, o kişilerde tam bir sevgi ve bağlılık bulunmalı; böylece halkı evirip çevirebilmelidir. İkincisi ise gönlünün açık ve kalbinin temiz olması gerekmektedir. Çünkü Hakk’ın nuru temiz gönüllerde bulunur. Üçüncüsü ise Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmalı ve bu doğrultuda insanlara iyilik edip, onları hoş tutmalıdır. İşte gönüller ülkesine hüküm geçirmek bu vasıflara sahip olmakla mümkündür.³⁰³ Böylece Allah (c.c.)’ın insanlara her tarafa hâkim olabilmesi için üç türlü taht bahşetmesini ve bu taht sahiplerinin özelliklerini anahatlarıyla açıklamış bulunmaktayız.

3.17. Ahiret Hayatının Dünya Hayatına Benzerliği ve Bu İki Hayatın Sonuçları İtibariyle Birbirine Benzediğine Vurgu

Müellif bu başlık altında değineceğimiz konuda cennetin tasvirini yaparak cennetin bir yansımasının da bu dünyada olduğunu dile getirir ve cennette var olan her şeyin aslında dünya hayatında da var olduğunu ifade eder. Müellife göre insan, bu hayattaki cennete benzeyen unsurları keşfedip bu doğrultuda hareket ederse hem bu dünyasını cennete çevirebileceği gibi hem de ahirette cenneti hak edeceğini söyler. Müellif bu düşüncelerini de *وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ* “Burada kör olan ahirette de kördür.”³⁰⁴ ayetiyle desteklemeye çalışır. Bu ayet müellifin anlatmaya çalıştığı konunun mefhum-u muhalifi hükmündedir. Müellifin iddiası bu dünyadaki cenneti idrak edebilen kişilerin

³⁰³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 363-371.

³⁰⁴ İsra, 17/72.

ahirette de cennete müstahak olacağıdır. Ayette bu dünyada cennete götürecek unsurları veya emareleri göremeyenlerin ahirette de cenneti ve devamında Allah'ı temaşa (Ru'yetullah) edemeyecekleri belirtilir. Ayetteki "a'mâ" kelimesine mecâzi bir anlam yüklenmektedir. Buradaki körlükten kasıt gerçekleri görememek ve hakikati kavrayamamaktır. Yani manen bir körlük³⁰⁵ kastedilmiştir. Çünkü kim bu dünya hayatında, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere karşı kör olursa ve dünyada Allah'ın kuvvet ve kudretini gösteren delil ve alâmetleri görmeyip kör gibi yaşarsa, elbette o, âhirette de kör muamelesi görecektir ve bu kimse âhirette daha da kötü bir durumda bulacaktır Zira oradaki yeri cehennem olacaktır.³⁰⁶ İşte ayet bu yönüyle müellifin tezini desteklemektedir. Bu açıklamalardan sonra Âşık Paşa'nın bu dünyada neyi cennette benzettiği ve cennetin niteliklerini bu dünyadaki hangi şeylere hasrettiğini açıklamaya çalışalım.

Müellif öncelikle cenneti insanın gönlüne benzetir ve işarî bir yoruma girer. Ona göre insan can ve tenden oluşur. Can iyilikleri temsil ederken ten de kötülükleri temsil eder. Can gökle irtibatlı iken ten ise yerle irtibatlıdır. Ona göre can imanla kendini taçlandırır asıl yeri olan göğe yükselecektir. Müellife göre yeryüzü katı ve yoğundur; nitekim beden de öyledir. Gökyüzü ise can gibi şeffaf ve berraktır. Yer içinde cehennem, gökyüzünde ise cennet vardır. Vücutta kötü huylar, canda ise gönül vardır. Müellif Allah'ın gökyüzüne ihsan edip bıraktığı şeyin "cinan" denen cennet olduğunu; canda bıraktığının ise "cenan" denen gönül olduğunu ifade ederek cinân ve cenân kelimelerinin birbirine karşılık olup birinde ne varsa diğesinde de aynı şeylerin olduğunu belirtir. Bu yorumu yapan müellif cennete var olan her şeyin bir karşılığının da insanda bulunduğunu söyler ve bazı karşılaştırmalar yapar. Onun ifadeleriyle gönül cennete, aşk gözün görebildiği yere adımını atabilen binite, yaratılış köşke, mana huriye, akıl tuba ağacına, cömertlik Kevser'e, İdris ihsana, Rıdvan adlı melek rızaya benzetilir. Görüldüğü gibi bu benzetmelerde cennette bulunan şeyler insanda var olan bazı şeylere benzetilir.

Müellif cennette akan dört çeşit ırmağı da şöyle bir benzetmeye tabi tutar. Muhammed 47/15'te su, süt, bal, temiz ve helal olan şarabın cennette akan ırmaklar olduğu belirtilir. Bu dört ırmak müellif tarafında şöyle bir yoruma tabi tutulur. Ona göre su temiz

³⁰⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, V, 315.

³⁰⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân, Dâru'l-Hicr*, 1. Baskı, Kahire, 2001, XV, 11-12.

yaratılışa, helal olan şarap gönül ile bilmeye (marifet), süt ilme, bal hilme benzer. Böylece müellif bu karşılaştırmaları yaparak cennetteki herbir şeyin gönül denilen o şehirde var olduğunu belirtir. İşte kimin gönlünde bu hasletler varsa o gerçek manada kendini cennet nimetleriyle bezemiş bir kimse olarak Allah'ın razı olduğu kişi olacaktır. Allah'ın razı olduğu kul da O'nun vaadiyle cennete girecek kuldur. Allah cenneti insan için bezemiş ve onda her ne varsa aynısını insanın gönlüne de derç etmiştir.

Allah kişiyi kendine görüntü yeri yapmıştır ki insan iyice baktığında gönlünde Allah'ı görebilir. Kim ki Allah'ı gönlünde bulursa o gönül O'nun görüldüğü yer olmuş olur. İşte böyle bir gönül bugün itibariyle Hakk'ın baktığı gönül olurken, yarın cennette ona bakılan yer olmuş olur. İşte kim bu sırlı nakışları görüp onu okuyabilirse yarın orada Hakk'ı görmüş olur. Kim bu dünyada o nakışlardan O'nu görememiş ise yarın orada O'na kavuşamayacak demektir. Hakikatte kim bu dünyada körse ve O'nu görememişse yarın öbür dünyada da sevgilisini göremeyecek demektir. Müellif bu hassas çizgiyi bize hatırlatarak yüce Yaratan'ın “Burada kör olan ahirette de ködür.” ayeti ile bu hususu dile getirdiğini ifade eder.³⁰⁷ Müellif bu ayeti kıssadaki fikri destekleme noktasında oldukça başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Ayet dünyada Allah'ı idrak etmek ve zikretme noktasında hiçbir çaba sarfetmeyen ve adeta gerçekleri görmezden gelenleri “kör” olarak nitelerken, onların yarın ahirette cennet nimetlerden mahrumolacağını bildirmiş ve bunu kendisine inanmayanlara bir tehdit unsuru olarak kullanmıştır. Müellif kıssada ayetin mefhum-u muhalifinden hareket ederek Onu idrak edip layıkıyla ananların cennet nimetlerini gerçekte görebileceğini belirtmektedir.

3.18. Zenginliğin Ne Olduğu, Sekiz Kategoriye Ayrıldığı ve Her Birinin Vasıflarına Vurgu

Bu başlık altında müellifin zenginliği nasıl tarif ettiği ve onları kaç kategoriye ayırdığı ve her birinin özellikleri itibariyle zenginlik vasfıyla nasıl sıfatlandığı konusunu açıklamaya çalışacağız. Müellif asıl zengin kimler olduğunu anlatırken bize sekiz örnek sunar. Müellifin sekiz örnek sunmasındaki sebep ise kıssanın sekizinci bölümde geçmesidir. Müellif bu konuyu anlatırken kendisine referans olarak aldığı ayet ise **وَوَجَدَكَ**

³⁰⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 7-39.

عَائِلًا فَأَعْتَى “Seni yoksul bulup zengin yapmadı mı?”³⁰⁸ beyân-ı ilahîsidir. Ayette geçen zenginlik kavramıyla kendi düşünceleri arasında bir paralellik kuran müellif buradan hareketle konuyu açıklar.

Müellif, Cenâb-ı Hakk’ın zenginlik açısından sekiz türlü insana diğerlerine kıyasla daha fazla lütufta bulunduğunu ifade ederek; bu sekiz grup insanın niçin diğerlerinden daha zengin olduğunu şöyle açıklar: Bu gruptan ilki uzun ömürlü olan ve hayatı boyunca ibadet edip duada bulunan kişilerdir. Çünkü onların gönlü ve ruhu Allah’a yönelmiş ve doğruluk üzere sabit kalmak onlara bir huy olarak verilmiştir. Uzun ömürlü insan, hayatı boyunca pekçok şeyler görmüş, hayatın birçok badirelerinden geçmiştir. O hayat namına herbir şeyi bizzat görmüş ve yaşamıştır. Kimi zaman hayatın en acımasız yüzüyle karşılaşmış ve nice kaygı ve kederlere duçar olmuştur. Kimi zamanda hayatın yaşanabilecek en güzel şeylerini yaşamış ve nice sevinç, lütuf ve faydayı idrak etmiştir. O yaşadığı bu uzun ömürle ve başından geçen birçok olayla engin ve derin bir tecrübeye sahip olmuştur. Bu sayede Allah’ın onlara verdiği bu uzun ömür onlar için büyük bir lütuf olmuştur. Böylece onlar bu haliyle zenginleşmiş ve diğer insanlardan üstün olmuşlardır. O halde yaşlıları yoksul değil, zengin bilmek gerekir. Kişi de ihtiyarları fırsat ve ganimet bilip onların tecrübesinden faydalanmalı ve onlara hizmette kusur etmemelidir.

Müellif zengin olarak nitelendirdiği ikinci grubu da şu şekilde açıklar: Bu gruba dâhil olanlar mal ve mülk bakımından fersah fersah üstün olanlardır. Müellifin nitelendirdiği grup zengin kavramının terim anlamına uyanlardır. Bu kimselere Cenâb-ı Allah çok mal vermiş ve böyle insanlar nereye elini atarsa atsın işleri daima yolunda gitmiştir. Böyle kişilere hiç ummadığı yerden nice nimetler yağar ve hayatı boyunca kısmeti hep açık olmuştur. Onların zenginliği herkesten çok olduğu gibi başkalarının malları karşısında da gözü gönlü toktur. Onların nimet ve lütfundan nice insanlar muradlanır ve bu sayede karınları doyup üzerleri elbise görür. İşte onlar bu vasıflarıyla gerçekten zengindirler. Üçüncü grubu oluşturan zenginler ise akli olan ve akli her işin içinden en iyi şekilde çıkabilen kişilerdir. Böyle insanlar ilim ve hüner alanında neye teşebbüs etmişlerse sonunda hep başarı ile bitirmişlerdir. Onların yaptıkları, insanların iyiliğine olan güzel şeylerdir; söyledikleri de yerinde ve isabetlidir. Onlar akli ve bilgileri sayesinde birçok

³⁰⁸ Duhâ, 93/8.

insanı nice müşkil durumdan kurtarırlar. Onlardaki bu vasıflar insanların çoğunda bulunmaz. İşte akli ve bilgisi olan insan zengin insan demektir.³⁰⁹ Onlar bu niteliklerini insanlığın faydasına kullandıkları ölçüde gerçek manada zengin addedilirler.

Zenginlik vasfıyla sıfatlananların dördüncüsü ise, soyu nesli temiz olup nefsi de Allah yolunda toprak olan kimselerdir. Soyu ve nesli temiz olan, halk arasında saygın olur. Gittiği her yerde insanlar tarafında saygıya layık olur. Bu sayede kendilerine birçok izzet ve ikramda bulunulur. Böyleleri, bu özelliğinden dolayı zengin sayılabilmesi için tevazu sahibi olmalı, başkalarına kıskançlık göstermemeli, lüzumsuz yere atalarıyla övünüp kibre düşmemeli ve bununla insanları küçük görmemelidir. İşte bu şekilde hareket eden kişi için köklü ve temiz bir soya sahip olmak zenginlik demektir. Böylelerine bu makam Allah (c.c.) tarafından verilmiştir. Kişiye düşen ise böyle insanlara saygıda kusur işlememektir.

Beşinci grubu oluşturanlar ise ilimde hüner sahibi olanlardır. Böylelerine hükümdarlar dahi boyun eğer; çünkü onlar dinde de söz sahibidir. Onun göğsü Hakk'ın hazinesinin bulunduğu yerdir. Onların hiç kimseden de korkusu ve çekincesi olmaz. Onlar dinde hakkı batıldan ayırt eden kimselerdir. Kişilere Allah'ın emirlerini bildirir ve itaat etmeyenleri ise öldürür. İlim sahibinde bir de amel varsa işte o, bütün insanların gönlünde taht kurmuş olur. İşte böyleleri zengindir ve onların ihsanları da lütufları da herkesten fazladır.

Altıncı grubu oluşturanlar ise Allah'ta kutluluk bulan ve gönlünden ne geçerse ona kavuşan kimselerdir. Böylelerinin her ne isteği varsa nasıl olacağını düşünmeden oluverir ve her işi el sunmadan yapılır. Baht açıklığı ve kavuştuğu nimetler Allah tarafından verildiği için onlara karşı yapılacak her türlü saldırının hiçbir tesiri olmaz. Düşmanları onların karşısında mahvolurken; onlara dost olanlar mesut ve bahtiyar olurlar. Her gönül de onun emrini yerine getirmek için amade kesilir. İşte gönüllere taht kuran böyle kişiler zengin demektir.

Yedinci grubu oluşturanlar ise kanaati kendisine meslek edinenlerdir. Onlar kanaatleri sayesinde hiçbir sıkıntıya uğramazlar. Dünya malına bakmadıkları gibi Hak'tan başkasına da bağlanmazlar. Kanaat onları tevazu sahibi yapar. Hem onlar kanaatleri

³⁰⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 47-53.

sayesinde nefislerinin isteklerine gem vururlar. Bu sayede dünyanın dağdağalı halinden beri olurlar. Onlar Tanrı'dan gelen her şeyle yetinmektedirler. Hallerinden her daim memnun oldukları için şükürü hiçbir zaman elden bırakmazlar. Onlardaki bu kanaat duygusu bitmeyen bir hazine gibidir. Nitekim القناعة كنز لا يفنى “Kanaat tükenmez bir hazinedir.”³¹⁰ sözü de bu fikri en güzel şekilde açıklamaktadır.

Sekizinci ve son grubu ise huyu güzel, sözleri tatlı ve sıcak olanlar oluşturmaktadır. Onlar bu huylarda öyle bir mevkide olmalı ki onların bu özelliğinden dolayı nice kâfirler Müslüman, nice azılı insanlarda hilim sahibi olmalıdır. Bu huylara sahip insanlar Tanrı'nın huyu ile huylandıkları için insanların da gönlüne girmiş olurlar.³¹¹ Nitekim bu huylar peygamberlere nasip olmuş, Allah (c.c.) onların bu huylarını övmüştür. وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzere yaratıldın”³¹² beyanı da bu hususu desteklemektedir.

Müellif sekiz grupta nitelendirdiği zenginliği bu şekilde açıklarken; kıssada insanları da dört bölüğe ayırmaktadır. Buna göre birincisi Tanrı'nın kendisine mal mülk vermediği ve ömrü hep eziyet içinde geçenlerdir. Bunlar her ne kadar dünyada eziyetli bir yaşasalar da ahirette bu sıkıntıların tam tersini yaşayıp cennet ehlinin beyi olacaklardır. İkinci bölüm ise bu dünyada tüm işleri yolunda giden, bol bol yiyip içen ve her emri yerine getirilen kimselerdir. Fakat onların öbür dünyada hiçbir kıymeti olmayacak ve onlar Allah'ın rahmetinden uzak kalacaklardır. Üçüncü bölüğe gelince onlar dünyadan tat almayan ve dolayısıyla sabır ve şükürden nasiplenemeyen, neticede de Rabbinden uzak düşen kimselerdir. Onlar bu dünyadan nasiplenemediği gibi ahiretten de nasiplenemeyeceklerdir. Feci son onları beklemektedir. Müellif dördüncü bölümü ise dünyada iyi yaşayan ve dolayısıyla Allah'a dost olan kimseler olarak tanıtırken, onların ahiretteki durumunun da çok güzel olacağını beyan ederek sekiz gruba ayırdığı zenginlerin bu dördüncü bölümde yer aldığını ve sekiz sıfatın tamamını da ancak peygamberlerin taşıyabileceğini ifade etmektedir.³¹³

³¹⁰ Aclûmî, *a.g.e.*, I, 135.

³¹¹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 53-67.

³¹² Kalem, 68/4.

³¹³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 69-71.

Müellifin konuyla alakalı açıklamalarına binaen bu kıssada yaptığımız bazı tespitleri sunmaya çalışacağız. “Seni yoksul bulup zengin yapmadı mı?” ifadesindeki hitap Hz. Muhammed (s.a.v.)’edir. “Hz. Peygamber Kureyş’in soylu bir ailesine mensup olmakla birlikte yetim ve himayeye muhtaç olarak büyümüştü; çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları yoksulluk içerisinde geçmiş, daha sonra gerek kendisinin ticarî faaliyetleri, gerekse zengin bir tüccar olan Hz. Hatice ile evlenmesi ve eşinin tüm servetini onun yönetimine bırakması neticesinde fakirlikten kurtulmuştur. Ancak buradaki zenginleş-tirmeyi, Allah Teâlâ’nın Resûlü’ne gönderdiği vahiy ile onun ruh ve kalp dünyasını zenginleştirilmesi, onu hem kendisini hem insanlığı aydınlatabilecek zenginlikte hakikatlere mazhar kılması şeklinde anlamak da mümkündür. Bazı müfessirlere göre Duha, 8. âyette, onun hayatındaki bu gelişme hatırlatılarak kendisine bu imkânları sağlayan yüce Allah’ın ona darılmasının, kendisini terketmesinin söz konusu olamayacağı bildirilmiştir.”³¹⁴

Genel itibariyle müfessirler bu ayeti “Seni fakir ve muhtaç bulup da, ticaret yollarını se-nin için kolaylaştırmak suretiyle, insanlara muhtaç olmaktan kurtarmadı mı?”³¹⁵ şeklinde anlarlar. Diğer bazı müfessirler de bu ayette geçen “zenginlik” kelimesinden kastın kalp ve ruh zenginliği olduğunu söyler. Vehbe Zuhaylî ise bu ayetten çıkarılacak her iki manayı da dikkate alarak “senin bir fakir olduğunu bilip de ticaret ve kalp zenginliğiyle zengin yapmadı mı?” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.³¹⁶ Âşık Paşa’ya geldiğimizde o bu konuyu daha genel değerlendirerek zenginlik kavramının asıl anlamının yanında mecazî anlamlarını da kullanmaktadır. Nitekim zenginlik kavramını sekiz ayrı madde altında toplayarak bir insanın maddi ve manevî zenginliğinin her yönüne temas etmektedir. Nitekim müellif, bu sekiz maddenin tamamının Hz. Peygamber’de toplandığını söylemekte ve ayetteki hitabın da doğrudan doğruya yüce Nebi’yi muhatap almasından hareketle zenginliğin en üst noktasını ona hasretmektedir. Müellif yine onu insanlara örnek göstererek, insanların manevî dünyalarını değiştirecek olan ve dinde sebat etmelerini sağlayacak olan bu vasıfların kazanılmasını teşvik etmekte veya en azından bunu kazanan kimselere karşı saygı ve hürmet gösterilmesini önermektedir.

³¹⁴ Komisyon, *a.g.e.*, V, 639.

³¹⁵ Muhammed Ali Sâbunî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, Müessesetü Menâhili’l-‘İrfan, Beyrut, 1986, III, 573.

³¹⁶ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-Münir*, Trc. Hamdi Arslan vd., Bilimevi Bas.Yay., İstanbul, 2005, XV, 539.

3.19. Hızır (a.s.)’a ve Onun Kerametlerine Vurgu

Bu bölümde Garib-nâme’de Hızır (a.s.) ve ona ait özelliklerin neler olduğu konusuna değineceğiz. Müellifin Hızır (a.s.) ile ilgili yazdığı kıssa Garib-nâme’nin sekizinci bölümünde geçmektedir. Onun için müellif kıssada Hızır (a.s.)’a ait sekiz kerametten bahsedecektir. Müellif konunun Kur’an’la irtibatını kurmak için de *فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتَّيَّنَاهُ رَحْمَةً* “Derken orada, bizim seçkin kullarımızdan öyle has bir kulumuzu buldular ki, biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş kendisine nezdimizden bir ilim vermiştik.”³¹⁷ ayetini kullanmaktadır. Ayette geçen “ikiniz” kelimesinden kasıt Musa (a.s.) ve Yuşa (a.s.)’dır. “kullarımızdan bir kul” kelimesinden kasıt ise cumhura göre Hızır (a.s.)’dır ki onun asıl adı Belyâ b. Melkânt’dır. Diğer bir görüşe göre bu zat İlyas(a.s.)’dır.³¹⁸ Bilindiği gibi tüm mutasavvıflarda Hz.Hızır’a ayrı bir ehemmiyet verilmektedir. Çünkü tüm sûfi çevrelerde Hızır (a.s.) keşf ve işaret ilminin hocası kabul edilmektedir. İyi bir mutasavvıf olan Âşık Paşa da bu yönüyle o şahsa gerekli ehemmiyeti vermiş ve eserindeki bir kıssayı müstakil olarak ona ayırmıştır. Bu açıklamaları yaptıktan sonra Âşık Paşa’nın konuyla ilgili düşüncelerine geçelim.

Öncelikle şunu ifade edelim ki Âşık Paşa, kıssada kullandığı ve hepsi de Kehf Suresi’nde geçen ve içerik itibariyle Musa (a.s.) ve Hızır (a.s.) arasındaki diyalogu ele alan ayetlerle ilgili işarî yorumlar yapmaz. Yani ayetleri sûfi gelenek çerçevesinde yorumlamaya ve tefsir etmeye kalmaz. O sadece Hızır (a.s.)’ın kimliğine, kişiliğine, kerametlerine ve kendi üzerinde bıraktığı tesirlere vurgu yapmaya çalışır. Ona göre Hızır (a.s.) çok önem verilmesi gereken bir şahıstır ki bu yüzden Kur’an da ona yer vermiştir. Dolayısıyla müellif Hızır’la ilgili yazdığı kıssada Kehf suresinde geçen ilgili ayetleri işarî tefsir geleneği çerçevesinde yorumlamamakta, sadece yeri geldiğinde özellikle ledunnî ilim noktasında onun özelliklerini anlatırken bu ayetlere atıf yapmaktadır. Bu açıklamalar perspektifinde müellifin Hızır’a ait olan kerametlerini açıklamaya çalışalım.

Müellif kıssanın başlangıcında Hızır’ın harikulade özelliklere sahip olduğuna, tüm milletlerin ondan haberdar olduğuna, onda nice gizli hazinelerin var olduğuna, âşıklığın

³¹⁷ Kehf, 18/65.

³¹⁸ Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Trc. Ali Akın, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2006, VIII, 3763.

ancak onu görmekle mümkün olabileceğine, sayısız velilerin onun talebesi olduğuna ve onun kendisinin de hocası³¹⁹ olduğuna vurgu yaptıktan sonra Hızır (a.s.)'ı müstesna bir şahıs yapan kerametlerinden ilkinin zaman ve mekân üstü olması olduğunu belirtmektedir. Müellif Hızır (a.s.)'ın bu vasfını açıklarken onun bazen yerde, bazen gökte olduğunu, tüm memleketleri ve milletleri gezdiğini, denizlerin ve karaların onun mekânı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla insanların onun mekânıyla ilgili belirli bir yorumda bulunamayacağını ifade eden, müellif böylece insanların başlarının sıkıştığı her yerde onunla karşılaşılabileceği ümidini taşıdıklarını ifade eder. Her an ve her yerde insanın karşısına çıkabilecek vasıfta olan böyle bir kişinin de kılık kıyafeti her zaman değişik olmakta, çoğu zaman insan onun farklı kılıklara girebilmesinden dolayı onu tanıyamamaktadır. Müellif Hızır'ın insanın karşısına uyunken ya da uyanırken yani her durumda çıkabileceğini belirtirken onun hem peygamber, hem veli hem de Tanrı'nın kudret eli olduğunu ifade eder.³²⁰ Bizce burada dikkatin çekilmesi gereken husus, müellifin Hızır (a.s.)'ı bir peygamber olarak kabul etmesidir. Âlimler arasında onun peygamber mi yoksa veli mi olduğu hususu tartışmalıdır. Âlimlerin çoğu Hızır (a.s.)'ın insanlara risaletle gönderilmeyen bir nebi olduğu görüşündedir. Muhakkik sufilere göre o, peygamber değil, bir velidir.³²¹ Bursevî ise: “Ona katımızdan bir rahmet” vahiy ve peygamberlik “vermiş” Bu rahmet vahiy ve nübüvettir. Nitekim “rahmet” kelimesinin nekra oluşu ve Cenâb-ı Kibriyâ'ya tahsisi de buna işaret eder.”³²² diyerek kanaatini belirtmektedir. Müellif burada kanaatini onun hem peygamber hem de veli olduğu noktasında kullanmaktadır.

Müellife göre Hızır'a verilen ikinci keramet ise cuma günleri yeryüzünde ne kadar cami varsa hepsinde hazır bulunup mescitteki tüm insanlar ile Cuma namazını birlikte kılmasıdır. Bu yönüyle Cuma kıymet kazanmış hayırlı ve kutlu bir gün olmuştur. Gerçi cemaatten çoğu onun aralarında saf tuttuğundan haberdar değildir. Sadece çok az kişi onun o gün mescitte var olduğunu bilir. Müellife göre Hızır'ın Cuma namazlarında mescitte bulunmasının sebebi halkın ibadetinin kabul edilmesi ve onun sayesinde yapılacak olan ibadetin rağbet görmesidir. Çünkü Hızır, Allah (c.c.)'ın “Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, kendisine nezdimizden bir ilim vermiştik.” ifadesine

³¹⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1,75.

³²⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1,77-79.

³²¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, Erkam Yay., 2008, İstanbul, XI, 459.

³²² İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, XI, 463.

mazhar olmuş ve O'nun katında ayrı bir değere sahip olmuştur. Dolayısıyla onun mescitlerde insanlarla saf tutmasından dolayı ibadet rağbet görmüş ve bu rağbetten insanlar faydalanmıştır.

Hızır'ın üçüncü kerameti ise âb-ı hayat denilen ölümsüzlük suyundan içmesi ve böylece ebediyen ölümden uzak durmasıdır. Bu nedenle Azrail ona dokunmayacak, İsrail'in suru da onun için olmayacaktır. Hem Allah ondan ahiret hesabını da kaldırmaktadır.³²³ Âşık Paşa'nın Hızır'la ilgili bu görüşleri âlimler arasındaki bir tartışmayı da aklımıza getirmektedir. Acaba Hızır (a.s.) ölmüş müdür yoksa hayatta mıdır? Hayatta ise acaba ne zaman ölecektir? Bu konu hakkında İsmail Hakkı Bursevî Ruhu'l Beyân adlı esrinde Kehf,65 ayetinin tefsirini yaparken bu konuyla ilgili birçok müfessirin, muhaddisin ve mutasavvıfın görüşlerini ortaya koymaktadır. O görüşlere göre sufi çevreler Hızır(a.s.)'in ölmediğini ve aramızda yaşadığını ittifakla kabul etmektedirler.³²⁴ İbn-i Arâbî, Hâkim Tirmizi, Ebu Tâlib Mekki bu görüştedir. Yine Ruhu'l-Beyân sahibine göre İbn Abdilberr ve Begavî de bu görüştedir ve çeşitli delillerle onun hayatta olduğunu söylerler. Bu görüş konuyla ilgili birinci görüşü yansıtır. İkinci görüş ise Hızır'ın öldüğü şeklindedir ki muhaddislerin çoğu bu görüşe sahiptir. Buhârî bu görüşü savunanların başında gelir.³²⁵ Garib-nâme müellifi ise sûfi gelenekten gelmesinin de tesiriyle Hızır'ın ölümsüz olduğunu ve bu halin ona has bir keramet olduğunu açıklamaktadır.³²⁶

Kıssada Hızır (a.s.)'in dördüncü kerameti olarak ilm-i ledün vasfına sahip olduğundan bahsedilir ki işte burada müellif Kefh, 65 ayetini kullanmaktadır. Mezkûr ayette geçen “katımızdan bir ilim verdik” cümlesinden kastın ilm-i ledün olduğu anlaşılmaktadır. Müellif Hızır'ın bu kerametini açıklarken konuyu doğrudan doğruya Kur'an ayetleriyle açıklamaktadır. Ayetlerde de değinildiği üzere Musa (a.s.) ledün ilmine³²⁷ sahip Hızır (a.s.) ile görüşmek ister. Cenâb-ı Hak Musa'ya Hızır'ı nerede bulabileceğini bildirir. Musa yanındaki gençle (Yuşa b. Nun) bir deniz seferine çıkar ve onlara işaret edilen

³²³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1,83

³²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, XI, 459

³²⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, XI, 460-461

³²⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1,83-85

³²⁷ Ledün, zaman ve mekân zarfıdır. “...de, ...da, yanında, nezdinde, zamanda” anlamına gelir. Tasavvufta Allah'tan vasıtasız gelen bilgi, ilhamı ifade eder. İlm-i ledün, çalışmakla öğrenilmez, tamamen ilahi bir mevhıbedir. Bkz. Komisyon (Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişken, İbrahim Ural), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007, s. 395-396.

yerde Hızır'ı bulurlar. Akabinde Musa (a.s.) Hızır'la bu ilmin vasfını öğrenmek adına bir yolculuğa çıkar. Yolculukta enteresan bazı olaylarla karşılaşılır. Musa (a.s.) bu olayların iç yüzünü bilemez ve neticede Hızır ona olayların iç yüzünü anlatarak kendinde var olan ilmin yansımalarını göstermiş olur. Konuyla alakalı daha geniş ve detaylı bilgiler Kehf Suresinde ve bu surenin çeşitli tefsirlerinde geçmektedir.³²⁸ Biz mevzuu uzatmamak adına kıssanın bu detaylarına girmemeyi uygun görmekteyiz.

Müellifin Hızır'da bulunduğunu söylediği ilm-i ledün 'katındaki ve yanındaki ilim' anlamına gelse de Elmalılı'nın belirttiği gibi, kıssanın içeriği ve konuyla ilgili rivayetlerin de katkısıyla gelenek içinde batınî, vehbî veya gayb bilgisini dile getiren bir terim haline gelmiştir. İlm-i ledünü genel olarak olayların görünmeyen yüzünü bilmek, olayların esrarına hâkim olabilmek, batını bilgilere sahip olmak ifadeleriyle de açıklayabiliriz. İşte Hızır'ın kerametini oluşturan bu ilim, sayısız sufiye ilham kaynağı olmuş ve metodu ilham ve keşfe dayanan bir takım batını bilgilerden hareketle de çeşitli işarî tefsirlerin yapılmasına yol açmıştır.

Parçada Hızır (a.s.)'ın beşinci kerameti olarak bütün milletlerin dilini ve halini bilmesi gösterilmektedir. Kıssaya göre "Hızır, her milleti hallerine göre hoş tutar ve onların dillerinde onlara nice haberler verir. Çoğu milletler de onun için kurbanlar keser, adaklar adar ve onların nice dilekleri kabul olur. Allah Hızır'a öyle bir hüner vermiştir ki dağlarda, karada ve denizde nice hayvanlar onun emrine girip onun isteklerini yerine getirmektedir."³²⁹ Müellifin bu açıklamaları aslında günümüzde de Hızır'la alakalı halkımızın inancını büyük oranda yansıtmaktadır. Özellikle Hıdrellez denilen ve baharınmüjdecisi sayılan günlerde kültürümüzde adak kurbanı kesme anlayışı herkesçe malumdur.

Hızır'ın altıncı kerameti onun, elinden tuttuklarının mertebesinin artması makamının yükselmesi, şöhretinin yayılmasıdır. Yani Hızır hangi insana yardımcı olup onun elinden tuttuysa, o kişinin hem dünyası hem de ahireti kurtulur ki bu da onun diğer bir kerametidir.

³²⁸ Kıssanın detayları için Bakınız: Ebussuûd, *a.g.e.*, VIII, 3763; Âlusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1997 XV, 461-480; Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîri ve't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, III,584; Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1965, XI, 12-17; İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Daru'l-Mearif, Beyrut, 1987, III, 97-101.

³²⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 97-99.

Hızır'ın yedinci kerameti de şudur: Allah onu dünyaya devamlı hayır işlemesi için göndermiştir. O kişi Allah'ın insanlara bir lütfu ve mahlûkata acımasının bir yansımasıdır. Bu yüzden onun vazifesi insanları iyiliğe ve hayra ulaştırmaktır. Bu yüzden insanlar çeşitli sıkıntılarında dolayı tam umudunu yitirme aşamasına geldiği zamanlarda sıkıntılarında kurtulmak için Hızır'ın yardımını bekler ve sıkıntılarında da kurtuldukları zaman onu Hızır'a atfederler. Nitekim dilimizde “kul sıkışmayınca Hızır gelmezmiş” ifadesi de bu durumu yansıtmaktadır.

Müellif Hızır'ın sekizinci ve son kerameti olarak birçok görünmeyen velinin onun hizmetinde olduğu ve emrini yerine getirdiğini söyler. “Hızır'a bağlı olan bu veliler dünyanın her tarafına yayılarak darda kalan tüm insanlara yardımcı olurlar. Onlar zaman ve mekâna bağlı da hareket etmezler. İşte bu velilerden oluşan ordunun komutanı Hızır'dır. Hızır'a bağlı velilerden oluşan bu ordu üç, beş, yedi ve kırka bölünmüştür.”³³⁰ Bu arada kıssada dikkatimizi çeken bir husus da şudur: Müellif uzun uzadıya yazdığı bu kıssada Hızır (a.s.)'dan bahsederken onun ismini hiç kullanmaz ve “ol” (o) zamiriyle ona işaret eder. Bu durumun kanaatimize göre yukarıdaki ayetle bir ilgisi vardır. Zira ayette de Hızır (a.s.)'ın ismi kullanılmaz ve ona مِنْ عِبَادِنَا “Kullarımızdan bir kul” şeklinde hitap edilmiştir. Ayette Hızır'ın isminin kullanılmaması ve kıssada müellifin de Hızır'ın ismini kullanmaması bu yönden de bir paralellik oluşturmaktadır.

Müellif Hızır(a.s.)'ın sekiz kerametini bu şekilde anlatmaktadır. Özellikle Hızır'ın dördüncü kerametinde ilm-i ledün anlatılmıştır ki bu Kehf suresinde geçen Hızır ve Musa kıssası perspektifinde açıklanmıştır. Hızır'ın diğer birçok kerametine de aynı surenin tefsirlerinde müfessirler tarafından temas edilmektedir.³³¹

3.20. Gemi- İnsan Benzerliği Üzerinden Asıl Amaca Ulaşmaya Vurgu

Bu kıssada Âşık Paşa, âlem insan benzerliğinden yola çıkarak âlemdeki bazı şeylerle insandaki bazı şeylerin benzeştiği hususuna dikkat çeker ve bunu gemi örneği üzerinden açıklamaya çalışır. Bu örnekte müellif, insanı gemiye, dünyayı denize, geminin denizde yüzmesi için gerekli olan hususları insanın dünya denizinde seyretmesi için gerekli olan hususlara benzetmektedir. Müellif konuyu gemi örneğinden hareketle anlattığı için

³³⁰ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 105-107.

³³¹ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul, (ts.), VIII, 3152-3164; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 376-381.

Kur'an'dan seçmiş olduğu ayetin içinde geminin denizde gitmesinden söz eder. *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ* “Allah'ın yerde olanları ve emriyle denizlerde yürüyen gemileri buyruğunuz altına vermiş olduğunu görmez misin?”³³² ayeti olmuştur.

Kıssa sekizinci bölümde geçtiği için müellif geminin denizde yüzmesi için sekiz şeyin gerekli olduğunu ifade ederek, insanın da bu dünya denizinde rahatça yüzüp yaşayabilmesi için tıpkı deniz gibi ona da bazı şeylerin gerekli olduğunu belirtir. Müellif anlatacağı bütün bu hususların Hac, 65. Ayetin açıklaması mahiyetinde olduğunu hissettirmek için bu ayeti kıssanın başlığına yerleştirir.

Müellif Cenâb-ı Hakk'ın ilk önce âlemi ardından da insanı yarattığını söyleyerek insanın yeryüzüne yayıldığını ve âlemi tanımak gayesiyle yeryüzünü dolaşmaya başladığını söyler. Derken insanoğlunun karşısına deniz çıkar ve insan onu aşmak için bir vasıtaya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla gemiyi icat eder ve uçsuz bucaksız deniz onun sayesinde aşılar.³³³ Nitekim konuya referans gösterilen yukarıdaki ayette de Allah (c.c.) gemileri insana musahhar kıldığını belirtir. Ayetin manasıyla müellifin bu tespiti birbiriyle örtüşmektedir. Müellif buradan hareketle Âlem-Âdem benzerliğinden hareketle bir geminin denizde yüzüp istediği menzile sağ salim bir şekilde ulaşması için sekiz şeyin gerekli olduğunu belirtir. O, insan hayatının geminin denizde yüzmesi gibi bir şey olduğunu belirterek, bu hayat denizinde insan gemisinin sağ salim yüzüp asıl menziline ulaşması için geminin denizde yüzmesi için gerekli sekiz şartın bir benzerinin insanın dünya denizinde seyri için gerekli olduğunu söyler. Tabi bu benzetmede müellif işarî yorumlara kaçır.

Müellif bir geminin denizde yürümesi için veya bir deniz seferinin olabilmesi için sekiz şeyin bir araya gelmesini şart koşar. Bu noktada aranan birinci şart, denizin kendisidir. Çünkü deniz olmazsa geminin de olmasının bir mantığı yoktur. İkinci şart ise geminin kendisidir. Çünkü gemi vb. bir deniz aracı olmadığı müddetçe insanoğlu denizde sefer yapamaz. Böyle bir yolculuk ancak denizde yüzebilen bir vasıtayla mümkündür. Bu vasıta da geminin kendisidir. Peki deniz ve gemi olunca bu iş bitmiş midir? Tabi ki hayır! Bu yolculuk için üçüncü şart da havadan rüzgârın gelip dokunduğu bir yelkenin olmasıdır. Yelkenin olmadığı hiçbir gemi yürümez. Gemiyi yürütecek asıl güç denizde

³³² Hac, 22/65.

³³³ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 279-281.

esen rüzgârdır, fakat rüzgârın gemiye tesiri ancak yelkenle mümkündür. Onun için yelkeni olmayan hiçbir gemi yürümez. Bu halde lazım olan üçüncü şey de yelken olmuş olur.

Bu üç şey bir araya geldiğinde gemi denizde yüzmeye başlar; fakat geminin kontrol altına alınması hızlandığında yavaşlaması ve nihayetinde varılacak yere geldiğinde düzgün bir şekilde durması gerekir. İşte gemiye bu işi yaptıracak, onu yavaşlatacak şey de lengerdir. Böylece dördüncü şart da lenger olmuş oldu. Yelkeni anlatırken rüzgâra da ihtiyaç olduğunu söylemiştik. Çünkü gemiyi asıl yürütecek olan rüzgârdır. Bu da beşinci şarttır. Altıncı şart ise gemiyi tüm düzenekleriyle kullanabilen, onu rotasına sokan, geminin nereye gideceğini bilen, ne zaman durup ne zaman hareket edeceğine karar veren iyi bir kaptanın yani gemicinin var olmasıdır. Yedinci şart ise bu gemiyi dolduracak insanların olmasıdır. Çünkü bu kadar emek, bu kadar çaba sırf onları taşımak ve ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Dolayısıyla böyle bir seyahatin olması ancak gemide yolcuların olmasıyla mümkün olur ki geminin varlığı ve icadı sırf bu nedenden dolayıdır. Bu yolculukta gerekli olan son şey de insanların yanlarında taşıdıkları malları ve mülklerinin gemide olması gerektiği gerçeğidir. Belki de geminin varlık sebebi budur. Tek başına insan bir şekilde denizi geçebilir. Ancak yanında eşyasını malını geçirmesi ancak gemi ve benzeri vasıtayla mümkündür.³³⁴ İşte bu sekiz şey var olduğunda layıkıyla bir yolculuk yapılır ve “Allah'ın yerde olanları ve emriyle denizlerde yürüyen gemileri buyruğunuz altına vermiş olduğunu görmez misin?” ayetinin tecellisi ortaya çıkmış olur. Müellif bu sekiz şeyi açıkladıktan sonra asıl anlatmak istediği konuya gelir. Müellifin gemi örneği anlatılacak asıl konuya bir giriş, mevzuyu anlatmak açısından güzel bir temsil hükmündedir.

Müellif yukarıda ifade edilen sekiz şeyi insandaki şu sekiz şeye benzeterek işarî bir yorum yapar. Bu doğrultuda deniz âleme, gemi de vücuda benzer. Nitekim insan dünya denizinde yüzen bir gemiye benzemiş olur. Gemide var olması gereken üçüncü şeyin yelken olduğunu söylemiştik. Yelkenin insandaki karşılığı onu istediği memleketlere götüren gönüldür. Yelkenin işlevini görmesi için onu havayla dolduracak rüzgâra ihtiyacın var olduğunu söylemiştik. Rüzgârın insandaki karşılığı ise nefsin isteklerini terk etmesidir ki, bu da Hakk'ın emriyle mümkündür. İsteklerinden arınmış bir nefsi

³³⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 283-293.

Cenâb-ı Hak göklere uçurduğu gibi gönül de bu sayede gitmek istediği menzillere ulaşır. Rüzgârın karşılığı bu haliyle Hakk'ın emrine benzemektedir. Çünkü O'nun emri olmadığı müddetçe kimse bir yere gidemez. Beşinci husus olarak gemide lengerin lazım olduğunu söylemiştik. Müellif lengerin işarî yorumunu İslamiyetin hükümleri olarak belirtir. Lenger nasıl ki gemiyi yavaşlatır ve durdurursa İslamiyet'in hükümleri de insana gem vurur ve onu kontrol altına alır. Eğer İslamiyet olmamış olsaydı insanlar vardıkları her yerde helak olurlardı. İşte bu yönüyle İslami hükümler insan için gemideki lenger vazifesi görmektedir. Altıncı husus olarak gemiyi kullanabilen, onu nereye götüreceğini bilen, onu kontrol eden bir kaptanın var olması gerektiğini belirten müellif, bunun insandaki karşılığını da akıl olarak yorumlamaktadır. Bu âlem, denizinde yolu bilen, gitmek istediği yere alıp götüren akıldır. Bu gemi ona uymuştur. Yani insan akli ile iş yapmış, onun buyrultusu doğrultusunda hareket etmiştir. Yedinci şart olarak geminin insanlarla dolu olması gerektiği söylenmişti. Müellif insanlarla dolu gemiyi aklın düşüncesi yani fikir olarak açıklamaktadır. Fikri olmayan insan ise boş bir gemiye benzer. Sekizinci olarak da gemide insanla birlikte malı ve mülkü, parası ve pulu olmalı denmişti. Müellif bu hususu da amele benzetmektedir. Yani gemideki insanlara ait olan mal ve para amel olarak yorumlanmıştır.³³⁵ Böylece düzgün bir deniz yolculuğunda bulunması gereken sekiz şey, âlem denizinde yüzen insandaki sekiz şeye denk gelmiş oldu.

3.21.İnsanların Üç Bölüme Ayrılıp Toplamda Dokuz Tabakada Kategorize Edilmesi

Bu başlık altında insanların en üstten en alta nasıl kategorize edildikleri hususuna değinmeye çalışacağız. Müellif bu kıssayı Garib-nâme'nin dokuzuncu bölümünde yazmaktadır. Muhtevanın bu şekilsel özelliklerle paralellik arz etmesi eserin en büyük özelliklerinden olduğunu daha önce pekçok defa ifade etmiştik. Bu nedenle dokuzuncu bölümde yazılan bir kıssanın bir şekilde dokuzla ilintisi olması gerekir. Bu yüzden müellif, kıssada insanları dokuz tabakaya ayırır. *فَطَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ* “Bazılarını bazılarına üstün kıldık”³³⁶ ayetini de bu hususa delil olması için zikreder. Müellif kıssada insanı dokuz tabakaya ayırırken şu metodu izler: Öncelikle insanları üst, orta ve alt olmak

³³⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 295-309

³³⁶ Bakara, 2/253.

üzere üç gruba ayırır. Sonra her grubu da kendi içinde yine üst, orta ve alt olmak üzere üçe ayırır. Neticede insanları dokuz tabakaya ayırmış olur. Şimdi müellifin yaptığı bu tasnifi inceleyelim.

Müellif ilk olarak üst gruptaki insanları açıklar. Bu gruba ait insanların hepsi üst grupta olsalar da onlar kendi aralarında yine bir ayrıma tabi tutulurlar. Allah katında değer itibariyle onların hepsi üst gruba girer; ancak yine de aralarında fazilet farkı vardır. Çünkü ayet “Bazılarını bazılarına üstün kıldık” demektir. Bu bağlamda müellif üst grup insanı üst, orta ve alt olmak üzere dereceleri ve faziletleri itibariyle üçe ayırmaktadır. Bu doğrultuda en üst grup peygamberlerden oluşur; fakat onlarda kendi aralarında üçe ayrılır. Peygamberlerin üst grubunu oluşturanlar kendilerine kitap indirilmiş olanlardır. Onlar açık veya gizli Allah’tan aldıkları tüm emirleri yerine getirmişlerdir. İnsanları Hakk’a çağırıp doğru yolu gösteren ve hiçbir çekince ya da korku taşımaksızın bu yolda mücadele eden onlardır. Allah, Cebrail (a.s.)’ı onlara vahiy götürmek üzere göndermiş, çeşitli sadık rüyalarla da bu vahiy kuvvetlendirmiştir. Neticede onlara gelen vahiylerden müstakil kitaplar oluşmuştur. Âdem, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.v.) bu gruba girmektedir. İşte bunlar üstünlerin en üstünü olan ve tüm insanlara önderlik eden insanlardır ve insan tabakasının en üstünü oluşturmaktadır. Üst grubun evsat denilen orta tabakasını ise nebiler oluşturmaktadır. Bunlara Allah’tan peygamberlik verildiği gibi her işle ilgili olarak ta çeşitli müjdelere ve haberler verilmiştir. Onlar da insanlara iyiden, kötünden, doğrudan, yanlıştan haber getirdiler. Allah onlara da sadık rüyalarla ya da çeşitli metotlarla vahiy gönderdi. Nitekim risalet onlara Allah’tan gelmiş ve onlar için Kur’an ifadesiyle “Mürsel” denmiştir. Fakat kendilerine kitap verilmemiştir. Sonuçta bunlar da peygamber grubuna girer, fakat onların derecesi üst grubun ortasıdır. Üst grubun alt tabakasını ise rüya görüp de rüyaları sadık olanlar ve bu sayede insanlara gizli işlerin varlığını anlatanlar ve verdiklerin haberlerin doğru çıktığı kişiler oluşturmaktadır. Bunlar halkı Hakk’a çağırdılar ve Hak’tan halka haber verdiler. Hakk’ın rüyalarında söyleyip bildirdiği bu kimselere Cebrail gelmediği gibi kitap da inmemiştir. İşte bu yönüyle de üst olanların alt tabakasında kalmışlardır.³³⁷ Neticede hangi tabakada olursa olsun tüm peygamberler insanları Hakk’a çağırır ve doğruya yöneltir. Metotları ve dereceleri farklı da olsa onlar

³³⁷ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 379-387.

Allah'ın en sevdiği kullardır ve Cenâb-ı Allah bu yüzden onları insanlığın en üst grubuna yükseltmiştir. Üst olanlar böylece açıklanmış oldu.

Orta gruba gelince onlar da kendi aralarında üst, orta ve alt sınıflara ayrılırlar. Orta derecedeki insanların en üstünde evliyalık ve erenler yer almaktadır. İnsanlar arasında Hakk'a en doğru şekilde gitmeye çalışan onlardır. Peygamberlerin emirlerini bildirip de onların izinden gidenler de yine bunlardır. Allah'ın hatırlanıp güzelliğinin görüldüğü ayna da velilerdir. İnsanlar o aynaya baktıkça sevgilisini seyretmiş olur. İşte tüm bunların neticesinde orta derecenin en üst tabakasında veliler yer almaktadır. Orta grubun ortanca tabakasını ise hukemalar oluşturmaktadır. "Allah onlara varlıklardaki sırrı söylemiş; onlarda insanların yaratılış sebebini bilip izhar etmişlerdir. Hâkimlerin sözleri çok değerlidir; çünkü onlar yanlışla düşmezler. Hem onlar hikmete ulaştıklarında yüceler yücesiyle göz göze gelirler. Bununla birlikte onların kulakları artık gözleri hükmünü alır. İşittiklerini görür gördüklerini de işitir halledirler. Lafı, sözü işiten bu kişiler onun içindeki hikmeti tanıyan gözle de nice inceliklere ulaşırlar. Yeryüzünde ibreti gören göz ise de işitip sırlar söyleyen kulaktan başkası değildir. İbret içinde açıktan açığa söyleyen hikmetler vardır. İşte bunu da gözdeki kulak işitir. Bu ilmin sahibine hükemâ derler ki bunlar mana denen gizli sırları can ile işitip gönülle görürler."³³⁸ Onların derecesi bu vasıflarına binaen ortanın ortasıdır. Orta sınıfın aşağı tabakasını da âlimler oluşturmaktadır. Âlimleri hukemadan ayıran şey kendilerinde hikmetin olmamasıdır. Âlimler orta sınıfın aşağı kısmını temsil etseler de dünya ehlinin en üstünüdürler. Onlarda var olan ilim dünyayı elde etmeye yarar ve böyleleri kıymetlerini ilimden alır. Bu sayede de dünyanın nimetlerine kavuşurlar. Ancak onlar bu kuru ilimleriyle Allah'a giden yolda onun sırlarına vakıf olamazlar ve kâinattaki gizli nakışları göremezler. Bu yüzden de mertebeleri ortanın altı olmuş olur. Dikkat edilecek olursa orta grupta yer alan üç tabakanın temsilcilerden ilk ikisini oluşturan evliya ve hukema fazilet noktasında Allah'a yakın gözüdürler. Bu grubun alt kısmını oluşturan âlimler ise dünya ehlinin en üstünü gösterilir. Gerçi âlimler kıssada doğrudan Allah dostu insanlar grubundan gösterilmese de Allah'a uzak insanlar grubundan da gösterilmemektedir.

³³⁸ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 391-393.

Müellife göre alt grubun en üst tabakasını müminler oluşturmaktadır. Mümin her ne kadar ilim ve hikmeti, hatta veliler topluluğunun ne olduğunu bilmesede kendi eksikliğini bilir ve bu doğrultuda pişmanlık duyup günahları için Rabbine dua eder. Müminde inanma ve Allah'a bağlanma olduğu gibi bu yolda çaba ve gayret mevcuttur. Çevresiyle iyi geçinmeye çalışıp elinden geldiğince Allah'ın emirlerini yerine getirmeye çalışır. Bazen de onun emirlerinin dışına çıkar ve günah işler. İşte mümin her ne kadar Allah'a inansa da onda ilimden, hikmetten ve sırlardan bir şey bulunmadığı için en alt gruba düşer. Fakat imanı olduğu için de bu alt grubun en üstüne çıkar. Alt grubun orta tabakasını da münafıklar oluşturmaktadır. Onların adı mümin, yaşayışı kâfir gibidir. İnanmadıkları halde Allah'a inandıklarını söylerler; fakat iman noktasındaki durumları kâfirden farksızdır. Yaşayış itibariyle Müslümana benzer halleri mevcuttur. Görünüşte onlar gibi olmaya çalışırlar ama iş hakikate vardığında kâfir gibi hareket ederler. Onların sadece adı Müslüman, cisimleri mümindir. Tatları ve içleri inançsızlık kokar. Bu yüzden onlara münafık denilmiştir ki onlar ikiyüzlü bir karaktere sahiptirler. Adı İslam, gönlü kâfir olan bu kişiler aşağı tabakanın ortasını oluştururlar. Aşağı tabakanın alt kısmını ise kâfirler oluşturmaktadır. Bunların içi de dışa da imansızlık hususunda birdir. Allah'a, O'nun Peygamberi Hz. Muhammed'e ve dinin kutsal atfettiği her şeye düşmandırlar. Tüm benlikleriyle Allah'ı inkâra ve İslam'ı yok etmeye çalışırlar. İşte bu yüzden onlar alt grubun en alt tabakasında yer alırlar. Yani aşağıların en aşağısında bulunurlar ve tüm insanların en altında kalırlar.³³⁹ Müellif en aşağı tabakayı sıralarken münafıkları kâfirlerin üzerine koymasını dikkat çekici bir durumdur. Hâlbuki ehl-i sünnet inancında münafıklar ahirette azap noktasında kâfirlerden daha alt tabakada yer alırlar ve insanlığın en alt tabakasını oluştururlar. Âşık Paşa ise bu sıralamada münafığı kâfirin önüne koyar ve sıralamayı bu şekilde yapar. Böylece müellif insanları dokuz tabakaya ayırmış oldu.

Müellif “Bazılarını bazılarına üstün kıldık” ayetini yorumlarken bunu tüm insanlara teşmil ederek açıklamaktadır. Hâlbuki ayetin siyak ve sibakına baktığımızda kastedilen şey peygamberler arasındaki fazilet farkı nedeniyle onların bazılarının diğer bazılarından üstün olduğudur. Nitekim bu ayetin tamamında Cenâb-ı Hak تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا “O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden

³³⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 395-403.

üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir”³⁴⁰ buyurmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere peygamberlerden bir kısmını Allah diğerlerinden üstün tutmuş ve bazısının derecesini daha çok yükseltmiştir. Buna göre bu surede sözü edilen peygamberlerden bazıları birtakım özelliklerle ve meziyetlerle diğerlerine üstün kılınmışlardır. Çünkü bunların hepsi tıpkı mü'minlerin birbiriyle eşit olması gibi risalet görevinde eşittirler. Yani mü'minler nasıl ki iman açısından eşit iseler, peygamberler de risalet görevinde eşittirler. Mü'minler nasıl ki iman dışında taatleri ve amelleri bakımından farklılık gösterebiliyorlarsa, işte peygamberler de böyledir.”³⁴¹ Garib-nâme müellifi de açıklamalarında bu hususa dikkat çekmektedir.

“Daha önceki âyetlerde müminler cihada teşvik edilmişler, geçmiş ümmet ve peygamberlerin hayatlarından örnekler verilmiş, bunlardan ibret alınması istenmişti. Muhatapların zihinlerinde bu peygamberlerin tamamının aynı derece ve vasıfta olup olmadıkları, insanlara dünya ve âhret mutluluğu getirmek üzere gönderildikleri halde bunca savaşın niçin ortaya çıktığı gibi sorular getirebileceğinden bunlara cevap verilmiştir. Peygamberlerin ortak oldukları sıfat ve kemalin yanında, bir de farklı oldukları sıfat ve lütuflar, derece ve özellikler vardır. Peygamberliğin asgari şartı olan "ruh ve beden sağlığı, doğruluk, güvenilirlik, zekâ, tebliğ ve günahsızlık vasıfları bütün peygamberlerde vardır. Bu vasıflar sebebiyle onlar peygamber olmayan insanlardan üstündürler. Peygamberlerin farklı özellikleri, kemalleri, mazhar oldukları ilâhî lütuflar da vardır. Bunlardan bir kısmına burada bir kısmına da başka âyetlerde işaret edilmiştir. Bu sebeple müminlerin, genel olarak “Peygamberlerin bir kısmı diğerlerinden üstündür” demelerinde, buna inanmalarında, kezâ Kur'an'da ve hadislerde zikredilen belli peygamberlere mahsus faziletleri, üstün vasıfları, imtiyazları zikretmelerinde bir sakınca yoktur. Problem belli bir peygamberin diğerinden üstün, son peygamberin de bütün peygamberlerden üstün olduğuna inanmak ve bunu söylemektir.”³⁴² ki ayetin asıl anlatmak istediği mana da budur. Âşık Paşa ise ayeti daha genel bir yoruma tabi tutup tüm insanların sahip oldukları vasıflara nazaran derece bakımından birbirinden üstün olduğunu ifade eder ve bu doğrultuda insanları dokuz tabakaya ayırır. Ayetin

³⁴⁰ Bakara, 2/253.

³⁴¹ Abdullah b. Ahmet b. Mahmut en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzilve Hakâiku't-Te'vil*, Daru'l-Kütübü'l İlmîyye, Beyrut, 2008, I, 141.

³⁴² Komisyon, *a.g.e.*, I, 392.

maksudunu da bu tabakanın en üst kısmını oluşturan üstler grubunda peygamberlere yer vererek gerçekleştirir. Üst grubu da üst, orta ve alt tabakaya ayırır. Bu sıralamayı rasul, nebi ve bu ikisinin dışında kalan peygamber şeklinde yaparak bir nevi ayetin manasıyla mutabakata varmış olur. Müellif bu yönüyle ayeti belirli oranda açıklamış bulunmaktadır.

3.22. Allah'ın İnsana On Güzel Haslet Verdiğine ve Bu hasletlere Sahip Olmayanların Hayvan Seviyesinde Olduğuna Vurgu

Bu başlık altında inceleyeceğimiz kıssada müellif insanda var olan veya olması gereken on güzel hasletten bahseder. Kıssa onlular bölümünde anlatıldığı için müellif insandaki vasıfları on tane olarak belirler. Bu vasıflar bu kıssaya hastır. Yoksa başka kıssalarda yine insanı güzelleştiren vasıflardan bahsedilir ve bu vasıfların sayıları hangi ana başlık altındaysa ona göre düzenlenir. Müellif kıssada anlatmak istediği fikri Kur'anla teyid etmek için *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ* “Onlar hayvan gibidir; hatta onlardan daha aşağıdadır.”³⁴³

ayetinden yardım alır. Müellif kıssada bu ayeti açıklamaya çalışmaz; ancak o anlattığı konuyu sonuç olarak bu ayete bağlamaya çalışır. Yani kıssada anlatılanlarla bu ayet arasında bir sebep sonuç ilişkisi kurar. Bu özet bilgiden sonra müellifin konuyla ilgili görüşlerine detaylı bir şekilde göz atalım.

Müellif öncelikle insanda akıl denen büyük bir hazinenin varlığına dikkat çekerek, insanı diğer varlıklardan ayıran ve ona şeref katan şeyin akıl olduğunu söyler ve akli olmayanın insan olamayacağına ve onun hayvandan bir farkı kalmayacağına dikkat çeker. O, akli olan insanda da on önemli hasletin olacağına vurgu yaparak; on güzel hasleti detaylıca açıklar. Müellif insanda var olması gereken vasıflardan ilkini tefekkür olarak açıklar. İnsan tefekkür sayesinde kâinatı düşünmeli, bu sayede ondaki nice ibret ve hikmetleri keşfetmeli ve yaratıcıya olan hayranlığı ve imanı iyice artmalıdır. İnsan düşünmesi sayesinde yerde ve gökteki her şeyden bilgi sahibi olur. O bildiği ölçüde de Allah'ı bilmiş olur. İkinci haslet ise âlemde yaratılmış tüm varlıkların huy ve hikmetlerini bilip onları ibretle gözetlemek ve sırlarına vakıf olmaktır. İnsan bunu becerdiği ölçüde kâinattaki tüm varlıklar onun hizmetçisi olur. Üçüncü vasıf ise tüm varlıklar üzerinde insanın tasarruf gücüne sahip olmasıdır. İnsan evreni tanıyıp bildiği,

³⁴³ A'raf, 7/179.

kâinattaki her şeyin vasıfları hakkında malumat sahibi olduğu ve bu doğrultuda da onların vasıflarını kendi lehine kullandığı ölçüde varlıklar içerisinde en üst konuma çıkar. İşte bu da insanın her bir yaratılmışın üzerinde tasarruf sahibi olabilmesiyle ilintilidir. Bir şeyde tasarruf sahibi olup iradesini o şeye yansıtmak o şeyi bilmekle mümkündür. Tasarruf sahibi olmamak ise bilgi sahip olmamak, o şeyi kavramamak ve onun hikmetini çözmemekle ilgilidir. Bu yüzden Allah insana tasarruf yetkisi vermiş ve bunu da onun şerefini artırmak için güzel bir haslet olarak yaratmıştır.

Dördüncü haslet ise alçak gönüllü olmak ve tevazuyu elden bırakmamaktır. Çünkü tevazu sahibi olmak insanı kibirden kurtarır. Bu sayede insan yaptığı her şeyi kendine mal etmez ve ‘bir şeyin hâkimi benim’ şeklinde sonu şirke varacak bir yargıdan kaçınmış olur. İnsana bildiği herşeyi Allah kısmet etmiştir. Bu nedenle insan bilebildiği kadar bilmeli, ancak bildiğiyle övünmemelidir. Beşinci haslet ise anlatmaktır. “Mana denilen şey sır içinde sırdır. O sır anlatılıp açığa çıkarılmazsa bu doğru yol kimse tarafından bilinmez. İnsan sırları okuyup anlattığı zaman akıl anlar; can da bilmiş olur. O zaman bu güzel yolda ilerlemenin beşinci şartı sırları keşfedilen şeyleri anlatmaktır.”³⁴⁴ Altıncı vasıf ise halkı kendi etrafında toplamak, kendi menziline çekmek için tedbir almaktır. Bu tedbir sayesinde halk o kişinin başında toplanır. Tedbirden kasıt ise Hz. Muhammed (s.a.v.)’in aldığı tedbirlerdir ki tüm peygamberler onun aldığı tedbiri alırlar. Halkın Peygamberlerin etrafında toplanmasının nedeni onlardan öğüt dinlemek istemesidir. Hayrı şerri, iyiyi kötüyü, günahı sevabı birbirinden ayırt eden kişi hakkı manada bir insan olur ki bu da onun tedbir almasıyla mümkündür. Öyle kişinin tedbiri doğruyu bulma noktasında gösterdiği çabadır. Peki Allah’ın takdirine uygun gelecek tedbir ne olmalıdır? diye bir soru sorulursa buna verilecek cevap ise o kişinin tövbe etmesi olmalıdır. Böylece yedinci haslet de tövbe olmuş olur. Tövbe, tövbe edeni mutlu ettiği gibi onu ahiret azabından da kurtarır. Nitekim Allah (c.c.) *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ* “Hepiniz Allah’a tövbe edeniz ey müminler”³⁴⁵ buyurarak müminleri tövbe etmeye çağırmaktadır.

Sekizinci şart ise yanlış ile doğruyu, iyi ile kötüyü ayırt edebilmektir. Kişi hakkı batıldan ayırt edebildiği ölçüde temizdir. Küfrü İslam’dan ayıran kişi haramdan

³⁴⁴ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 819.

³⁴⁵ Nur, 24/31.

korunur. Dokuzuncu hal ise yakınlıktır. Kişi tekarrub sayesinde Allah'a kavuşur. Takarrubla Allah'a ulaşan kişi baktığı her yerde dostunu görür. Hem tekarrub insanı peygamberlere kavuşturur ve gözlerinden tüm perdeler kalkar. Artık o her şeyi sırları ve hikmetleriyle görmüş olur. O takarrübü sayesinde dereceler kat eder; her günü bayram, her gecesi de miraç olur. Kişinin onuncu menzili de vuslattır. Artık vuslata erişen kişi vahdete de kavuşmuş olur. O bir olan Rabbine kavuşmuş olup her işi takdir ile işler hale gelmiş olur. İşte bu on şey insanda bulunursa o hakiki kul olmuş olur.³⁴⁶

Müellif yukarda açıklanan on şartı tekrar özetler ve onları sayılan on şartla ilintilendirir. Bu on şarta sahip olmayan veya bunlara sahip olma noktasında çaba sarf etmeyenlerin Cenâb-ı Allah'ın *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَضَلُّ* "Onlar hayvan gibidir, hatta daha da aşağıdadır." ifadesine müstahak olacağını söyler. Müellif bu ayeti kıssanın muhtevasıyla sebep sonuç ilişkisi içerisinde ele alır. Yani sayılan on şarta sahip olmakla hakiki kulluğun gerçekleşeceğini, bu şartları taşımayanın ise hayvandan daha aşağı seviyede olacağını ifade eder.

3.23. On Rakamı, Hikmetleri ve Eserle İlişkisine Vurgu

Bu başlık altında Garib-nâme'nin en son kıssasını incelemeye çalışacağız. Birinci bölümde Garib-nâme'nin mesnevî tarzında yazılmış bir eser olduğunu belirtirken, mesnevîlerin en son kısmında eserin yazılış amacı, metodu, tarihi vb. konulara temas edildiğini söylemiştik. Bu durumun aynısı Garib-nâme için de geçerlidir. Haliyle müellif bu en son kıssada eserle ilgili tüm konulara açıklık getirmektedir. Bu bölümde eserin on rakamıyla ilişkisine değineceğiz ve müellifin on rakamındaki hikmetleri nasıl açıkladığını anlatmaya çalışacağız.

Kıssa onuncu bölümde olduğu ve eserin on ile bağlantısını açıklamak için müellif Kur'an'dan on ile ilintili bir ayet seçer. Müellifin konuyla ilinti kurduğu ayet *بَلَّكَ* "Hepsi tam on eder."³⁴⁷ beyân-ı ilahisidir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki bu ayetle müellifin anlatacağı konular arasında doğrudan doğruya hiçbir bağlantı yoktur. Ayetin siyak ve sibakına baktığımızda müellifin anlatacağı hususlarla ayette geçen konu arasında hiçbir bağın olmadığı görülecektir. Nitekim bu ayetin tamamında Yüce Allah

³⁴⁶ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 819-835.

³⁴⁷ Bakara, 2/196

mealen şöyle buyurur: “Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka yahut da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayana ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir.”³⁴⁸ Ayetin mealinden de anlaşılacağı gibi “on” kelimesi hacda yaşanan bir sıkıntının aşılmasından sonra kurbanlık bulamayan / kesme imkânı bulamayanların buna mukabil toplamda on gün oruç tutmasına işaret eder. Nitekim *تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ* buyrulurken, üç veya yedinin yeterli olmayacağı, on günün tamamlanması gerektiği beyan edilmiştir. Bu ayetin en sonunda ise *وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ* “Allah'tan sakının ve şüphesiz Allah'ın azabı çok şiddetlidir.” buyrulurken her işte, özellikle hac işlerinde emir ve yasaklara son derece dikkat edilmesi lazım geldiğine tembihle bulunulmuştur.³⁴⁹ Bağlamına bakıldığında ayetin hac ve umre ile alakalı fikhî bir hükme delalet ettiği görülmektedir. Müellif ise *تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ* “Hepsi tam on eder.” beyanını asıl manasından koparıp tamamen kendi anlatmak istediği meseleye bir dayanak yapmakta, böylece Kur'an'la ortaya koyduğu düşünceler arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Şimdi bu bağlantıyı nasıl kurduğunu açıklayalım.

Müellif kitabını niçin on bölüme ayırdığını ve her bölümde niçin on kıssaya yer verdiğini ve kitabın düzen ve temelini niçin on üzerine kurduğunu şöyle açıklamaktadır. Müellif Kur'an'a baktığında Cenâb-ı Allah'ın sevdiği ve övdüğü kişileri on defa anıp övdüğünü; yerdığı ve zemmettiği kişileri on defa yerdığını söylemektedir ve bu ifadelerini de Kur'an'daki şu ayetlerle delillendirir. Mesela Cenâb-ı Hak dostum deyip de övdüğü on tane zümreyi de “(Bunlar), O tövbe-kâr olanlar, o ibadet edenler, o hamd edenler, o oruçlular, o rükua varanlar, o secdeye kapananlar, iyiliği emredip, kötülükten vazgeçirenler, Allah'ın hududunu koruyanlar (emirleriyle yasaklarının ölçülerine riayet

³⁴⁸ Bakara, 2/196

³⁴⁹ Mahmud Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Sıraç Kitabevi, İstanbul, 1991, II, 380.

edenler)dır. Müjde ver o müminlere, müjde!”³⁵⁰ ayetiyle açıklamaktadır. Ayetten anlaşıldığı üzere yüce Allah on gruba büyük bir müjdeden bahsetmektedir. Müellif bu on grubu oluşturan kişileri tevbe edenler, ibadet edenler, Allah’a hamd edenler, oruç tutanlar, ruku‘a eğilenler, secdeye varanlar, iyiliği emredenler, kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın hududunu aşmayanlar ve kendisine müjde ve sevinç verilen müminler olarak açıklar. Böylece Allah’ın memnun olduğu ve hoşnut kaldığı kişilerin on grupta toplandığına dikkat çekip on rakamının Allah tarafından belirli bir hikmete binaen oluşturulduğunu iddia eder.

Müellif on rakamının hikmetine binaen ayrı bir on grubu daha övdüğüne dikkat çeker ve buna şu ayeti delil getirir: “Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, tâata devam eden erkekler ve tâata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”³⁵¹ Bu ayetten anlaşılacağı üzere Allah (c.c.) kadın erkek ayırmaksızın on grubu kendilerini başkalarından ayıran vasıfları nedeniyle över onlar için büyük bir mükâfat hazırladığını belirtir. Müellif bu ayette övülen bu grubun on ayrı grup olmasına dikkat çeker ve ‘on’ rakamının ayrı bir hikmete sahip olduğunu ifade eder. Müellif bu iki ayetin dışında başka bir ayete daha dikkat çeker. O ayette de onlu bir gruptan söz edildiğini ve Allah (c.c.)’in onları zemmettiğini belirtir. Bu ayette وَلَا تُطِغْ كُلَّ خَلَافٍ مَّهِينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَيْمٍ عُنْتَلٍ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ “Şunların hiçbirine boyun eğme: Yemin edip duran aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, hep lâf götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba ve haşin, sonra da kötülükle damgalı”³⁵²

Müellif burada on grubu şöyle açıklar: “İlki “külle hallâf” denilen her şeye doğru yanlış yemin edenlerdir. İkincisi onun zelil kıldığı “mehîn” diye adlandırdığı insanların uçan tabiatlı olanlarıdır. Üçüncüsü “hemmâz” diye anılan bire beş katarak söz

³⁵⁰ Tevbe, 9/112

³⁵¹ Ahzap, 33/35.

³⁵² Kalem, 68/10-13.

söyleyenlerdir.³⁵³ Dördüncüsü “meşşa” diye anılan gece boyu hep kötülük yapan kimselerdir. Beşincisi “nemîm” diye adlandırılan koğuculuk yapıp söz taşıyan kimselerdir.³⁵⁴ Altıncısı “mennâ” denilen insanların iyilik yapmasına engel olan kimselerdir. Yedincisi “mu‘ted” denilen ölçüsüz, ipe sapa gelmez insanlardır. Sekizincisi yüce Allah’ın “esîm” dediği günahtan ayrılmayan aşağılık kimselerdir. Dokuzuncusu “ utull” diye zikredilen çirkin huylu, kaba ve kırıncı adamlardır. Onuncusu ise “zenim” ismiyle anılan haramdan doğan kimselerdir.”³⁵⁵

Müellif ‘on’ hikmetine işaret ettiğine inandığı diğer bir ayeti örnek olarak sunar. Örnek olarak sunulan ayette Allah (c.c.) Hz. Musa (a.s.)’a ve beraberindekilere otuz gün oruç tutmalarını emreder.³⁵⁶ Bu emre riayet edilir; fakat yüce Allah bu otuza bir on gün daha ilave ederek tutulan orucu kırk güne çıkarır. Müellif bu durumu da Allah ile Musa(a.s.)arasındaki anlaşmanın eksiklerin yerine gelmesi olarak açıklamaktadır. Bu olay Kur’an’da “(Bana ibadet etmesi için) وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَتَمَّ مِثْقَاتِ رَبِّهِ أَزْبَعِينَ لَيْلَةً (Kur’an’da Musa’ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu.”³⁵⁷ ifadeleriyle anlatılmaktadır. Müellif bu ayette Allah’ın Musa(a.s.)’dan kendisine otuz günlük bir süre verdiğini, sonra buna on gün daha eklediğini söyler ve o on günlük eklemeyele maksadın hasıl olduğuna dikkat çeker. Buradan yola çıkan müellif on günlük arttırmaya vurgu yapar ve ‘on’ rakamının Allah katında ayrı bir değere sahip olduğunu söyler. Yine bu mantıktan hareketle fikhî bir kaide olan ziraî ürünlerden ‘öşür’ (1/10) alınmasına da atıf yapan müellif, Kur’an-ı Kerim’in her on ayetinden oluşan ayetler grubuna da ‘aşır’ ismi verilmesini düşüncesine delil olarak sunar. Bu sebeple her şeyin ‘on’ rakamıyla tamama erdiğini söyler ve تِلْكَ عَشْرَةٌ “Hepsi tam on eder.” ayetini de bu düşüncelerine dayanak kılar.³⁵⁸

Müellif bu örneklerden hareketle kâinattaki her şeyin ‘on’ temeli üzerine kurulduğunu, eşyadaki hikmetlerin ve esrarın ‘on’ da gizli olduğunu ifade ederek, Kur’an’daki bu

³⁵³ Bkz. 224 no’lu dipnot.

³⁵⁴ Bkz. 225 no’lu dipnot.

³⁵⁵ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 941-943.

³⁵⁶ Tefsirlerde Allah’ın Hz. Musa ile vaatleşmesi ona oruç tutmasını emretmesi şeklinde açıklanmakla birlikte bu emrin Hz. Musa’nın yanındakileri kapsamadığı belirtilmektedir. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Te’vîl*, Neşru Edebî’l-Havze, ts., II,151; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul, ts. II, 1085.

³⁵⁷ A‘raf, 7/142.

³⁵⁸ Bkz. Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 945-947.

örneklerinde bu düşüncesini doğruladığını iddia eder. On sayısının tüm rakamların temeli olduğuna da temas eden müellif, Arapça'da 'ukûd' sayılan onlu rakamların hepsinin on'dan türediğini söyler. Mesela 'bir' i on kez saydığımızda 'on' rakamına, 'on' u on kez saydığımızda 'yüz' rakamına, 'yüz'ü ve 'bin'i on kez saydığımızda 'bin' ve 'on bin' rakamlarına ulaşacağımızı, bu matematiksel sistemle de sonsuza kadar gidileceğini, aslında sonsuza gitmenin temelinin 'on'a dayandığını söyler. Bu hesap neticesinde yerde ve gökteki herşeyin aslının 'bir'; sınırı ve boyunun da 'on' olduğunu söyler. İşte bu yüzden 'on' un evrendeki tüm sınırları içine aldığını belirtir.³⁵⁹ 'On'daki esrarı bu şekilde açıklayan müellif, işte 'on'un bu özelliklerinden dolayı eserini 'on' doğrultusunda yazmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere müellif, eserini on bölümde yazmış ve her bölümde de birbirinden farklı konulara temas eden on kısma yer almıştır. Neticede Garib-nâme 100 kıssadan oluşan ve varlık âlemindeki hemen her konuya temas eden ve bizlere nice hikmet ve sırları sunan, açtığı düşünce iklimiyle bizleri nerdeyse sonsuzluğa götüren fevkalade bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müellifin bu hikmetleri 'on' rakamında araması ve Kur'an'dan getirdiği delillerin bu hikmetlere işaret etmesi meselesi ilmi olarak tartışmaya açıktır. Çünkü ayetlerin bu anlamlara delalet ettiğini gösteren objektif bir delil yoktur. Ama eserin tasavvufi bir eser olduğunu hatırlatırsak ve tasavvufi eserlerin kalbe gelen bir ilham ve keşifle yazıldığı noktasından hareket edersek müellifin 'on' rakamına bu şekilde hikmetler atfetmesi normal görülebilir. Ayrıca müellifin 'on' rakamının taşıdığı değeri anlatma noktasında Kur'an'dan bizlere sunduğu ayetlerin de bir şekilde 'on' rakamıyla ilintili olması da dikkati çeken bir durumdur. Gerçekten de mevzu bahis ayetlerde böyle bir ilinti göze çarpmaktadır. Mesela Allah (c.c.) sevdiği kişilerden bahsederken niye on zümreden bahseder de bu sayı onbire çıkmaz veya dokuza inmez? Yine Allah (c.c.) yerdiği ve düşman olarak gördüğü insanları anlatırken bunları on grupta niçin toplarda başka bir rakam altında toplamaz? Veya niçin maldan alınması gereken miktar 1/10'dur da başka bir oran değildir? Bu sorulara makul bir çerçevede cevap vermek kolay değildir. İşte müellif burada bu tip olası soruların bir nevi cevabını verir ki bu cevabın da kaynağı ancak keşf ve ilham olabilir. Müellifin de yaptığı zaten budur.

³⁵⁹ Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/2, 951.

SONUÇ

Şu ana kadar verilen bilgiler ışığında denebilir ki Âşık Paşa, Garib-nâme’de bizlere âlemde nice ibretlerin, nice hikmetlerin ve sırların var olduğunu hissettirmeye çalışır. Âlemde var olan sırların ve hikmetlerin bir benzerinin insanda da bulunduğunu ifade eder; âlemin insan benzerliğinden hareketle onlardaki hikmetleri ve sırları açıklamaya çalışır. İnsanın kâinattaki esrarı çözdüğü ölçüde kendini ve yaratanını bileceğini söyler. Garib-nâme’de Âşık Paşa, ele aldığı konularda/kıssalarda bu hikmetleri anlatırken çoğu zaman Kur’an’la bağlantı kurmaya çalışır. Çünkü o, Kur’an’ın tüm sırların ve hikmetlerin yegâne açıklayıcısı olduğunu düşünür. Kur’an’ı anlayan ve onun özüne uyanların hem kendisini, hem kâinatı, hem de Allah’ı tanıyacağını ve böylece yaratılmasındaki esrarı da çözeceğini ifade eder. Bunu kavrayabilen insanın dünyevî ve uhrevî tüm problemlerini çözeceğine inanır ve bu düşüncesini de Garib-nâme vasıtasıyla halka anlatmaya çalışır.

Müellif yüz kıssada anlattığı birçok hakikati bir şekilde Kur’an’la ilintilendirerek açıklar. Kıssalarda anlatılan ana fikirle ayetler arasında kurulan bağ tefsir ilmi açısından yer yer problemleri bir yapı arz etse de onun bir sûfi olduğu düşünüldüğünde ayetlere zaman zaman işaret yorumlar yüklemesini ve bazen bu işaret yorumlarının sınırlarını geniş tutarak ayetle konu arasında alakasız bağlantılar kurmasını normal görebiliriz. Çünkü müellifin asıl anlatmak istediği konular kanaatimizce dinin özüne uygundur.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

ACLÛNÎ, *Keşfü'l-Hafâ*, (1985), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

ÂLUSÎ, *Rûhu'l-Meânî*, (1997), Dâru'l-Fikr, Beyrut.

ÂŞIK PAŞA, *Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, (2000), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATEŞ, Ahmed, "Mesnevî", *İslam Ansiklopedisi*, (1993), MEB Yay., İstanbul.

ATEŞ, Süleyman, *İşarî Tefsîr Okulu*, (1998), Yeni Ufuk Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.

BEĞAVÎ, *Me'âlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîri ve't-Te'vîl*, (1985), Dâru'l-Fikr, Beyrut.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, ts., Bilmen Yay., İstanbul.

BURSALI MEHMET TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, (h.1333), İstanbul Matbaa-i Âmire, İstanbul.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, Trc. Zekeriya Tüfekçioğlu vd., *Rûhu'l Beyân*, (2008), Erkam Yay, İstanbul.

CELÂLEYN, *Tefsîru'l-Celâleyn*, (2007), Müessesetü'r-Reyyân, 4. Baskı, Beyrut.

CEYHAN, Semih, "Mesnevî"(Mevlana'nın eseri), (2004), *DİA*, Ankara.

ÇİÇEKLER, Mustafa, (2004), "Mesnevî", *DİA*, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (1993), Aydın Kitabevi Yay., Ankara.

DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (1996), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EBUSSUÛD, Trc. Ali Akın, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (2006), Boğaziçi Yay., İstanbul.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), (ts.), Feza Gazetecilik A.Ş Yay., Feza Dağıtım, İstanbul.

İBN-İ KESİR, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (1987), Daru'l-Me'ârif, Beyrut.

İBN-İ MÂCE, *Sünen*(thk. M. Fuad Abdulbaki), (ts.), Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut.

- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-1*, (1992), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KOMİSYON, (Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişken, İbrahim Ural), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (2007), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı, Ankara.
- KOMİSYON (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, (2008), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,Ankara.
- KOMİSYON, (Şuayb Arnavud vd.), *el-Mevsû'atü'l-Hadîsiyye Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (2008), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- KONYALI, Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, 4.Baskı, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad,“Âşık Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, (1993), MEB Yayınları, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (1981),Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4. Baskı, Ankara.
- KURTUBÎ, Muhammed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, (1965), Dâru İhyai't-Turâsil-Arabî, Beyrut.
- KUT, Günay, “Âşık Paşa”, *DİA*, (1991), İstanbul.
- KUTUP, Seyyid, *Fî Zilali'l-Kur'an*, (ts.), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l Arabiyye, 2.Baskı, Beyrut.
- MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, (Edebiyat Tarihi-Metinler)*,(1995), Akçağ Yay.,Ankara.
- MÜNAVÎ, Muhammed Rauf, *Feyzü'l-Kâdir*,(ts.), Dâru'l-Fikr,Beyrut.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, (2008), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- NEVEVÎ, Ebî Zekeriyya Yahya b. Şerif, *Riyazu's-Sâlihîn*, (1996) Dâru'l-Me'muni li't Tûrâs, Beyrut.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Âşık Paşa” (Tasavvufî Şahsiyeti), (1991) *DİA*, İstanbul.

- RÂZÎ, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l Kebîr)*, (ts.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran.
- SÂBUNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (1986), Müessesetü Menâhili'l-İrfan, Beyrut,
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, (ts), Mısır.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-Beyân*, (1995), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- TDK, *Türkçe Sözlük 1-2*, (1998), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- TANMAN, M. Baha, "Mesnevî", *DİA*, (2004), Ankara.
- USTAOSMANOĞLU, Mahmud, *Rûhu'l-Furkân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, (1991), Sıraç Kitabevi, İstanbul,
- ZEMAŞERÎ, Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, ts., Neşru Edebî'l-Havze.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, Trc. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Nurettin Yıldız, H. İbrahim Kutlay. Beşir Eryarsoy, *et-Tefsîru'l-Münîr*, (2005), Bilimevi BasımYay., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

04.10.1982 tarihinde Ankara'da dünyaya geldi. İlkokulu 60. Yıl İlköğretim Okulu, ortaöğretimini ise Mamak İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Daha sonra Isparta Süleyman Demirel İlahiyat Fakültesine girerek 2005 yılında mezun oldu. Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak memuriyete başladı. Halen aynı görevde devam etmektedir.